

ROK 1968 NOVINÁRI NA SLOVENSKU

ROK 1968

NOVINÁRI NA SLOVENSKU

Elena Londáková a kol.

9 788096 978298

Elena Londáková a kol.

ROK 1968

NOVINÁRI NA SLOVENSKU

Elena Londáková a kol.

© Elena Londáková a kol., Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Autori:

PhDr. Juraj Alner, Milan Černák, Štefan Horský, Martin Hric, Doc. Ing. Juraj Charvát, CSc.,
Doc. Mgr. Eduard Chmelár, PhD., Tomáš Janovic, Slavo Kalný, PhDr. Jakub Končelík, PhD.,
PhDr. Zuzana Krútka, Doc. PhDr. Jozef Leikert, CSc., PhDr. Elena Londáková, CSc., PhDr.
Slavomír Michálek, CSc., PhDr. Stanislav Sikora, CSc., PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc.

Táto práca je jedným z výsledkov Centra excelentnosti na Historickom ústave SAV
č. CEVKOMSD a grantu Vega č. 2/7177/27 *Slovensko v období od čs. jari 1968 do zač.
90. rokov 20. storočia. Snahy o postihnutie základných tendencií politického, ekonomického
a kultúrneho vývoja.*

Recenzenti:

PhDr. Ľudovít Hallon, CSc.
Mgr. Norbert Kmeť, PhD.

© Foto na obálke
archív Rudolfa Ferka

Návrh obálky, grafická úprava a technický redaktor:
Jozef Hupka

© CD –SSN a SRo

Fotodokumentácia:
PhDr. Zuzana Krútka

Vydal Historický ústav SAV v spolupráci so Slovenským syndikátom novinárov

Všetky práva vyhradené. Žiadnu časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať,
uchovávať ani prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, rozmnožovacích
či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autorov.

Bratislava 2008

ISBN 978-80-969782-9-8

ROK 1968

NOVINÁRI NA SLOVENSKU

Elena Londáková a kol.

Obsah

Chvála žurnalistiky Namiesto úvodu <i>Zuzana Krútková</i>	7
Politický vývoj v Československu v roku 1968 (so zreteľom na podmienky Slovenska) <i>Stanislav Sikora</i>	10
Invázia „päťky“ z augusta 1968 (so zameraním na medzinárodný kontext) <i>Slavomír Michálek</i>	36
Slovenskí novinári v kultúrom a demokratizačnom procese šesťdesiatych rokov <i>Elena Londáková</i>	45
Kultúrny život – časopis osobností a kryštalizovania názorov – a pôsobenie Ladislava Mňačka v ňom <i>Jozef Leikert</i>	56
Zrušenie cenzúry roku 1968 <i>Eduard Chmelár</i>	78
Témy slovenskej tlače v roku 1968 <i>Elena Londáková</i>	95
Přelomová témata českého tisku jara 1968 <i>Jakub Končelík</i>	109
Novinoveda v šesťdesiatych rokoch <i>Juraj Charvát</i>	131
Prečo bol podľa ŠtB rok '68 horší ako fašizmus <i>Martin Hric</i>	136
Reportáž v Smene a jej legendárni reportéri <i>Slavo Kalný</i>	140

„Proti zdvihnutým hlavňiam.“ Odpovede tým, čo stoja pred pamätnou tabuľou na bratislavskom magistráte <i>Štefan Horský</i>	144
Zem sa krúti, vraví žiačik <i>Tomáš Janovic</i>	153
Čierne dni filmového dokumentu <i>Milan Černák</i>	155
Nekomunistický reformný prúd v roku 1968 – denník <i>Lud</i> v 60. rokoch <i>Juraj Alner</i>	158
Koniec osemdesiatych rokov v nadväznosti na udalosti roku 1968 <i>Jozef Žatkuliak</i>	164
Na záver <i>Elena Londáková</i>	182
Menný register	184
Literatúra	192
Zoznam použitých skratiek	194
O autoroch	197
Summary	201
Fotodokumentácia	202

*Historický ústav SAV vyjadruje osobitné poďakovanie
PhDr. Zuzane Krútkej za podnetnú a tvorivú spoluprácu,
ako aj prínosné pripomienky pri príprave tejto publikácie.*

Chvála žurnalistiky

Namiesto úvodu

Obrovské slobodné nadýchnutie sa voňavého jarného vzduchu, vrenie myšlienok, prílev novej energie, skloňovanie slova sloboda, vzápätí letné obavy, po nich krátke upokojenie a potom šok z ozbrojenej okupácie – toto všetko nazývame slovným spojením Pražská jar, aj keď sa to týka celého vtedajšieho Československa a nešlo o tri, ale takmer osem mesiacov. Práve v tomto roku 2008 sme si pripomenuli jej 40. výročie. Nasledujúci rok 2009 nám prinesie ďalšie okrúhle jubileum – dvadsať rokov od Novembra 1989, ktorý v kontexte udalostí celej strednej a východnej Európy predstavuje nástup zásadnej zmeny pomerov v Európe, a vlastne i vo svete.

Pre stavovskú novinársku organizáciu nebolo nič prirodzenejšie, než sa snažiť zmapovať úlohu novinárov v celospoločenskom dianí týchto významných historických období. A to aj preto, lebo sa stretávame s názormi, že v tom čase nemohli byť než služobníkmi totalitného režimu, ktorí poslušne kráčali v šlapajach vtedajších mocipánov a publikovali len to, čo im bolo dovolené. Aj preto sme si v Slovenskom syndikáte novinárov položili tieto otázky:

Ovplyvnili novinári a žurnalistika dianie v roku 1968, ale aj predtým, v šesťdesiatych rokoch minulého storočia? Ak áno – ako?

Prispeli k demokratizácii spoločnosti? Ak áno – ako?

Pripravili pôdu pre udalosť roku 1989? Ak áno – ako?

Najprv sme hľadali odpovede novinárskymi metódami práce. Tak vznikol v spolupráci so Slovenským rozhlasom cyklus ôsmich relácií **Novinári za demokraciu – rok 1968**. Stali sa súčasťou nedelňého predpoludnia vo vysielaní leta 2008, a to s výborným ohlasom.

S ďalším hľadaním odpovedí sme sa obrátili na Historický ústav SAV. Pracovníci oddelenia najnovších dejín spolu s novinovedcami Eduardom Chmelárom z nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa a Jakubom Končelíkom z pražskej Karlovej Univerzity s vedeckou presnosťou a systematicky začlenili dianie v novinárskej obci a žurnalistike do celkového obrazu doby. Doplnili sme ich autentickými výpoveďami novinárov – aktérov tých čias. Oni osvetlili spôsoby žurnalistickej práce v tom období, situáciu v konkrétnych redakciách, pohnútky niektorých novinárskych činov. Články na zažltnutom novinovom papieri i výsledky práce s mikrofónom a kamerou dostali ich zásluhou ľudský, človečenský rozmer. Všetko to spolu vytvorilo pomerne komplexný, no najmä plastický obraz žurnalistiky na Slovensku (aj v porovnaní so žurnalistikou v Čechách a na Morave).

Dielo, ktoré dnes predkladáme čitateľovi, malo svoju hovorenú premiéru – na konferencii **Novinári v roku 1968 – predznamenanie roka 1989** v Dome novinárov 4. novembra 2008. Odznali na nej, aj keď v skrátenej (dynamickejšej?) podobe všetky príspevky z tejto monografie s výnimkou štúdie Slavomíra Micháleka, ktorú sme zaradili dodatočne v záujme dokreslenia aj zahraničnopolitického kontextu doby. Keďže text tejto knižky nezachytáva veľmi zaujímavú diskusiu (názory na zrušenie cenzúry, postrehy a príbehy prítomných novinárov), rozhodli sme sa pripojiť k nej aj CD vo formáte mp3 so zvukovým záznamom celej konferencie.

Samozrejme, nemalo by zmysel vracáť sa do minulosti, ak by sme v nej nenašli aspoň jedno zrnko múdrosti pre prítomnosť. Monografia je dôkazom, že žurnalistika ovplyvnila spoločenské i politické pomery v šesťdesiatych rokoch, mnohé javy a udalosti dokonca priamo vyprovokovala (ako ten džin vypustený z fľaše, ktorého už nemožno vrátiť naspäť). Žurnalistika v mnohom zmenila myslenie i konanie ľudí, veď v nich napríklad prebudila vlastenectvo a spolupatričnosť, čo sa ukázalo veľmi jasne v zbierke na Alweg podnietenej redaktormi denníka Smena. V ťažkých chvíľach augusta 1968 prejavili pracovníci médií, predovšetkým novinári, značnú dávku osobnej statočnosti, keď občanom sprostredkovali informácie o dianí v krajine. No tak, ako bolo pre mnohých z nich obdobie od januára do augusta 1968 časom eufórie, nesmierneho pracovného nasadenia a osobného zanietania, tak sa im potom postupne dostalo v období normalizácie „odmeny“ v podobe odstavenia od novinárskej práce a odsunutia na okraj spoločnosti, pričom sa normalizačný režim vyvršil aj na členoch ich rodín. Novinári boli profesijnou skupinou, ktorú normalizácia postihla najviac. A ako to ukazuje aj v poradí posledný príspevok tejto monografie, napriek normalizácii dokázali pripraviť pôdu aj pre dianie v roku 1989. Okrem iného i tým, že ľudia nezabudli na šesťdesiaty ôsmy, nezabudli, ako chutí demokracia.

Tak ako celá naša spoločnosť, nepochybne sa aj novinárska profesia za posledných dvadsať rokov veľmi zmenila. A to nielen pre technické prostriedky, ktoré uľahčujú a urýchľujú prácu, nielen preto, že dnes máme oveľa viac informačných zdrojov. Tým najdôležitejším je zmena spoločenských pomerov. Ako vyplýva zo štúdií tejto monografie, sú to práve spoločenské pomery, ktoré majú na spôsob, akým sa žurnalistika robí a na podmienky, v ktorých novinári svoju profesiu vykonávajú, mimoriadne závažný vplyv. To, na čo spoločenské pomery priamy vplyv nemajú, a čo sa – práve naopak – kryštalizuje v časoch ťažkých, zlomových a neprajných, to sú charaktery. Preto je táto publikácia holdom nielen britkému umu, neúnavnosti, novinárskemu dôvtipu a majstrovstvu našich kolegov z rokov šesťdesiatych, ale je predovšetkým vzdaním úcty tým, ktorí sa nespreneverili ideálom svojej profesie a zachovali sa čestne, aj keď im bolo jasné, že volia neistotu a poníženie. Nemožno pritom nespomenúť, že jednou z prvých úloh Slovenského syndikátu novinárov, ktorý sa konštituoval 5. januára 1990, bolo dokončenie rehabilitácie postihnutých kolegov, s ktorou sami odstavení a prenasledovaní novi-

nári začali už 20. decembra 1989. Niektorí trpeli ešte za rok 1948, väčšina z celkového počtu 368 novinárov, ktorí sa prihlásili, pociťovali krivdy normalizačného obdobia po roku 1968.

V úvode spomínam tri otázky, na ktoré sme hľadali odpovede. V spolupráci s Historickým ústavom SAV a ďalšími autormi vznikla táto monografia ako jedna obširna, a ešte i tak nie všetko vyčerpávajúca odpoveď. Ale v stručnosti je tá odpoveď na všetky tri otázky totožná: Áno. Veľmi a významne.

Ako Ariadnina niť sa vinie celou touto monografiou myšlienka slobody tlače, slobody slova a slobody médií. Pred štyridsiatimi rokmi uskutočnená na niekoľko mesiacov ako nádej, v roku 1989 a neskôr dokonaná ako skutočnosť, ktorú žijeme. No ak je pre slobodu tlače prekážkou cenzúra, musíme celkom aktuálne konštatovať, že sloboda tlače je na Slovensku stále v ohrození. Lebo i keď ústava cenzúru zakazuje, jej definícia v našej legislatíve chýba, takže sa proti niektorým jej formám nemožno účinne (ba dokonca možno vôbec) brániť.

Kvalitná seriózna žurnalistika dnes bojuje o prežitie na celom svete. Konferenciou **Novinári v roku 1968 – predznamenanie roka 1989** sa Slovenský syndikát novinárov pripojil k iniciatíve Európskej federácie novinárov Stand up for Journalism. Piateho novembra 2008 spojila hlasy všetkých, ktorým nie je osud kvalitnej a poctivej žurnalistiky ľahostajný. Odkaz bratislavskej konferencie je v tomto kontexte veľmi aktuálny: **Novinári dokážu urobiť veľa prospešného pre spoločnosť, pre jej ozdravenie – ak na to majú možnosti, podmienky a príležitosť.**

PhDr. Zuzana Krútka, predsedníčka Slovenského syndikátu novinárov

Politický vývoj v Československu v roku 1968 (so zreteľom na podmienky Slovenska)

V júli 1960 bola prijatá Ústava ČSSR a vedúci predstavitelia komunistického režimu vyhlásili, že v Československu sa vybudovali základy socializmu. Pravda, išlo o socializmus sovietskeho typu, ktorý bol do našej krajiny „transplantovaný“ v predchádzajúcom období za asistencie predtým nevidaného a neslýchaného násilia, pričom si treba uvedomiť, že sa to dialo v mierových podmienkach. V Československu vznikol totalitný systém, ktorý rozbúral všetky tradičné spoločenské štruktúry. V politickej sfére došlo k nastoleniu diktatúry jednej strany – KSC, v mene ktorej de facto vládla stranícko-štátna byrokracia a represívna päť režimu – Štátna bezpečnosť. V ekonomickej oblasti došlo k zoštátneniu všetkého, čo sa ešte zoštátniť dalo – vrátane živností; poľnohospodárstvo bolo násilne skolektivizované. Trhový reguláciu hospodárskych vzťahov nahradilo centralizované administratívno-direktívne riadenie a intenzifikačné faktory vystriedali extenzívne trendy. Takmer úplne chýbalo zavádzanie vedecko-technického pokroku do výrobného procesu a aj tie podniky, ktoré sa vybudovali v rámci tzv. socialistickej industrializácie Slovenska boli vybavené strojovým parkom, ktorého kvalita väčšinou nepresahovala medzivojnovú úroveň.¹ Oblasťou kultúry sa prehnala smršť „socialistickej kultúrnej revolúcie“, ktorá tu nenechala „kameň na kameni“: obrovské množstvo osvedčených kultúrnych hodnôt bolo zničených alebo sa dostalo „na index“ a nové diela, vytvorené „jedinou správnou umeleckou metódou“ – socialistickým realizmom boli plné schematizmu a propagandistického balastu. Bojovný „vedecký ateizmus“ nových vládcov zasadil ťažké údery kresťanským cirkvám, ktoré boli najprv vystavené krutému teroru (najmä počas tzv. katolíckej akcie v roku 1949) a potom tvrdo podriadené štátnej kontrole. Občianska spoločnosť prestala existovať, vytvorilo sa sociologické vákuum charakterizované absenciou sféry nezávislých občianskych spolkov a združení a v Československu už vlastne existovali len dve spoločenské sféry: sféra totalitnej moci a sféra ovládaných „ľudových mäs“.

Šesťdesiate roky 20. storočia však nepokračovali v tejto línii, ba čo viac, totalitný spoločenský systém začal dostávať trhliny. Spôsobili to rôzne trendy v zahraničnopolitickej oblasti i v oblasti vnútorného vývoja v ČSSR.

Vedenie KSC muselo v tomto čase zaujať zásadné stanovisko k takým procesom s celosvetovými rozmermi, ktoré americký politológ A. Toffler nazval „tretou vlnou“ (za prvú vlnu považoval neolitickú poľnohospodársku revolúciu, za druhú priemyselnú revolúciu 18. a 19. storočia).² U nás sme ich poznali pod názvom vedecko-technická revolúcia (VTR). Krajiny sovietskeho bloku mali totiž začiatkom 60. rokov poslednú príležitosť zachytiť pokrokové trendy komputelizácie a elektronizácie charakteristické pre „tretiu vlnu“ (VTR) – neskôr by už bolo zaostávanie príliš veľké a nedalo by sa dobehnúť.

1 RICHTA, R. a kol. *Civilizácia na rázcestí*. Bratislava: VPL, 1966, s. 64 - 66.

2 TOFFLER, A. *Tretia vlna*. Bratislava: ÚML ÚV KSS, 1985, interný preklad, č. výtlačku 260/12.

Nevyhnutnou podmienkou pre to však bola hlboká demokratizácia politického a ekonomického systému krajín sovietskeho bloku. Vedeckí pracovníci – filozofi, ekonómovia, sociológovia, prognostici a pod. si uvedomovali, že „...v súčasných podmienkach súťaže dvoch sústav je vedecko-technická revolúcia procesom, ktorý sa nutne obracia proti každému, kto nedokáže držať alebo včas vyrovnat' krok ... na tomto poli dnes ide o všetko“. ³ Sovietski komunisti, kritizujúci na XX. i na XXII. zjazde KSSZ Stalinov „kult osobnosti“ a hrozné zločiny, ktoré spáchal spolu so svojou mocenskou kamarilou, požadovali, aby takáto kritická vlna prebehla i v ostatných krajinách sovietskej zóny, najmä v ČSSR, kde došlo k najväčším vykonštruovaným monstreprocesom. Pre vedenie KSČ táto „destalinizácia“ znamenala predovšetkým požiadavku dôslednej rehabilitácie tých členov KSČ, ktorí boli súdení a odsúdení v spomínaných monstreprocesoch rokov 1949 - 1954. O občanov bez straníckej príslušnosti – príslušníkov nekomunistických politických strán spredu februára 1948 a rôznych buržoáznych a moloburžoáznych tried a vrstiev vtedy ešte nešlo, tí boli podľa dobového chápania postihnutí „revolučnou spravodlivosťou“.

XXII. zjazd KSSZ prijal tiež tézu „O rozvoji a zblížovaní národov a národností“. V rámci tejto tézy mal súbežne prebiehať nielen proces nehateného rozvoja všetkých národov a národností v ZSSR v ekonomickom, kultúrnom ba i politickom zmysle, ale aj proces ich zblížovania na základe proletárskeho internacionalizmu, ktoré malo niekedy v období komunizmu viesť k dialektickému prekonaniu národnostnej roztrieštenosti sovietskej spoločnosti. ⁴ Tieto, ale aj iné ustanovenia XXII. zjazdu KSSZ však vyvolávajú podozrenie, že skutočným cieľom spomínanej tézy bola snaha ovládnuť a udržať pokope zmes národov, národností a etnických skupín tvoriacich Sovietsky zväz a pretaviť ich niekedy v budúcnosti na homogénny „sovietsky socialistický ľud“.

V Československu došlo začiatkom 60. rokov k výraznému hospodárskemu prepadu: v roku 1962 sa fakticky zastavil rast národného dôchodku a vo dvoch nasledujúcich rokoch poklesol o 1,5 a 2 %. Dokonca sa rozpadla tretia päťročnica (1961 - 1965). V roku 1964 bol národný dôchodok ešte stále o 345 miliónov Kčs nižší ako pred tromi rokmi. ⁵ V krajine došlo k veľkému sociálnemu napätiu, ktoré však zatiaľ, vďaka povahe režimu a ešte existujúcej bariére strachu najlepšie zaznamenali len orgány ŠtB.

Preto sa v ČSSR v polovici 60. rokov prijala ekonomická reforma pod názvom *Nová (alebo zdokonalená) sústava riadenia národného hospodárstva*, ktorá mala na báze spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov zosúladiť také zdanlivo antagonistické ekonomické kategórie ako plán a trh, t. j. prostredníctvom „regulovaného socialistického trhu“ urobiť československé socialistické hospodárstvo oveľa výkonnejším. Významným politickým dôsledkom takéhoto reformného úsilia bola skutočnosť, že vytváralo predpoklady pre zmeny aj v oblasti politického systému, najmä to, že rušilo potrebu obrovského straníckeho a štátneho aparátu, ktorý dovtedy operatívne riadil

3 RICHTA, ref. 1, s. 50.

4 XXII. Zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Bratislava: ÚV KSS, 1961, s. 165.

5 KAPLAN, K. *Československo v letech 1953 - 1966, 3. část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 103.

každý krok ekonomického života krajiny.⁶ To bolo, prirodzene, v príkrom rozpore s mocenskými záujmami vládnucej stranicko-štátnej byrokracie a preto bola hospodárska reforma v priebehu roka 1967 zastavená. Stalo sa tak jednoznačne z politických dôvodov, lebo po hospodárskom prepade začiatkom 60. rokov mala dynamika národného dôchodku v ČSSR jednoznačne stúpajúcu tendenciu: v roku 1965 3,4 %, 1966 10,8 % a 1967 8,1 %.⁷

Dňa 30. augusta 1962 bol politickému byru ÚV KSČ predložený návrh na „prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie“.⁸ Na to zriadili aj komisiu, ktorej členmi boli: D. Kolder – predseda (preto sa táto komisia nazývala aj Kolderovou komisiou), A. Dubček, P. Hron, J. Lenárt, P. Majling, M. Pastyřík, V. Prchlík, L. Štrougal, B. Laštovička, H. Leflerová a V. Škoda. Neskôr bol z komisie uvoľnený M. Pastyřík, ktorého nahradil M. Mamula. Svoju činnosť začala 12. septembra 1962.

Na nátlak slovenských novinárov, ktorí sa neuspokojili s výsledkami Kolderovej komisie (G. Husák, L. Novomeský a spol. neboli zbavení obvinenia zo slovenského „buržoázneho nacionalizmu“) bola koncom júna 1963 zriadená nová rehabilitačná komisia, tzv. barnabická (podľa bývalého kláštora barnabitiiek v Prahe, kde pôsobila), ktorá pôvodne pracovala v zložení: J. Lenárt – predseda, V. Biľak, R. Cvik, M. Lúčan, J. Valo, V. Šalgotvič, B. Graca, P. Colotka, J. Macek, J. Skála, J. Kladiva, J. Šimek, a M. Klír. Od 17. septembra 1963, po tom, čo sa J. Lenárt stal predsedom vlády ČSSR namiesto V. Širokého, bol predsedom komisie V. Koucký a ďalšími jej členmi sa stali M. Sabolčík a B. Laštovička.

Podobne ako v prípade Kolderovej komisie, sa A. Novotný snažil ovplyvniť aj činnosť barnabitskej komisie: mala v podstate potvrdiť jeho názor o nevine V. Širokého a o nacionalistických úchylkách slovenských „buržoáznych nacionalistov“. Pod ťarchou dôkazov obsiahnutých v preskúmaných dokumentoch však aj barnabitská komisia zdôraznila, že celá kauza „buržoázny nacionalizmus“ v KSS bola vykonštruovaná a všetci, ktorí boli na základe tohto obvinenia prenasledovaní, boli nevinní. Potvrdila to aj Rezolúcia ÚV KSČ o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu vznesenej na IX. zjazde KSS, ktorú prijal tento najvyšší stranický orgán na svojom zasadnutí 18. – 19. decembra 1963.

Nepovažujeme za potrebné zaoberať sa na tomto mieste konkrétnymi výsledkami týchto rehabilitácií. Z politického hľadiska bolo ich najvýznamnejším výsledkom prekonanie bariéry strachu, keď sa radoví členovia Kolderovej a barnabitskej komisie – historici, filozofi, sociológovia, právnici a i. nezľakli a proti vôli A. Novotného a jeho prívržencov vo vedení KSČ presadili nevinu členov a funkcionárov KSČ odsúdených vo vykon-

6 Len v mamútom stranickom aparáte by sa to týkalo dvoch tretín jeho pracovníkov. Pozri: Mlynář, Z.: *Mráz přichází z Kremli*. Praha: Mladá fronta, 1990, s. 92.

7 LONDÁK, M. *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*. Bratislava: Prodam, 2007, s. 80.

8 *Potlačená zpráva (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949–1968)*. Viedeň: Europa-Verlag, 1970. s. 146 - 147.

štruovaných politických procesoch rokov 1949 - 1954. Tým sa do budúcnosti vytvoril významný precedens pre konanie jednotlivcov i celých sociálnych skupín. V spoločnosti sa začal pociťovať „odmäk“, ktorý bol spočiatku spontánny a nebol výsledkom naplňovania nejakých reformných koncepcií.

Jedným z dôsledkov takéhoto vývoja bolo aj pootvorenie sa československej spoločnosti Západu, čo bolo ďalším zdrojom liberalizácie pomerov. Prudko stúpol turistický ruch, významne sa zväčšil objem zahraničných stykov vedcov i umelcov. V dovezených filmoch začala prevažovať západná kinematografia; podobné to bolo i s titulmi prekladanej krásnej literatúry i s dramaturgiou divadelných scén. Hlavným výsledkom tohto vývoja napokon bolo, že občania ČSSR poväčšine prestali porovnávať dosiahnutý stupeň spoločenského vývoja s minulosťou; hlavným kritériom sa stal vyspelejší západný svet. Porovnávanie týchto dvoch svetov vyznievalo celkom prirodzene v neprospech socializmu. Podobné postoje zaujímala aj mládež, ktorá už nemala historické väzby k predchádzajúcemu spoločenskému poriadku.⁹

V politickej praxi vtedajšieho Československa sa téza o rozvoji a zblížovaní národov a národností postupne rozpadla na dve od seba navzájom izolované „protirečenia“ na „rozvoj národov a národností“ a na ich „zblížovanie“. Pritom slovenská politická reprezentácia (i keď vonkoncom nie celá) sa po nástupe A. Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSS v roku 1963 síce opatrne, ale jednoznačne začala orientovať na „rozvoj národov a národností“ – prirodzene, v prvom rade národa slovenského, a česká, ovládajúca vo svojej väčšine ústredné stranícke a štátne orgány zasa na ich „zblížovanie“. Avšak toto „zblížovanie“ sa často chápalo ako „splývanie“ a blížilo sa až k akémusi komunistickému vydaniu politického čechoslovakizmu v podobe teórií o „národnopolitickom spoločenstve Čechov a Slovákov“.

V roku 1965, v prejave pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Štúra vyjadril A. Dubček svoje stanovisko k národnostnej otázke za socializmu i k aktuálnym „zblížovateľským“ (vlastne „splývateľským“) tendenciám takto: „*Socializmus nielenže neodstraňuje národnostné rozdiely, ale naopak, zabezpečuje všestranný rozvoj a rozkvet hospodárstva a kultúry všetkých národov a národností. Preto nesmieme prehliadať tieto zvláštnosti a rozdiely, ale musíme k nim čo najpozornejšie prihliadať v celej svojej praktickej činnosti ...*“¹⁰

Na zasadaní ÚV KSČ 26. - 27. septembra 1967 kritizoval A. Dubček vo svojom vystúpení negatívny dopad ekonomickej reformy – tzv. novej sústavy riadenia národného hospodárstva na ekonomiku Slovenska, keďže zohľadňovala takmer výlučne české ekonomické podmienky. Požadoval pre Slovensko viac investícií, umiestňovanie novej výroby v tomto priestore, pričom by slovenské podniky a závody vyrábali viac finálnych výrobkov namiesto produkcie surovín a polotovarov. Bol to totiž práve rozdiel v pridanej hodnote finálnej výroby sústredenej v Čechách a na Morave, ktorý spôsobil opätovné zaostávanie hospodárskeho a sociálneho vývoja na Slovensku

9 KAPLAN, ref. 5., s. 90 - 91, 94.

10 DUBČEK, A.: *Komunisti a národné dedičstvo. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie)*. Bratislava: VPL, 1968, s. 91.

v porovnaní s českými krajmi.¹¹ V rámci svojich národno-emancipačných snáh žiadal, aby boli slovenské národné orgány vybavené väčšími kompetenciami a tým aj väčšou ingerenciou voči podnikom a závodom na Slovensku. Pravda, nech by boli jeho návrhy v tejto oblasti akokoľvek pravdivé a presvedčivé, A. Novotný ich a priori vnímal ako výplody zakukleného slovenského nacionalizmu. Po tomto pléne ÚV KSČ už bolo jasné, že čoskoro dôjde k rozhodujúcemu stretnutiu medzi progresívnymi a konzervatívnymi členmi vedenia KSČ a že vyvrcholí i osobný konflikt medzi A. Dubčekom a A. Novotným.

Stalo sa tak už na ďalšom zasadaní ÚV KSČ 30. - 31. októbra 1967. A. Dubček tu rázne nastolil požiadavku zrušenia kumulácie funkcií (a tým aj moci) a bolo nad slnko jasné, že sa týkala A. Novotného, ktorý bol nielen prvým tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom republiky, ale aj predsedom NF ČSSR, vrchným veliteľom armády a Ľudových milícií a bezprostredne riadil aj najdôležitejšie oddelenia ÚV KSČ – politicko-organizačné, ba i to, ktoré malo na starosti stranícke peniaze. Preto, keď A. Dubček hovoril o nevyhnutnosti zvýšiť právomoci slovenských národných orgánov, na čo bol A. Novotný obzvlášť alergický, už sa neovládol a ostro proti nemu vystúpil priamo z tribúny. Neskôr, spolu s M. Vaculíkom a inými svojimi prívržencami tradične posunul Dubčekovú kritiku vtedajšej straníckej praxe do polohy „Česi kontra Slováci“ a začal opäť hľadať nacionalizmus vnútri strany, samozrejme, v jej vedúcich orgánoch na Slovensku ...¹²

K vyvrcholeniu sporov medzi A. Dubčekom a A. Novotným, resp. medzi reformistami a konzervatívami vo vedení KSČ došlo v období od začiatku decembra 1967 do začiatku januára 1968. Či už na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 11. – 13. decembra 1967, alebo na zasadaní ÚV KSČ 19. - 21. decembra toho istého roku a 3. – 5. januára 1968 sa situácia pre A. Novotného a jeho prívržencov stávala čoraz viac neudržateľnou a to i napriek neuveriteľnej politickej ekvilibristike, pomocou ktorej sa snažil ubrániť svoje pozície. A. Novotný sa dokonca vážne zaoberal myšlienkou, že by mohol použiť silu! Na tento krok ho vyzývali jeho stúpenci v armáde i bezpečnostných zložkách, nehovoriac už o jeho prívržencoch v straníckom a vládnom aparáte. „Novotného noc“, ktorá sa mala odohrať niekedy medzi Vianocami a prvými dňami roku 1968, sa však napokon nekonala. Či už preto, že A. Novotný, ako klasický stranícky aparátnik sa na tento krok neodhodlal, či preto, že nezískal súhlas vedenia KSSZ s takýmto dobrodružstvom, alebo preto, že veliteľský zbor Východného vojenského okruhu (Slovensko) sa rázne postavil proti.

Po dlhých, zložitých a urputných kuloárnych i oficiálnych rokovaní napokon došlo k vyriešeniu celej situácie spôsobom, ktorý bol pre komunistické strany charakteristický: Po toľkej nenávisti, intrigách, úskokoch a kombináciách sa A. Novotný napokon na zasadaní ÚV KSČ 3. - 5. januára 1968 vzdal najvyššej straníckej funkcie a za prvého tajomníka ÚV KSČ zvolili A. Dubčeka. Jednohlasne a disciplinovane ho volili aj tí, ktorí proti nemu roky tvrdo bojovali... A. Dubček sa však stal najvyšším predstaviteľom KSČ

11 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. ÚV KSS, kartón (ďalej kr.) č. 1194.

12 Bližšie pozri: LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E. Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava : Veda, 2002, s. 145 - 146.

celkom prirodzene a zaslúžene a to aj napriek tomu, že ho v českej časti republiky verejná moc takmer nepoznala. Spočiatku stál na čele slovenských oficiálnych národno-emanicipačných snáh, ktoré sa začali rozvíjať hneď po jeho nástupe do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v apríli 1963. Čoraz viac sa však začínal orientovať aj na zmenu metód fungovania KSCĽ – či už v jej vnútri, alebo smerom k celej spoločnosti. V tomto úsilí nachádzal odozvu aj v pomerne silnej skupine českých reformných komunistov na čele s O. Černíkom, J. Smrkovským, Č. Císařom a i., ale aj teoretikov O. Šika, Z. Mlynára, R. Richtu, a pod. Tí spolu so slovenskými stúpenkami A. Dubčeka rozhodli v januári 1968 o zásadnej zmene na čele KSCĽ. A potom sa táto garnitúra pokúsila o reformu socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Mali na čom stavať: vývoj v rokoch 1963 – 1967 – teda v období predjara – im vytvoril vhodné východiská.¹³

Rok 1968 je pre dnešných príslušníkov strednej a staršej generácie v Českej republike i na Slovensku rokom nezabudnuteľného pokusu o reformu socializmu sovietskeho typu, spoločenského systému, ktorého totalitné ustrojenie sa už definitívne prežilo a stalo sa brzdou akéhokoľvek pokroku. Hlavným cieľom reformy bola demokratizácia tohto systému – pokus o svojráznu syntézu totalitného socializmu s demokratickými princípmi organizácie spoločnosti.

Pravda, tento rok nie je pamätným iba pre Slovákov a Čechov, resp. pre národnostné menšiny žijúce vo vtedajšej ČSSR. Temer celým svetom sa prehnala vlna rozhorčených protestov, rebélií a revolučných výbuchov: V USA bojovali mladí ľudia za ľudské práva, proti diskriminácii černošských spoluobčanov, za rovnoprávnosť žien i proti vojne vo Vietname, vo Francúzsku i Taliansku sa búrili študenti a robotníci, rozhorčení študenti revoltovali i v západnom Nemecku, Španielsku, susednom Poľsku i vzdialenom Mexiku. A to je výpočet len tých najdôležitejších „ohnísk odporu“. Americký historik M. Kurlansky uviedol, že „...ľudia protestovali z rozličných dôvodov, no spájala ich rovnaká túžba po revolte, ... pocit odcudzenia vo vzťahu k režimu a hlboký odpor k autoritárstvu v akejkoľvek forme. Tam, kde vládol komunizmus, sa protestovalo proti komunizmu a v kapitalistických krajinách ľudia zasa brojili proti kapitalizmu“.¹⁴ Rozsah tohto pohybu bol taký veľký, že francúzsky prezident Charles de Gaulle vyhlásil: „Nie je možné, aby sa toľko hnutí začalo súbežne v toľkých odlišných krajinách bez určitého scenára“.¹⁵ A mexický prezident Gustávo Diáz Ordas bol zasa presvedčený, že to bolo medzinárodné sprisahanie revolucionárov, ktorí sa presúvali z jednej krajiny do druhej a šíрили chaos a rozvrat.¹⁶ Žiadny scenár ani sprisahanie prirodzene neexistovali. Čo však spôsobilo, že v toľkých rôznych krajinách prebehli javy a udalosti podobného charakteru temer v ten istý čas? Je naozaj pravda, že veľké spoločenské konflikty prebiehajú v dnešnom mnohostranne prepojenom svete prostredníctvom akýchsi generačných výbuchov alebo vzopätí? Lebo podľa nášho názoru tu išlo celkom isto o generačný konflikt: Mladá generácia,

13 LONDÁK, SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref 12, s. 149 - 153

14 KURLANSKY, M. 1968. Rok, ktorý otriasol svetom. Bratislava: Slovart, 2006, s. 15.

15 KURLANSKY, ref. 14, s. 255.

16 KURLANSKY, ref. 14, s. 366 - 367.

ktorá bola v čase druhej svetovej vojny v detskom veku, sa vzbúrila proti autorite otcov. Tí totiž v komunistických krajinách vládli otvorene diktátorsky a v ostatných krajinách bola táto diktatúra – aspoň tak to videla vtedajšia mladá generácia – len maskovaná vonkajšou fasádou demokracie. Hlavným cieľom revolučného úsilia bola teda demokratická spoločnosť, i keď si jeho aktéri pod týmto pojmom predstavovali celý vejár rozličných metód a hlavne cieľov.

V Československu sa demokratizačný proces naplno rozohrel po zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968, pričom nadviazal na predchádzajúce obdobie tzv. predjaria – opatrnej liberalizácie režimu, ktorá sa začala začiatkom 60. rokov ako výsledok závažných udalostí v zahraničí i vo vnútornom vývoji českej a slovenskej spoločnosti. Rozhodujúcim personálnym predpokladom pre jeho naštartovanie bolo odstúpenie A. Novotného z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ, ktorého nahradil A. Dubček. Na tomto mieste považujem za potrebné upozorniť na určitú podobnosť, ktorou sa vyznačujú nástupy A. Dubčeka do dvoch posledných stranických funkcií: Do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS nastúpil bez „požehnaní“ najvyššieho funkcionára KSČ A. Novotného; ÚV KSS sa vtedy vzoprel jeho požiadavke zvoliť do tejto funkcie M. Chudíka, lebo mal obavy, že by bol voči A. Novotnému rovnako servilný ako predtým K. Bacílek. Za prvého tajomníka ÚV KSČ bol A. Dubček zasa zvolený bez predchádzajúceho súhlasu sovietskej strany, čo bol podľa M. Štefanského prvý prípad v histórii komunistického režimu v Československu.¹⁷ Najnovšie výskumy spochybňujú zmysel Brežnevovho legendárneho vyhlásenia „eto vaše delo“ aspoň v tom zmysle, že by bolo sovietskemu vedeniu naozaj úplne jedno, kto nastúpi do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ po A. Novotnom. Iste si boli vedomí neželaných dôsledkov takéhoto precedensu pre sovietske mocensko-politické záujmy.

Vnútrostranícky prevrat spojený so zosadením A. Novotného prebiehal v prvej fáze tak, že to ešte stále plne zodpovedalo režimu totalitnej diktatúry a jeho kabinetnej politike: za zavretými dverami stranických sekretariátov ako boj o moc v špičke straníckej byrokracie. Aj preto toto obdobie niektorí historici nazvali „januárovým tichom“. V stručnej správe z januárového zasadania ÚV KSČ sa nenaznačoval žiadny obrat v politike KSČ, zdôrazňovala sa kontinuita stranického vedenia a aj prekvapivosť zmeny na poste prvého tajomníka ÚV KSČ bola oslabená kladným zhodnotením „záslužnej a obetavej práce“ A. Novotného a „významných úspechov“ v období, keď stál na čele KSČ. Okrem toho správa obsahovala už len všeobecné zdôrazňovanie potreby zmeniť vnútorný život KSČ a metódy jej práce vo vzťahu k ostatným článkom politického systému, čo sa však udialo veľakrát aj predtým.¹⁸ Zotrvačnosť v myslení a konaní členov ÚV KSČ a jeho predsedníctva zaznela naplno aj v rozhodnutí utajiť pred verejnosťou obsah ďalšieho dokumentu z januárového zasadania ÚV KSČ – rezolúciu. Členom KSČ ju prečítali na schôdzach základných organizácií v tom istom mesiaci a jej obsah sa veľmi nelíšil od spomínanej správy; bola v nej však zahrnutá požiadavka pripraviť a predložiť do XIV.

17 ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M. *Vojenské dejiny Slovenska zv. VI, (1945 - 1968)*. Bratislava: Magnetpress, 2007, s. 306.

18 KURAL, V. et al. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*, Praha: Parta, 1993, s. 30.

zjazdu KSC (plánovaný bol vtedy na rok 1970) návrh akčného programu, čo zohralo v ďalšom vývoji významnú úlohu.¹⁹

Taktiež nedošlo – okrem rezignácie A. Novotného a jeho nahradenia A. Dubčekom – temer k žiadnym zásadným zmenám vo vedení KSC. Všetci tí, ktorí A. Novotného na posledných zasadaniach ÚV KSC bránili: J. Lenárt, O. Šimůnek, B. Laštovička, M. Chudík a aj sám A. Novotný v predsedníctve ÚV KSC zostali. Napokon, ako sme už uviedli, správa z januárového zasadania ÚV KSC zdôrazňovala kontinuitu stranického vedenia. A tak jedinými zmenami, ktoré možno v januári 1968 zaregistrovať, bolo rozšírenie predsedníctva ÚV KSC o štyroch širšej verejnosti neznámych členov (J. Borůvka, J. Piller, E. Rigo a J. Špaček) a odvolanie M. Mamulu a F. Havlíčka z funkcií vedúcich branno-bezpečnostného, resp. ideologického oddelenia ÚV KSC; obaja sa mimoriadne angažovali na príprave a presadzovaní Novotného „tvrdej línie“ v roku 1967. V hektickej atmosfére, v ktorej prebiehalo januárové zasadanie ÚV KSC, dokonca zabudli zvoliť A. Dubčeka za člena sekretariátu ÚV KSC, čo tiež spočiatku blokovalo rozbeh jeho politických aktivít.²⁰

A tak možno povedať, že zasadanie ÚV KSC 3.- 5. januára 1968 – i keď na ňom došlo k stretnutiu medzi reformnými a konzervatívnymi členmi vedenia KSC – skutočnej reforme socializmu sovietskeho typu len potvorilo dvere. Do tohto prielomu sa však čoskoro začali hrnúť sily, ktoré už mali reformné programy a zámery pripravené: rôzne vedecké tímy, organizácie inteligencie, progresívne zmýšľajúci funkcionári KSC i jej radoví členovia, ba aj niektorí členovia stranického aparátu. Nasledujúci mesiac február bol už v tomto ohľade oveľa bohatší ...

Aj na Slovensku došlo k „výmene stráží“ na najvyššom poste politickej štruktúry: za prvého tajomníka ÚV KSS zvolili V. Bilaka. Stalo sa to na zasadaní ÚV KSS 22. – 23. januára 1968. Pravda, v tomto prípade nešlo o riešenie krízy vo vedení KSS: následníkom A. Dubčeka sa stal jeho blízky spolupracovník, ba i spolubojovník proti klike A. Novotného a jeho jednomyselná voľba bola sprevádzaná dlhotrvajúcim potleskom. Prítomní vysoko ocenili najmä činnosť V. Bilaka v rokoch 1962 - 1968, kedy bol tajomníkom ÚV KSS pre ideológiu a určitá liberalizácia režimu na Slovensku v tejto oblasti závisela aj od jeho benevolencie, hoci sa vzťahy medzi ním a novinármi, publicistami, spisovateľmi či spoločenskovednými pracovníkmi neobišli bez občasných rozporov a nedorozumení.

Počas tohto zasadania ÚV KSS došlo tiež k pokusu o návrat G. Husáka a L. Novomeského do politického života formou kooptácie do tohto najvyššieho politického orgánu na Slovensku. Požadovali to viacerí ich stúpenci v ÚV KSS: V. Pavlenda, V. Košťál, I. Hutira, O. Klokoč a i. O. Klokoč dokonca apeloval na prítomných naliehavými slovami: „*Ako môžeme povedať, že sme dovedli rehabilitácie do konca, keď toto nie je doriešené?*“²¹ Ukázalo sa však, že medzi G. Husákom na jednej strane a A. Dub-

19 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. *Komunistická strana Československa. Prameny k dejinám československé krízy 1967 - 1970*, zv. 9/1. Brno: Doplněk, 1999, s. 40 - 43.

20 KURAL, ref. 18, s. 38.

21 SNA, f. ÚV KSS, kr. č. 1877.

čekom i V. Biľakom na druhej strane existovala aj naďalej neprekonateľná osobná averzia prameniaca v udalostiach z polovice 60. rokov (vystúpenie G. Husáka na mestskej konferencii KSS v Bratislave v polovici marca 1964)²² a tak bolo toto úsilie neúspešné.

V tom čase, v polovici februára 1968, sa začal odvíjať aj najvýznamnejší z rôznych, neskôr paralelne prebiehajúcich demokratizačných procesov, ktorý mal aj najväčší spoločenský dosah – obrovský boom v oblasti masmédií, predovšetkým v tlači. Práve vtedy totiž ideologický tajomník ÚV KSČ J. Hendrych – dúfajúc, že tento čin upevní jeho otrasené politické pozície – opäť povolil vydávanie Literárnych novín, zastavených po IV. zjazde československých spisovateľov koncom júna 1967. Táto skutočnosť novinársku obec doslovne zelektrizovala: na rôznych mítingoch najprv v Prahe a potom v celej ČSSR novinári svorne vyhlasovali, že sa už nikdy nepodriadia cenzúre a budú písať podľa svojho svedomia a vedomia. Nástroj cenzúry – Ústredná publikačná správa zastavila 29. februára 1968 svoju činnosť a následne, 4. marca rozhodlo o faktickom zrušení cenzúry aj Predsedníctvo ÚV KSČ.²³

Zrušenie cenzúry a nastolenie slobody prejavu v oblasti masmédií bol jedným z prvých viditeľných výsledkov pojanuárového demokratizačného procesu. Toto „odstránenie žaby z prameňa“ spôsobilo taký gejzír kritickej žurnalistiky, že sa to nedá v uplynulých dvadsiatich rokoch s ničím porovnať. Povedané slovami literárneho vedca a spisovateľa M. Šútovca *„všetko to latentné a nazbierané, čo sa do roku 1967 v politike, ekonomike i duchovnej sfére držalo ako–tak pod pokrievkou, prevrátilo sa z jari 1968 na povrch ako živá voda, ako riava zaplavilo celý verejný život v Československu“*.²⁴ Oznamovacie prostriedky začali prinášať otrasné svedectvá o týraní politických väzňov pri výsluchoch, vykonštruovaných politických procesoch, pracovných táboroch, násilnej kolektivizácii poľnohospodárstva i socializácii živností, prenasledovaní kňazov a veriacich, pričom sa nezameriavali len na pranierovanie „malých rýb“, ale aj hlavných politických vinníkov týchto udalostí J. V. Stalina, K. Gottwalda, A. Zápotockého, A. Novotného, V. Širokého, V. Kopeckého, K. Bacílka, P. Davida, R. Strechaja a ďalších. Do vedomia čitateľov sa vracali významné postavy slovenskej minulosti na čele s M. R. Štefánikom a ešte kritickejšie a pravdivejšie sa začali hodnotiť otázky antifašistickej rezistencie na Slovensku počas druhej svetovej vojny: SNP, osudy vojakov a partizánov, ktorí v ňom bojovali, občianska zložka odboja a pod. Periodiká, súťažiacie medzi sebou o najvyšší náklad, dokonca uverejňovali čoraz škandalóznejšie podrobnosti o brutálnych čistkách a zmanipulovaných politických procesoch v Sovietskom zväze v 30. rokoch 20. storočia i po druhej svetovej vojne.

V novinách a časopisoch – v Kultúrnom živote, Smene a Roháči, neskôr aj v Práci, Pravde a rôznych regionálnych časopisoch, kritizovali nešváry socialistickej spoločnosti, deformácie učenia klasikov marxizmu – leninizmu, neskôr aj porušovanie socialistickej zákonitosti a krvavé účtovanie so skutočnými, domnelými i potenciálnymi

22 LONDÁK – SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 12, s. 61 – 64.

23 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref 19, s. 346.

24 ŠÚTOVEC, M. *Rekapitulácia nekapitulácie*. Kultúrny život č. 5, r.1990.

odporcami komunistického režimu neohrození slovenskí žurnalisti. K nim sa pripájali aj umelci a vedci – najmä z oblasti spoločenských vied, ktorých už vtedy neznesiteľne škrtila „zvieracia kazajka“ existujúceho ideologického systému. Z týchto odvážnych novinárov, redaktorov a šéfredaktorov spomeňme aspoň J. Čomaja, H. Dzvoničkovú, O. Fülöpa, G. Gryzlova, M. Hamadu, M. Hyska, M. Hrica, D. Herrmannovú, M. Janeka, J. Jonáka, R. Kaliského, A. Kurinu, S. Kalného, J. Košťovú, P. Ličku, E. Löbla, A. Mensatorisa, T. Michala, L. Mňačka, R. Olšínskeho J. Pala, O. Plávkovú, M. Ruppeldta, J. Sitka, P. Števecika, J. Špitzera, J. Vereša, M. Válka (od roku 1966 šéfredaktora Romboidu), M. Vároša a i. A z oblasti spoločenských vied najmä M. Dzvonič, S. Faltána, E. Friša, J. Fabiana, M. Gosiorovského, B. Gracu, M. Hübla, J. Jablonického, A. Kopčoka, M. Kusého, I. Lалу, L. Liptáka, V. Maňáka, J. Mesároša, K. Minárika, P. Poláka, M. Strhana, J. Strinku, J. Weisera a pod.

Veľký ohlas mali aj priame a živé prenosy rôznych mítingov v rozhlase a televízii, na ktorých sa zúčastňovali tisíce občanov. Na otázky verejnosti tu otvorene odpovedali predstavitelia novej reformnej politiky. V štáte, ktorého vedúci predstavitelia dosiaľ pôsobili dojemom nevýrazných byrokratov a verejnosť o nich nevedela takmer nič, odrazu mnohí spoznali činiteľov, čo vedeli vystupovať pred kamerou a nebáli sa mikrofónu, ako napr. J. Smrkovský, G. Husák, F. Kriegel, J. Hájek, E. Goldstücker, O. Šik, Z. Mlynář, J. Pelikán, V. Pavlenda, H. Kočtůch, M. Kusý, a i. Tí sa potom stali – povedané modernou terminológiou – mediálnymi hviezdami. Televíziu v ďalších mesiacoch ovládla doslovne explózia slobodného a kritického spravodajstva a publicistiky, ba vysielali sa aj diela vyňaté z trezorov.

Tento vývoj v masmédiách vedenie KSC zaskočil a nepríjemne ním boli prekvapení aj poprední predstavitelia reformného krídla v strane. Pravda, spočiatku, keď ešte boli zamestnaní upevňovaním svojej čerstvo nadobudnutej moci, ako aj prípravou základného programového dokumentu – Akčného programu KSC, mu nevenovali dostatočnú pozornosť. Neskôr, keď sa po ostrom nátlaku našich pobúrených spojencov vo Varšavskej zmluve pokúsili masmédiá opäť ovládnuť, bolo už neskoro...

V dôsledku týchto udalostí, ako aj mnohých iných, o ktorých ešte budeme hovoriť, sa pomaly začala rozhárať aj búrlivá schôdzková demokracia. Množili sa mítingy a rôzne aktívny občanov a študentov, na ktorých sa otvorene hovorilo o záležitostiach, ktoré boli ešte donedávna tabu. Tento vývoj sa plne prejavil aj na okresných a obvodných konferenciách KSC, ktoré sa v marci 1968 konali po celej krajine: charakterizovala ich rovnaká nespútanosť a otvorenosť. Voľby do nových okresných orgánov strany, ako aj ich vedúcich predstaviteľov však už prebehli väčšinou tajne, čo bola historická udalosť, ktorú väčšina vtedy žijúcich členov KSC ešte nezažila; predtým sa hlasovalo verejne, na základe známeho „démona súhlasu“. Najmä preto boli výsledky volieb prekvapivé: 48,1 % novozvolených členov Okresných výborov KSS boli noví funkcionári! Čo sa týka vedúcich tajomníkov a tajomníkov OV KSS, 15 z nich delegáti ani neodporučili voliť, ďalších päť nebolo zvolených a dvaja po voľbách odstúpili.²⁵ Treba si pritom uve-

domiť, že na Slovensku bolo vtedy len 33 okresov! Tak došlo k prielomu do dlhodobu nemennej praxe automatických, bezmyšlienkovitých a takmer vždy jednohlasných volieb kandidátov, navrhovaných aparátmi OV strany „od zeleného stola“.

V niektorých okresoch sa tlak zameraný na zmeny v OV KSS začal vyvíjať už nielen zvnútra strany, ale aj zo strany tzv. bezpartajných, teda vlastne zo strany prebudenej občianskej spoločnosti. Najmarkantnejšie to bolo v okresoch Dolný Kubín a Banská Bystrica. Touto situáciou sa zaoberalo aj zasadanie ÚV KSS 9. apríla 1968, na ktorom čerstvý prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak vyhlásil: „Predsa nie je možná prax, aby sa tajomníci OV KSS volili niekde na ulici, ... aby sa na ulici rozhodovalo o tom, či to má byť ten, alebo onen“. O tom, že sa tento tlak občas aj neminul účinku, svedčia ďalšie jeho slová na spomínanom pléne ÚV KSS: „...nie je správne, že tajomník ... sa hneď rozsype, hneď utečie z OV strany“. ²⁶ Pravda, zatiaľ išlo len o ojedinelé úkazy tohto druhu, ktoré však signalizovali, že v budúcnosti by mohli mať „ľudové masy“ v okresoch oveľa väčší vplyv na tvorbu i kontrolu politiky.

Uprostred tohto rozbiehajúceho sa demokratizačného procesu, ktorý zatiaľ nebol zhora nijakým spôsobom reglementovaný (ak neberieme do úvahy strohé informácie z januárového zasadania ÚV KSČ), prijali na zasadaní ÚV KSČ 1. - 5. apríla 1968 „Akčný program KSČ“. Jeho úlohou bolo zásadne zreformovať v ČSSR socializmus sovietskeho typu a usmerniť spomínaný demokratizačný proces do riečišťa „socializmu s ľudskou tvárou“, ako sa vtedy u nás nazýval cieľ, ktorý sa mal reformou dosiahnuť: svojrzázna syntéza východného socializmu a západnej demokracie. AP KSČ možno navyše hodnotiť ako úplne prvý pokus o komplexný projekt reformy tohto socializmu v celom vtedajšom „socialistickom tábore“, ako sa vtedy označovala zóna sovietskych satelitov v strednej a juhovýchodnej Európe. Týkal sa celého jeho politického, ekonomického sociálneho i kultúrneho systému.

Autori AP KSČ vo svojom programovom úsilí vonkoncom nestavali na „zelenej lúke“. Odmäk v spoločenských vedách, ktorý bol súčasťou spomínaného „predjaria“ (pred januárom 1968) vyústil do vytvorenia štyroch celoštátnych vedeckých tímov. Ekonomovia tvorili tzv. Šikov tím (podľa jeho vedúceho predstaviteľa O. Šika), politológovia Mlynárov tím (podľa Z. Mlynára), prognostici či futuroológovia Richtov tím (podľa R. Richtu) a sociológovia Machoninov tím (podľa P. Machonina). Výsledky práce týchto tímov boli potom v koncentrovanej podobe začlenené do AP KSČ.

Na formovaní spoločensko-politickej atmosféry v ČSSR, z ktorej vyrástli aj programovo-teoretické „výboje“ kodifikované do podoby Akčného programu KSČ, sa však významným spôsobom podieľal aj slovenský spoločenskovedný front. Popredný slovenský politik, historik, politológ a publicista I. Laluha totiž vo svojej knižke „Alexander Dubček, politik a jeho doba“ uviedol, že v Dubčekovom referáte na zasadaní ÚV KSS 25. - 26. mája 1967, nazvanom „Niektoré otázky práce strany na Slovensku a upevňovanie jednoty socialistickej spoločnosti“ ²⁷ môže pozorný analytik „identifikovať veľa základ-

²⁶ Tamže.

²⁷ Originál sa nachádza v SNA, f. ÚV KSS, kr. 1874.

ných východísk, ktoré sú obsiahnuté v koncepcii českej a slovenskej jari a v jej programovom dokumente z roku 1968, v akčnom programe. Pochopiteľne, že len v „embryonálnom“ stave a často rozriedené či prekryté oficiálnou straníckou terminológiou tej doby.“²⁸

Čo sa týka sféry politického systému, nevyhnutnou a prvoradou podmienkou akejkoľvek demokratizácie socializmu sovietskeho typu musí byť nastolenie demokratického režimu najprv vo vedúcom článku politického, ba i spoločenského systému – komunistickej strane, t. j. zavedenie skutočnej vnútrostraníckej demokracie. V AP KSC je táto otázka vysvetlená nasledovne: „Každý člen strany ... má nielen právo, ale aj povinnosť vystupovať podľa svojho najlepšieho svedomia s iniciatívou, kritikou i odlišnými názormi na prejednávané otázky, oponovať ktorémukol'vek funkcionárovi. ... Je neprípustné obmedzovať komunistov v týchto právach a vytvárať okolo tých, ktorí vystúpili s odlišnými názormi atmosféru nedôvery a podozrievavosti, používať proti menšine represálie pod akoukoľvek zámienkou, ako sa to stávalo v minulosti. Strana však nemôže opustiť zásadu, že po prijatí uznesenia bude od každého komunistu vyžadovať jeho plnenie.“²⁹ Dnešnému, najmä mladému čitateľovi, so skúsenosťami s demokratickou súčasnosťou, bude zrejme ťažké uveriť, že taký elementárny atribút demokracie ako možnosť slobodne vyjadriť svoj názor bez okamžitého postihu, bol kedysi kľúčom k akémukol'vek pokroku v tejto oblasti. Žiaľ, bolo to tak.

Je všeobecne známe, že vnútrostranícky život v KSC trpel počas celého obdobia „socialistickej výstavby“ trvalým nárastom byrokratizmu, ktorý je jednou z charakteristických vlastností socializmu sovietskeho typu. Tento byrokratizmus vzniká vtedy, keď aparát strany (ale aj socialistického štátu a spoločenských organizácií) nadobudne absolútnu prevahu nad jej volenými orgánmi a napokon de facto navrhuje, prijíma i vykonáva uznesenia, pričom volené orgány sú na jej tele len akýmsi ozdobným ornamentom. V AP KSC ohľadne tohto kardinálneho problému reformy uvádza: „Najúčinnejšou zbraňou proti zanášaniam metód byrokratického centralizmu do strany je posilnenie vplyvu členov strany na tvorbu politickej línie, posilnenie úlohy skutočne demokraticky volených orgánov. Volené orgány strany musia predovšetkým ručiť za to, že sa uplatnia všetky práva členov, že rozhodovanie bude kolektívne a moc sa nesústredí v rukách jednotlivcov.“³⁰

Ďalšou nevyhnutnou požiadavkou, ktorú si vyžaduje demokratizácia socializmu sovietskeho typu je, aby už vnútorne demokratická komunistická strana začala uplatňovať svoju „vedúcu úlohu“ vo vzťahu k ostatným článkom politického, resp. spoločenského systému úplne novým, demokratickým spôsobom. Predovšetkým musí prestať tieto články považovať za „prevodové páky“ medzi sebou a „ľudovými masami“; musí ich začať chápať ako predstaviteľov špecifických záujmov rôznych tried a sociálnych skupín občianskej spoločnosti a z toho hľadiska ich považovať za partnerov.

V AP KSC sa takýto výrok naozaj nachádza: „Politické strany národného frontu sú voči sebe navzájom partnermi ...“, pričom to, prirodzene, platí i pre spoločenské organizácie. Napriek tomu, že sa v ňom hneď vzápätí nachádza aj poistka: „KSC chápe NF ako poli-

28 LALUHA, I. *Alexander Dubček, politik a jeho doba*. Bratislava: Nová Práca, 2000, s. 35.

29 VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, ref. 19, s. 329.

30 Tamže, s. 328.

tickú platformu, ktorá nedelí politické strany na vládne a opozičné v tom zmysle, že by sa vytvárala opozícia proti línii štátnej politiky ... a o moc v štáte sa viedol politický boj“,³¹ sa vlastne koncepcia NF a uplatňovania vedúcej úlohy strany v ňom temer stotožnila s tým, čo v Československu existovalo v rokoch 1945–1948, teda ešte pred „februárovým víťazstvom pracujúceho ľudu“, prostredníctvom ktorého sa KSČ zmocnila svojej výlučnej a nekontrolovanej moci. Z tohto hľadiska sa aj ťažko možno čudovať kritike zo strany konzervatívneho krídla v KSČ, ktoré túto skutočnosť považovalo za fatálny ústup z ťažko vybojovaných mocenských pozícií.

Otázkou, ktorá azda najviac traumatizovala slovenskú spoločnosť – v povojnovom období už od prijatia tzv. tretej pražskej dohody v roku 1946 a najmä po prijatí Ústavy ČSSR v júli 1960, bola národnostná otázka, resp. problém emancipácie slovenského národa v zmysle hesla prijatého už v Košickom vládnom programe začiatkom apríla 1945: „rovný s rovným“.

V AP KSČ, sa jasne hovorí, že „asymetrické usporiadanie nebolo už ... spôsobilé vyjadriť a zabezpečiť štátoprávne vzťahy dvoch rovnoprávných národov, pretože postavenie jedného i druhého národa ... vyjadrovalo rozdielnym spôsobom ... Funkciu českých národných orgánov plnili centrálné orgány, ktoré ako celoštátne boli nadriadené slovenským národným orgánom a tým sa slovenskému národu prakticky prekážalo v rovnoprávnej účasti na tvorbe a realizácii celoštátnej politiky“. V záujme odstránenia tohto nevyhovujúceho stavu a obnovenia vzájomnej dôvery medzi príslušníkmi oboch štátotvorných národov v ČSSR bolo preto nevyhnutné „...dosiahnuť zásadný obrat v štátoprávnom usporiadaní vzťahov Čechov a Slovákov a uskutočniť aj príslušné ústavné zmeny. Preto vznikla so všetkou vážnosťou potreba, aby sa rešpektovala výhoda socialistického federatívneho usporiadania ako uznávanej a osvedčenej formy spolužitia rovnoprávných národov v spoločnom socialistickom štáte“.³²

Veľkým posunom vpred boli opatrenia v oblasti demokratických práv a slobôd. V AP KSČ napríklad ohľadne náboženskej slobody doslovne uvádza: „Otvorene hovoríme, že počítame aj s veriacimi ľuďmi, so všetkými, ktorí sa chcú na základe svojej viery ako rovní s rovnými, ako plnoprávni budovatelia socialistickej spoločnosti zúčastniť na plnení všetkých náročných úloh“.³³

V AP KSČ sa tiež nachádza pasáž, nazvaná „Delba a kontrola moci – záruka proti ľubovôli“, kde sa do budúcnosti načrtávajú vzťahy medzi vládou ČSSR a Národným zhromaždením, t. j. medzi výkonnou a zákonodarnou mocou. Vzťahy zodpovednosti, relatívnej samostatnosti i vzájomnej kontroly tu už majú kvalitu demokratických vzťahov medzi vrcholnými štátnymi inštitúciami vo vyspelých západných demokraciách. Aj dôvod, pre ktorý sa k týmto opatreniam pristúpilo je jednoznačný: „...aby v celom štátnom mechanizme nedochádzalo k prílišnému sústreďovaniu moci v jednom článku“.³⁴

V časti AP KSČ venovanej zahraničnej politike sa ešte spomínajú také tradičné postu-

31 Tamže, s. 331.

32 Tamže, s. 333 - 334.

33 Tamže, s. 326.

34 Tamže, s. 335 - 336.

láty ako spojenectvo so Sovietskym zväzom a ostatnými štátmi socialistického spoločenstva i boj proti imperializmu. Objavili sa však aj nové požiadavky: Aktívna európska politika ČSSR, politické riešenie krízy na Strednom východe, podpora realistických síl v NSR, úsilie o spoluprácu s Francúzskom, Talianskom i škandinávskymi štátmi a pod., čo nebolo vždy v súlade so záujmami Varšavskej zmluvy, ako aj veľmocenskými ambíciami Sovietskeho zväzu.

Napriek tomu, že AP KSČ obsahoval takéto prevratné zmeny oproti predchádzajúcemu stavu, pravdou zostáva, že sa mu nepodarilo usmerniť politický vývoj v krajine v smere svojho obsahu. Prvoradou príčinou tejto skutočnosti bol fakt, že ho zverejnili až začiatkom apríla 1968 (na zasadaní ÚV KSČ 1.–5. apríla), keď už vývoj prebudej občianskej spoločnosti nadobudol také tempo, že sa do riečišťa tohto programu už nedal usmerniť. Hektické tempo spoločenského vývoja bolo výsledkom predovšetkým už spomínaného rozmachu československých masmédií. Občania ČSSR sa evidentne usilovali získať v danej dobe čo najviac a v čo najkratšom čase, aby sa z toho už nedalo spustiť. Tak vznikla jedna z rozhodujúcich hnacích síl československej jari: rozpor (alebo len interakcia?) medzi úsilím reformných komunistov na jednej strane a občianskou spoločnosťou na druhej strane. Boli to predsa reformní komunisti, ktorí umožnili vznik a rozvoj občianskej spoločnosti a tá zasa spätne ovplyvňovala politický obsah reforiem a nútila stranícke vedenie k ich prehlbovaniu a rozširovaniu.

I keď sa oba národy, Česi i Slováci a ich politickí predstavitelia, ktorí boli nositeľmi reformného úsilia v roku 1968 svorne usilovali o obrodu, liberalizáciu či demokratizáciu spoločnosti, neraz medzi nimi dochádzalo k diskrepanciám, lebo pod spomínanými pojmami si predstavovali niečo iné, akoby pred oboma národnopolitickými spoločenstvami stáli rozdielne ciele, ktoré chceli dosiahnuť. Kde hľadať korene týchto rozdielností?

Keď sa v januári 1968 stal prvým tajomníkom ÚV KSČ A. Dubček, otvorili sa stavidlá intenzívneho demokratizačného procesu a opäť sa vytvorila možnosť pokúsiť sa naplniť známe heslo „rovný s rovným“ vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi novým obsahom. To bola určite základná priorita slovenských demokratizačných úsílí. Veľmi dôležité bolo, aby Slováci získali časový predstih a iniciatívu prísť ako prví s návrhmi na riešenie zásadných problémov štátoprávneho usporiadania ČSSR.

V záujme toho predsedníctvo SNR vymenovalo 16. apríla 1968 pracovnú skupinu na prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania na čele s J. Krížom, pričom odborná problematika sa v tejto komisii spracúvala pod vedením K. Laca. Dva ním vypracované návrhy, v ktorých sa akcentovali také princípy ako zväzok dvoch národných štátov, rovnosť medzi oboma národmi a z toho vyplývajúci zákaz majorizácie jedného národa druhým a pod., mala SNR k dispozícii už v marci – apríli 1968.³⁵

Základnou a východiskovou ideou slovenských názorov na federatívne štátoprávne usporiadanie ČSSR bolo, že v tejto republike žijú dva suverénne a rovnoprávne národy

35 ŽATKULIAK, J. *Tvorba obsahu ústavného zákona o československej federácii v roku 1968*. Historické štúdie 37, Bratislava 1996, s. 116.

– Česi a Slováci, ktoré si vytvorili svoje vlastné národné štáty – Českú socialistickú republiku (ČSR) a Slovenskú socialistickú republiku (SSR), pričom suverenita spoločného federálneho štátu sa bude odvodzovať od týchto národných štátov. Tie mu „zdola“ postúpia právomoci, bez ktorých by nemohol navonok vystupovať ako jednotný a suverénny štátny celok. Z toho tiež vyplynul princíp, že ťažisko kompetencií bude spočívať na oboch národných štátoch. Do výlučných právomocí federálnych orgánov mala pôvodne patriť len národná obrana, zahraničná politika, spoločná mena a správa štátnych hmotných rezerv. Ďalšou zásadou, ktorá mala vyjadriť i zabezpečiť rovnoprávne postavenie oboch národov, bola zásada parity, t. j. rovnosti čo do počtu i zastúpenia. Tá sa mala dodržiavať nielen vo sfére symetrických národných orgánov, ale aj vo federálnych orgánoch, či už zákonodarných (Federálne zhromaždenie – FZ) alebo výkonných (federálna vláda).

Z uvedeného náčrtu predstáv slovenskej politickej reprezentácie o podobe a spôsobe fungovania československej federácie jednoznačne vyplýva, že ide o tzv. voľnú federáciu, charakterizovanú silnými právomocami národných štátnych orgánov a takými delegovanými právomocami federálnych orgánov, ktoré im umožňovali reprezentovať jednotný československý štát navonok, lebo pre národné štáty bolo výhodnejšie odovzdať ich federácii, ako si ich ponechať.

Českej strane by celkom prirodzene oveľa viac vyhovovala „tesná“ alebo „zovretá“ federácia, ktorá sa vyznačovala silnými kompetenciami federálnych orgánov na úkor národných. Vzhľadom na to, že sídlom federálnych orgánov by bola Praha (podobne ako predtým celoštátnych), a že by v ich výkonných aparátoch zrejme aj naďalej výrazne prevažoval český živel, tak by sa de facto do značnej miery uchoval stav, zabezpečujúci českej politickej reprezentácii jednoznačne dominantné postavenie v štáte. Iné, ako práve takéto riešenie, vykreslovala česká strana veľmi tmavými farbami.

Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. prijatý 28. októbra 1968 predstavoval napokon akýsi kompromis: Slovákom sa podarilo dosiahnuť paritu, ale len vo federálnom parlamente. Vôbec sa im však nepodarilo presadiť také kompetencie národných orgánov, aké chceli; to isté sa týkalo aj Čechov vo vzťahu k federálnym orgánom.

Slovenskí komunisti si po predchádzajúcich skúsenostiach tiež veľmi dobre uvedomovali, že vedúcim článkom tzv. socialistického politického systému nie je štát, ale komunistická strana. Vedeli, že ak v nej nenastanú zásadné zmeny, t. j. ak aj ona nebude federalizovaná, nové štátoprávne usporiadanie bude mať iba formálny význam. Veľmi dobre to na zasadnutí ÚV KSS 20. júna 1968 vystihol historik L. Holotík, keď odporúčal „...predovšetkým zabrániť tomu, aby sa vytvorila znovu asymetrická KSC, lebo by sme sa vlastne dostali do starých koláží: z asymetrického modelu v strane by mohol vyrásť znovu len asymetrický model v celom politickom systéme a asymetrický model v štátoprávnych vzťahoch“.³⁶ Preto na tomto zasadnutí prijali dokument *Stanovisko ÚV KSS k príprave mimoriadneho XIV. zjazdu KSC*, v ktorom sa požadovalo ešte pred zjazdom vypracovať a schváliť zásady výstavby strany a metód jej práce v podmienkach federatívneho štátoprávneho

³⁶ SNA, f. ÚV KSS, kr. č. 1881.

usporiadania – teda federalizovať aj KSČ. ÚV KSS požadoval prijať tieto opatrenia: už na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ vylúčiť možnosť majorizácie jednej národnej časti delegátov druhou národnou časťou, pričom by sa toto opatrenie vzťahovalo na otázky stanov KSČ, federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR a na voľby do najvyšších orgánov strany, v ktorých sa mal uplatniť princíp parity. Možnosť majorizácie sa mala vylúčiť tým, že pre právoplatnosť uznesení zjazdu v spomínaných záležitostiach bude potrebná trojpäťtinová väčšina hlasov českých i slovenských delegátov.³⁷

A nielen to. Tiež sa tu objavila požiadavka vytvoriť národné organizácie KSČ, aby sa odstránila asymetria aj v tomto vedúcom článku politickej organizácie spoločnosti. V spomínanom dokumente to bol formulované nasledovne: „*Ústredný výbor KSS zastáva stanovisko, že federáciu štátnych orgánov musí sprevádzať aj federácia orgánov strany, a to ustanovením Ústredného výboru Komunistickej strany Čiech, ktorý by bol územným orgánom rovnako, akým je dnes Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska*“.³⁸ Zároveň sa v tomto dokumente našla úloha aj pre ÚV KSČ: „*Budúci Ústredný výbor Komunistickej strany Československa by mal plniť funkcie federálneho riadiaceho orgánu. Tomuto jeho poslaniu musí zodpovedať aj zloženie jeho členstva*“.³⁹

Aj heslo „demokratizácia alebo federalizácia“, ako vyjadrenie základných politických priorít českého a slovenského národa, patrilo v roku 1968 v rôznych variantoch skloňovania a ohýbania k najfrekvencovanejším heslám československého obrodného a demokratizačného procesu. Popredný historik najnovších slovenských dejín M. Barnovský sa k tomu svojho času vyjadril: „*Takto postavená otázka bola dôkazom nepochopenia podstaty problému, pretože federalizácia bez demokratizácie bola formou bez obsahu a demokratizácia bez jej uplatnenia v nacionálnej oblasti nebola skutočnou demokratizáciou*“.⁴⁰ Proti týmto slovám nemožno vôbec nič namietat, sú plne v súlade s formálnou logikou uplatnenou v oblasti politického vývoja spoločnosti. Na druhej strane je však dobre známe, že politici, vytyčujúci heslá, v ktorých sa zrači ich politický záujem, si vždy na formálnu logiku nepotrpia: dôležité je, aby ich zámer pochopili tí, ktorým sú adresované – voliči, triedy, socioprofesionálne skupiny, konfesijné zoskupenia, národnostné menšiny, ba i celé národy.

Obrodný resp. demokratizačný proces, ktorý sa na Slovensku začal vlastne už v roku 1963, mal od začiatku silný nacionálny náboj, čo mu síce zabezpečovalo širokú základňu, no práve v tom bola jeho sila i slabosť. Existovalo tu totiž nebezpečenstvo, že sa zredukuje len na jednu, aj keď kľúčovú otázku, t. j. na dosiahnutie federatívneho štátoprávneho usporiadania, pričom sa akosi pozabudne na potrebu naplnenia všeobecno-demokratických požiadaviek. V takomto prípade sa mohol excelentným *federalistom*, t. j. významným „demokratom“ stať aj vyhranený konzervatívec, ktorý nemá

37 Tamže.

38 Tamže.

39 Tamže.

40 BARNOVSKÝ, M.: Politická dráha Alexandra Dubčeka a fenomén reformného a národného komunizmu. In. LA-LUHA, I. – PEKŇÍK, M. – ZALA, B. *Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po druhej svetovej vojne*. Bratislava : Veda, 2004, s. 147.

nijaký záujem na demokratizácii spoločenského systému – ba čo viac, sa jej obáva a k federalizačným aktivitám ho provokuje iba túžba rozšíriť právomoci slovenského stranícko-štátneho byrokratického aparátu na úkor centra – a teda aj svoje vlastné. A všetkých tých, ktorí na nebezpečenstvo ustrnutia demokratizačného procesu v tejto polohe upozorňovali a požadovali súbežné presadzovanie všeobecno-demokratických postulátov, možno nazvať *demokratmi*. A pritom, aby to bolo ešte zložitejšie, aj drvivá väčšina týchto demokratov bola za federáciu.

V tomto ohľade najviac rozbúrili vody slovenského verejného a politického života udalosti okolo už spomínaného odchodu L. Novomeského, M. Válka a V. Miháliku z redakčnej rady *Kultúrneho života*. Napriek rôznym mystifikáciám tohto ich činu je dnes jasné, že títo literáti nedokázali tolerovať razantnú podporu demokratizácie slovenskej spoločnosti zo strany redakčnej rady tohto časopisu, ktorý svojou kritickou angažovanosťou vyoral neobvykle hlbokú brázdnu nielen na roli slovenskej žurnalistiky, ale aj spoločensko-politického života na Slovensku vôbec. Charakteristické však je, že vo svojom vyhlásení, uverejnenom 27. apríla 1968 v Pravde a 3. mája toho istého roku v *Kultúrnom živote* na jednej strane upozorňujú, že demokratizáciu a federalizáciu „... nemožno od seba oddelovať ani preferovať jednu pred druhou“ a na druhej strane, doslova jedným dychom pokračujú, „že životný záujem slovenského národa – totiž realizovanie úplnej svojbytnosti a zvrchovanosti nás oprávňuje akceptovať v danej situácii práve myšlienku federácie“.⁴¹ Inými slovami to vlastne znamenalo, že tak ako významná časť českej politickej reprezentácie vrátane predstaviteľov občianskej spoločnosti radila odložiť federalizáciu na neskôr a venovať sa radšej všeobecnej demokratizácii (známe heslo „najprv demokracia, potom federácia“), aj oni boli ochotní odložiť demokratizáciu v záujme federalizácie...

Viaceri poprední slovenskí spisovatelia, menovite D. Tatarka, P. Števček, P. Karvaš, Z. Jesenská a i. sa voči niektorým argumentom L. Novomeského, V. Miháliku a M. Válka ohradili. Hlavne proti obvineniam, že sú za bezbrehú demokratizáciu a zabúdajú na slovenské národné záujmy. P. Števček sa v tejto súvislosti opýtal: „Prečo chcú slovenskému národu nahovoriť, že Kultúrny život je proti federácii?“ A ďalej vysvetľoval zámery časopisu: „KŽ sa usiloval o prehĺbenie demokratizačného procesu na Slovensku a angažoval sa za očistu slovenskej politickej reprezentácie od ľudí skompromitovaných“.⁴²

Na základe týchto výrokov možno azda skonštatovať, že práve umelecká a novinárska časť slovenskej intelektuálnej obce, sústredená okolo *Kultúrneho života*, patrila na Slovensku ako jediná medzi tých, ktorí naplnili zásadu o neoddeliteľnosti federalizácie od demokratizácie správnym obsahom. Je tu však ešte jedno vyjadrenie P. Števčeka, ktoré veľmi dobre vystihuje podstatu veci. Na konferencii slovenských spisovateľov 30. apríla 1968 totiž vyhlásil, že deklaratívne prihlásenie sa k federácii nemôže byť dostatočným

41 *Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov.* (ed. M. Štefánský) Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970, 1992 s. 60.

42 Tamže.

dôkazom progresívnosti, naopak, že sa mu zdá, že myšlienka federácie sa na Slovensku ocitla v nesprávnych rukách.⁴³

V odbornej literatúre sa o roku 1968 v Československu často tvrdí, že občianska spoločnosť sa na Slovensku rozvíjala oveľa pomalšie a v menšom rozsahu ako v českej časti republiky, pretože Slováci sa prednostne sústreďovali na dosiahnutie nového stupňa štátoprávneho usporiadania. Obe tieto tvrdenia považujeme v podstate za pravdivé. Nazdávame sa však, že treba pochopiť ešte jeden aspekt, a to spôsobilosť na rozvoj takejto aktivity, ktorá bola na Slovensku menšia ako v Čechách, vzhľadom na rozdielny historický vývoj. Považujem tiež za potrebné upozorniť, že pri porovnávaní historického vývoja Čechov a Slovákov v relatívne nedávnej minulosti na malom priestore sa nemožno vyhnúť určitému zjednodušeniu.

Za východiskový bod krátkeho exkurzu do minulosti považujeme rok 1867, keď v Predlitavsku, ktorého súčasťou boli aj Čechy, prijali tzv. decembrovú ústavu zaručujúcu základné demokratické práva vrátane práva zhromažďovacieho, spoločovacieho, slobody slova a tlače. To českému národu umožnilo relatívne slobodný politický, ekonomický a kultúrny vývoj. Tento rok bol však aj rokom rakúsko-uhorského vyrovnania, ktorý patrí k najtragickejším rokom v slovenských dejinách, lebo maďarské vládnuce triedy už nemuseli brať ohľad na cisára, ktorý dovtedy nemaďarské národy v Uhorsku z utilitárnych dôvodov bránil. Mohli sa naopak nerušene venovať svojim asimilačno-maďarizačným snahám. Aj politický systém v Uhorsku bol krajne nedemokratický. Okrem iného, v snahe nepripustiť do parlamentu primeraný počet zástupcov 51 % nemaďarských obyvateľov Uhorska, mohlo vtedy voliť len 5–7 % obyvateľstva.⁴⁴

Na kultiváciu svojich demokratických návykov mali síce Slováci k dispozícii 20 rokov prvej ČSR, ale už roku 1938 sa Slovensko ponorilo do mútnych vôd dvoch totalitných režimov – ľudáckeho a komunistického s krátkou prestávkou rokov 1945–1948, pričom režim, ktorý tu existoval v týchto rokoch, možno nazvať demokratickým len s veľkou dávkou eufemizmu. Preto sa cestou medzigeneračnej výmeny informácií a skúseností v slovenskom národnopolitickom prostredí udomácnili také tendencie ako nerozvinutosť slovenského politického života, opatrný vzťah k rýchlym zmenám, náchylnosť na autoritatívny charakter politického systému, úcta k moci a pod. Ako príklad posledne menovaného atribútu možno uviesť skutočnosť, že kým Česi považovali v 19. storočí Habsburgovcov za tyranov, pre Slovákov boli habsburská dynastia, trón a panovník posvätné a nedotknuteľné veličiny – veď cisár nás v rámci svojho „divide et impera“ bránil pred dominantnými Maďarmi!⁴⁵ Ako vidno, roku 1968 to teda neboli len iné úlohy, ale aj historicky podmienený nedostatok potreby rozvíjať intenzívnejšie občiansku spoločnosť.

Charakteristický bol v tomto zmysle vývoj v nekomunistických politických stranách. Už začiatkom apríla 1968 Strana slobody vyhlásila, že sa síce hlási k socializmu, ale nespája ho už s vedúcou úlohou KSČ. Dokonca navrhovala, aby sa v ČSSR odstránil monistický

43 KURAL, ref. 18, s. 78.

44 LIPTÁK, L. kol. *Politické strany na Slovensku 1860–1989*, Bratislava: Archa, 1992, s. 16 - 17.

45 Bližšie pozri HOLEC, R. *Poslední Habsburgovci a Slovensko*, Bratislava: 2001, s. 69.

system a nastolila sa „*demokratická rovnosť strán*“.⁴⁶ Neskôr, začiatkom júna vyhlásila, že bude uznávať Národný front (NF), ale iba v tom prípade, ak v ňom nekomunistické politické strany budú úplne samostatné a svojbytné.⁴⁷ Druhá slovenská nekomunistická politická strana – Strana národnej obrody vo svojom akčnom programe z 21. júla 1968 zasa chcela vystupovať na pôde NF ako rovnoprávny partner s KSČ a ostatnými politickými stranami a vytvárať organizačné predpoklady na činnosť v krajoch, okresoch, mestách i na dedinách.⁴⁸

Teda nie je pravda to, čo sa často uvádza v českej odbornej literatúre, že takýto vývoj v nekomunistických politických stranách bol typický len pre českú časť republiky.⁴⁹ Skôr je pravdivý názor iného českého historika J. Pauera, že nekomunistické politické strany nehrali na Slovensku takmer žiadnu rolu:⁵⁰ Ved' z českých nekomunistických strán mala Československá strana socialistická k 1. januáru 1968 10 715 členov a Československá strana lidová dokonca 20 642 členov a ich počet sa s prehlbujúcim demokratizačným procesom neustále zväčšoval! Strana slovenskej obrody však mala v tom čase 364 a Strana slobody dokonca len 342 členov!⁵¹ Treba azda iný dôkaz o tom, že na Slovensku sa takmer vôbec nepociťovala potreba politicky sa organizovať mimo KSS?

Veľký rozdiel medzi vývojom v Čechách a na Slovensku bol aj vo vzťahu k možnosti obnoviť v ČSSR sociálnodemokratickú stranu. Zatiaľ čo v Čechách sa vytvoril prípravný výbor tejto strany a česká politická scéna sa dlho zmietala v prudkých diskusiách „pre a proti“, na Slovensku sa táto záležitosť vyriešila rýchlo, elegantne, a hlavne potichu: na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 10. júna 1968 sa prijal dokument „*Správa o nedoriešených otázkach vo vzťahu k bývalým sociálnym demokratom*“, podľa ktorého sa im (teraz už členom KSS) priznáva členstvo v KSČ od vstupu do sociálnodemokratickej strany, poskytujú sa im výhody, ktoré z toho vyplývajú, umožní sa im, aby boli volení, resp. menovaní do všetkých straníckych funkcií, pričom bývalé členstvo v sociálnej demokracii im nesmie byť na ujmu a pod. Tí, ktorí boli prenasledovaní, a to sa týkalo predovšetkým tzv. pravicových sociálnych demokratov, ktorí sa roku 1944 nezlúčili s KSS, mali byť rehabilitovaní a mohli byť aj vyznamenávaní.⁵²

Podobný rozdiel bol aj v činnosti spoločenských organizácií, ktoré vznikali mimo NF, a v ktorých aktivite sa najviac odzrkadľoval vývoj občianskej spoločnosti v ČSSR. Tieto organizácie boli pre KSČ neprijateľné nielen preto, že vznikali mimo spomínanej prístupnej sféry, ale aj preto, že odvážnejšie kritizovali činnosť KSČ v minulosti a ich politické ciele výrazne presahoval hranice stanovené Akčným programom KSČ.

V Čechách koncom marca a začiatkom apríla 1968 vznikli dve významné organizácie tohto druhu – „K 231“, ktorého programom bola rehabilitácia 128-tisíc politických

46 Sloboda, 5. apríla 1968.

47 Tamže, 7. júna 1968.

48 Akčný program Strany slovenskej obrody je publikovaný vo výbere dokumentov : Slovensko v rokoch 1967 - 1970, ref. 41, s. 138 - 139, 142.

49 KURAL, ref. 18, s. 112.

50 PAUER, J. Praha 1968. Praha : Argo, 2004, s. 29.

51 KURAL, ref. 18, s. 49.

52 SNA, f. ÚV KSS, kr. 1206.

väzňov odsúdených podľa paragrafu 231 Zákona na ochranu republiky, a „Klub angažovaných nestraníkov“ (KAN), ktorý sa síce hlásil k socializmu, ale „demokratický socializmus“ v jeho chápaní sa oveľa viac podobal predstavám západoeurópskych sociálnych demokratov a socialistov ako československých reformných komunistov. Obe organizácie vyvíjali v Čechách takú intenzívnu činnosť, že boli trňom v oku nielen našim konzervatívcom, ale hlavne konzervatívcom v ostatných socialistických krajinách a významne sa „zaslúžili“ aj o vojenské riešenie československej krízy roku 1968.⁵³ Obdobou „K 231“ na Slovensku bola „Organizácia na ochranu ľudských a národných práv“, ktorú založil E. Vidra; tá však vonkoncom nevyvíjala takú bohatú činnosť ako jej český náprotivok. Teda ani v tejto oblasti, tak charakteristickej pre rozvoj občianskej spoločnosti, sa Slovensko nemalo čím pochváliť.

S českým historikom J. Pauerom treba opäť súhlasiť, keď uvádza, že na Slovensku sa nekomunistické zmýšľanie nevyjadrovalo v nekomunistických politických stranách a spoločenských organizáciách vznikajúcich mimo platformy NF, ale skôr v kresťanských cirkvách.⁵⁴ Je to celkom prirodzené. Už v 19. storočí, počas národného obrodenia a národno-emanipačných zápasov, sa slovenský národ nemohol plne spoľahnúť ani na „dohasínajúcu“ šľachtu, ani na rodiacu sa buržoáziu – obe tieto triedy vo svojej väčšine kolaborovali s maďarskými vládnucimi vrstvami. A tak „národnú zástavu“ držali v rukách spisovateľa, novinára, národne uvedomelí učitelia a hlavne kňazi – rovnako katolícki ako evanjelickí. Aj slovenské autonomistické hnutie počas prvej ČSR – hlavne od začiatku 30. rokov 20. storočia – reprezentovali spoločne katolícka HSLŠ a evanjelická SNS a Slovenskú republiku, ktorá existovala v období 2. svetovej vojny mnohí nazývali „farskou republikou“ – kvôli významnému podielu katolíckej cirkvi na politickej moci. Nemožno sa teda čudovať, že keď sa komunistický režim po dlhom prenasledovaní kresťanov začal demokratizovať, cirkvi sa naplno hlásili o svoje práva a toto ich úsilie slovenská spoločnosť nielen vo veľkej miere akceptovala, ale sa na ňom aj aktívne zúčastňovala.

Úplne iná situácia bola v tomto smere v Čechách. Český nacionalizmus 19. storočia vznikol v polemike s „rakušiacťvom“, vrátane vtedajšieho austrokatolicizmu, ktorý sa v procese vytvárania novodobého českého národa ocitol na „nesprávnej strane“. Už vtedy mal tento nacionalizmus antikatólicke a antiklerikálne črty.⁵⁵ Neskôr, po vzniku prvej ČSR roku 1918, český národ významne ovplyvnil T. G. Masaryk svojim moralizujúcim „náboženstvom humanity“, pričom, povedané slovami súčasného českého sociológa, filozofa a teológa T. Halíka „odpúťanie morálky od viery pomohlo vyprázdniť zbožnosť“.⁵⁶ Tu zrejme pramení špecifický český ateizmus prvej ČSR, na ktorý potom do značnej miery nadviazal komunistický „vedecký ateizmus“.

Z výsledkov porady vedúcich predstaviteľov štátov Varšavskej zmluvy v Dráždňanoch koncom marca 1968 a bilaterálnych sovietsko-československých rokovaní v Moskve začiatkom mája jednoznačne vyplynulo, že sa sústavne zhoršovali medzinárodne

53 KURAL, ref. 18, s. 74.

54 PAUER, ref. 50, s. 29.

55 HALÍK, T.: *Co je bez chvění, není pevné*. Praha : Lidové noviny, 2002, s. 307

56 Tamže, s. 227

podmienky pre pokračovanie reformného procesu v ČSSR a že došlo k významnému zúženiu manévrovacieho priestoru pre uplatňovanie relatívne samostatnej politiky KSCĽ vo vnútri sovietskeho bloku. Dôsledky tejto veľmi negatívnej skutočnosti sa prejavili hneď po návrate z Moskvy, na spoločnom rokovaní predsedníctva a sekretariátu KSCĽ 7. – 8. mája 1968, na ktorom sa už okrem iného prejavila diferenciácia v radoch pôvodného progresívneho protinovotnovského krídla. Odštiepila sa od neho skupina, ochotná kolaborovať so Sovietskym zväzom kvôli „záchrane“ socializmu v ČSSR. Niektorí historici v snahe odlíšiť toto nové zoskupenie od pôvodných novotnovských konzervatívov, ho nazvali *neokonzervatívnym* krídlom v KSCĽ.

Na samom začiatku tejto diferenciácie stála už spomínaná schôdzka v Drážďanoch. Jeden zo „skalných“ príslušníkov neokonzervatívnej skupiny D. Kolder neskôr vyhlásil, že Drážďany boli pre neho „*veľkou školu*“, ktorá mu „*otvorila oči*“.⁵⁷ Je veľmi pravdepodobné, že po drážďanskom rokovaní sa tou istou cestou vydal aj ďalší jeho účastník V. Bilak. V tejto súvislosti sa celkom prirodzene natíska otázka, čo vlastne viedlo príslušníkov pôvodnej protinovotnovskej progresívnej skupiny opustiť jej rady a vrátiť sa – hoci na inom poschodí – k dogmaticko-konzervatívnym ideologickým a politickým postojom? Je zrejme, že ako akési seizmické prístroje vycítili zásadné zmeny v socialistickom spoločenskom systéme v ČSSR, ktoré boli nevyhnutné pre zachytenie moderných svetových trendov v technike a ekonomike (VTR), čo si v riadiacej sfére vyžadovalo vysoko kvalifikované osobnosti – namiesto robotníckych „kádrov“ s pochybným straníckym vzdelaním. Týmito zmenami a z nich vyplývajúcimi nárokmi sa cítili existenčne ohrození a preto sa inštinktívne „prichýlili“ k Sovietskemu zväzu, očakávajúc od neho ochranu svojich politických pozícií.

Na jar 1968 sa teda V. Bilak, prvý tajomník ÚV KSS, stal vedúcou postavou slovenských neokonzervatívov. Po krátkej kariére umierneného reformného komunistu vynútenej okolnosťami, sa tento klasický dogmatik, konzervatívec a patrón stranického aparátu posunul do svojho prirodzeného politicko-ideologického prostredia a začal vyvíjať bohatú činnosť, ktorá mala nielen vnútropolitický, ale aj zahraničnopolitický rozmer. Čo sa týka zahraničnopolitických aktivít V. Bilaka, v tejto oblasti sa dokonca začal angažovať ešte o niečo skôr, ako vo sfére vnútornej politiky. Podľa denníkov prvého tajomníka ÚV Komunistickej strany Ukrajiny P. Šelesta, ktoré boli sprístupnené v polovici 90. rokov 20. storočia, prejavil V. Bilak už v apríli 1968 záujem stretnúť sa s ním. P. Šelest tento záujem opätovoľoval, lebo sa obával nepriaznivého vplyvu udalostí v ČSSR na susediacu Ukrajinú SSR; mal totiž správy o tom, že ukrajinskí intelektuáli a študenti sú aktivitou revizionistických a antisocialistických síl v Československu do značnej miery ovplyvnení. Stretnutie, ktorého sa zúčastnil aj vedúci tajomník Východoslovenského KV KSS J. Koscelanský, sa uskutočnilo 24. - 25. mája 1968 v Užhorode.⁵⁸

V. Bilak na ňom okrem iného neobyčajne čiernymi farbami líčil situáciu v ČSSR. Tvrdil, že sa vyskytlo mnoho samovrážd straníckych funkcionárov a tajných agentov ŠtB

57 PAUER, ref. 50, s. 43.

58 KORÍNEK, O. Pozývaci list 1968. Bratislava : A. Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, s. 30.

a zavraždených bolo niekoľko tajomníkov stranických organizácií v závodoch a v JRD. V tejto súvislosti kritizoval aj A. Dubčeka, ktorý dal údajne na podnet pravicových síl rozpustiť branno-bezpečnostné oddelenie ÚV KSČ, takže vedenie strany nemá dohľad nad činnosťou armády, ako aj verejnej a štátnej bezpečnosti. Spomenul aj existenciu pravicovo-oportunistického „druhého centra“ v KSČ, do ktorého zaradil J. Smrkovského, O. Šika, F. Kriegla, Č. Císařa, V. Slavíka, V. Prchlíka, L. Vaculíka a B. Šimona, no hneď na to uistil P. Šelesta o existencii „zdravých síl“ v KSČ, pričom vymenoval D. Koldera, J. Lenárta, A. Indru, J. Janíka a prirodzene seba. Napokon P. Šelesta požiadal, aby vedenie KSSZ a sovietskeho štátu poskytli „zdravým silám“ v KSČ všetku potrebnú pomoc.⁵⁹

Stretnutie P. Šelesta s V. Biľakom malo údajne prekvapujúco veľký význam pre vývoj ďalších československo-sovietskych vzťahov. Tesne predtým (17. mája) totiž pricestoval do ČSSR (do Karlových Varov „na liečenie“) predseda Rady ministrov ZSSR A. Kosygin, aby zistil, aká je vlastne situácia vo vedení KSČ, s kým by mohli sovietski predstavitelia spolupracovať v záujme zásadnej zmeny politickej línie KSČ. Na základe mnohých rozhovorov však dospel k presvedčeniu, že povedľa A. Dubčeka, O. Černíka a L. Svobodu – teda „mužov januára“ – niet v strane, ba ani v celej krajine nikoho, kto by mal väčšiu autoritu a preto spoliehanie sa na „zdravé sily“ by v súčasnej situácii neprišlo žiadne ovocie. Odporúčal rokovať so spomínanými najvyššími československými predstaviteľmi. Avšak 27. mája 1968 informoval P. Šelest L. Brežneva o výsledkoch rokovania s V. Biľakom a hlavne o existencii a akcieschopnosti „zdravého jadra“ v KSČ a predstava spoliehať sa len na A. Dubčeka a jeho prívržencov prestala byť do značnej miery aktuálna. Výsledky Kosyginovej misie sa tak minuli účinku. Vedúci sovietski predstavitelia mali síce ešte stále pochybnosti o schopnosti spomínaných „zdravých síl“ zmeniť situáciu v Československu, ale prvé stretnutie P. Šelesta s V. Biľakom znamenalo obrat v celej kríze.⁶⁰

V oblasti vnútornej politiky vystupoval V. Biľak ako ochranca aparátu KSČ, ktorý bol na všetkých úrovniach, no najmä na najnižšej – okresnej (kde bol k občanom najbližšie) neustále atakovaný prebudenou občianskou spoločnosťou a strácal svoje sociálne istoty. Ostro vystupoval aj proti „anarchii“ v masmédiách, čo možno najlepšie demonštrovať jeho výrokom počas záverečného slova na zasadaní ÚV KSS 22.–24. mája 1968, keď na otázku, či by strana nemala dať podnet na obsadenie sídel oznamovacích prostriedkov vojskom a ľudovými milíciami odpovedal: „*To je krajnosť. Verte, že ak by to bolo zlé, tak to urobíme*“.⁶¹ A o tom, kam to až dotiahol so svojou konzervatívnou politickou polarizáciou svedčí skutočnosť, že na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 12. júla 1968 sa ako jediný zo všetkých konzervatívnych členov tohto orgánu vyslovil za účasť československej delegácie na summite predstaviteľov štátov Varšavskej zmluvy vo Varšave 14.–15. júla toho istého roku, ktorý mal byť ďalším koncilovým súdom „kacírskeho“ Československa. Ešte aj jeho politický „blíženec“ D. Kolder vyhlásil, že nechce „druhé

59 Tamže, s. 32 - 36.

60 Tamže, s. 39 - 40.

61 SNA, f. ÚV KSS, kr. 1880.

Informbyro“, narážajúc na prenasledovanie Juhoslávie touto medzinárodnou komunistickou organizáciou v rokoch 1948 až 1956.⁶²

Keďže A. Dubček pôsobil v Prahe a V. Bilák sa stal vodcom slovenských neokonzeratívov, mohol G. Husák, od začiatku apríla 1968 už ako podpredseda vlády ČSSR, opustiť pózu radikála, ktorú zastával pred rokom 1968 a posunúť sa do pozície umierneného reformného komunistu (centristu), ba stať sa aj neformálnym vodcom tohto krídla v KSS. Tento svoj prechod akoby aj potvrdil počas vystúpenia na mítingu v Bratislavskej „Dimitrovke“ v máji 1968, keď na adresu svojich niekdajších radikálnych prívržencov medzi žurnalistami a publicistami uviedol: „*novinári brešú ako psi odtrhnutí z reťaze*“.⁶³

Už na zasadnutí ÚV KSS 22.–23. januára 1968 sa niektorí stúpenci G. Husáka na čele s V. Pavlendom pokúsili „pretlačiť“ ho do ÚV KSS, no zatiaľ bezvýsledne. Nevzdal sa však a už v marci toho istého roku búril – opäť na bratislavskej mestskej konferencii KSS – proti politickým „trasorítkam“ J. Lenártovi a M. Chudíkovi a požadoval prestavbu celého politického systému. Na mítingoch s občanmi a študentmi populisticky vystupoval aj proti anachronizmom z minulých rokov – ostnatým drôtom na hraniciach a nemožnosti cestovať na západ. Takým spôsobom si nadobudol aj celkom slušný politický kapitál: V prieskume verejnej mienky z konca marca 1968 sa v rebríčku najdôveryhodnejších osobností umiestnil v Čechách na 5. mieste (pred O. Šikom a E. Goldstückerom!), na Slovensku dokonca na 2. mieste – hneď za A. Dubčekom.⁶⁴ Vtedy ešte málokto tušil, že G. Husák bol, povedané slovami jeho niekdajšieho prívrženca J. Uhra, „...celým svojim založením, celou štruktúrou svojej osobnosti, chápaním a uplatňovaním vedúcej úlohy strany a celého...socializmu nesporným prívržencom Stalina a stalinizmu“.⁶⁵ Šikovne sa aj naďalej viedol na zdvihnutej vlne demokratizačného procesu a jeho najbližším cieľom bolo vystriedanie V. Biláka vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS. Zdá sa, že niektorí historici majú pravdu keď tvrdia, že G. Husák a viacerí jeho prívrženci boli skôr „antibilakovci“ ako stúpenci demokracie.⁶⁶ Pravda, jeho najväčším snom bolo dosiahnutie federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR; príprava ústavného zákona týkajúceho sa tejto problematiky bola aj hlavnou pracovnou náplňou G. Husáka ako podpredsedu vlády. Prípravu československej federácie považoval za súčasť demokratizačného procesu, ba čo viac, nebol ochotný uprednostniť pred ňou nijakú inú otázku.

Prvý spor medzi G. Husákom a V. Bilákom sa odohral v súvislosti s dátumom konania mimoriadneho zjazdu KSS a najmä s tým, či sa má konať pred, alebo až po mimoriadnom XIV. zjazde KSČ. „Bilakovci“ tvrdili, že sa musí konať až po celoštátnom zjazde, lebo zjazd KSČ nemôže akceptovať stanovisko zjazdu KSS – jeho delegáti totiž, ako

62 PAUER, ref. 50, s. 170.

63 Tamže, s. 53.

64 SNA, f. ÚV KSS, *Informácia o politickej situácii na Slovensku do 15. 4. 1968*, kr. 1879.

65 UHER, J. *Na začiatku rehabilitácií, časť štvrtá: Rehabilitácie (pamäti spolupracovníka Kolderovej komisie)*, kópia rukopisu, osobný archív autora, s. 4 - 5.

66 KURAL, ref. 18, s. 76 - 77.

to povedal na zasadaní ÚV KSS 20. júna 1968 sám V. Bilak, „dostávajú mandát nie od národného zjazdu, ale od príslušnej krajskej resp. mestskej konferencie“.⁶⁷ V skutočnosti sa však spoliehali na to, že na zjazde KSČ zvíťazia konzervatívci a následný zjazd KSS bude musieť rešpektovať jeho politickú líniu. „Husákovci“ zasa verili, že na kádrovom zjazde KSS konanom pred zjazdom KSČ očistia ÚV KSS od konzervatívcov a dogmatikov každého druhu, a ten potom bude mať silu zaviazat slovenských delegátov, aby na zjazde KSČ presadzovali záujmy Slovenska – predovšetkým federalizáciu štátu a strany. Nakoniec, po nátlaku „horizontálnych štruktúr“ – krajských konferencií KSS i mestskej konferencie KSS v Bratislave, ktoré sa konali začiatkom júla 1968, bol na zasadaní ÚV KSS 18. júla stanovený dátum zjazdu KSS na 26. august, teda ešte pred zjazdom KSČ. Treba ešte pripomenúť, že na mestskej konferencii KSS v Bratislave 4.–5. júla 1968 zaútočil G. Husák na V. Bilaka veľmi ostro a pripomenul mu, „že so starou perepúťou, ktorá sa naňho vešia, do nových pomerov nemožno prejsť“...⁶⁸

Bolo to víťazstvo G. Husáka, podobne ako v ich druhom vzájomnom „stretnutí“ na spomínanom zasadaní ÚV KSS 18. júla 1968, na ktorom sa G. Husák zúčastnil ako hosť – po prvýkrát od roku 1950. Tu zasa išlo o postoj ÚV KSS k odmietavému stanovisku Predsedníctva ÚV KSČ k listu vedúcich predstaviteľov piatich komunistických strán zúčastnených na schôdzi vo Varšave 14.–15. júla 1968. V. Bilak sa pokúšal presvedčiť členov ÚV KSS, aby stanovisko Predsedníctva ÚV KSČ odmietli, a tým de facto znemožnili jeho schválenie Ústredným výborom KSČ. G. Husák však vo svojom vystúpení rezolútne vyhlásil: „Ja osobne súhlasím s týmto stanoviskom Predsedníctva ÚV KSČ..., podporujem s. Dubčeka a veľmi odporúčam, aby aj náš ÚV KSS ako základ svojho stanoviska prijal podporu s. Dubčeka“.⁶⁹ Charizmatická osobnosť G. Husáka a kampaň oznamovacích prostriedkov, rozpútaná na podporu vedenia KSČ už predtým v celej ČSSR, napokon spôsobili, že ÚV KSS schválil List Ústrednému výboru KSČ, v ktorom sa stotožnil so stanoviskom Predsedníctva ÚV KSČ k varšavskému listu.

Rozpory medzi Husákovým a Bilakovým krídlom v KSS pokračovali aj počas prípravy mimoriadneho zjazdu KSS – najmä o podobu správy, ktorá na ňom mala byť prednesená. Na zjazde však nevyvrcholili: v zmenenej situácii po okupácii ČSSR sa na ňom riešili už celkom iné problémy a spoluprácou s inváznymi silami výsostne skompromitovaný V. Bilak sa ani neodvážil prísť. Prvým tajomníkom ÚV KSS sa stal G. Husák, to už je však kapitola pre ďalší výskum.

V materiáloch z rokovaní predsedníctva ÚV KSČ sa počnúc 7. májom 1968 jednoznačne odráža hotové zdesenie, ktoré v radoch vedúcich predstaviteľov KSČ vyvolalo hlavne „moskovské umývanie hláv“ 4.–5. mája uvedeného roku. Dnes, po štyridsiatich rokoch vieme, že ak reformné vedenie KSČ malo zabrániť najhoršiemu, t. j. okupácii

67 Sikora, S. K vývoju v Komunistickej strane Slovenska od októbra 1967 do augusta 1968 In *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970 III*. Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970, 1992, s. 65 - 66.

68 Tamže, s. 66 - 67.

69 SNA, f. ÚV KSS, kr. 1881.

krajiny, a zároveň zostať pri moci, ostávala mu len jedna možnosť: pomocou tvrdých mocenských opatrení „zjednať nápravu“ a vrátiť spoločnosť do stavu pred rokom 1963. „Spojenci“ na čele so Sovietskym zväzom od neho očakávali práve toto. No ak by to vedenie KSČ na čele s A. Dubčekom bolo urobilo, bolo by vlastne pošliapalo všetko svoje dovtedajšie demokratizačné a reformné úsilie a navyše by celkom spochybnilo legitimitu svojho vládnutia namiesto A. Novotného a jeho niekdajšej konzervatívno-dogmatickej politickej garnitúry. Preto sa odhodlalo k akémusi kompromisu a na zasadaní ÚV KSČ 29. mája - 1. júna 1968 pripustilo existenciu pravicových kontrarevolučných síl, pričom vytýčilo líniu boja „na dvoch frontoch“ – proti konzervatívcom a dogmatikom na jednej strane a proti pravicovému nebezpečenstvu na druhej strane. Pravda, v súlade so svojimi reformnými zámermi nezabudlo vyhlásiť, že tento boj bude viesť výlučne politickými a demokratickými prostriedkami.

Na tieto „konsolidačné“ opatrenia vedenia KSČ však vzápätí zareagovali predstavitelia občianskej spoločnosti, ktorí sa obávali politického regresu. V českej tlači uverejnili manifest *Dvetisíc slov*, ktorý skoncipoval český spisovateľ L. Vaculík. V tomto elaboráte sa obrátil na známych predstaviteľov vedy, kultúry, športu a i. s plamennou výzvou, aby zmobilizovali občanov a žiadali ďalšie prehlbovanie demokratizačného procesu. Táto výzva sa stala trňom v oku nielen predsedníctiev ÚV KSČ a ÚV KSS, ktoré dokument odmietli, ale veľmi rozhorčila aj vedúcich predstaviteľov Sovietskeho zväzu a jeho najbližších spojencov. Nečudo, veď Vaculíkové *občianske výbory* a *poriadkové útvary* prívelmi pripomínali komunistické *akčné výbory národného frontu* a *ľudové milície* z čias „Vítazného februára“ ...

Hneď na to sa začala veľká diplomatická ofenzíva piatich krajín Varšavskej zmluvy. Najprv sa ich vedúci predstavitelia zišli v dňoch 14.–15. júla vo Varšave, odkiaľ zaslali vedúcemu orgánu KSČ list, v ktorom sa okrem iného uvádzalo, že „v súčasnosti ide (v ČSSR) o otvorený útok kontrarevolúcie“ a že Československo sa ocitlo „v nebezpečnej fáze opúšťania socialistického tábora“. Preto bola „päťka“ (Bulharsko, Maďarsko, NDR, Poľsko a ZSSR) „povinná prijať všetky opatrenia a využiť všetky prostriedky, aby sa tomu zabránilo“.⁷⁰ Vedenie KSČ, ktoré sa tohto „tribunálu“ odmietlo zúčastniť, sa bránilo argumentmi, že Československo si vždy plnilo medzinárodné záväzky vyplývajúce z jeho členstva vo Varšavskej zmluve, a ani z vnútropolitického hľadiska nezdieľa názor spojencov, že v ČSSR je ohrozený socializmus. Potom, v dňoch 29. júla – 1. augusta 1968 na bilaterálnych sovietsko-československých rokovaníach v Čiernej nad Tisou a 3. augusta na rokovaní „päťky“ s československou delegáciou v Bratislave boli jej členovia vystavení tvrdému nátlaku a požiadavke, aby razantným mocensko-politickým zásahom zvrátili reformný vývoj. V Bratislave bola sformulovaná tzv. *Brežnevova doktrína*, podľa ktorej bola obrana socialistických vymožeností v jednotlivých socialistických štátoch vecou všetkých krajín Varšavskej zmluvy.

70 Vondrová, J. – Navrátil J. a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970*, zv. 4/1. Brno: Doplněk, 1995, s. 297 - 300.

Sovietsky zväz a jeho spojenci sa v ČSSR mohli oprieť aj o tzv. „piatu kolónu“, ktorú predstavovalo konzervatívno-dogmatické krídlo v KSČ pod vedením A. Indru, D. Koldera a V. Biľaka. V. Biľak v noci z 20. na 21. júla 1968 dokonca prijal (na chate najvyššieho maďarského predstaviteľa J. Kádára) od člena politického byra ÚV KSSZ P. Šelesta ponuku, aby prosovietski členovia vedenia KSČ pripravili pre vedúcich predstaviteľov ZSSR „pozývajúci list“, ktorý sa mal využiť v prípade intervencie vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR. Tento list naozaj vznikol a 3. augusta, počas spomínanej bratislavskej schôdzky, bol sovietskej strane odovzdaný. Podpísali ho A. Indra, D. Kolder, V. Biľak, A. Kapek a O. Švestka.

Keďže reformné vedenie KSČ nechcelo ani v tejto situácii poprieť svoje dovtedajšie demokratizačné úsilie a tvrdo zasiahnuť proti „kontrarevolúcii“, vojská Varšavskej zmluvy vtrhli v noci z 20. na 21. augusta 1968 do Československa. Nádej, že sa azda podarí zdemokratizovať socializmus sovietskeho typu a vytvoriť z neho systém, v ktorom by sa dalo slobodne žiť, definitívne pohasla.

Stanislav Sikora

Invázia „päťky“ z augusta 1968 (so zameraním na medzinárodný kontext)

Šesťdesiate roky 20. storočia obsahovali takmer všetky varianty komunistickej politiky, ktoré sa uplatnili v Československu počas celého komunistickeho režimu. Na ich začiatku doznievala politika tvrdého kurzu. Od roku 1963 možno pozorovať isté politické uvoľnenie, čiastočnú liberalizáciu režimu, vzápätí nasledovala invázia vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy na „záchranu socializmu“ v Československu 21. augusta 1968 a po nej známa normalizácia, reštaurácia komunistickej diktatúry.

Čo podnietilo československý pokus o reformu komunizmu?

Československo zápasilo v uvedenom období s viacerými problémami. Bola to najmä ekonomická stagnácia v rokoch 1961 - 1964 a krach tretej päťročnice (1961 - 1965), ktoré signalizovali potrebu ekonomickej reformy.⁷¹ Druhým problémom boli rehabilitácie obetí politických procesov. V dôsledku oneskorenej destalinizácie sa uskutočnili až v rokoch 1963 - 1964, aj to nedôsledne. Spomenuté fakty a takmer päťročná liberalizácia (1963 - 1967) pripravili pôdu na reformný a demokratizačný proces roku 1968, ktorý neskôr dostal pomenovanie *Československá jar*. V KSČ sa sformovalo heterogénne reformné krídlo. Isté politické uvoľnenie prinieslo svoje plody aj v kultúre, literatúre, umení a vo filmovej tvorbe. Takmer všetky druhy umenia opúšťali tzv. socialistický realizmus, objavovali sa originálne diela. Vzrastala úloha intelektuálov v spoločensko-politickom živote. Po januárovom zasadnutí ÚV KSČ 1968, ktoré zvolilo Alexandra Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ, udalosti nadobudli rýchly spád. Myšlienka reformy socializmu sa zrodila vo vnútri strany. Mnohí stranícki funkcionári stredného veku stratili mladické ilúzie, ale nestratili vízie a vieru v socializmus ako v spoločenské zriadenie. Nechceli ho odstrániť, ale zreformovať, premeniť na „socializmus s ľudskou tvárou“.⁷² Usilovali o demokratizáciu strany a štátu, modifikáciu politického systému na základe plurality záujmov pri zachovaní vedúcej úlohy KSČ, federalizáciu štátu atď. Chceli zmodernizovať a zhumanizovať štátny socializmus, spojiť socializmus s demokraciou a plán s trhom. Demokratizácia totalitného režimu sama o sebe nie je možná, tak ako sa nemôže stretnúť na jednej platforme demokracia s totalitou. No reformní komunisti verili, že reformami dajú socializmu a jeho ideológii druhý dych. Väčšina vtedajšej spoločnosti akceptovala tento program, neprialo si návrat ku kapitalizmu.

V dňoch 1. - 5. apríla 1968 zasadal ÚV KSČ. Na tomto zasadnutí prijal *Akčný program* KSČ. Oproti pomerom pred januárom 1968 obsahoval niektoré prevratné ustanovenia, napr. zásadnú demokratizáciu KSČ, partnerské vzťahy medzi politickými stranami a spoločenskými organizáciami združenými v NF, zabezpečenie základných občianskych práv, federalizáciu ČSSR, demokratizáciu ekonomického riadenia prostredníctvom rád pracujúcich a priestor na podnikanie, povolenie súkromného vlastníctva vo sfére služieb,

71 LONDÁK, ref. 7, s. 48 - 64.

72 Bližšie pozri: LONDÁK - SIKORA - LONDÁKOVÁ, ref. 12.

ako aj požiadavku „aktívnej európskej zahraničnej politiky“ a pod. V *Akčnom programe KSC* sa tiež okrem iného uvádzalo, že ČSSR bude formulovať vlastné stanovisko k základným otázkam svetovej politiky, vychádzajúc z reálneho pomeru medzinárodných síl a z vedomia, že je aktívnou súčasťou revolučného procesu vo svete.⁷³ Pokiaľ ide o problematiku sociálno-ekonomického vyrovnávania Slovenska a českých krajín, podľa akčného programu tento proces charakterizovala vnútorná rozpornosť. Na jednej strane sa odstránila sociálna a hospodárska nerozvinutosť Slovenska a znížili sa i relatívne rozdiely na obyvateľa, na druhej strane však predstih tempa rastu nebol na Slovensku taký, aby stačil pri niektorých dôležitých ukazovateľoch aj na zníženie absolútnych rozdielov.

Spoločenské hnutie za demokratizáciu však presahovalo zámery reformných komunistov, preto sa Dubčekove vedenie ocitlo pod tlakom, ktorému v určitej miere ustupovalo. Na Slovensku v rámci demokratizačného procesu dominovalo emancipačné hnutie Slovákov a do centra pozornosti sa dostala otázka federatívneho štátoprávneho usporiadania, čo verejne deklarovala Slovenská národná rada na svojej schôdzi 14. - 15. marca 1968. Dňa 9. apríla sa k nej pripojil aj ÚV KSS a v polovici mája 1968 schválila vláda ČSSR utvorenie odbornej komisie na prípravu ústavného zákona o československej federácii na čele s podpredsedom vlády G. Husákom. Tvorilo ju 30 členov: po 15 z českej i slovenskej strany. Pravdou však je fakt, že česká strana prácu komisie sabotovala, brzdila. Federalizácia spoločného štátu Čechov a Slovákov pre ňu nebola prioritou. Nakoniec však slovenská strana bola vo svojej snahe úspešná – 27. októbra prijalo Národné zhromaždenie ČSSR ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii. Okrem iného sa v ňom uvádza, že „*národ český a slovenský, ... uznávajúc neodňateľnosť práva na sebaurčenie až do oddelenia ... sa dohodli na vytvorení československej federácie*“.⁷⁴

K slávnostnému podpisu ústavného zákona o československej federácii došlo 30. októbra na Bratislavskom hrade, v Sieni federácie. Aktérmi slávnostného podpisovania boli prezident ČSSR Ludvík Svoboda, predseda Národného zhromaždenia ČSSR Josef Smrkovský a predseda vlády ČSSR Oldřich Černík. Tento slávnostný akt bol súčasťou osláv 50. výročia vzniku Československa.

Niekoľko poznámok k vojenskej intervencii v auguste 1968.

Široký spoločenský demokratizačný pohyb v Československu sledovala Moskva od začiatku s obavami. Ak by ukázala slabosť, resp. nečinnosť, ohrozila by svoje veľmocenské záujmy. Československo musí byť vrátené „do košiara“, inak mohlo spustiť podobnú lavínu v ostatných krajinách východného bloku. Prvé varovanie adresovala Moskva Prahe 23. marca 1968 na porade komunistických lídrov v Drážďanoch. Upozornila na „zadržujúcu sa kontrarevolúciu“.⁷⁵

Moskva využila vo svoj prospech aj ďalší psychologický efekt, keď sa 20. – 30. júna na území ČSSR uskutočnilo veliteľsko-štabné cvičenie armád štátov Varšavskej zmluvy „Šumava“. Podľa zámeru sovietskeho vedenia malo byť nielen demonštráciou vojenskej

73 BYSTRICKÝ, V. a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava: Prodamo 2008, s. 76 - 80.

74 MICHÁLEK, S. *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Prodamo 2008, s. 130.

75 O rokovaniach v Drážďanoch bližšie pozri: BYSTRICKÝ, ref. 73, s. 68 - 72.

sily proti československej reforme, ale aj nácviikom možnej vojenskej intervencie do ČSSR, ba i pokusom rozmiestniť sovietske vojská na území Československa „suchou cestou“. Pod tlakom verejnej mienky a po zákrokoch československých predstaviteľov však vojská Varšavskej zmluvy postupne odchádzali; posledné jednotky odišli až začiatkom augusta 1968.

Ďalšie varovanie tlmočil Brežnev priamo Dubčekovi 29. júla - 1. augusta v Čiernej nad Tisou, kde rokovali delegácie KSČ a KSSZ o politickom vývoji v Československu. Predstavitelia sovietskeho vedenia ešte raz apelovali na československé vedenie, aby „kontrarevolučnú situáciu“ riešilo rýchlo a účinne vlastnými silami. V krátkom čase, už 3. augusta, sa v Bratislave konala porada predstaviteľov komunistických a robotníckych strán – Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR s vedením KSČ. Prijali vyhlásenie, v ktorom sa konštatovalo, že „*podpora, ochrana a upevnenie socialistických vymožeností sú spoločnou internacionálnou povinnosťou všetkých socialistických krajín*“ (Brežnevova doktrína obmedzenej suverenity). Počas porady došlo k odovzdaniu tzv. pozývacieho listu vedeniu KSSZ. Podpísalo ho päť konzervatívnych československých komunistov, za Slovákov Vasil Bilak.⁷⁶ Tento list, ktorý mal dať pripravovanej invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR zdanie legality, bol významným dokumentom svojho druhu, lebo ho podpísali poprední predstavitelia KSČ. Po dvoch týždňoch, 18. augusta, vedúci činitelia piatich krajín Varšavskej zmluvy na ďalšej porade v Moskve definitívne schválili rozhodnutie o vojenskom zásahu proti Československu.

Sovietsky politický a psychologický tlak na Československo pokračoval naďalej, no len zastieral prípravu na vojenskú intervenciu. Tá sa stala skutočnosťou v noci z 20. na 21. augusta 1968.

Intervencia vojsk piatich štátov (ZSSR, Poľsko, Maďarsko, NDR a Bulharsko) Varšavskej zmluvy vyvolala spontánny odpor obyvateľstva v Československu. S hrôzou sledovali, ako sa v priebehu jednej noci na území ČSSR ocitlo 300 000 cudzích vojakov, vyše 6 000 tankov a bojových vozidiel, 4 000 diel a 1 000 lietadiel 24 leteckých plukov. Bola to najväčšia ozbrojená akcia v Európe od konca druhej svetovej vojny.

Via facti, 21. augusta, krátko po polnoci schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ výzvu *Všetkému ľudu* ČSSR, odmietajúcu vojenskú akciu piatich štátov Varšavskej zmluvy. Ešte v tú noc príslušníci československej ŠtB zatkli popredných predstaviteľov strany a štátu – Alexandra Dubčeka, Josefa Smrkovského, Oldřicha Černíka, Františka Kriegla a iných. Následne poslanci Národného zhromaždenia ČSSR prijali vyhlásenie, v ktorom sa stotožnili s vyhlásením predsedníctva ÚV KSČ, označujúcim okupáciu Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy za porušenie medzinárodného práva, ustanovení Varšavskej zmluvy a zásad rovnoprávných vzťahov medzi národmi. Po neúspešnom pokuse o vytvorenie promoskovskej vlády (Alois Indra a spol.) boli vedúci proreformní politickí predstavitelia odvečení do ZSSR. Vláda ČSSR vydala vyhlásenie, v ktorom zdôraznila, že Československo bolo okupované proti svojej vôli a „*tak sa po prvý raz v dejinách medzinárodného komunistického hnutia odohral akt agresie*“

76 KORÍNEK, ref. 58

proti štátu vedenému komunistickou stranou, uskutočnený spojeneckými armádami socialistických krajín“.⁷⁷ Aj predsedníctvo ÚV KSS zareagovalo verejne, keď vydalo jednomyseľné stanovisko, podporujúce politiku reprezentovanú Dubčekom.

Československý prezident Ludvík Svoboda odletel do Moskvy na rokovania s vedúcimi predstaviteľmi ZSSR. Nasledujúci deň sa k nemu pripojili aj internovaní československí politici (Dubček a spol.). Rokovania trvali do 26. augusta. Ich výsledkom bolo podpísanie tzv. Moskovského protokolu, ktorý KSČ zaväzoval skončiť so všetkými prejavmi obrodného procesu. Brežnevova politika tvrdého postoja proti „neposlušnému“ Československu dosiahla želaného úspechu. Navyše, aj s pomocou zbraní, v krátkom horizonte presadila Moskva to, že reformní komunisti boli z vedúcich funkcií v Československu vytlačení a do stranického i štátneho vedenia sa dostali dogmatickí konzervatívni komunisti.

A ako na vojenský zásah „bratských krajín“ v Československu reagoval Západ? V podstate nijako. Zmohol sa len na zopár politických nesúhlasných prehlásení. USA a NATO totiž túto medzinárodnú udalosť vyhodnotili ako akciu, ktorá nie je namierená proti záujmom Západu, resp. že je to vnútorná záležitosť východného bloku.

Jednou z charakteristických črt obrodného procesu v Československu v oblasti zahraničnej politiky bolo zdôrazňovanie zahraničnopolitickej orientácie ČSSR na Sovietsky zväz. Potvrdil to aj Alexander Dubček na aprílovom pléne ÚV KČ, keď za alfu a omegu prezentoval nedotknuteľnosť československej orientácie na Moskvu a na ostatné socialistické štáty so základným pilierom zahraničnej politiky – proletárskym internacionalizmom. Posun, síce nepatrný, nastal iba v tom, že sa začal zdôrazňovať aktívnejší prístup československej diplomacie v európskych záležitostiach, ako aj rovnoprávnosť krajín v rámci socialistického tábora a Kremľa.

Rozpory medzi vedením československých obrodných komunistov a Moskvou vyplávali na povrch začiatkom mája 1968 počas „konzultácií“ Dubčeka, Smrkovského, Černíka a Biľaka v ZSSR. Pri vysvetľovaní vnútorných československých pomerov Dubček v rozhovore konštatoval, že iba zlepšenie hospodárskej situácie krajiny zlepší politické problémy. Trval na potrebe rozšírenia hospodárskych stykov so Západom, vrátane pôžičky 300-500 miliónov USD. Pôžička mala byť aktuálna, iba ak odmietne pomoc ZSSR. Na oficiálnu žiadosť Dubčeka o pôžičku 550 miliónov zlatých rubľov Leonid Brežnev nereagoval. Prešiel do protiútoky a vyčítal československému vedeniu, že ustupuje kontrarevolucionárom a antisocialistickým živlom a špiónom Západu. Ak si Československo urobí doma poriadok, potom by sovietska pôžička pripadala do úvahy. Ako ďalší vývoj ukázal, išlo o planú demagógiu. Po rokovaníach Dubčeka a Brežneva koncom júla v Čiernej nad Tisou sa rozpory iba prehĺbili. Bolo otázkou krátkeho času, kedy Moskva otvorene do vnútorných československých vecí zasiahne a „narovná“ deformácie a smer vývoja svojho ekonomicky najvyspelejšieho satelita. Ten čas prišiel zakrátko, v noci z 20. na 21. augusta 1968. Vojská 27 kompletných divízií piatich krajín spriatelenej krajín Varšavskej zmluvy prekročili československé hranice. Tak ako

77 BYSTRICKÝ, ref. 73., s 185.

vo februári 1948, aj v auguste o 20 rokov neskôr Moskva, za pomoci poslušnej československej domácej komunistickej špičky, „stabilizovala“ miesto svojho satelita. Nastalo obdobie tvrdej normalizácie, ktoré prerušila až éra Gorbačova a spoločensko-politický prevrat v roku 1989.

Niekoľko poznámok k postoju USA, resp. Západu.⁷⁸ Americká administratíva, rovnako tak britská, francúzska a iné, bola prostredníctvom diplomatických zástupcov Moskvou informovaná o pripravovanej invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR. Rovnako tak o tom vedeli z informácií spravodajských služieb, ako aj z centrály NATO, ktorá monitorovala pohyb sovietskych a „spriatelených“ vojsk. Vzniknutú situáciu však vyhodnotila ako nenarušenie amerických národných záujmov, resp. národnej bezpečnosti USA, resp. pokladala ju za vnútornú vec sovietskeho bloku. Preto, okrem verbálneho odsúdenia invázie, najmä vďaka aktivite československých exilových politikov, združených v Rade slobodného Československa a amerických krajanov, prakticky nezasiahla. USA jednoducho odmietali narušiť krehké zlepšenie širších bipolárnych americko-sovietskych vzťahov, vrátane odzbrojovacieho procesu a mierového využitia atómovej energie. S československým obrodným procesom sa síce verbálne súhlasilo, avšak sovietska invázia neznamenalala americkú angažovanosť v prospech ČSSR. Prezident Lyndon B. Johnson vydal iba vyhlásenie, v ktorom odsúdil sovietsky postup ako porušenie Charty OSN. Vo svojich pamätiach, ktoré vyšli pod názvom *„Vyhliadkový bod – perspektívy prezidenta 1963-1969“*, opísal vývoj v Československu pred inváziou ako okamih nádeje, kedy padol starý stalinský režim Antonína Novotného a nastúpil liberálnejší, reprezentovaný Alexandrom Dubčekom. Pozadie tohto procesu však „kreslil“ širší, medzinárodný rozmer. V júli 1968 sa pripravovala cesta amerického prezidenta do Moskvy a sovietsky ministerský predseda Kosygin chcel zverejniť vyhlásenie sovietsko-americkej dohody v rokovaniach o strategických raketových zbraniach. Dňa 19. augusta sovietsky veľvyslanec vo Washingtone Anatolij Dobrynin navštívil ministra zahraničia Deana Ruska a informoval ho, že vláda ZSSR akceptovala dlhodobý americký návrh na rozhovory o mierovom využití atómovej energie. V posolstve sovietskej vlády sa informovalo, že návšteva prezidenta Johnsona sa predpokladá na začiatok októbra 1968. Americká administratíva sovietsky návrh prijala a rozhodla sa informovať verejnosť 21. augusta prostredníctvom tlačovej kancelárie Bieleho domu. Prezident Johnson v spomienkach ďalej uviedol: *„Ako sa ukázalo, nami pripravené vyhlásenie sa nikdy nedostalo do rúk novinárov. Vyslanec Dobrynin totiž dostal správu z najvyšších miest svojej vlády, s príkazom odovzdať ju priamo prezidentovi... Vyhlásil: Teraz, pán prezident, mám súrne inštrukcie svojej vlády, aby som Vás oboznámil s vážnou vecou. Ja to prečítam: Vláda Sovietskeho zväzu považuje za potrebné osobne informovať prezidenta Johnsona o tejto veci: V súvislosti s ďalším zhoršením situácie vyvolanej sprisahaním vonkajších síl agresie proti jestvujúcemu sociálnemu zriadeniu v Československu a proti štátnosti zaručenej ústavou tejto krajiny, vláda Československej socialistickej republiky sa obrátila na spojenecké krajiny, medzi nimi na Sovietsky zväz so žiadosťou o priamu pomoc, rátajúc v to pomoc ozbrojenými*

78 K uvedeným otázkam bližšie pozri: MICHÁLEK, ref. 74.

silami. Sovietska vláda vychádza zo skutočnosti, že tieto udalosti nepoškodia sovietsko-americké vzťahy, ktorých rozvoju sovietska vláda prikladá tak ako v minulosti, veľký význam.“ Bezprostrednú reakciu Washingtonu Johnson v citovaných spomienkach opísal nasledovne: „Neskôr v ten istý deň som opäť sedel za vládny stolom s viceprezidentom, s Deanom Ruskom, s Clarkom Cliffordom, s riaditeľom CIA a inými činiteľmi, aby sme podrobne vyhodnotili tento posledný vývoj. Dospel som k názoru, že sme pre situáciu v Československu nemohli nič bezprostredne podniknúť, ale dal som inštrukcie Ruskovi, aby ešte v ten istý večer vyhladal Dobrynina a oznámil mu, že neurobíme nijaké vyhlásenie o mojej plánovanej návšteve Sovietskeho zväzu, ani o technických atómových rozhovoroch.“⁷⁹

Moskva obhajovala svoj postup ako právo intervenovať vo veciach ďalších členov „socialistického spoločenstva“, resp. že takáto „obrana socializmu“ je „najvyššou internacionálnou povinnosťou“.

Dňa 21. augusta vydala oficiálne vyhlásenie americká vláda: „Tragické správy z Československa šokovali svedomie sveta. Sovietsky zväz a jeho spojenci vnikli do nebrániacej sa krajiny, aby zadusili opätovné vzkriesenie bežnej ľudskej slobody. Je smutný pohľad na komunistický spôsob myslenia, že pokus o slobodu v Československu je chápaný ako podstatná hrozba bezpečnosti sovietskeho systému“.⁸⁰

Pre dokreslenie verbálnych stanovísk USA ešte jedno vyjadrenie prezidenta Johnsona, tentoraz z 11. septembra 1968, ktoré má svoju výpovednú hodnotu: „Zdá sa, že vodcovia ZSSR sa rozhodli, že pohyb k humánnej verzii komunizmu v malej s priateľenej krajine je hrozbou ich bezpečnosti – napriek faktu, že Česi zostali ich spojencom vo Varšavskej zmluve. Od tohto agresívneho aktu vzrástli vojenské a politické hrozby, ktoré si vyžadujú ešte bližšiu a hlbšiu spoluprácu západných spojencov. Z našej strany sme dali jasne najavo, že použitie sily alebo hrozba silou nebude tolerovaná v oblastiach spoločnej zodpovednosti ako je napr. Berlín.“⁸¹

Celkový chladný postoj USA, ktorý Charles Bohlen – dlhoročný vynikajúci americký diplomat a jeden z hlavných poradcov štátneho tajomníka Deana Ruska v tomto období – nazval politikou nezáujmu, bol odrazom viacerých faktorov, okrem iných aj toho, že v administratíve prezidenta L. Johnsona neexistovala jednotná predstava o postoji Moskvy v prípade nepredvídaného československého vývoja. Diplomat Bohlen charakterizoval na porade u štátneho tajomníka Ruska rozhodnutie pre sovietsku inváziu ako symbiózu štyroch elementov. Prvý bol ideologický – ČSSR v Dubčekových rukách predstavovalo likvidáciu sovietskeho systému v Československu. Druhý element bolo oslabenie nárazníkovej satelitnej zóny okolo hraníc so západom, tretí zasa Ulbrichtova obava, že úspešný odstredivý pohyb ČSSR vyvolá podobné snahy v NDR. Ako štvrtý element, resp. faktor, ktorý uvádzal Bohlen, bola obava Moskvy, že táto „infekcia“ by mohla zasiahnuť cez rameno, t. j. suseda ČSSR – Ukrajinu – priamo do srdca samotného ZSSR.⁸² Tejto americkej „nečinnosti“ nahrávala aj skutočnosť, že v tomto období

79 Cit. Podľa: LIČKO, M.: *Ako chutí cudzina*. Bratislava: Kalligram 1999, s. 502 - 503.

80 BYSTRICKÝ, ref. 73, s. 189.

81 Tamže, s. 219.

82 BOHLEN, CH. *Witness to History 1929-1969*. Toronto: WW Norton Co 1973, s. 532.

nič západnú veľmoc k ČSSR neviazalo. Jediná otázka, ktorá československo-americké vzťahy „zaťažovala“ bola nedoriešená československá kompenzácia za znárodnený americký majetok po roku 1945. Tá však „visela“ vo vzduchu až do začiatku 80. rokov. Všeobecne možno konštatovať, že benevolentný prístup vlády USA k vojenskému zásahu v Československu, ktorý prezentovala ako „rodinný spor“, t. j. ako záležitosť bloku, pričom veľkoryso prehliadala svoje skoršie kritiky „satelitizmu“, je ťažko možné odtrhnúť od jej vlastných vojenských výprav, ktoré chcela prezentovať v čo najlepšom svetle, aby nenarážala na domáci či zahraničný odpor. Nie je potom prekvapením, keď sa v literatúre faktu objavujú názory, že československý obrodný proces 1968 nebol po chuti Moskve a ani Washingtonu. Západ na čele s USA zostal len v rovine platonických sympatií a brutálna invázia sovietskych vojsk nevyvolala žiadnu odpoveď. Iba oddialila politiku zmierňovania napätia.

Vo svetle mnohých politických a iných svetových problémov odmietla nová administratíva prezidenta Richarda Nixona (do úradu nastúpil v januári 1969) urobiť na začiatku 70. rokov čokoľvek, čo by bolo zásahom do vnútorných vecí tábora ZSSR. Ani rétorika „oslobodenia satelitov“ z 50-tych rokov nebola po československom auguste 1968 oživená. Naopak, Nixonova administratíva pokračovala v stavaní mostov so Strednou Európou, pokračujúc tak v kurze, ktorý začala administratíva Lyndona Johnsona, t. j. postupne prekonať rozdelenie Európy a nahradiť konfrontáciu studenej vojny pohybom k spolupráci a vzájomnej bezpečnosti.

Nie nezaujímavo pôsobí tiež odpoveď na otázku, ako na „československú jar“ a na intervenciu armád Varšavskej zmluvy reagovali komunistické strany vo svete. Je totiž známe, že z komunistických strán v rozvinutých krajinách odmietli idey „Dubčekovej jari“ a schválili intervenciu len komunistické strany v NSR, Luxembursku a aj v USA. Komunistické strany Fínska, Islandu, Rakúska, Veľkej Británie, Švédska, Belgicka a Švajčiarska mali spoločné to, že s rôznymi nuansami odmietli podporiť spomínanú intervenciu v auguste 1968 a prezentovali ju ako „ťažký omyl“. Z krajín, v ktorých v tej dobe viedli komunistické strany boj proti domácim vojenským diktatúram, iba španielska komunistická strana podporila obrodný proces v ČSSR a odmietla intervenciu. Komunistické strany Grécka a Portugalska sovietsky postup schvaľovali.⁸³ Spomínaný postoj Komunistickej strany USA (ako aj KS NSR) k uvedeným udalostiam sa dá vysvetliť predovšetkým tým, že obe strany nehrali podstatnú úlohu vo verejnom politickom živote týchto krajín a svoju politickú slabosť nahrádzali bezvýhradným opieraním sa o silu a vplyv KSSZ v jeho bloku. Zaujímavá je tiež skutočnosť, že západné ľavicové strany združené v Socialistickej internacionále proti sovietskej intervencii rozhodne protestovali.

Tak ako pražský komunistický februárový prevrat z roku 1948, tak aj sovietska invázia z roku 1968, sa dostala na predmet rokovaní Bezpečnostnej rady OSN. Rovnako ako v prípade Papánkovo a čilského protestu proti komunistickému prevratu v roku 1948, aj invázia bola vďaka sovietskemu vetu v OSN zahraná do autu.

⁸³ Bližšie pozri: MICHÁLEK, ref. 74, s. 67 - 86

Samotná československá otázka na pôde OSN mala krátku históriu. Dňa 21. augusta predstavitelia šiestich členských štátov OSN (Dánska, Francúzska, Kanady, Paraguaja, USA a Veľkej Británie) písomne požiadali predsedu Rady bezpečnosti o okamžité zvolanie Rady bezpečnosti za účelom prerokovania situácie v ČSSR. Stály zástupca ZSSR pri OSN Jakov Malik vyjadril k takému postupu záporné stanovisko.

Nasledujúci deň prebehlo hlasovanie v Bezpečnostnej rade o zaradení bodu o súčasnej vážnej situácii v ČSSR do jej agendy. Za zaradenie hlasovali: Alžírsko, Brazília, Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, India, Pakistan, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA. Proti zaradeniu československej otázky do agendy boli ZSSR a Maďarsko. Koncept rezolúcie S/8761 predstavil v mene Kanady, Brazílie, Francúzska, Paraguaja, Veľkej Británie a USA (Senegal sa pridala neskôr) dánsky delegát. Nasledovalo procedurálne hlasovanie o podmienkach, na základe ktorých mohlo byť rokovanie BR dočasne prerušené, v ktorom boli ZSSR a Maďarsko nasledované Indiou, Pakistanom a Alžírskom (zdržali sa hlasovania).

Dňa 23. augusta rokovania pokračovali o prvej rezolúcii k Československu. Československý zástupca vyhlásil, že minister zahraničia Jiří Hájek (ktorý bol na dovolenke v Juhoslávii) je na ceste do USA, aby prehovoril pred Valným zhromaždením. Hlasovanie za rezolúciu o ČSSR dopadlo nasledovne: Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia, USA. Proti boli Maďarsko a ZSSR. Zdržali sa Alžírsko, India, Pakistan.

Už ďalší deň, 24. augusta 1968, pokračovala procedurálna debata v Bezpečnostnej rade o prítomnosti zástupcu NDR na rokovaní týkajúci sa Československa. Táto východonemecká požiadavka bola radou odmietnutá. Za hlasovali ZSSR a Maďarsko, zdržali sa Alžírsko, India, Pakistan a Brazília. Proti boli: Kanada, Čína, Dánsko, Etiópia, Francúzsko, Paraguaj, Senegal, Veľká Británia a USA. Zároveň vystúpil s posolstvom minister Hájek, ktorý ostro odmietol inváziu. Jeho prejav bol na strane druhej aj silne prosovietsky. Rokovanie bolo prerušené, resp. odročené za predpokladu, že sa zide opäť 26. augusta. Nová požiadavka ministra zahraničných vecí Jiřího Hájka, aby Bezpečnostná rada OSN prerušila diskusiu o situácii v ČSSR, aby sa nepoškodili rokovania v Moskve.⁸⁴

Situácia sa vykryštalizovala 27. augusta. Úradujúci zástupca ČSSR pri OSN Jan Mužík oznámil, že ČSSR sa nezúčastní ďalších rokovaní BR OSN o situácii v Československu a písomne požiadala o stiahnutie prerokovania československej otázky z programu Bezpečnostnej rady OSN.

Vystúpenie ministra Hájka v OSN malo pre neho takmer okamžité následky. Už 19. septembra Praha oznámila jeho rezignáciu z postu ministra zahraničných vecí.

Finále československej otázky na pôde OSN sa konalo 25. septembra 1968. Československý veľvyslanec pri OSN v New Yorku oznámil, že jeho vláda je proti akejkoľvek diskusii o sovietskej invázii a okupácii jeho krajiny Valným zhromaždením. Na tlačovej

84 Tamže, s. 87 - 104.

konferencii zároveň oznámil: „Nádejame sa, že svetová mienka pochopí, že by sme chceli vyriešiť naše problémy vo vnútri socialistického spoločenstva“.⁸⁵

Niekoľko poznámok k československej normalizácii, ktorá sa v literatúre spomína aj pod názvom gulášový socializmus.

Normalizácia trvala v ČSSR viac ako dve desaťročia. Nastalo znovu nastolenie sovietskej kontroly štátu a obnovenie nadvlády štátostrany nad spoločnosťou, zlikvidovali sa plody reformného a demokratizačného procesu.

Krátko po okupácii Československa časť reformných komunistov vrátane Alexandra Dubčeka predpokladala, že aj v nových podmienkach sa čosi podarí zachrániť z politiky „socializmu s ľudskou tvárou“. Život však ukázal, že to bola ilúzia. Sám Dubček musel odstúpiť z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a 17. apríla 1969 ho nahradil Gustáv Husák, ktorý vykonával túto funkciu až do decembra 1987. S jeho menom je spojená spomínaná normalizácia. Ak mal pri preberaní funkcie vlastnú predstavu o normalizácii, napokon robil tú, ktorú mu vnútili Leonid I. Brežnev a konzervatívci v KSČ.

Systém vládnutia v Československu v čase normalizácie v konečnom dôsledku určovali strategické záujmy Sovietskeho zväzu ako veľmoci, ktorá chcela stabilizovať svoju hegemoniu v tomto priestore. Umiestnenie sovietskych vojsk na území Československa a jeho pevné pripútanie k ZSSR bolo súčasťou tohto záujmu. Politický režim sa vrátil k represáliám, cenzúre, čistkám, kádrovaniu, nomenklatúre, uplatňovaniu triednych kritérií pri prijímaní na vysoké školy atď. To všetko pripomínalo atmosféru 50. rokov, no nebol to už režim stalinského typu. Skôr možno hovoriť o neostalinizme. Hoci represie nemali preventívny charakter a perzekúcie boli miernejšie, úpadok ideológie pokračoval.

Oveľa pevnejším spojivom ako ideológia medzi mocou a spoločnosťou v období normalizácie bola nepísaná tichá dohoda, vychádzajúca zo status quo. Jej podstata spočívala v nasledujúcom: vládna moc sa zaviazala, že zabezpečí občanom istý „blahobyť“, že nebude tvrdo zasahovať do ich súkromia ani vyžadovať od nich demonštráciu súhlasu okrem volieb a prvých májov, ktoré sa stali rituálom. Na druhej strane československá spoločnosť pristúpila na lojalitu a poslušnosť. Moc rezignovala na aktívnu úlohu ľudského činiteľa. Jej ideálom – na rozdiel od 50. rokov – už nebol uvedomelý budovateľ socializmu, ale lojálny občan zahĺbený do vlastných záujmov. Spomínaná nepísaná dohoda bola dlho rešpektovaná z oboch strán. Československo nepoznalo vlnu nepokojov, štrajkov, aké boli napríklad v Poľsku. Robotníci sa nezapojili do opozičných aktivít a disidenti – intelektuáli boli dlho nepočtenou a dosť izolovanou skupinou. Nasledovala však vlna odchodu desiatok tisícov ľudí, ktorí sa v Československu odmietli skloniť pred palicou totalitného režimu.

Slavomír Michálek

⁸⁵ Tamže, s. 100.

Slovenskí novinári v kultúrnom a demokratizačnom procese šesťdesiatych rokov

Česko-slovenské šesťdesiate roky patrili pravdepodobne k tomu najlepšiemu z 20. storočia. Prišli po plodných medzivojnových rokoch, v ktorých sa sformovali inštitucionálne, vzdelanostné a mentálne základy moderného slovenského národa a vyrástla tu silná generácia umeleckej a vedeckej inteligencie. Po tom, čo sa komunistický režim v 50. rokoch dostal na dno svojich autoritárskych praktík a hľadaním nepriateľa vo vlastných radoch významne spochybnil vlastný politický program, prišlo desaťročie, v ktorom politické uvoľnenie umožnilo ukázať kvalitu, ku ktorej slovenská spoločnosť dospela za historicky krátke obdobie niekoľkých málo desiatok rokov.

Slovenská kultúra vstúpila do tohto pamätného, búrlivého desaťročia pripravená a nedočkavá, pretože už prvá kríza režimu (1953 – 1956)⁸⁶ otvorila niektoré tabuizované témy slobodnej tvorby a naštartovala proces kriticismu voči vládnej kultúrnej politike, resp. k niektorým jej základným aspektom (sloboda tvorby, tlače, slova, cestovania). Napriek jej potlačeniu však zasiat zrelo – v podhubí, skryté verejnosti – už nezastaviteľné.

Medzi prvými stáli slovenskí spisovatelia, výtvarníci, filmári, ktorí už v druhej polovici päťdesiatych rokov vystúpili z tieňa s dielami, ktoré sa vymykali zažitej a prísne vnučovanej schéme jedinej „tvorivej“ umeleckej metódy (socialistického realizmu) a odvážili sa prísť so svojim vlastným názorom, hoci odporoval oficiálnej kultúrnej politike. Či to bol Alfonz Bednár svojim románovým debutom *Sklený vrch* (1954), *Hodiny a minúty* (1956), v ktorých prekročil hranice oficiálnych kritérií a ich prvoplánového bezkonfliktného optimizmu, prvé Mňačkove (tentoraz sebakritické) reportáže *Čo nebolo v novinách* uverejňované v tlači a najmä *Démon súhlasu* z pera Dominika Tatarku, či debut vychádzajúcej hviezdy slovenskej modernej poézie: prvotina Milana Rúfusa – zberka básní *Až dozrieme* (1957).⁸⁷ Išlo o diela dvojakého druhu. O tie, ktoré prinášali istý – hoci nijako dramatický odklon od oficiálneho hlavného prúdu a tie, ktoré signalizovali nové umelecké cesty a trendy. O diela, ktoré sa začali vyrovnávať s nedávnou stalinistickou minulosťou a pokrivenou spoločenskou pamäťou, ale aj tie, ktoré nezaťažené konvenciami oficiálnej kultúry a ani nadmerným rešpektom – vykročili svojou cestou bez ohľadu na požiadavky a výhrady straníckych ideológov a ich cenzorov.

Na celoštátnom seminári *O mladej próze* (20. – 23. novembra 1961) podráždil Byro ÚV KSS prominentný komunistický spisovateľ Vladimír Mináč vystúpením, ktoré nazval *Mravnosť spisovateľa a literatúra*. Otváral v ňom niektoré zásadné otázky slobody tvorby a úlohy spisovateľa v spoločnosti. Slovenskú literatúru 50. rokov označil otvorene za neúprimnú. Zamýšľal sa v ňom nad základnými kategóriami – ako mravnosť (morálnosť) spisovateľa, ktorá podľa neho súvisí nielen s tým ako žije, ale aj čo píše. Ako úprimne píše. Mináč tiež otváral dilemu svojej generácie, keď sa zamýšľal

86 KAPLAN, ref. 5, s. 4-29.

87 HVIŠČ, J., MARČOK, V., BÁTOROVÁ, M., PETRÍK, V. Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava : SPN, 1984, s. 75.

nad mlčaním, strachom a zbabelosťou, nad alibizmom, ktorý dával udalostiam – a zlu, volný priestor.

Vo svojom vystúpení hodnotil súdobý stav česko-slovenskej literatúry a konštatoval, že zapúšťa prvé sondy do skutočnosti. Báda v nepreskúmaných oblastiach, v oblastiach citových a mravných vzťahov svojich súčasníkov.⁸⁸ Chápal a schvaľoval tento návrat k civilnosti, ...návrat k malým a prostým veciam života, návrat k skutočnosti, hoci zároveň konštatoval, že to nie je ani tak tendencia idúca za niečo, ale skôr proti – patetickosti, proti veľikášstvu prázdnych gest, „... *proti tribúnam, ale aj proti tribúnom*“. Konštatoval, že v mladej literatúre je oveľa viac protestu, akoby sa na prvý pohľad zdalo.

Mináč vyhlásil, že spisovateľom stačí ako východisková realita – skutočnosť. Tú chce mapovať a vidieť vlastnými očami, „tak aby ju aj čitateľ videl očami spisovateľa“. Odvolal sa na výrazné individuality – osobnosti mladej literatúry, prekvapujúco zrelé a sebavedomé. Za hlavnú úlohu spisovateľa považoval úlohu *podať svedectvo o skutočnosti*. V protiklade s nerealistickým „socialistickým realizmom“, ktorý sklamal svojim schematizmom a umelými obrazmi jestvujúcimi najmä v mysliach a želaniach propagandistov.

Mladá nastupujúca literatúra prinášala podľa V. Mináča nový *životný pocit* tejto generácie, ktorého súčasťou je apolitickosť, nechť angažovať sa, odpor k schôdzovaniu, k naoktrojovaným formálnym akciám. Mináč neodsúdil túto politickú pasivitu. Naopak, konštatoval, že väčšiu hodnotu ako hlučný a nadšený súhlas, má skôr aktivita sústredená na prípravu na povolanie, vzdelávanie, na zvyšovanie hodnoty jednotlivca a s ním potom aj celku, miery užitočnosti preň. Zapochyboval o úspešnosti a osudoch najaktívnejších mládežníckych funkcionároch a konštatoval, že „*sú to dnes veľmi neúspešní ľudia – ak len nežijú pomocou funkcie*.“⁸⁹ Tým pravda, trochu spochybnil kvalitu „liahne“ komunistickej strany, ktorá si spravidla práve najoddanejších funkcionárov z mládežníckej organizácie vyberala do svojho stranického aparátu.

Mináč chápal a predpovedal, že prichádzajúce desaťročie bude jedným z rozhodujúcich období pre „*osud civilizácie na úrovni ekonomiky, vedy a techniky, a že v takom čase nepotrebujeme ani tak masy brigádnikov s lopatami a s čerstvými mozolmi, ako skôr masy vysoko vzdelaných, odborne pripravených mladých ľudí*“. Autor vystúpenia ďalej pokračoval skoro prorocky: „*Do posledného útoku, ako sa to ukazuje sa nepôjde so spevom a so zástavami, pri poslednom útoku bude skôr záležať na ume, vytrvalosti a odbornej pripravenosti*.“

Čo Mináčovi skutočne chýbalo na mladej generácii – bola strata životných ideálov a ich rozmieňanie na drobné, strata veľkých cieľov a ambícií, ktoré poháňajú človeka vpred nad šedý priemer, strata súdržnosti, strata nádeje...

Na záver mladým odkázal: „*nič veľkého v literatúre nemôže vzniknúť bez veľkého cieľa, bez veľkej mravnej odvahy a zodpovednosti*“.

Byro ÚV KSS, ktoré jeho vystúpenie prerokovalo promptne, už 8. decembra 1961, sa stotožnilo s názorom svojho IV. oddelenia, že názory a výroky V. Mináča sú abstraktné (pojmem, ktorý bol už sám o sebe vnímaný negatívne) a netriedne, pretože „*prácu spi-*

88 SNA, Byro ÚV KSS, 8.12. 1961, kr. 1073.

89 Tamže.

sovateľov stavia do akejsi pózy nadtriednych bojovníkov za abstraktnú spravodlivosť“. Skrátka nepublikovateľná. Ich vydaniu v pôvodnom znení v *Kultúrnom života* zabránil v poslednej chvíli tzv. tlačový dozor, čiže cenzúra.

Mináč vlastne avizoval zmeny, ktorými prechádzala celá slovenská spoločnosť – jej postupné prebúdzanie. Prehlbovala sa v nej kritická atmosféra, strata ilúzií a zároveň volanie po slobode (tvorby), po uvoľnení z pút ideológie a jej „jedine správnej umeleckej metódy“ – socialistického realizmu.

Šesťdesiate roky sa začali nástupom novej generácie slovenských maliarov a sochárov. Mladí výtvarníci sa prihlásili k abstraktnému, experimentálnemu nonfiguratívnu, konceptuálnemu umeniu, ktoré začali vystavovať v neverejných priestoroch svojich bytov a ateliérov ako *Konfrontácie*. Vyrástla tu celá generácia uznávaných výtvarníkov a tvorcov. Jej obraz dopĺňali zanovito, napriek oficiálnej nevôli, už koncom 50. rokov vznikajúce spoločenstvá výtvarníkov ohlasujúcich návrat k najlepším tradíciám slovenskej výtvarnej moderny a k abstraktnému umeniu. Skupina Mikuláša Galandu, ktorej členovia (Milan Lалуha, Vladimír Kompánek, Milan Paštéka, Rudolf Krivoš), Skupina 29. augusta, Skupina 4 a ďalší spoločne prinášali novú vlnu v možno barbarskejšom, ale o to originálnejšom slovenskom výtvarníctve.

Ani v aparáte vládnucej strany a ani v jej tlači sa im nedostávalo veľkého pochopenia. Na zjazde slovenských výtvarníkov v roku 1961 vedúci straníckej delegácie Jozef Lenárt jednoznačne odmietol modernistické snahy v slovenskom výtvarnom umení a označil za jeho zdroj kopírovanie západného úpadkového umenia, ktorým umelci chtiac-nechtiac preberajú aj jeho západnú ideológiu. Núdzou nebola ani o kritické články I. Horvátha, Š. Bednára, či neslávne známeho aparátneho „kritika“ Tomáša Slouku, ktoré upozorňovali na „bezideovosť a škodlivosť“ umenia, ktoré ho svojim polopatistickým a vulgarizujúcim komentárom zhadzovali. A neboli to len stránky progresivistického straníckeho *Predvoja* pod vedením Bohuša Chňoupka, ale aj *Kultúrneho života*, na ktorý sa v roku 1964 sťažoval Ladislav Guderna, pretože ten nedal pod vedením svojho súdobého šéfredaktora Rudolfa Fábryho priestor pre uverejnenie obhajoby tvorby a diela desiatich výtvarníkov.⁹⁰ (Jeho otvorený list R. Fábrymu však *Kultúrny život* napokon uverejnil).

Originálna tvorivá nová vlna zasiahla aj jedno z najmladších slovenských umení – film. Ak sa predtým nakrútil jeden film ročne a aj ten najskôr v spolupráci s českým režisérom, či aspoň technickým zázemím, na začiatku 50. rokov tu napriek budovateľským témam vyrástla silná generácia filmových tvorcov a hereckých osobností a ku koncu tohto desaťročia už vznikla v slovenskom filme dramaturgická skupina, ktorá pripravovala nástup nových – iných filmov. Filmov o obyčajných ľuďoch a ich civilných výpovedí, o ich každodenných príbehoch. Po krátkej pauze spôsobenej politickými zásahmi, ktoré pritiahli opraty, sa napokon mnohé aj začali nakrúcať. A prinášať jeden úspech za druhým.

90 LONDÁK - SIKORA – LONDÁKOVÁ, ref. 12, s. 347.

Ukázalo sa, že slovenský film je na liberalizáciu pomerov po každej stránke pripravený a disponuje výnimočnými predpokladmi a potenciálom novej generácie filmárov. Medzi prvými sa uviedol film Stanislava Barabáša *Pieseň o sivom holubovi* (1961), ktorý prinášal netradičný pohľad na vojnové udalosti v Slovenskom národnom povstaní očami malého chlapca. Druhým filmom *Boxer a smrť* režiséra Petra Solana a napokon filmom režiséra Štefana Uhra, scenáristu Alfonza Bednára a kameramana L. Szomolányiho *Slnko v sieti*, (1962), ktorý sa do histórie českej a slovenskej kinematografie zapísal ako prvý film prinášajúci charakteristické znaky tzv. novej vlny, sa začali písať tie najlepšie stránky slovenskej kinematografie. A to napriek tomu, že tieto filmy museli prekonávať viacero prekážok už pred zrodom a po natočení sa stretli s nepochopením aparátnych štruktúr a podľa A. Kalinovej i R. Blecha s kritikou niektorých českých elit.

Prichádzala generácia prekvapujúco zreých tvorcov: Martin Hollý, Andrej Lettrich, Peter Solan, Elo Havetta, Juraj Jakubisko, Dušan Hanák a ďalší. Film slovensko-českej dvojice režisérov Jána Kadára a Elmara Klosa *Obchod na korze*, 1965 získal Oscara. K slovu sa dostával aj dokumentárny film a jeho osobnosti. Pre 60. roky boli charakteristické tvorivé hudobné a výtvarné projekty kooperujúce a experimentujúce s ostatnými umeniami v podnetnej a obohacujúcej interdisciplinarite (Ilja Zeljenka a film *Slnko v sieti*).

V tejto dobe sa dostala k slovu aj nová slovenská architektúra v mnohotvárnosti jej víťazstiev i prehier. Súdobá architektúra musela pod tlakom požiadaviek na rýchlu bytovú výstavbu projektovať uniformné prefabrikované sídliská a platiť daň utilitaristickým potrebám štátu. Ten zas pod tlakom populačne silných povojnový ročníkov a vysokých investičných nákladov nestačil zabezpečiť mladým (a primladým) rodinám bývanie. Na zjazdoch česko-slovenských architektov (1964) sa účelovosť hromadnej výstavby kritizovala. Najmä skutočnosť, že sa čoraz častejšie obchádzali architekti a ich funkciu preberali projektanti, ktorých prístup bol väčšinou technický, a išiel na úkor estetiky. Slovenský urbanizmus neobišli ani totalitárne koncepcie necitlivého ničenia pamiatkových – historických objektov a celých zón, ktoré museli ustúpiť novým mega-projektom (asanácia bratislavského Podhradia).

Na strane druhej v období politického uvoľnenia a volania po slobode a demokratizácii spoločnosti, nabudená kontaktom zo svetom a tým, čo sa stavalo vonku, ukázala slovenská architektúra aj prekvapujúcu úroveň porovnateľnú s európskou. Ukázalo sa, že aj v ideologicky obmedzených podmienkach na Slovensku vyrástla silná generácia talentovaných architektov, ktorí robili slovenskej architektúre a miestam, kde stavali – dobrú službu.

Zaujímavým výbojom bol projekt Slovenského rozhlasu Štefana Svetka a jeho kolegov, nadčasovo jednoduchý a elegantný projekt Krematória v Bratislave od Ferdinanda Milučkého (1967), originálny návrh pamätníku SNP v Banskej Bystrici od Dušana Kuzmu, ktorý vznikol v spolupráci so sochárom Jozefom Jankovičom (1959 - 1970), či technologicky progresívna – moderná športová hala na Pasienkoch od Jozefa Chovanca (1962) postavená ako veľký otvorený priestor bez tradičných stavebných pod-

porných prvkov a systémom zavesenej lanovej strechy vo forme hyperbolického paraboloidu.⁹¹

Šesťdesiate roky na Slovensku predznamovali nielen mimoriadny rozvoj urbanizmu, ale aj individuálnej bytovej výstavby, ktorej početnosť a bezbrehé variácie a chyby – vyvolali následný vstup architektúry aj do týchto tém, rozvinutých najmä v 70. rokoch. V tomto čase sa o najlepší projekt rodinnej výstavby začalo verejne súťažiť a víťazný návrh bol potom k dispozícii aj ostatným stavebníkom. O architektúre sa začalo diskutovať, verejnosť informovať. Učiť sa stavať účelné a pekné domy a učiť sa sofistikovanejšej výstavbe, mať pri nej väčšie ako len výhradne úžitkové ambície. Záujem o architektúru sprevádzal ruka v ruke aj zvýšený záujem o zariadenie interiérov a dizajn.

Architektúra sa spolu s mladým slovenským umením stretli s mimoriadnym ohlasom i v zahraničí. Slovenskí umelci zbierali ocenenia takmer vo všetkých uvedených oblastiach a vstúpilo do európskeho kultúrneho kontextu, ako jeho rovnocenný partner.

Netreba zabúdať ani na nový fenomén, silnejší ako ostatné a to bol nástup novej generácie mladých, ktorá sa nezaťažaná tieňmi minulosti, bez veľkého rešpektu a bázne – hlásila o slovo, o svoje miesto v spoločnosti. Očakávala naplnenie mnohoročných sľubov politických elít o prosperite, rovnaké možnosti cestovania, štúdia a profesionálneho uplatnenia, rovnakú životnú úroveň, aké videla za náhle sa otvárajúcimi hranicami Západu. Tam ju inšpirovali hnutia hippies, beatová hudba, sloboda a uvoľnenosť ich rovesníkov, revoltujúcich však najmä proti hodnotám konzumnej spoločnosti, ktoré našich mladých vyrastajúcich „v skleníku a askéze pred svetom uzavretého socializmu“ – naopak práve očarili.

V tomto období mladí znamenali aj vo svete významnú sociálnu skupinu, ktorá svojou početnosťou, energiou a dosiahnutým stupňom vzdelanosti vytvárala mentálny potenciál a nevyhnutný rezervoár kvalifikovanej pracovnej sily tak potrebnej pre dynamicky sa rozvíjajúce ekonomiky mieriace k úplnej automatizácii, k novým technológiám, chemickým, farmaceutickým a biotechnologickým, či k novým počítačovým výrobným procesom.⁹²

Československo nebolo výnimkou, a tiež prechádzalo populačným boomom, ktorého silu a rozmer násobila nielen tradícia uzatvárania manželstiev v skorom veku, ale aj sociálna politika, ktorá ručila za zamestnanosť, poskytovala výhodné pôžičky, bezplatnú zdravotnú starostlivosť a ak mohla pridelovala byty zväčša bezodplatne, resp. za symbolickú čiastku. Podľa sčítania ľudu v roku 1961 bol slovenský prírastok na tisíc obyvateľov od roku 1950 – 16,1 (v Čechách – 7,2). Počet obyvateľov sa tak na ani nie 3,5 ml Slovensku zvýšil takmer o 700 000, takmer o 19,46 %.⁹³

Išlo o globálne trendy, kedy populačne silné povojnové ročníky sprevádzal aj rýchly rast a zvyšovanie vzdelanostnej úroveň obyvateľstva. Kým v povojnových rokoch tvorili vysokoškooláci iba desatinu populácie európskych krajín, v šesťdesiatych rokoch a sedemdesiatych rokoch začal ich počet radikálne stúpať: v Nórsku 7-9-násobne,

91 *Šesťdesiate roky v slovenskom výtvarnom umení*. Bratislava : SNG 1995, s. 311.

92 HOBBSAWM, E. *Věk extrému. Krátke 20.století 1914 – 1991*. Praha : s. 339.

93 Štatistická ročenka ČSSR 1961, Praha 1962, s. 60.

v Nemecku 4-násobne, v Taliansku 5-6-násobne. Mladí predstavovali počtom, ale aj perspektívou skutočne významnú sociálnu skupinu aj vo svete.

Kým však tam hnutia mladých za mier, ktorý bol v socializme oficiálne vnucovanou hodnotou – sprofanovanou únavnou propagandou, či za ochranu životného prostredia, (ktoré nemalo v programe extenzívne budovaného priemyslu a socialistickej industrializácie zase hodnotu žiadnu) túto generáciu veľmi neoslovili, aj preto, že nejaké jej svojvoľné „občianske postoje“ neboli žiaduce, prežívala zlaté šesťdesiate roky skeptickejšie a kriticky naladená voči režimu, ktorý už evidentne nedokázal držať krok so západným blahobytom. Sprevádzaná novou hudbou, módou a životnou filozofiou prišla akosi náhle, svojim spôsobom vnútorne slobodnejšia ako jej otcovia, už bez ochoty uskrmňovať sa, poslúchať a trpezlivo čakať na lepšie zajtrajšky.

Československé šesťdesiate roky boli však najmä a predovšetkým o odvážnom politickom zápase s tieňmi minulosti, s politickým totalitarizmom a konzervativizmom, s generačnými predsudkami, bol to čas sklamaní a trpkosti, ale aj čas veľkých nádejí a posledného vzopätia skutočnej viery v budúcnosť.

Slovenskí novinári spolu so spisovateľmi boli tými, ktorí medzi prvými otvorene vystúpili s prekvapujúco razantnou – dozretou kritikou pomerov. Na svojich zjazdoch (konferenciách) v roku 1963 už nedokázali ďalej mlčky akceptovať nemenný status quo a tiahle odkladania riešenia problémov. Novým momentom v tejto druhej kríze československého režimu, bol slovenský prínos, pretože v spoločnej relatívne krátkej 20-ročnej komunistickej kapitole sa v otváraní tabuizovaných tém a nepríjemných otázok zdali iniciatívnejší českí intelektuáli – spisovatelia.

Tí však unavení bojom s veternými mlynmi, akoby na začiatku 60. rokov rezignovali. Naopak na Slovensku atmosféra hustla živená viacerými zásadnými problémami.

Išlo predovšetkým o nespokojnosť s nerovným postavením Slovenska v spoločnom štáte. Ak od polovice 50. rokov na Slovensku silneli hlasy po väčších právomociach a menšej závislosti na rozhodovaní pražského centra, tak odpoveďou im bola nová Ústava z roku 1960, presne naopak ešte viac posilňujúca centralizmus vo všetkých oblastiach a okliešťujúca právomoci Zboru povereníkov, ktorý sa zmenil na formálnu inštitúciu.

Významnou súčasťou tohto problému boli dôsledky kampane proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom a požiadavka rehabilitácie jej obetí. Nespokojnosť ústila nielen do kritiky aparátu strany a jeho funkcionárov, do kritiky spôsobu vládnutia, ale súvisela aj s inými, na pohľad prozaickými, ale v opakujúcej sa každodennosti únavnými ťažkosťami (súvisiacimi so stagnujúcou životnou úrovňou a ekonomikou).

Toto boli hlavné dôvody, ktoré začiatkom 60. rokov výdatne motivovali a hýbali slovenskou verejnosťou a jej elitami, a viedli ich k narastajúcemu kriticismu a odvahe prejavíť ho otvorene. Venovala sa im už konferencia spisovateľov (z 22. apríla 1963), ktorá sa niesla v duchu sebaspytovania a bilancovania, svedectva Laca Novomeského o procesoch a jeho spomienke na jednu z najznámejších obetí, popraveného priateľa Vlada Clementisa, o jeho prijatí naspäť do Zväzu spisovateľov, z ktorého ho jeho súput-

níci v roku 1951 promptne vyvrhli.⁹⁴ Spisovatelia akoby pripravili pôdu pre skutočnú búрку, ktorú svojím zjazdom vyvolali až novinári.

Ak si dnes čítame protokol – záznam z tohto zjazdu, hádam každý, kto poznal strach z komunistickej totality, odmala vštepovaný rešpekt k vládnucej moci zažil na vlastnej koži, musí obdivovať odvahu, tvrdohlavosť, nekompromisnosť novinárov, ktorí ani po ešte živej skúsenosti z 50. rokov, kedy išlo mnohým o život, nezaváhali a neobvyčajne otvorene a bez obalu hovorili prítomnej šedej eminencii aparátu V. Biľakovi svoju pravdu a kritické názory priamo do očí. Možno preto, že novinári mali pod každodenným tlakom cenzúry a v priamom kontakte s ľuďmi a ich realitou najsilnejší pocit, že sú obmedzovaní a mocou zneužívaní. Viacerí sa dostali aj do bezprostrednej blízkosti vládnucim elitám, ktorých protagonistov osobne poznali a boli občas konfrontovaní s ich proklamovanou a skutočnou „realitou“.

V predzjazdovej diskusii sa na stránkach *Kultúrneho života* objavovali otázky súvisiace s problémami socialistickej žurnalistiky, ktorej základné funkcie: slobodne a objektívne informovať, fundovane komentovať, byť v centre diania udalostí boli sústavne potláčané a obmedzované. Zo žurnalistiky sa tak ako aj z umenia, stala od sveta izolovaná slúžka v rukách mocných, ktorá mala za úlohu propagovať a posilňovať ich vládu. Išlo o pôvodne nosné témy zjazdu, (rovnako ako IV. celoštátneho v Prahe konaného v dňoch 22. - 23. apríla 1963, ten však svojou formálnosťou nenaplnil túžbu a očakávania slovenských novinároch po zmene), ktoré očakával aj stranický aparát a pripravoval sa po svojom. Napríklad štandardným zmanipulovaním zjazdu a jeho „prípravou“ dávno pred jeho začatím, kedy sa podľa zvyklostí mali do rozhodujúcich orgánov (kooptovať) dosadiť ľudia, ktorí presne vedeli, čo sa od nich očakáva, s vopred pripraveným scenárom jeho priebehu, aj výsledku hlasovania a vopred aparátom schváleného záverečného uznesenia.⁹⁵

Novinári však už pri jeho príprave prekročili konvenčné hranice a odmietli akceptovať stranou navrhnutú a predloženú kandidátku do jednotlivých orgánov zjazdu, ktorými boli Ústredný výbor, predsedníctvo Zväzu, jeho sekretariát a revíznna komisia. Okrem toho, že odmietli „faklonošov kultu osobnosti“ v jeho vedení, dosiahli zvýšenie počtu vlastných kandidátov, aby rozšírili možnosť výberu.⁹⁶

Jedným z aktuálnych problémov novinárov bol ich zväz (ktorý postupne strácal v novinárskej obci autoritu) a zmeny v jeho formálnej činnosti. Išlo o to, že sa zväz viac staral o plnenie stranických uznesení, ako o vlastných členov a ich problémy.

Zjazd však neriešil len vlastné, najpertraktovanejšie súdobe problémy žurnalistickej obce, ale do novodobej histórie vstúpil najmä diskusiou, ktorá presiahla všetky dovtedy váhavo a nemeslo prekročené hranice.

Práve na pôde tejto diskusie dokázali slovenskí novinári prekročiť vlastné partikulárne problémy a riskujúc veľa, otvoriť Pandorinu skrinku. Obrátili svoju pozornosť od svojich k celospoločenským otázkam, pochopiac, že ich profesijné ťažkosti vychádzajú,

94 Kultúrny život, rok 1963, č. 17, s. 5.

95 WEISER, J.: *Novinárska organizácia na Slovensku. 1945 - 1989*. Rukopis v Politologickom ústave SAV, s. 18.

96 SNA, f. ÚV KSS, zasadnutie PÚV KSS z 15.6.1963, kr. 1106.

ba priamo súvisia so stavom celej spoločnosti a systémom vládnutia štátostrany, ktorá ju ovládla.

Najťažší kaliber priniesol svojím vystúpením novinár Miroslav Hysko, ktorý neobyčajne tvrdo zaútočil na rezíduá kultu osobnosti v československej spoločnosti a jeho protagonistov v najvyššom aparáte strany. Neobmedzil sa iba na pasivitu aparátu, ktorý nemá záujem ani po rokoch a s odstupom – vyrovnáť sa s kultom a jeho obeťami, ale neobišiel ani podiel novinárov, ktorí kultu viac či menej vedome pomáhali šírením dezinformácií v médiách. Žiadal prehodnotenie IX. zjazdu KSČ, ktorý nielenže ústavou legitimizoval nový komunistický režim, ale zároveň aj otvoril stavidlá justičných zločinov a štátneho terorizmu. Dovtedy stranou oslavovaný, akýsi zakladateľský zjazd tak zrazu dostal diametrálne iný význam, ktorý sa straníckej delegácii a aparátu nemohol páčiť. Pretože sa tu ktosi pokúšal nabúrať monolitné hradby ich „nedobytné“ pevnosti.⁹⁷

Poukázal na „buržoázny čechoslovakizmus“, ktorý pôvodnú kampaň medzinárodného komunistického hnutia za likvidáciu buržoázneho nacionalizmu – na Slovensku využil „...proti posledným výdobytkom SNP a proti rovnoprávnosti slovenských orgánov“, lebo tých, ktorí sa za ne zasadzovali, označil za slovenských buržoáznych nacionalistov a boli následne zbavení občianskych a ľudských práv a odsúdení v zinscenovaných procesoch. Podrobne a bez obalu nazval diskrimináciou skutočnosť, kedy je akákoľvek pripomienka, či výhrada k spolužitiu v spoločnom štáte zo strany slovenskej označená za recidívu tejto „strašnej a nebezpečnej úchylky“ (buržoázneho nacionalizmu – pozn. aut.) a takto kompromitovaná – neakceptovaná a automaticky vyradená z akejkoľvek diskusie. Podobalo sa to skôr na zastrášovanie, snahu umlčať kritiku a uvoľniť si priestor pre autoritatívne rozhodovanie o Slovensku, bez ohľadu na názor jeho občanov. Poukázal na niekoľkých vysokých politických (i slovenských) funkcionárov – ešte stále aktívneho predsedu vlády Viliama Širokého, Štefana Baššovského, ale aj Rudolfa Slánskeho a Václava Kopeckého, ktorí umožnili a podporili kampaň a volal ich na zodpovednosť. Odmietol zároveň zriadenie novinárskej ceny v roku 1962 nazvanej po Kopeckom ako nevhodnú a pre novinárov dehonestujúcu.

Upozornil na to, že vďaka kampani bola zo slovenského kultúrneho života násilne odstránená výrazná časť predvojnovnej straníckej inteligencie. Konštatoval, že významne naštrbila beztoho citlivé česko-slovenské vzťahy.⁹⁸

Hyskovo nekompromisné vystúpenie malo krátku odozvu aj vo vystúpení vedúceho straníckej delegácie Vasilu Bilaka. Vo všeobecne formulovanom, ale v zásade rádoby kritickom príhovore obvinil zo zodpovednosti za procesy J. Slánskeho a K. Švába a sľúbil vyšetrovanie procesov, dôsledné doriešenie rehabilitácii, rovnako ako prehodnotenie IX. zjazdu. V podstate však ospravedlňoval chyby jednotlivcov, ktorí poškodzujú systém, varoval pred bezbrehým kriticizmom, ktorý neguje výsledky práce čs. ľudu, absolútnu slobodu či nezávislosť tlače označil za chiméru a pripomenul, že *novinár je politickým*

97 Kultúrny život, rok 1963, č. 17, s. 5.

98 I. zjazd slovenských novinárov v roku 1963. Bratislava: 1968, s. 5 - 10.

pracovníkom. Čo si v tej chvíli skutočne Biľak myslel, si možno prečítať medzi riadkami príslušného uznesenia ÚV KSS, ktoré zjazd vzápätí nekompromisne zhodnotilo. Taký otvorený verbálny útok voči autoritatívne vládnucej komunistickej strane určite neočakával a možno vo svojej dovtedajšej funkcionárskej kariére ani nepočul. No čakali ho ďalšie horúce chvíľky. Pripravili mu ho viaceré ďalšie vystúpenia novinárov z rôznych denníkov a periodík, vďaka ktorým atmosféra na zjazde akcelerovala. Druhým, kto ťal do živého, bol Roman Kaliský.

Kým Hysko vo svojom neobyčajne kritickom vystúpení „riešil“ predovšetkým politickú zodpovednosť a rehabilitáciu nespravodlivo odsúdených buržoázných nacionalistov, jeho príspevok do diskusie sa zameril na ďalší pálčivý problém oných búrlivých dní: na analýzu postavenia Slovenska v spoločnom štáte.

Kritizoval silnejúcu centralizáciu štátu, ktorá poškodzuje nielen národné a štátoprávne, ale aj hospodárske záujmy Slovenska. Spochybnil kvalitu toľko ospevovanej industrializácie, ktorá nevychádzala zo skutočných potrieb a ani možností Slovenska, a jednoducho neakceptuje domáce prírodné, surovinové, geografické a dopravné podmienky, ale ani dlhodobý vysoký populačný prírastok a teda potenciálny dopyt po nových pracovných miestach.

Nekonceptnosť viedla k problémom, okrem mnohého iného aj s produktivitou práce, pretože Kaliský už vtedy vysvetlil, že stavať na Slovensku len spracovateľské podniky, ktoré vyrábajú polotovary, sú práčne, zaťažujú životné prostredie, ničia ľudí, ale nakoniec sa z nich hotový výrobok s neporovnateľne vyššou pridanou hodnotou dokončí v Čechách, je neefektívne. Pripomenul, že na tieto problémy upozorňovali ekonómovia už na začiatku 50. rokov, ale jediný výsledok ich snaženia bol, že ich označili za nacionalistov, odvolali z funkcií a ich návrhy „zmietli zo stola“.⁹⁹

A tak na Slovensku vyrástli fabriky, ktoré navzájom na seba nenadväzovali, často menili výrobný program, hľadali sa, improvizovalo sa, čo sa odrážalo na kvalite výroby a pri problémoch s plnením jej plánu. Ak aj existovali podobné výrobky v oboch častiach spoločného štátu, pri exporte bola, podľa neho spravidla uprednostnená najmä česká produkcia.¹⁰⁰

Kaliský však podrobil kritike aj Zväz novinárov, ktorý nedostatočne zastával záujmy a potreby novinárov. Poukázal na cenzúru, ktorá nekompetentne a dennodenne zasahuje do novinárskej práce. V tejto súvislosti priamo oslovil prítomného V. Biľaka, ktorý mu mal pozastaviť úvodník v *Kultúrnom živote* a ten sa zaskočený a v náhlejši tiesni vyhovoril na Správu tlačového dozoru. Ostatne, nelojálnosť voči vlastným členom mu vyčítali aj ďalší prítomní novinári: napr. Richard Blech a šéfredaktor *Sveta socializmu* Andrej Putra. Blech sa vyjadril k nerovnoprávnemu postaveniu Slovenska aj v oblasti kultúrnej, ktorá sa prejavovala, okrem iného kritikou napríklad najaktuálnejších slovenských filmov *Boxer a smrť* a *Slnko v sieti*, ktorých tvorcovia boli obvinení z ideologickej – pro-

99 K tejto problematike pozri LONDÁK, M. Ekonomika na Slovensku dvadsať rokov po februári 1968. In *Historický časopis*, r. 55, 2007, č. 3, s. 577 a n.

100 K tejto problematike bližšie pozri LONDÁK, M. Príprava ekonomickej reformy a Slovensko v rokoch 1963 – 1967. In *Historický časopis*, r. 49, 2001, č. 4, s. 635 a n.

tistranickej diverzie a novinárov, ktorí o nich písali pozitívne – volali na zodpovednosť za propagáciu takýchto diel.¹⁰¹

V búrlivej a plodnej diskusii vystúpili zo 176 delegátov aj ďalší rečníci, ktorí upozorňovali a dokladali uvedené. Gavril Gryzlov pomenoval ďalších vysokých funkcionárov, ktorí mali svoj podiel na schválení a odštartovaní nezákonností, a neušetril ani súdobého najvyššieho predstaviteľa strany a štátu – Antonína Novotného. Pozastavil sa nad skutočnosťou, že prokurátora vykonštruovaných procesov (Ladislav Geša) len prednedávnom navrhli do Slovenskej komisie ľudovej kontroly. Agneša Kalinová kritizovala praktiky zasahovania stranického aparátu do práce novinárov, na konkrétnych príkladoch zjazdov i filmových festivalov, kde ovplyvňoval rozhodnutie novinárov, komu majú udeliť novinársku cenu za film a pod.¹⁰²

Zjazd bol ÚV KSS tvrdo skritizovaný, publikovanie jeho diskusie potláčané. V. Biľak, ktorý Mieroslava Hysku z jeho tribúny za kritiku niekoľko ráz takmer pochválil, bol napokon jedným z iniciátorov stranického trestu druhého stupňa šéfredaktorovi Ondrejovi Klokočovi za to, že referát M. Hysku na stránkach *Pravdy* bez súhlasu nadriadených stranických orgánov uverejnil a M. Hysko (šéfredaktor povstaleckej *Pravdy*) dostal zákaz publikovať čokoľvek v straníckej tlači. ZO KSS redakcie *Pravda* navštívil na členskej schôdzi V. Biľak, tá uznala trest a jeho oprávnenosť, v následnom liste ÚV KSS sa však proti ďalším útokom na *Pravdu* ohradila. Najmä voči tvrdeniu A. Novotného počas jeho návštevy v Košiciach, kde 12. júna 1963 na mítingu zamestnancov Východoslovenských železniarní povedal, že nepripustí, aby sa *Pravda* stala platformou pre hlásanie nesprávnych názorov a hysterických výpadov voči strane a neštítal sa ešte aj v tomto čase použiť ako vyhrážku – buržoázny nacionalizmus a mlyny, ktoré zomleli tých, ktorí ich rozkrútili...! Čo prítomný súdruh Emil Rigo potvrdil. Proti slovenskému zjazdu vystúpili aj novinári na zasadnutí ÚV ZČSN (Zväzu československých novinárov) – Oldřich Švestka a ďalší. K pochopeniu zjazdu neprospeľo nielen to, že protokol z neho nevyšiel a mohol byť zverejnený až v roku 1968. Prekvapujúci útok voči slovenskej tlači prišiel nečakane aj z kapitalistického zahraničia, keď rakúsky komunistický denník *Volksstimme*, uverejnil komentár svojho pražského korešpondenta, ktorý označil *Pravdu* za tribúnu slovenského nacionalizmu.

Už v začiatkoch bol teda zrejмый rozpor medzi úsilím novinárov, ich volaním po liberalizácii pomerov a konzervatívnym vedením strany, ktorá neposlušnosť tlače vnímala ako svoje priame ohrozenie. Slovenská otázka a názory na ňu sa zle počúvala v pražskom centre, ktorému signalizovala to, čoho sa vždy v podvedomí obávalo – potenciálneho slovenského separatizmu. Po krátkom období zákopovej vojny napokon v polovici 60. rokov použilo ÚV KSČ štandardné mocenské prostriedky na ráznejšie uzemnenie tlače a paralyzovanie svojvôle na jej stránkach – verbálnym mentorovaním a zastrášaním na osobných pohovoroch, straníckymi trestami.

101 SNA, f. ÚV KSS, kr. 1106.

102 Tamže.

Zjazd novinárov sa sústredil na závažné kľúčové súdobé témy, ale tie sa v slovenskej tlači rozvíjali už skôr, rovnako ako aj ostatné aktuálne otázky. Otvorenie okien do sveta prinieslo na stránky novín konfrontáciu kultúr, iného spôsobu života, nových výtvarných a filozofických smerov, mimoriadny prílev nových informácií. Novinári posúvali verejnú mienku, prispievali k zreniu obrodného procesu, vyvolávali polemiky, upozorňovali na nedostatky, zohrali v ňom významnú a svojim spôsobom nezastupiteľnú úlohu.

Slovenskí novinári v 60. rokoch narušili monolit moci komunistickej vlády a predznamovali začiatok jedného z najlepších období v komunistickom ére česko-slovenskej spoločnosti. Prakticky aj vďaka nim a ich súputníkom, ktorí pokračovali v hlavných myšlienkach zjazdu (cenného tým že koncentrovane vyjadril hlavné problémy nielen novinárov, ale aj celej spoločnosti) aj v každodennej tlači, dnes história považuje rok 1963 za skutočný začiatok obrody – v slovenskom predjarí, ktoré predchádzalo tzv. Pražskej jari. Ich úsilie a volanie po zmene neprechádzalo hladko, sprevádzala ho nedôvera a zásahy zo strany vláduceho centra, ktoré v polovici 60. rokov odvolalo z niekoľkých dominantných denníkov a periodík šéfredaktorov, robilo zásahy v redakčných radách, použilo všetky štandardné mocenské prostriedky na umlčanie a spacificovanie druhej veľkej krízy režimu s veľmi relatívnym úspechom.

Situácia už totiž bola iná ako v 50. rokoch, kedy bol rešpekt voči strane prisilný a strach, ktoré rozsievali nezákonné procesy príliš živý. Ukázalo sa, že roky po II. zjazde česko-slovenských spisovateľov neboli úplne stratené, pretože v nich dozrievala oponencia voči režimu na širokom základe, nielen medzi kultúrnymi elitami, ale aj v samotnej členskej základni strany a v jej ústrednom aparáte. A to bola sila, ktorá sa odstavením nevyhovujúceho vedúceho redaktora ťažko na dlho eliminovala.

Samozrejme, svoju úlohu tu zohrala nielen neschopnosť konzervatívneho aparátu odvolať z neho ľudí skompromitovaných v 50. rokoch, dôsledne a spravodlivo rehabilitovať ich obeť po tom, čo sa ukázala nepodloženosť obvinení a rozsudkov, ale aj vleklé hospodárske problémy, ktoré sa zhoršovali a tiež neschopnosť vedenia štátostrany vystúpiť z vychodených koľají a flexibilne reagovať na krízu spoločnosti.

V šesťdesiatych rokoch sa ukázala skutočná sila tlače, to že môže byť aj v limitujúcich podmienkach naozaj „velmocou“. A to nie len v zmysle manipulácie s informáciami a verejnou mienkou, či v službe pre partikulárne ciele záujmových skupín, ale v schopnosti prebojovávať tradičné mravné hodnoty, akými sú sloboda, spravodlivosť, pravdivosť, bez ohľadu na dôsledky.

Sú zároveň cenným odkazom, ktorý dáva slovenskej žurnalistike dostatočne hodnotný základ a osobnostné vzory, na ktorých môže aspoň jej fundovanejšia a ambicióznejšia časť budovať a prehlbovať svoju profesionálnu kvalitu založenú nielen na rýchlejšej a presnej informácii, na objektivite a viacrozmernosti pohľadu, ale aj na stále aktuálnej a primárnej – ľudskosti a slušnosti.

Elena Londáková

Kultúrny život – časopis osobností a kryštalizovania názorov – a pôsobenie Ladislava Mňačka v ňom

Na dome na Štúrovej ulici č. 14 v Bratislave, kde ešte donedávna sídlil *Literárny fond*, sú umiestnené tri pomerne veľké mramorové tabule. Na jednej z nich je napísané: *V tejto budove na Štúrovej ulici bola v rokoch 1946 – 1968 redakcia týždenníka slovenských spisovateľov Kultúrny život. Stala sa dielňou slobodného myslenia a tvorivosti, rodila sa v nej odvaha k zodpovednosti, ktorá otvárala cestu nezávislosti milovaného Slovenska. Kto jak Slovak cíti, nech sa pokloní tomuto miestu!*

Na ľavej tabuli sú zlatými písmenami vytesané mená šéfredaktorov a zodpovedných redaktorov *Kultúrneho života*: Ivan Horváth, Ján Kostra, Mikuláš Bakoš, Zdenka Bokešová, Andrej Mráz, Miloš Krno, Michal Chorváth, Ján Proháčka, Vlasta Dočkalová, Vladimír Mináč, Ladislav Mňačko, Juraj Špitzer, Rudolf Fábry, Ctibor Štítnický, Pavol Števíček, Jozef Bob. A potom sú vymenovaní všetci redaktori a spolupracovníci *Kultúrneho života* (je ich 336).

V štúdiu sa nebudeme zaoberať len *Kultúrnym životom*, ale aj známym novinárom a spisovateľom Ladislavom Mňačkom, ktorý v redakcii prežil niekoľko rokov. Hneď na úvod treba povedať, že najtvorivejšie žurnalistické obdobie prežil Mňačko, keď pôsobil ako redaktor a neskôr dvojnásobný šéfredaktor *Kultúrneho života*. V tomto periodiku vyrástol na jedného z najuznávanejších publicistov a najvychytenejších reportérov v tom čase. Stal sa reportérskou legendou a niektorými prácami ho môžeme prirovnať k legendárnemu E. E. Kischovi.

Mňačko prišiel do *Kultúrneho života* v roku 1954, vtedy už mali noviny svoje renomé a patrili k najlepším na Slovensku, aj keď boli verným odrazom spoločnosti, resp. politiky, ktorá sa v Československu robila podľa vzoru Sovietskeho zväzu. Dnes už vieme, že sa inak nedalo. Noviny a propaganda boli také, aké ich diktoval náš osloboditeľ. Žiaľ, mnohí to považovali za správne a verili, že sa to robí v prospech človeka. Veril tomu aj Mňačko. Až neskôr sa im začali otvárať oči. Viacerí však ani vtedy, keď sa im otvorili oči, svojim ideálom neprestali veriť. To bol aj prípad Ladislava Mňačka, aspoň spočiatku.

Ak chceme objasniť niektoré fakty z jeho profesionálneho života a pochopiť spoločenské súvislosti, musíme sa vrátiť do histórie *Kultúrneho života*. Potreba vydávať nový spoločensko-kultúrny časopis vznikla v auguste 1945 v Banskej Bystrici, keď sa pri príležitosti prvého výročia Slovenského národného povstania stretli demokraticky orientovaní umelci a vedci, aby sa poradili, ako viesť kultúru v nových spoločenských podmienkach. Stretnutie akoby nadväzovalo na kongres spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach z roku 1936. Aj vtedy bol hlavnou postavou Laco Novomeský, ktorý sa po vojne stal poverenikom školstva a kultúry.

Účastníci stretnutia prijali rozhodnutie, aby v čo najkratšom čase vznikol časopis, ktorý bude tlačovým orgánom Umeleckej a vedeckej rady. Mňačko mal vtedy dvadsaťsedem rokov a bol redaktorom *Rudého práva* v Prahe. Prvé číslo *Kultúrneho života* vyšlo 24. januára 1946. O založení novín sa dozvedel od kolegov z Bratislavy. Aj keď vznik *Kul-*

túrneho života privítal, nevenoval tomu veľkú pozornosť. Žil svojím životom v Čechách; a napokon v Prahe nebola v tom čase atmosféra Slovákom veľmi naklonená. Vtedy ešte ani sám nevedel, kde sa usadí, či bude bývať v Prahe, kam ho to vždy ťahalo, alebo sa vráti na Slovensko. (Nemohol zabudnúť na martinské obdobie, kde prežil krásne detstvo.) Preňho boli dosť rozhodujúci kamaráti alebo, ako zvykol hovoriť, „chlapci z mokrrej štvrte“.¹⁰³ Myslel tým ľudí blízkych jeho zmýšľaniu a konaniu.

Jedným z dôvodov vzniku *Kultúrneho života* bola obrana slovenskej kultúry a vedy. Podľa článkov v prvých dvoch číslach noviny chceli rozhybať kultúrny život na Slovensku, preto dostali názov KULTÚRNY ŽIVOT (s veľkými písmenami). Myslelo sa tým predovšetkým na zbudovanie kultúrnych pracovníkov, lebo na Slovensku sa viac darilo českej produkcii, ktorá vytlačala slovenskú kultúru.

Na slovenskú kultúru myslel pri písaní prvého článku aj Ivan Horváth, ktorý s Jánom Kostrom začal *Kultúrny život* redigovať. Napísal, že „hoci svet žije politikou, kultúra má v živote národa nielen rovnakú dôležitosť, ale dokonca väčšiu. To je dôležité najmä pre malý národ, lebo malý národ sa vo svete môže uplatniť len kultúrnymi výbojmi“.¹⁰⁴

Mňačko zbystril pozornosť po vyjdení druhého čísla *Kultúrneho života*. Nikdy neobľuboval vedecké články, ktorým vraj nerozumel, lebo vedátori mudrujú a štylizujú sa do cudzích slov a zvrátov, a dával prednosť jasnej, zrozumiteľnej reči, ktorej porozumie aj jeho mama.¹⁰⁵ V nepodpísanom článku, ktorý bol najskôr stanoviskom a názorom redakcie, sa píše: „*Nám ide o kultúrne noviny pre každého. Pre celé kultúrne Slovensko. Nech sa v nich odzrkadľuje kultúrna línia na nový základ postavenej spoločnosti. Nech je v nich celý kultúrny dnešok. A nech sú skutočne noviny pre každého. Pre každého človeka, ktorý chce rásť a spoluvytvárať národné kultúrne dielo. Lebo kultúra sa netvorí izolovane pod vysokým čelom mudrcov, ale pod klenbou vesmírnej strechy sveta, ktorú nesú všetci produktívni ľudia. Zaujímavo, bezprostredne. Nech sú v nich hoci chyby, len nech nie sú akademické.*“¹⁰⁶

Idea, myšlienka či skôr cieľ nanajvyššie pekne, ale vždy sa ich *Kultúrnemu životu*, resp. jeho redaktorom a vedeniu redakcie, nedarilo naplňať. Boli obdobia, keď toto ojedinelé periodikum – lebo za dvadsaťtri rokov existencie bol *Kultúrny život* naozaj ojedinelý a často i jedinečný – odbočilo od svojho zámeru. Ale boli aj obdobia, keď motto z druhého čísla vrchovato naplňalo. Mňačko ako jeden z mála mohol povedať, že bol pri jednom i druhom. Istý čas horlil, priam blčal ako fakla za ideály socializmu a komunizmu, aby o niekoľko rokov syčal, brojil, burcoval proti tomu, čo niekoľko rokov pomáhal článkami budovať. Časom si všetko uvedomil, najmä to, čo svojím zápalom a neuváženosťou pokazil alebo zničil. Po rokoch napísal knihu *Siedma noc s podtitulom Skúsenosti a obžaloba jedného komunistu*, kde sa ku všetkému priznal a verejne povedal, že sa na stranických svinstvách podieľal aj on. A tak sa môžeme právom pýtať, či to boli len výčitky, ktoré mu nedávali spávať, alebo vec morálky, svedomia či niečo

103 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (16. februára 1993).

104 *Kultúrny život*, r. 1946, č. 1.

105 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (16. februára 1993).

106 *Kultúrny život*, r. 1946, č. 2.

viac... Chcel sa ľuďom, ktorým ublížil, prípadne ich príbuzným, postaviť zoči-voči? Nesmieme však zabudnúť, že Mňačko na druhej strane svojimi článkami, reportážami a knihami mnohým pomohol. A koľkým otvoril oči a dodal odvahy, aby sa nebáli?!

Po „vítaznom“ februári 1948, keď sa všetko „glajchšaltovalo“, vznikol Zväz československých spisovateľov a slovenská sekcia, ktorej tlačovým orgánom sa stal *Kultúrny život*. Nebudeme podrobne rozoberať všetko, čomu sa *Kultúrny život* vtedy venoval a čo presadzoval. Žiada sa však povedať, že počas svojej existencie sústredil okolo seba veľkú časť slovenského intelektuálneho potenciálu. V dobrom i zlom sa stal duchovným centrom slovenského kultúrneho a národného pohybu, a to aj vďaka tomu, že bol jediným špecificky zameraným periodikom. Zásľuhu na tom mala i skupina ľudí, ktorá sa nebála ísť do rizika ani vtedy, keď sa prepúšťalo zo zamestnania a odvolávali sa šéfredaktori.

Paradoxom či skôr iróniou je, že redaktori *Kultúrneho života*, myslíme tým aj Ladislava Mňačka, boli presvedčenými a niektorí aj horlivými zástancami budovania komunizmu a socialistickej spoločnosti. V tom čase ani jeden nepochyboval o podstate a význame socializmu (aspoň nie článkami), viedli sa len diskusie o tom, akými cestami a formami dosiahnuť vytýčený cieľ.

Kto tvoril prvú garnitúru redaktorov *Kultúrneho života*? Mikuláš Bakoš, Ivan Horváth, Ján Kostra, Andrej Mráz, Alexander Matuska, Ján Proháčka a predovšetkým Laco Novomeský, ktorý bol dušou mnohých akcií. Práve on spočiatku pripravoval koncepcie a určoval smer.

Aký vzťah k nim mal Ladislav Mňačko? Vážil si ich, ale nikdy pred nimi nepadal na zadok, aspoň tak nám to povedal v roku 1992.¹⁰⁷ Najväčšiu úctu prechovával k Lacovi Novomeskému. Imponoval mu jeho rozhľad, cit a takt. Vyznal sa vo svetovej kultúre a reálne hodnotil aj svetovú politiku. Hoci bol ľavičiar od kosti, neuzatváral sa pred pravicovými myšlienkami. Na rozdiel od iných aspoň o nich rozmýšľal, hoci sociálne cítenie u neho napokon vždy prevážilo. Mňačko uznával jeho poéziu, podľa ktorej dávnejšie usúdil, že je to dobrý, čestný človek... Na druhej strane nemal rád Mikuláša Bakoša a vo všetkom mu nevyhovoval ani Andrej Mráz.

K Bakošovi mal veľké výhrady a zdal sa mu príliš socialistický. Po februári 1948 bol hlavným osnovatelom päťročného plánu kultúry Slovenska. Dokonca navrhoval, aby vznikli umelecké učilištia, v ktorých budú umelci pracovať a plniť plán ako robotníci vo fabrikách a družstevníci na poliach. V *Kultúrnom živote* Mikuláš Bakoš napísal: „... slovenské kultúrne potreby by sa mali uprednostňovať podobne ako industrializácia Slovenska v rámci hospodárskej výstavby Slovenska.“¹⁰⁸ Podobne rozmýšľal aj Michal Chorváth, ten dokonca v roku 1950 myslel na prekračovanie plánov. V prejave analyzujúcom podnety IX. zjazdu KSS uviedol: „Navrhujem, aby sme previedli do života patričný pasus našich stanov a založili každoročné evidenčné listy, na ktorých každý spisovateľ záväzne zaznačí, akou prácou sa zapodieva a kedy ju dokončí. Ba navrhujem preskúmať

107 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (7. júna 1992).

108 *Kultúrny život*, r. 1948, č. 3.

u každého spisovateľa každé dva roky, či napísal novú knihu alebo zodpovedajúce literárne dielo.¹⁰⁹

Bolševizáciu *Kultúrneho života* odštartoval článok Jána Poničana *O socialistickej literatúre*. Rozdelil umelcov na ľudákov, malomeštiackych inteligentov a sociálno-konzervatívnych oportunistov. Najviac sa zameril na spisovateľov, keď konštatoval: „*Socialistický spisovateľ musí byť odborníkom – kvalifikovaným odborníkom, ktorý ovláda teóriu a buduje podľa nej. Akú teóriu? Socialistický svetonáhľad, vedecký socializmus, historickú dialektiku, marxistickú metódu poznávania, myslenia a práce.*“¹¹⁰ Vo svojich úvahách či skôr chimérach (výraz Ladislava Mňačka po roku 1989 – pozn. J. L.) išiel tak ďaleko, že niektorým spisovateľom navrhoval, aby začali chodiť na „kurzy abecedy marxizmu-leninizmu“.¹¹¹

Všetko ešte viac zaklincoval prejav ministra informácií Václava Kopeckého (uverejnil ho aj *Kultúrny život*), v ktorom povedal, že umelecká tvorba sa má hodnotiť podľa vzťahu k pracujúcemu ľudu, robotníckej triede a socializmu. Spisovateľskú organizáciu na stavovskom princípe odmietal a tvrdil, že sa má prispôbiť novým podmienkam. „*Jedinou teoretickou metódou v umení je socialistický realizmus.*“¹¹² Pravicovo orientovaní spisovatelia buď prestanú písať, alebo sa preorientujú na potrebu doby a budú písať v záujme socializmu. Iná cesta pre nich nie je.

Pred IX. zjazdom KSS si viacerí spisovatelia dali záväzok, že vytvoria veľké, podnetné dielo. Dokonca naplánovali ideologicko-umelecké školenie, aby boli „*schopní v krátkom čase tvoriť socialistické umenie podľa princípov socialistického realizmu.*“¹¹³ Zároveň sa zaviazali, že budú spolupracovať pri výchove „*kádrov mladých socialistických spisovateľov spomedzi tvoriacej sa novej robotníckej a roľníckej inteligencie.*“¹¹⁴

Kultúrny život priniesol dve novinové strany záväzkov slovenských spisovateľov. Napríklad František Hečko uviedol: „*Môj spisovateľský záväzok k IX. zjazdu KSS je pokračovaním záväzku, ktorý som ohlásil k IX. zjazdu KSČ... Záväzok KSČ som splnil a záväzok KSS splním do 31. 8. 1950. Väčšiu polovicu práce som už prekonal. (Román Drevená dedina – pozn. J. L.) Pod perom tvorí sa mi dielo, ktoré by som bez Strany nebol ani začal, ani naplnil životom a – ak mi bude zdravie slúžiť – ani dokončil.*“¹¹⁵ Dominik Tatarka svoju úvahu ukončil expresívne: „*Môj záväzok k IX. zjazdu KSS? Do konca tohto roku napíšem knihu o výrobnom družstve, o revolučných premenách na dedinách. Urobím, čo najviac budem môcť, ako pracujú súdruhovia v závodoch a po dedinách. Vo svojej práci chcel by som byť úderníkom ako oni.*“¹¹⁶ Helena Križanová-Brindzová k záväzku pridala: „*Som hrdá*

109 *Kultúrny život*, 1950, č. 5.

110 *Kultúrny život*, 1948, č. 6.

111 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (16. februára 1993).

112 *Kultúrny život*, r. 1949, č. 11.

113 GREŠÍK, L. *Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu*. Bratislava: Pravda, 1980, s. 141 – 142.

114 Tamže, s. 142.

115 *Kultúrny život*, r. 1950, č. 5.

116 Tamže.

a šťastná, že mám možnosť a príležitosť svojím záväzkom dokumentovať svoju lásku k našej strane.¹¹⁷

Dal si záväzok aj Ladislav Mňačko? „Dal. Nahovoril ma Ďuro Špitzer, ktorý bol pracovníkom kultúrno-propagačného oddelenia ÚV KSS. Vraj ak chcem, aby mi vyšla kniha, musím si dať záväzok, že ju napíšem na počesť IX. zjazdu KSS. A hneď mi ponúkol dve tri budovateľské témy. Nakoniec som prikývol, že niečo zosmolím. Pamätám si, ako ma Špitzer, s ktorým som sa vtedy až tak dobre nepoznal, poučil, že som isto chcel povedať, že „vytvorím“. Nakoniec som nič nenapísal. Našťastie sa ma nikto na výsledok nepýtal... Raz ma však zastavil súdruh Špitzer a medzi štyrmi očami mi pripomenul, že na môj záväzok nezabudol. Trochu som sa prelákal a pustil som sa do písania hry *Mosty na východ*. Práca ma natoľko zaujala, že som ju nechápal ako záväzok. Dnes viem, že väčší paškvil som ani nemohol vypotiť.“¹¹⁸

A spolupracoval Mňačko pri výchove mladých socialistických spisovateľov? „Spolupracoval. Začal som sa stretávať s jednou mladou adeptkou, ktorá mala iskru v očiach. Skončilo sa to pri poznávaní. Nikdy nič nenapísala, ale ináč bola sympatická a milá. Na písanie ju nahovoril predseda družstva.“¹¹⁹

Záväzky boli naplánované na máj, pretože IX. zjazd KSS sa konal 24. – 27. mája 1950. Ján Kostra napísal básnickú zbierku *Za ten máj* a hymnický *Spev o komunistickej strane*, ktorý zhudobnil Ján Cikker (to bol jeho záväzok k zjazdu). Kostra s viacerými spisovateľmi zároveň prispel do zborníkov *Sľečná cesta*, *Krajina víťazstva a radosti* a *Umelci deťom*. Ako mi povedala Hana Ponická, Kostra (jeden z jej manželov) bol známy tým, že rád recitoval svoje verše. S veľkým zanietením napríklad zarecitoval báseň na Stalina na mimoriadnom valnom zhromaždení slovenskej sekcie Zväzu československých spisovateľov, ktoré sa konalo 11. decembra 1949.¹²⁰

„Výstižné“ názvy mali aj iné zbierky slovenských básnikov – *Jarná pieseň družstevníka*, *Pieseň o veľkom priateľstve*, *Spev a láska k novej Číne*, *Ozveny slnka, na slávu domoviny*. Pozadu nezostali ani prozaici a dramatici s dielami *Bude ako nebolo*, *Drevená dedina*, *Buky podpolianske*, *Prvý a druhý úder*. Medzi autormi nájdeme okrem spomínaného Jána Kostru i Kristu Bendovú, Jána Brezinu, Margitu Figuli, Jozefa Horáka, Pavla Horova, Františka Hečka, Petra Karvaša, Milana Lajčiaka, Vieru Markovičovú-Zátуреckú, Jána Poničana, Vladimíra Mináča, Andreja Plávku, Ctibora Štítnického, Dominika Tatarku, Štefana Králika, Zuzku Zgurišku a iných.¹²¹

Vtedajšiu knižnú produkciu Gottwald zhodnotil stručne: „*Len sa spýtajte odborníkov, aká je u nás situácia na nakladateľskom trhu! Taká, že náklady kníh – politických, ako aj beletristických – sa už neriadia požiadavkou, ale výrobnou kapacitou našich papierní.*“¹²²

117 Tamže.

118 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

119 Tamže.

120 Rozhovor autora s Hanou Ponickou (22. septembra 2005).

121 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov.

Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia slovenskej sekcie Zväzu československých spisovateľov v Bratislave, konaného dňa 11. XII. 1949.

122 Od slov k činom. Zjazd československých spisovateľov, 4. – 6. 3. 1949. Praha 1949, nepag.

IX. zjazd KSČ dal nečakane zelenú politickým procesom a aj spisovatelia sa začali báť. V predvečer slovenského zjazdu komunistov sa v spisovateľskom zväze konal aktív, kde odznali prvé sebakritiky a ľudia sa priznávali aj k tomu, čo nikdy nespravili. Vo väzení skončil Laco Novomeský, Daniel Okáli, Gustáv Husák a mnohí ďalší. O život prišiel Vlado Clementis a pripravovali sa ďalšie procesy. Nikto si nebol istý, či jedného dňa neprídu aj po neho. Nejaký dôvod sa už len nájde... Istí si neboli ani spisovatelia.

K zvrátenostiam prispeli aj niektorí novinári a spisovatelia, ktorí o tom dokonca písali oslavné básne. V roku 1951 sa ani Mňačko nenechal „zahanbiť“. V článku s príznačným názvom *Stromy zrady nerastú do neba*, uverejnenom v *Pravde*, rozoberal „previnenia“ davistických „zradcov a špiónov“. Dokonca Clementisa označil za vojnového zločinca najodpornejšieho typu a za nebezpečného agenta imperializmu.¹²³

Na druhej strane treba povedať, že Mňačko si o niekoľko rokov neskôr uvedomil, čo týmto článkom (a nielen ním) spôsobil, a všetko verejne oľutoval. Mal výčitky svedomia, čoho dôkazom je i skutočnosť, že keď v Tisovci, kde sa Vladimír Clementis narodil, stavali rodáci Clementisovi za Rimavou pamätník, daroval naň celý svoj honorár za práve vydanú knihu.¹²⁴ A to je dostatočne výrečné gesto. (Iní novinári či spisovatelia, ktorí rovnako písali proti Clementisovi, nič také neurobili a väčšina z nich sa za svoje počiny ani nikdy neospravedlnila.)

Z rozprávania Ladislava Mňačka vieme, že ho spomínaný článok o Clementisovi (ale aj niektoré ďalšie) do konca života trápil a mrzelo ho, že niečo také vôbec napísal. *„Nechcem sa vyhovárať, ale vtedy som tomu naozaj veril. Až po rokoch sa ukázalo, že som dôveroval nepravdivým informáciám a nesprávnym ľuďom. Vtedy som bol v mnohom naivný a nechápal som súvislosti. Žiaľ, všetci sme boli zmanipulovaní. Horšie bolo, že sme svojimi článkami manipulovali ďalších. Dnes už viem, že človek musí rozmýšľať a konať v širších dimenziách a nie úzkoprso. Hanbím sa za toto obdobie a svoje účinkovanie v ňom.“*¹²⁵

O Mňačkovi je známe, že pracoval rýchlo a impulzívne. *„Sadol k mašine (písaciemu stroju – pozn. J. L.) a spustil.“*¹²⁶ Nebol vždy presný a nie vždy si všetky fakty overil – ani nezvykol dva razy merať a raz strihať. Veľakrát písal, ako „kúpil“, bez dlhšieho zvažovania. Zdá sa, že tak napísal aj spomínaný článok o Vladovi Clementisovi. Zaiste svoje spravila aj hystéria a premyslená propaganda. *„Ľudia boli pod vplyvom propagandy takí sľanizovaní, že nepriateľov socializmu boli schopní ukameňovať.“*¹²⁷ Ústredný výbor KSČ dokonca dával pokyny všetkým okresným výborom, ako vytvárať atmosféru ľudového hnevu. K jednotlivým procesom špeciálne zasadali závodné rady a prijímali rezolúcie, ktoré posielali do Prahy, prípadne ich tam najlepší úderníci nosili osobne a „slávnostne“ ich v prítomnosti médií odovzdávali.

Najstarší parlamentný stenograf na svete Josef Kocourek, ktorý vyše päťdesiat rokov stenografoval v československom a českom parlamente, si spomínal, že *„v novinách boli*

123 Pravda, 21. 3. 1951.

124 Rozhovor autora s Igorom Gallom (12. novembra 2004).

125 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (20. januára 1994).

126 KALNÝ, S. *Páni novinári*. Bratislava: Slovenský syndikát novinárov, 2004, s. 94.

127 LEIKERT, J. – MACKOVÁ, M. *Zákulisie slov*. Bratislava: LUNA, 2001, s. 87.

špeciálne rubriky, v ktorých čitatelia odsudzovali 'zapredancov'".¹²⁸ Rovnako si pamätal, „ako naši básnici skladali na nepriateľov socializmu verše, ktoré boli plné nenávisti. Ba čo viac, najlepších úderníkov z celej republiky zväžali autobusmi do Prahy na súdne procesy. Absurditou je, že k prípadu Milady Horákovvej sa vyjadrovali aj žiaci základných škôl a niektorí pre ňu žiadali najvyššiu trest – smrť. To už je zvrátenosť najväčšieho kalibru“.¹²⁹

Ladislav Mňačko sa s Josefom Kocourkom zoznámil po oslobodení, keď pracoval v *Rudom práve*. Vtedy ako spravodajca často chodieval aj do parlamentu. K päťdesiatym rokom sme sa vrátili v knihe rozhovorov s Josefom Kocourkom (spoluautorka Mária Macková), ktorý ako parlamentný stenograf všeličo vedel medzi prvými. „To sme vedeli všetci. Nemuseli sme byť ani v Národnom zhromaždení. Každý vedel, čo sa dialo, ale ani ako národ sme nič nezmohli. Čušali sme. Báli sme sa? Áno, báli. Každý bol rád, že sa ho to netýka. Taká bola doba, tragická – a pritom taká zbabelá.“¹³⁰

V tomto smere bol zbabelý aj Ladislav Mňačko. „Áno, zbabelý som bol aj ja. Radšej som mal odísť z novín a prestať písať. Musím povedať, že nás do písania týchto „posratých“ článkov nútili. Boli sme takí naivní, že sme tomu, čo sme písali, aj verili. Až neskôr sa nám začali otvárať oči, ale už bolo neskoro.“¹³¹

Prispôsobovali sa umelci, prispôsobovali sa bežní ľudia. Bolo to jednoduchšie, nikto si nechcel páliť prsty. Servilnosť vrcholila, keď vyšlo celé číslo *Kultúrneho života* k päťdesiatinám Viliama Širokého¹³², ktorý bol v tom čase najmocnejším mužom na Slovensku. Oslavnú báseň mu napísal Milan Lajčiak, Fraňo Kráľ, Andrej Plávka, Pavol Horov, Ctibor Štítnický, Ján Kostra a Vojtech Mihálik. Niektorí z nich zložili oslavné básne aj na Stalina, Gottwalda či ďalších prominentných súdruhov.

Mňačko prešiel do *Kultúrneho života z Pravdy* v roku 1954. Ponuku dostal od Vladimíra Mináča, ktorý sa 20. marca stal novým šéfredaktorom *Kultúrneho života*. Keďže si dobre rozumeli, neprekvapuje, že došlo k dohode. Pripili si na to v neďalekej Luxorke. Vtedy už mal Mňačko vydané štyri knihy reportáží a okolie ho vnímalo nielen ako dobrého novinára, ale aj ako nádejného spisovateľa. (Členmi redakčnej rady *Kultúrneho života* boli Peter Karvaš, Ján Kostra, Ivan Kusý, Vladimír Mináč, Ctibor Štítnický a Dominik Tatarka.)

Libuša Mináčová nám o Mňačkovom odchode z *Pravdy* povedala: „Vôbec sa nečudujem, že Laco odišiel do *Kultúrneho života*. Atmosféra v *Pravde* nebola dobrá, „úvé“ nás sústavne kontrolovalo a šéfredaktora často volalo na koberec. Nerobilo sa dobre, nikým a ničím sme si neboli istí.“¹³³

Atmosféra nebola ideálna ani v *Kultúrnom živote*, no napriek tomu sa tam pracovalo lepšie ako napríklad v *Pravde*. Kolektív bol menší, všetci sa dobre poznali a vedeli, čo môžu jeden od druhého očakávať.¹³⁴ Mňačko zapadol do kolektívu, akoby tu pracoval odjak-

128 Tamže.

129 Tamže.

130 Tamže, s. 74 – 75.

131 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (20. januára 1994).

132 *Kultúrny život*, r. 1952, č. 22.

133 Rozhovor autora s Libušou Mináčovou (15. septembra 2004).

134 Rozhovor autora s Agnešou Kalinovou (28. októbra 2004).

živa. Nie všetkých kolegov mal rád, rovnako ako nie všetci milovali jeho, vzájomne sa však tolerovali a pomáhali si. Chvályhodné bolo, že si nerobili napriek, ako bývalo zvykom v iných redakciách. Tým bol *Kultúrny život* známy dávnejšie. Preto aj neskôr, keď nastali problémy s vrchnosťou, znášali situáciu ľahšie.

Neuplynuli ani dva roky a Mňačko sa stal šéfredaktorom *Kultúrneho života* (január 1956). Bolo to v neľahkom období, navyše sa pripravoval dlho očakávaný zjazd spisovateľov. Ktovie, kto mal väčší strach, ako zjazd dopadne: spisovatelia alebo politbyrá v Bratislave a v Prahe? Obavy isto boli na jednej i druhej strane, ale väčšmi sa obávali asi spisovatelia, aspoň tak prezrádza predzjazdová atmosféra na Slovensku. „Pokakaní“ boli najmä zväzovní funkcionári, ktorí bazírovali na všetkom. Nielen na tom, kto má na zjazd ísť, ale aj na tom, s akým diskusným príspevkom tam vystúpi. Veľmi im záležalo na referátoch, ktoré mali zhodnotiť komisie vytvorené špeciálne na tento účel.

Určite nebolo jednoduché viesť mienkotvorný *Kultúrny život* v období, ktorému pripisovali všetci veľký význam. Mňačko vedel, do akého rizika ide, a predsa ponuku prijal. (Presne sa nevie, či mu post šéfredaktora ponúkli, alebo oň prejavil záujem sám.) Bol neraz lajdák, bohém a nespútaný živel, ale na niektoré veci bol rodený stratég, diplomat – všeličo dokázal predvídať. Aj preto sa rozhodol viesť *Kultúrny život* iba niekoľko týždňov pred II. zjazdom československých spisovateľov. Pred priateľmi netajil, že aj za ten krátky čas chce v novinách všeličo zmeniť a napraviť. Samozrejme, že to nemohol vykričať nahlas, Vladovi Mináčovi to však povedal.¹³⁵

*„Vlastne sa radil. Je pravda, že po XX. zjazde KSSZ, ktorý odhalil škodlivosť kultu osobnosti, sa aj u nás všeličo zmenilo. Zmenám všetci 'nefandili' a najradšej by boli, keby všetko fungovalo ako za čias Stalina a Gottwalda. A medzi nimi boli aj niektorí spisovatelia.“*¹³⁶

Mňačko bol v *Kultúrnom živote* necelé dva roky a mal dobrý prehľad. Vycítil, že v politike nastáva uvoľnenie, čo by sa dalo využiť nielen v novinách, ale aj v literatúre. Sto-percentne bol presvedčený, že ako šéfredaktor by sa dlho neudržel. Pre jeho výbušnú povahu by ho aj tak zakrátko vyhodili alebo po konflikte s cenzormi či inou vrchnosťou by odišiel sám. Prosiť sa nikomu nebude. Ešte jeden moment bol pre neho rozhodujúci: aj keby sa nič neudialo, dlhšie by noviny nechcel viesť, pretože na šéfa nebol vnútorne stavaný. Nevedel sa hrať na šéfredaktora, ktorý sa vyžíva v „úradníčení“ a v príkazoch. Bol predovšetkým reportér, milujúci služobné cesty a ľudí, ktorých na potulkách stretával.

Redaktorka Agneša Kalinová spomína na *Kultúrny život* z toho obdobia: „Skutočný rozruch, ba prievan priniesol do redakcie – už presťahovanej do budovy na Štúrovej 8 – hneď po Mináčovi, i keď na oveľa kratší čas, šéfredaktor Ladislav Mňačko. Nastúpil začiatkom roku 1956, teda vo chvíli prvých náznakov 'odmäku', a pod zámienkou príprav druhého celoštátneho zjazdu spisovateľov postupne vyhnal celú, už trocha početnejšiu redakciu... zháňať príspevky i postrehy po celom Slovensku; zariadil dlhodobejšiu výmenu redaktorov s praž-

135 Rozhovor autora s Vladimírom Mináčom (23. októbra 1995).

136 Tamže.

skými Literárnymi novinami a položil základ pre živý kontakt s krakovským nekonformným týždenníkom *Życie literackie*...¹³⁷

Na Mňačkovo krátke obdobie „šéfredaktorovania“ si radi spomínajú aj ďalší. Vynachváliť si ho napríklad nevedel Ivan Kusý či Pavol Števec. Kusý prezradil, že to, čo sa dovtedy zdalo nemožné, sa zrazu u Mňačka stalo reálne. *„Rešpekt mali pred ním, povedané modernou terminológiou, stranícki bossovia, ale aj radoví redaktori. Nik mu nepovedal, že sa niečo nedá. Pritom Laco neprikazoval, len spomenul, že by sa to mohlo spraviť. A my sme vedeli, čo trebarobiť.“*¹³⁸

Na toto obdobie nevie zabudnúť ani Kornel Földvári. Práve prišiel z vojny a v očiach mnohých bol nespoľahlivý buržoázny živel. Mňačko ho napriek tomu zobral do redakcie. *„Čudoval som sa mu, že to urobil, a zároveň som ho obdivoval, že sa nebál a mal odvahu. Hneď mi tykal, veď som bol preňho ‘ucho zelené’. A povedal mi: ‘Nikdy nevyplňuj žiadny dotazník, lebo na základe toho, čo by si napísal, by som ťa nemohol prijať – prinajmenšom by som ťa musel vyhodiť.’ Raz som ho neuposlúchol, keď som vyplňal prihlášku do Slovenského zväzu novinárov. Zbadal ma, vynadal mi a povedal, aby som tlačivo okamžite roztrhal. Musím povedať, že nebol proti tomu, aby som vstúpil do zväzu, len vedel, čo nastane, keď si moje materiály niekto prečíta. Nemuseli ma tam prijať hneď, ale napríklad o rok či dva. Dal som mu za pravdu. Bol som asi jediný, kto mal fascikel s kádrovými materiálmi úplne prázdny. Mňačko vedel, čo robí.“*¹³⁹

Földvári si Mňačka vážil nielen preto, lebo ho prijal do zamestnania, ale aj preto, lebo bol dobrým novinárom a spisovateľom i dobrým šéfredaktorom. Vedel, čo redakcia potrebuje a čo potrebujú redaktori, ktorých sa vedel vždy a všade zastať. Nebál sa nikoho, najmä nie cenzora, nech akokoľvek kričal do telefónu. Veľa si nerobil ani z toho, keď ho „hlavy pomazané“ zavolali na koberec. Hovorieval: *„No a čo, som šéfredaktor, však to nejako prežijem.“*¹⁴⁰ Keď bol s niekým, komu dôveroval, nezabudol dodať, že to s „tými hlupákmi“ nejako prežije. On vraj takých „magorov“ videl a zažil bárskoľko...¹⁴¹

Blížil sa s napätím očakávaný Zjazd českých a slovenských spisovateľov, ktorý bol plánovaný na 22. – 29. apríla 1956. Vedenie slovenských spisovateľov rozmýšľalo, čím zjazd obohatí a s čím novým a zaujímavým príde slovenská delegácia. Všetko, čo vymysleli, utekali odobriť na ÚV KSS, odkiaľ rýchlo telefonovali do Prahy, čo povedia tam. Každý chcel mať všetko schválené... *„Mňačko mi povedal, že aj keď sú posratí, my počas zjazdu vydáme mimoriadne čísla Kultúrneho života. V tej chvíli sa mi zdalo, že mu preskočilo, ale nápad to nebol zlý. Nevie, ako sa mu to podarilo presadiť, ale naozaj sme počas zjazdu vyrobili dve čísla navyše. Dozvedeli sa to v pražských Literárnych novinách a rozhodli sa, že aj oni budú vydávať mimoriadne čísla. Keď im to nechceli dovoliť, ohradili sa, ako je možné,*

137 KALINOVÁ, A. Z redakčného zákulisia Kultúrneho života, čiže Príbeh o desiatich malých černoškoch. In: *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*. Bratislava: Národné literárne centrum 1998, s. 106 – 107.

138 Rozhovor autora s Ivanom Kusým (13. novembra 1998).

139 Rozhovor autora s Kornelom Földváriom (23. novembra 2005).

140 Tamže.

141 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (15. októbra 1993).

že Slováci môžu. Nevie, čo je na tom pravdy, ale dostali vraj takú odpoveď, že oni majú Mňačka. Myslím si, že Laco vybavil aj Čechom, aby mohli vydať špeciálne čísla.¹⁴²

Mňačkov nápad musel schváliť výbor zväzu. Stalo sa to 1. februára 1956. (V zápisnici sa píše, že ide o návrh sekretariátu, nie Ladislava Mňačka.) „Výbor schvaľuje návrh sekretariátu na vydanie dvoch mimoriadnych čísel Kultúrneho života v priebehu zjazdu za obdobných podmienok, ako vyjdú mimoriadne čísla Literárnych novín.“¹⁴³

Bývalá redaktorka Kultúrneho života Agneša Kalinová po rokoch spomína, že „Mňačko sa postaral o to, aby sa celá redakcia zúčastnila pamätného II. zjazdu československých spisovateľov, tri mimoriadne čísla Kultúrneho života sa prakticky vyrobili tam, na mieste. Boli to chvíle vzrušenia, súťaženia v nápadoch, pocitu spoločného diela a cieľa, ktorý sa už z redakcie nikdy celkom nevytratil“.¹⁴⁴

Práca bola mimoriadne náročná na čas. Napísať články, zredigovať, vysádzať, poslať do Bratislavy. Doteraz v takom strese a vypätí nerobili, hoci každý z nich už čo-to v novinárčine preskákaval. Zjazd však bolo čosi iné – a najmä tento, ktorému sa pripisoval taký veľký význam. Vopred pripravené a nacvičené referáty odznali tak, ako mali, čiže tak, ako boli schválené. Aj potlesk sa im ušiel, hoci nie bohvieaký. Bodaj by aj, keď do ich prípravy vstupoval a stranícky mudroval kdekto. Napriek predpísanej réžii niektorí spisovatelia neposlúchli, poslúchli svoje svedomie a povedali, čo mali na jazyku. Také bolo napríklad vystúpenie Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta.

Zaujal aj príspevok Ladislava Mňačka, ktorý mal pripravené dva varianty svojho vystúpenia. Ráno si vložil do pravého vrecka odobrenú verziu, v ľavom vrečku mal ostrejšiu verziu, o ktorej nikto nevedel. Pred odchodom do Prahy si nebol celkom istý, či ju prečíta. Celou cestou do Prahy zvažoval, čo urobiť. Nakoniec sa rozhodol, že povie to, čo bude cítiť a nedá sa nikým obmedzovať. Straníckych a zväzových „tajtrlíkov“ mal už dosť.¹⁴⁵

„Povinná jazda“ pripravených prejavov sa skončila a zjazd začal kulminovať. O slovo sa prihlásil Ladislav Mňačko. Nadýchol sa a spustil: „Páli ma predovšetkým otázka, kto vlastne som. Nahovárali a nahovárajú mi, že som inžinierom ľudských duší. V posledných časoch sa hovorí, že som ako spisovateľ verejnou kontrolou, svedomím národa. Či som však plnil a či plním svoju funkciu, to dnes neviem a musím o tom hlboko porozmýšľať. Na takéto rozmýšľanie treba čas. Nie je bez bolesti a bez vnútorného zožierania sa. A dovoľte mi povedať to komukoľvek a otvorene – nemôžem si vážiť takého človeka, ktorý dnes opakuje po iných, ako opakoval po iných doteraz. Nemôžem si vážiť ani človeka, ktorý ukazuje prstom na všetko a všetkých a s údivom vyhlasuje: 'Ale veď ja som o týchto strašných veciach vôbec nič nevedel! To je ale strašné, že to pred nami zatajovali, že sa u nás nevinne zatváralo!'“¹⁴⁶

142 Rozhovor autora s Pavlom Števkem (20. apríla 2001).

143 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 1. februára 1956 o 9. hodine.

144 KALINOVÁ, ref. 137, s. 107.

145 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. októbra 1993).

146 Kultúrny život, r.1956, č. 17.

Na rozdiel od iných si Mňačko nastavil pravdivé zrkadlo. „*Táral som sa po stavbách, po fabrikách a po dedinách a nemôžem si vždy a všade vyčítať, že som nevidel, alebo že som nechcel napísať. Napísal som – aj v tých časoch, najmenej prajúcich kritike – nejedno kritické slovo... Písal som o tom rok čo rok.*“¹⁴⁷

Nepomohlo. Mnohé, čo napísal, musel korigovať, keď chcel, aby mu to vyšlo. Mal vnútornú dilemu – upraviť alebo návrh neprijatť. Napokon predsa povolil, aby článok vyšiel. Stále si hovoril, že jeho tvorba má čo povedať a ľudia vedia čítať aj medzi riadkami. Napríklad o hre *Mosty na východ*, ktorej záver zmenil na žiadosť vedenia divadla, ktorému to „pošepli“ stranické orgány, na zjazde povedal: „*Urobil som dobre? Áno, hra sa hrala a voľačo povedala. Povedala viac, ako by povedala dnes, vytiahnutá zo šuflíka. Ale tu počúvam, akí sme to boli schematici, ako naša nepripravenosť, nedostatočná znalosť života a kadečo inšie bolo zábranou rozvoja našej tvorby. A viete, ako to je, súdruhovia? Nazdávam sa, že sme, ako tu sedíme, oveľa pripravenejší robiť literatúru plnokrvnú, neschematickú, pravdivú, než sa to dá posúdiť podľa diel. V tom je aj, ak to tak môžem nazvať, zaklätie literatúry minulých rokov.*“¹⁴⁸

A preto sa spýtal: „... kto som a čo som? Nazývali ma sluhom, hovorili mi, že mám a musím slúžiť takej a takej veci. Ohradil som sa – a hovorím znovu – neslúžim! Budujem.“¹⁴⁹

Aj keď sa v ďalšej časti zmienil o tom, že sa chce podieľať na výstavbe socializmu čestne a z plných síl a má „čistú vôľu pomôcť ľuďom vymotať sa zo životných otázok, na ktoré sami nenachádzajú odpoveď“¹⁵⁰, kriticky poukázal na to, že „deväť rokov uplynulo od tých čias a sme v tomto smere tam, kde pred deviatimi rokmi. Bola u nás okridlená veta, že kritizovať sa môže iba literatúra a komunál. Občas sa však kritizovali i vážne, dokonca veľmi vážne veci. Stalo sa voľačo? Nič sa nestalo...“¹⁵¹

Prejav Ladislava Mňačka bol viac rás prerušený potleskom, čím spisovatelia vyjadrili, že s jeho myšlienkami súhlasia. Stotožnili sa aj s tým, čo povedal na konci: „*Je krásne toto porekadlo – všetci ľudia všetko vedia. Povýšil by som ho na hlavnú zásadu vytvárania vzťahov medzi ľuďmi i vyzdvihovania na miesta, kde môžu rozhodovať o druhých. Povýšme ho na také, veď umožňuje najneklamnejšie a najľudskejšie posúdiť klady i zápory človeka. Povýšme ho v mene skazy kádrových dotazníkov, ktoré škodili poctivému, snažiacemu sa napísať všetko dobré i zlé, a prospievali štréberom, karieristom, ľuďom amorálnym, nezastavujúcim sa pred ničím. A preto končím obrazne – zvezme všetky tie kádrové dotazníky na Václavské námestie, navršíme ich tam, zapálme a urobme ohromnú ľudovú slávnosť! To sa bude inak tancovať, než tancovávala naša mládež pri slávnostiach organizovaných.*“¹⁵²

A úplne na záver sa vrátil k začiatku svojho vystúpenia. „*Ešte som si však neodpovedal na otázku, kto vlastne som. Nevie, pretože neviem, čo je v mojich mnohých kádrových*

147 Tamže.

148 Tamže.

149 Tamže.

150 Tamže.

151 Tamže.

152 Tamže.

*dotazníkoch zapísané červeným atramentom a čo sa v nich ešte vyskytne. Jedno však viem – nijaký kádrový dotazník viac v živote nevyplním!*¹⁵³

Vystúpenie malo úspech, cez prestávku prišli za Mňačkom viacerí spisovatelia, viac českých, a blahoželali mu. Všimol si, že za predsedníckym stolom na neho zagánil Václav Kopecký a odmerane sa tváril Jiří Hendrych. Na zjazde bol aj prezident republiky Antonín Zápotocký, ináč sám spisovateľ, ďalej Ladislav Štoll a ministri Zdeněk Nejedlý a František Kahuda.

Mňačkovi vyšla aj druhá vec – redaktori *Kultúrneho života* pod jeho vedením pripravili dve mimoriadne dvanásťstranové čísla. Prvé vyšlo 24. apríla a druhé o dva dni neskôr, 26. apríla 1956. Zväčša obsahovali hlavné referáty prednesené na zjazde, ale boli tam aj rozhovory so spisovateľmi, kurzívy, poznámky, zamyslenia. Obe čísla boli ilustrované fotografickými momentkami, kresbami spisovateľov a karikatúrami. Posledné strany sa niesli v humornom tóne, obsahovali vtipné postrehy samotných delegátov pod hlavičkami *Čo oči videli a uši počuli*, *Napíš frk – stratíš krk*.

Hotové matrice sa posielali lietadlom do Bratislavy, kde ich kolegovia skompletizovali a v tlačiarňi *Pravda* na Jesenského ulici vytlačili. Pred polnocou niekoľko sto kusov zaviezli na stanicu, naložili na nočný vlak a ráno o šiestej boli v Prahe. Pri prezentácii dostali delegáti najčerstvejší *Kultúrny život*. Lepšiu reklamu si noviny nemohli spraviť. Tretie (normálne) číslo vyšlo v posledný deň zjazdu – 29. apríla. Rovnako bolo celé venované celoštátnemu zjazdu spisovateľov i s humoristickou zadnou stranou (Tam, kde sa zlieva Vltava, Labe a víno).

Mňačko splnil svoje poslanie, ktoré si dal pri nástupe za šéfredaktora *Kultúrneho života*. Skonsolidoval časopis, získal mu vážnosť i renomé. Najpodstatnejšie bolo, že z neho urobil širokú tribúnu. Nevyhýbal sa ani kritickým materiálom, poskytol priestor viacerým autorom a „vyhnal“ redaktorov do terénu. Na počudovanie sa nikto z nich na neho nenahneval, ale boli radi, že ich rozhýbal. Vedel, že nech sú akikoľvek, môže sa na nich spoľahnúť. Nikdy ho nesklamali a drukovali mu. Pri príprave mimoriadneho zjazdového čísla sa zblížili ešte viac – pracovne i ľudsky. Učili sa od neho a on sa učil od nich. Výhodou bolo, že nebol namyslený a mal ku všetkým rovnako blízko. Vedel ich skritizovať, ale aj pochváliť a vypiť si s nimi.

Mňačko mohol teda spokojne odísť z postu šéfredaktora *Kultúrneho života*. A aj tak urobil. Ťažko povedať, či si niektorí funkcionári strany, ale aj zväzu spisovateľov nevydýchli, pretože si neboli nikdy istí, či nevyrobí nejaký škandál. Niečo pravdy na tom bude, lebo Mňačka nikto neprehováral, aby *Kultúrny život* viedol ďalej. Nedostal to ani ako stranícku úlohu, ako sa občas stávalo. Zdá sa, že obe strany si vydýchli...

Mňačko sa druhý raz stal šéfredaktorom *Kultúrneho života* roku 1964. Návrh mu predložil tajomník Zväzu slovenských spisovateľov Karol Rosenbaum, ktorý ho presviedčal tým, že „Kulturák“ perfektne zvládol pred II. zjazdom spisovateľov, vydal mimoriadne čísla zo zjazdu, čo sa doteraz nikomu nepodarilo, je dobrý spisovateľ a novinár, navyše

153 Tamže.

je populárny, má autoritu a boja sa ho aj na „úvé“. Jediné on dokáže zvládnuť zložitú situáciu.¹⁵⁴

Dlho váhal či ponuku prijať, lebo nemal najlepšie obdobie. V poslednom čase sa neustále hádal s „gumenými hlavami“ (výraz Ladislava Mňačka na označenie pracovníkov ÚV KSS). Rosenbaum ho prosil, aby hlavne neurobil nejaký „prúser“, v pokoji chce totiž dokončiť funkčné obdobie prvého tajomníka Zväzu slovenských spisovateľov. Má to už „za pár“ a bez problémov sa chce vrátiť do akadémie.¹⁵⁵ Nakoniec súhlasil, že šéfredaktorom bude od 1. júla 1964 do 31. decembra 1964. Dlhšie vo funkcii nechcel zostať a Rosenbaumovi dôverne povedal, že ktovie, či toľký čas aj vydrží a neodstúpi skôr, lebo nemá chuť hádať sa s cenzormi o jeden – dva riadky.¹⁵⁶

Výbor Zväzu slovenských spisovateľov 15. septembra 1964 podrobne hodnotil stretnutie spisovateľov – antifašistov a konferenciu pri príležitosti 20. výročia SNP na Tälloch. V zápisnici je v bode 2/f uvedený: „Výbor vypočul správu s. Ladislava Mňačka o zásahoch do materiálov z konferencie, ktoré uverejšoval KŽ, i do ďalších materiálov (Pavlík, Gryzlov) a [vypočul si – pozn. J. L.] jeho konštatovanie, že sa vykonávanie funkcie šéfredaktora neobyčajne sťažilo; za takýchto nenormálnych okolností nie je s. Ladislav Mňačko ochotný ďalej vykonávať funkciu šéfredaktora KŽ.“¹⁵⁷

O čo konkrétne išlo, nevieme. Archívny materiál neexistuje, zachovaná je len zápisnica zo zasadnutia výboru. Možno dedukovať, že niekto (pravdepodobne z ÚV KSS) zasahoval do úvodníka Ladislava Novomeského a do materiálov Ondreja Pavlíka, Gavrila Gryzlova a ďalších (najskôr Správa tlačového dozoru). Muselo to byť veľmi vážne, keď sa Mňačko ohradil, že za takýchto okolností nie je ochotný byť šéfredaktorom *Kultúrneho života*. V tomto prípade iste nešlo o teatrálnosť, ktorú mu občas niektorí pripisovali, ale o vážnu vec. Znamená to, že aj teraz sa odmietol prispôbiť „pečiatkovým frajerom“¹⁵⁸ (oblúbený výraz Ladislava Mňačka na označenie tlačového dozoru).

Predpokladáme, že na spomínaných článkoch trval a nechcel z nich vypustiť ani riadok. S cenzorom najprv slušne hovoril, a keď to nepomohlo, zvyšoval hlas a nakoniec kričal. Neznášal, keď vyjednával a tlačili ho k múru. Ako tvrdia pamätníci, Mňačko bol v takýchto diskusiách niekedy príliš tvrdohlavý, ale takmer vždy dosiahol svoje. Keď nastali problémy, zakaždým zavolať Vasilovi Bilakovi a ten veľa ráz zatelefonoval priamo do tlačiarne. V knihe *Siedma noc* Mňačko spomína: „...každú stredu, keď sa tlačilo číslo, odohral sa rovnaký rituál. Okolo šiestej, keď sa pomaly mala spustiť rotačka, prišli naši externí spolupracovníci. A takmer vždy presne o šiestej zazvonil telefón; vedeli sme, že je to vedúci 'neexistujúcej' cenzúry. Žiadal si mňa. 'Povedz mi', kričal som svojmu zástupcovi, pričom som stál vždy hneď vedľa telefónu, 'že sa s ním nemám o čom rozprávať. Už dávnejšie ho navrhujem za kandidáta na inteligenčný test. Šéfredaktor som ja, a kým ním som, bude

154 Rozhovor autora s Karolom Rosenbaumom (6. decembra 2000).

155 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

156 Rozhovor autora s Karolom Rosenbaumom (6. decembra 2000).

157 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo 7. schôdzky Výboru Zväzu slovenských spisovateľov, ktorá sa uskutočnila dňa 15. septembra 1964 v Klube slovenských spisovateľov.

158 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

v novinách to, čo schválím ja. Ak ti chce ešte niečo povedať, len nech ti to povie...' Pravdaže, chcel niečo povedať. Šesť strán. Nie päť, nie sedem. Vždy to bolo šesť. Šesť strán nemôžu pustiť. Musíme dať náhradný materiál... 'Povedz mu, že nijaký náhradný materiál nemám – a keby som aj mal, nemá mi čo rozkazovať. Ak nám nedá zelenú pečiatku, nevyjdeme!' ¹⁵⁹

A nezabudol zduplovať, že nie vinou redakcie, ale niekoho iného. Cenzor si dobre rozmyslel, či je lepšie mať problémy alebo nie. (Ak číslo nevyšlo alebo ináč „zaplávalo“, musel aj on písať zdôvodnenia.) Mňačko vždy hovorieval, že frajermi sú len vo svojich „kukaniach“ (miestnostiach, kde materiály čítali a dávali na ne zelené pečiatky) a netreba sa ich báť. Tvrdivel, že šéfredaktor nemôže byť „posero“ ani „trasorítka“, lebo potom si dovoľujú a v jednom kuse „buzerujú“ ¹⁶⁰

Ťažko povedať, či tajomník ÚV KSS Vasil Biľak a vedúci oddelenia Michal Pecho bývali každý utorok dlhšie v práci aj za éry iných šéfredaktorov *Kultúrneho života*. Počas Mňačkovho pôsobenia vo funkcii to vraj bolo pravidelne, lebo nikdy si neboli istí, či sa Mňačko nepoháda s cenzormi a nenastane problém. Pre istotu radšej ostali na ÚV KSS do spustenia rotačky. Za tých pár mesiacov, čo bol šéfredaktorom, si s ním užili svoje. ¹⁶¹ „Nikdy som nedovolil, aby vyhodili celý článok, ani som nepripustil, aby vyšiel zoškrtaný.“ ¹⁶² Z veľkej časti si to mohol dovoliť aj preto, lebo vedel, že keď bude najhoršie, Biľak pomôže.

Mňačko používal na tlačový dozor metódu tzv. bieleho psíčka, čo bol, ako tvrdí bývalý redaktor *Kultúrneho života* Igor Gallo, Mňačkov vynález. ¹⁶³ V čom táto metóda spočívala? Gallo v knihe *Dolu z piedestálu!* spomína: „V tom čase mal Kultúrny život výnimočné postavenie v rámci slovenskej tlače, najmä pre svoje slobodomyselné názory, na ktorých publikovanie (a presadenie – často k nevôli socialistickej vrchnosti) mal Mňačko veľký podiel. Vyvrcholilo to najmä v utorok“ ¹⁶⁴, keď sa časopis tlačil; dozor nám vyrážal články i celé novinové strany jedna radosť. Napriek tomu tu vyšli veci, o ktorých sa iným časopisom a novinám v tých časoch ani nesnívalo. A to aj veľkou zásluhou „bieleho psíčka“. Týždeň, ba i niekoľko týždňov predtým, sme v redakcii starostlivo pripravovali články s takým zjavným protitotalitným zameraním, že sme bezpečne vedeli – tlačovým dozorom neprejdú! Mnohokrát to bola i tretina, ba niekedy i polovica vydania. Namiesto nich sme už mali pripravené materiály rovnako závažné a kritické. A „psíček“ zapracoval dokonale. Muž so zelenou okrúhlou pečiatkou tlačového dozoru sa na narafičené články s rozkošou „vrhol“ a vyrážal ich jeden za druhým. Keď sa nasýtil a počet spĺňal normu, už len málo pozornosti venoval tým, ktoré sme premyslene mali v zálohe. A tak vyšlo to, na čom redakcii skutočne záležalo.“ ¹⁶⁵

Mňačko každé vydanie nového čísla prežíval, od utorka sa z redakcie nepohol, na všetko osobne dozeral (občas si odskočil do neďalekej Luxorky či Grandky s niekým na pohárik, ale dlho sa nezdržal; keď odchádzal, medzi dvermi zakričal, že ak sa bude niečo diať,

159 MŇAČKO, L. *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 140.

160 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (2. októbra 1993).

161 Rozhovor autora s Petrom Karvašom (21. septembra 1998).

162 MŇAČKO, ref. 159, s. 140.

163 Rozhovor autora s Igorom Gallom (12. novembra 2004).

164 Kultúrny život sa tlačil v stredu.

165 GALLO, I. *Dolu z piedestálu!* Bratislava : Spoločnosť autorov umeleckej literatúry, 2003, s. 25 – 26.

vedia, kde ho majú hľadať¹⁶⁶). Zakaždým sa dohadoval s cenzorom a s ideologickými oddeleniami ÚV KSS a ÚV KSČ. Bol citlivý na „svojich“ redaktorov a nedopustil, aby im ubližovali. Keby bolo treba, bol by schopný do krvi sa za nich biť. Na tých, čo mali každú strelu službu v tlačiarni, myslel aj tým, že im vždy poslal kilo rôznych cukrikov a čokolád, len aby v ten deň nepili alkohol a sústredili sa na korektúry. Keď večer zavolali, že rotačka je spustená, oznámil im, že ich čaká v klube, nech prídu za ním a zoberú so sebou niekoľko prvých výtlačkov.¹⁶⁷

Bolo len otázkou času, kedy konflikt Mňačko – vrchnosť prerastie únosnú mieru a jedna alebo druhá strana s tým rázne „sekne“. Redaktori *Kultúrneho života* mali obavy, aby Mňačko nespravil nejaký škandál, pretože bol schopný vyrobiť dokonca aj medzinárodný problém. Báli sa toho najhoršieho, aby nezastavili vydávanie novín.

Netrvalo dlho a katastrofické scenáre sa začali pomaly naplňovať. V novembri 1964 sa konala porada bratských komunistických strán v Moskve, na ktorej sa zúčastnilo celé Predsedníctvo ÚV KSČ. V tom čase práve vychádzalo nové číslo *Kultúrneho života* a cenzor bol, ako mi Mňačko neskôr povedal, mimoriadne „posraný“. A on nemohol zavolať Bilákovi, ako zvykol, že sa s cenzorom nedá dohodnúť, nech s tým niečo urobí. Tlačový dozor tentoraz nechcel vyhodiť šesť strán ako obyčajne, ale len jeden článok: najviac mu záležalo na úvodníku.

V blízkosti slúchadla som vrieskal, že nemám nijaký náhradný článok a keby som aj hneď mal, nedám ho. Stalo sa však čosi neobvyklé. Nerozčútil sa ako zvyčajne. Pokojným hlasom povedal môjmu zástupcovi: „Keď nijaký nemá a nijaký nedá, nedám mu ani ja zelenú pečiatku.“ *Ja som trval na svojom stanovisku, on na svojom. Časopis nevyšiel. Aby ma nemali poruke, odcestoval som ešte v tú noc do Prahy. Časopis nevyšiel ani na druhý, ani na tretí deň. Na štvrtý deň ma spolupracovníci pražského ideologického oddelenia objavili v klube spisovateľov. Odmietol som vypustiť ten článok, ale povedal som im, že nechcem robiť ďalšie ťažkosti. Keď si želajú, môžem svoju funkciu zložiť. Želali si to. Zložil som ju. Kultúrny život vyšiel v mimoriadne zvýšenom náklade o päť dní neskôr, ako mal vyjsť. Ľudia sa oň takmer bili. Hľadali, čo v ňom je. Nenašli. Keby to boli našli, boli by sklamaní. V článku naozaj nebolo nič chúlolistivé.*¹⁶⁸

Viacerí spisovatelia a novinári nechceli veriť, že Mňačko kvôli jednému článku dobrovoľne odstúpil z postu šéfredaktora. Mysleli si, že robí okolo seba divadielko. Z takýchto funkcií sa predsa dobrovoľne neodstupuje, zo šéfredaktorských miest sa len vyhadzuje.

Do úvahy prichádza aj druhá, nie celkom nereálna alternatíva. Mňačko pred odstupením vedel, že o štrnásť dní odchádza na týždenný pobyt do západného Nemecka a v Brémach bude mať veľkú tlačovú besedu. Nechceme fabulovať, ale ako skúsený „harcovník“ musel vedieť aj to, že taký škandál sa dá využiť. Navyše bol v tom čase na Západe v kurze a médiá ho prezentovali ako najznámejšieho československého protikomunistického spisovateľa. A to mu robilo dobre.

166 Rozhovor autora s Petrom Karvašom (21. septembra 1998).

167 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

168 MŇAČKO, ref. 159, s. 140 – 141.

Cez podnik zahraničného obchodu Artia si Mňačka vyžiadala nemecká strana, ktorá mala oňho eminentný záujem. Cestovné i pobyt hradila Artia, ktorá si tým robila reklamu. Možno je aj to, že reklamu si chcel spraviť aj sám Mňačko. A čím upútať, ak nie niečím bombastickým? To, že ho odvolali z funkcie šéfredaktora skoro opozičných novín, bolo len vodou na mlyn. Pre západnú propagandu to bolo priam ideálne. Či Mňačko uvažoval práve takto, ťažko povedať, ale vylúčiť sa to nedá.

Na ÚV KSČ si zrazu uvedomili, že nie je dobré, aby Mňačko odišiel do západného Nemecka ako čerstvo odvolaný šéfredaktor najopozičnejších novín (tak sa vtedy na západe vnímal *Kultúrny život* a *Literárni noviny*).

*„Zavolali ma na sekretariát ústredného výboru a požiadali, aby do konferencie zostalo moje meno ako meno šéfredaktora na titulnej strane časopisu. Aby nebol nijaký medzinárodný škandál. Ani ja som vtedy nechcel nijaké medzinárodné škandály. Keď sa ma v Brémach spýtali na moju funkciu šéfredaktora, chcel som byť lojálny. Odpovedal som, že som šéfredaktorom Kultúrneho života, ale už len pár týždňov a toto obdobie čoskoro vyprší.“*¹⁶⁹

To napísal Mňačko v roku 1968. Možno chcel byť na tlačovke naozaj lojálny a nemal v úmysle provokovať a pútať pozornosť. Čosi tu však nehrá. Mňačko nebol z tých, čo dobrovoľne popreli sami seba, a pritom sa tvárili, že je všetko v poriadku, nič sa nestalo (teda, že je stále šéfredaktorom prestížnych novín, hoci by to nebola pravda). Možno je aj to, že sa mu vyhrážali: ak to neurobí, nebude nikam cestovať. Myslíme si však, že z postu šéfredaktora odstúpil dobrovoľne, doslova „happeningovo“, lebo nesúhlasil s postupom tlačového dozoru a trval na tom, aby úvodník vyšiel tak, ako to bolo naplánované. Keď nesúhlasili, demonštratívne ponúkol funkciu. Na tlačovej besede, aj keď nepriznal, že už nie je šéfredaktorom, nezaprel svoj naturel a pred všetkými „charakterizoval KSČ ako partaj dvoch miliónov justičných vrahov“.¹⁷⁰ Pritom sa netajil tým, že je ešte stále členom KSČ. V rozhovore v Literárnom týždenníku koncom decembra 1989 to komentoval slovami: *„Neraz som sa hanbil, že som na vonkajšej strane mreží väzenských, nie na vnútornej, že vlastne patrím tam. Nešetril som ani sám seba, nehovoril som, že SA UROBILO, ale vykolíkovo som svoju vlastnú účasť na tom pohybe, na deformáciách. Časom som prišiel na to, že stalinský systém je najväčší zločin dvadsiateho storočia. Čo môže spisovateľ proti tomu urobiť? Môže písať. V roku 1963 alebo 1964 som mal v brémskej televízii veľkú tlačovú konferenciu, kam prišli špičky západonemeckej publicistiky a ja som tam vyhlásil, že Komunistická strana Československa sa skladá z dvoch miliónov justičných vrahov. Hneď sa ma jeden novinár spýtal, či si ešte trúfam ísť domov; povedal som, že áno, veď ja o tom píšem aj doma.“*¹⁷¹

V každom prípade to bola veľká trúfalosť. Aj to, že sa Mňačko vrátil domov a tváril sa, akoby nič nepovedal. Pochopiteľne, že o dvoch miliónoch justičných vrahoch nebola v českej a slovenskej tlači ani zmienka. Nehovorí sa o tom ani v obsiahlom článku, ktorý bol uverejnený hneď po Mňačkovom návrate 28. novembra 1964 v *Kultúrnom živote*. Žeby jeho ostré výroky nikto na ÚV KSČ a ÚV KSS nezachytil? A čo naše veľvyslanec-

169 MŇAČKO, ref. 159, s. 142.

170 MŇAČKO, L. Nijaké ohľady! In: *Horúce témy*. Bratislava : Tatrapress, 1991, s. 10.

171 *Kultúrny život*, r. 1964, č. 48.

tvo v Bonne? Nezdá sa mi to reálne, veď všade, kam Mňačko šiel, boli nasadení tajní a aj v západnom Nemecku určite sledovali každý jeho krok.

O Mňačkovi sa v západnom Nemecku veľa hovorilo už pred jeho príchodom. Témami v *Oneskorených reportážach*, ktoré vyšli v nemčine, sa z noci do rána stal populárny a kniha išla na dračku. Záujem médií sa vystupňoval, keď Mňačko zažaloval kolínske vydavateľstvo Jakub Hegner, ktorému nedal súhlas na vydanie knihy. O Mňačkovi sa veľa hovorilo aj v súvislosti s otvoreným listom, ktorý napísal uznávanému západonemeckému spisovateľovi Rolfovi Hochhuthovi. Ten mu odpovedal v hamburskom časopise *Die Zeit* a kauza bola na svete. Nečudo, že takmer celé západné Nemecko bolo zvedavé, kto vlastne ten Mňačko je, a na tlačovú besedu sa chystalo viacero redaktorov mienkotvorných novín.

Po odchode Mňačka z funkcie šéfredaktora *Kultúrneho života* redakciu viedol Ján Proháčka, ktorému dávnejšie prischla prezývka „Večný zástupca“. Nového šéfredaktora Výbor Zväzu slovenských spisovateľov schválil 17. februára 1965. Krátko predtým oslovili Ladislava Mňačka, aby zvážil svoje rozhodnutie a nestal sa tretí raz šéfredaktorom, resp. ostal na poste šéfredaktora *Kultúrneho života* natrvalo.

„O návrhu som hovoril s predchádzajúcim šéfredaktorom Kultúrneho života Paľom Števcekom, ktorý rozmyšľal, či sa po infarkte predsa len nevráti do Kultúrneho života. Nakoniec poslušol radu dobrých kamarátov, ktorí mu radili, aby sa nezahrával so zdravím. Určite bude lepšie, keď zmierni tempo, čo sa dá len ťažko, keď bude šéfovať Kultúrnemu životu. Veľmi chcel, aby som sa znovu ujal šéfredaktorstva, a to aj napriek incidentu pri odstúpení. Zdôvodňoval to tým, že kolegovia ma chcú a majú o mňa záujem. Vraj nenamietali ani v predsedníctve a aj stranícka skupina bola za. Dokonca s tým súhlasili aj na ideologickom oddelení ÚV KSS, čo ma prekvapilo. Podľa nich som sa dobre zapísal počas nedávnej cesty v západnom Nemecku a Rakúsku. Navyše boli spokojní s otvoreným listom Rolfovi Hochhuthovi a s diskusiou, ktorú som s ním viedol v novinách. To, že som na tlačovej besede v Nemecku povedal, že komunistická strana v Československu sa skladá z dvoch miliónov justičných vrahov, nikto nespomínal. Všetci sa tvárili, akoby som nič také nepovedal, až mi to bolo podozrivé. Priznám sa, že som chvíľu váhal, či sa nevrátiť do Kultúrneho života. Tieto noviny ma vždy priťahovali a bol som s nimi vnútorne spojený, aj keď som v nich nepracoval. Zvážil som za i proti. Jeden z dôvodov, prečo som nenastúpil, bol, že prvým tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov bol Vojtech Mihálik. Podľa mňa to bol zlý človek a ťažko sa s ním spolupracovalo. Ako šéfredaktor by som nemal záruku, že ma v prípade nejakého problému podrží. Navonok možno áno, ale v skutočnosti nie. Nedôveroval som mu ani v iných veciach. Prekážalo mi, že nebol spriaznený s Kultúrnym životom, nebol na jeho strane, čo sa odzrkadlilo v roku 1968, keď vystúpil z redakčnej rady. To bol začiatok konca Kultúrneho života. Jednoducho Kultúrny život nebol jeho srdcovou záležitosťou ako nás, ktorí sme boli ochotní zaň aj život položiť.“¹⁷²

Novým šéfredaktorom sa stal Juraj Špitzer, pred ktorým mal Mihálik aký-taký rešpekt. Napriek tomu mal s ním rozpory, prekážalo mu, že z titulu svojej funkcie nebol ochotný

172 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

podržať *Kultúrny život*. Aj to bol jeden z dôvodov, že v júni 1966 podal demisiu, navyše dochádzalo „k zásahom cenzúry proti materiálom, ktoré sú podľa názoru redakcie bezchybné“.¹⁷³ Pri každom čísle musel bojovať s cenzormi a Mihálik mu v tom nepomáhal. Veľa pritom záležalo na prvom tajomníkovi, ktorý bol ako štatutár zväzu partnerom nielen pre ÚV KSS, ale aj pre Správu tlačového dozoru.

Rok 1967 sa pre spisovateľov niesol v znamení IV. zjazdu československých spisovateľov, od ktorého veľa očakávala celá spoločnosť, najmä samotní spisovatelia, ktorí dúfali, že sa bude niesť v podobnom duchu ako historický II. zjazd. Novotný s Hendrychom dostali hlásenie Štátnej bezpečnosti, že rokovanie nebude jednoznačné a treba sa pripraviť na všetky alternatívy; aj preto chceli mať všetko pod kontrolou. Predĺženou rukou bola stranícka skupina spisovateľov, na ktorú sa najviac spoliehali.

IV. zjazd v mnohom zaostal za legendárnym II. zjazdom, ale v niečom ho predsa prebehol. Viaceré príspevky kritizovali stav spoločnosti a útočili na komunistickú stranu. Ideologický tajomník ÚV KSČ, muž číslo dva v strane, nezvládol situáciu a zo zjazdu zutekal. A celá delegácia ústredného výboru s ním.

Novotný vyčítal Hendrychovi zbabelosť, a keď sa nečakane objavil na ÚV KSČ, Novotný sa ho prekvapene spýtal: „Čo tu robíš? Máš byť predsa na zjazde spisovateľov!“¹⁷⁴ To, čo sa odohrávalo medzi Novotným a Hendrychom, prezrádza fond Antonín Novotný v Štátnom ústrednom archíve v Prahe. „*Neustále si utieral pot [Hendrych – pozn. J. L.] a rozprával, čo sa na zjazde odohralo, pohotovo mal pripravené návrhy odvetných opatrení. Načisto stratil hlavu, keď s celou delegáciou opustil zasadanie; to, prirodzene, znamenalo vyprázdnenie poľa a porážku. Už toho mal na svedomí dosť, neudržal som sa a zakričal som: 'Ako si to predstavuješ! Opustil si zjazd a pole pôsobnosti si uvoľnil reakcii, namiesto toho, aby si hneď na mieste odrazil všetky tie špinavé útoky proti komunistickej strane, proti socializmu!'*“¹⁷⁵

Hendrycha okamžite poslal späť. Mňačko si v roku 1993 spomínal: „*Muselo to byť pre Hendrycha ponižujúce: vrátiť sa medzi tých, od ktorých zutekal. Vždy som mal z neho pocit, že sa spisovateľov bojí, lebo na nich nemal. Preto bol zlý, arogantný a protivný, zakrýval tým svoju nemohúcnosť. Škoda, že sa ho spisovatelia báli a mali pred ním zbytočne strach. Nie, rešpekt to nebol, ale strach, nič dobré mu nešlo z očí. Na zjazde sme ho mali vypísať a nedovoliť mu vrátiť sa späť. Boli sme však málo jednotní, aj keď dostatočne revoluční, hoci málo presvedčiví. Ináč sa to nedalo, spisovatelia vždy boli – a zdá sa, že aj budú – roztrieštení. Jednotnosť u nich nehľadajte.*“¹⁷⁶

Mňačko nebol celý čas na zjazde. Prišiel, podal ruku, prehodil pár slov a vypočul si dvatri referáty. Celkovo sa zdržal dve hodiny. Mnohí si mysleli, že vystúpi s nejakým revolučným prejavom, ako to bolo na predchádzajúcich zjazdoch, ale on nečakane odišiel.

173 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo schôdzky Výboru ZSS, ktorá bola 6. júna 1966 v Klube slovenských spisovateľov.

174 Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR), f. Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kr. 194.

175 Tamže.

176 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

Dôvodom bolo, že keď uvidel za predsedníckym stolom protivného Hendrycha a ďalšie oduté tváre, prestal mať záujem. Doma ešte nebol rozhodnutý, či vystúpi s prejavom. Poznačil si len niekoľko myšlienok a urobil základnú osnovu. Na jednej strane sa v ňom ozývalo, aby vykričal všetko, čo mal na duši, a na druhej si hovoril, že to nemá význam, zjazd nič nevyrieši. Keď vošiel do rokovacej miestnosti, dlho stál medzi dvermi a sledoval atmosféru. Vtedy sa definitívne rozhodol, že nič nepovie, zdalo sa mu zbytočné tretí raz hovoriť zo zjazdovej tribúny to isté.¹⁷⁷

Časom pochopil, že neurobil dobre. Po návrate z Izraela v roku 1967 sa k IV. zjazdu vrátil v rozhovore s Rudolfom Olšínským uverejnenom v *Kultúrnom živote*. „*Tento môj pohľad na zjazd bol mylný a z mylného pohľadu vyplynul aj môj ďalší omyl. To je jedna stránka veci. Musím povedať, že v tom čase som už intenzívne rozmýšľal o tom, čo urobím. Vravel som si: týchto niekoľko desiatok ľudí už dávno pozná moje názory. Proklamovať ich tu, v tejto situácii a opäť je smiešne. Treba urobiť čosi iné ako proklamovať. A okrem toho bolo tu aj čosi tretie. Ozval sa vo mne ten známy pocit sentimentálnej disciplíny. Na jednej strane som si vravel: treba vykričať všetko; na druhej sa vo mne ozývalo: tento zjazd aj tak nič nevyrieši, iba sťažuje situáciu – zbytočne, neplodne, jalovo.*“¹⁷⁸ Zdvihol sa a odišiel, ani si nezobral zjazdové materiály, ktoré dostal pri prezentácii.

Ani nie dva mesiace po IV. zjazde československých spisovateľov Ladislav Mňačko na protest proti otvorenej antiizraelskej politike komunistov opustil Československo a zostal v Izraeli. Vyjadril sa, že tým deklaruje „*svoj protest voči postoju čs. vlády k tejto krajine*“.¹⁷⁹ Bolo to v čase, keď sa v našej tlači nesmeli ani náznakom pochybovať o proarabskej politike.

Mňačko emigroval 10. augusta 1967. Najprv sa zastavil vo Viedni, kde vydal obsiahle vyhlásenie pre *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a ďalšie zahraničné médiá. Uviedol v ňom dôvody, pre ktoré sa rozhodol opustiť republiku: „*Idem do Izraela. Mám v úmysle protestovať touto cestou proti politike československej vlády. Pretože sa v Československu o otázkach krízy na Blízkom východe mlčí, pretože sa k týmto otázkam nikto nesmie a nemôže vyjadriť a pretože sa k nim vyjadriť chcem, som nútený použiť túto neobyčajnú cestu. Nemôžem podporovať politiku, hoci aj mlčky, ktorá má viesť k tomu, aby bol zničený celý národ a aby bol zlikvidovaný celý štát.*“¹⁸⁰

Po tomto vyhlásení poskytol viedenskej televízii 13-minútový rozhovor. Krátko po jeho odvysielaní spravodajca ČTK poslal do pražskej centrály správu a oznámil, že Mňačko vystupoval „*údajne na vlastnú žiadosť, pretože viedenské vysielanie je dobre viditeľné a počuteľné v pohraničných oblastiach ČSSR. V interview Mňačko vyhlásil, že pre existujúcu cenzúru nemohol svoj protest doma účinne prejaviť. Povedal, že nevie, aké to bude mať pre neho následky, ale očakáva veľkú štvavú kampaň. Uvedomuje si svoj skutok aj dôsledky*

177 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

178 Kultúrny život, č. 28/1968.

179 LONDÁK – SIKORA - LONDÁKOVÁ, ref. 12, s. 330.

180 Frankfurter Allgemeine Zeitung, č. 184/1967.

*svojho vystúpenia vo viedenskej televízii, ktorá sa v ČSSR intenzívne sleduje, chce však taktó demonštrovať svoj nesúhlas s politikou, ktorej cieľom je zničenie jedného národa.*¹⁸¹

Po príchode do Izraela Mňačko usporiadal tlačovú konferenciu, na ktorú prišlo veľa novinárov akreditovaných v Izraeli. Telavivský spolupracovník ČTK poslal do Československa len stručnú informáciu, lebo o oficiálnu správu pražská redakcia nemala záujem. Píše v nej: „Mňačko povedal, že svoj protest nemohol vysloviť v súčasných československých podmienkach, a preto sa rozhodol protestovať tam, kde sú na to vhodnejšie politické podmienky.“¹⁸²

Krátko pred koncom tlačovej besedy podali organizátori Mňačkovi zložený papierik. Bolo na ňom napísané, že pred niekoľkými minútami svetové agentúry, odvolávajú sa na ČTK, priniesli správu, že v Československu pozbavili Ladislava Mňačka štátneho občianstva, odňali mu titul zaslúžilý umelec i všetky štátne vyznamenania a vylúčili ho z Komunistickej strany Československa.

Mňačko sa pousmial a nechal odkaz prečítať nahlas.¹⁸³ Potom podľa spolupracovníka ČTK povedal: „Je to fantastické. Nijaká skupina ani vláda nemôže pozbaviť jednotlivca jeho štátneho občianstva. Dôjde k boju o moje štátne občianstvo, pretože nikto ma nemôže vypudiť z národa. Môj pas je platný a môj odchod z Československa bol celkom legálny. Je to ironická zhoda, že československá tlač práve pred niekoľkými dňami protestovala, keď grécka fašistická vláda pozbavila herečku Melinu Mercuriovú jej občianstva. Písala o nej, že podľa jej vyhlásenia bude aj naďalej Grékyňa, aj zomrie ako Grékyňa. Ani moje vyhnanie z komunistickej strany nemení nič na skutočnosti, že naďalej zostanem komunistom.“¹⁸⁴

Na druhý deň priniesli všetky denníky v Československu správu, v ktorej sa hovorilo o tom, že Mňačka pozbavili občianstva, zobrali mu všetky tituly a vylúčili ho zo strany, ale aj o tom, že jeho postoje a správanie boli dlhší čas v rozpore s politikou štátu.

Mňačkov odchod do izraelskej emigrácie neschvalovali všetci spisovatelia, dokonca niektorí mu to zazlievali a hnevali sa naňho. Verejne ho zastal len Dominik Tatarka, Zora Jesenská a Ján Rozner. Neskôr aj Eduard Goldstücker a Agneša Kalinová, ktorá sa s ním stretla vo Viedni (9. marca 1968) a urobila dlhý rozhovor. Do redakcie ho priniesla vo chvíli, keď sa začínalo zasadnutie redakčnej rady. Ako sama hovorí, interview robila v čase, keď na hraničnom priechode v Bergu čakalo na Mňačka viacero fotoreportérov a novinárov, lebo po Bratislave sa rozchýrilo, že Mňačko sa má v najbližších hodinách vrátiť do Československa.¹⁸⁵ Po rokoch si na zasadnutie redakčnej rady zaspomínala v štúdiu venovanej *Kultúrnemu životu*: „Hovorilo sa hlavne o rukopise Jána Roznera, pripravenom do tlače: obhajoval v ňom protinovitovského emigranta z leta 1967 Ladislava Mňačka proti surovému útoku na stránkach *Smeny* (ktorá sa vtedy už jasne hlásila k novým obrodným prúdom a výpadom proti Mňačkovi si chcela nechať akési zadné

181 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Informácie ZSS č. 1, s. 5.

182 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Informácie ZSS č. 1, s. 14.

183 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (14. októbra 1992).

184 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Informácie ZSS č. 1, s. 14 – 15.

185 Rozhovor autora s Agnešou Kalinovou (18. októbra 2005).

kolieska). Na stole, okolo ktorého sa zasadalo, ležali aj ostatné materiály do pripravovaného čísla, medzi nimi rozhovor, ktorý som so súhlasom redakcie urobila deň predtým vo Viedni s Ladislavom Mňačkom, chystajúcim sa už na návrat do Československa.¹⁸⁶

V štúdií Agneše Kalinovej je zaujímavá aj tá časť, kde hovorí o tom, ako sa traja členovia redakčnej rady *Kultúrneho života* vzdali svojho členstva, čím sa odhalila nejednotnosť spisovateľov. Tá bola zjavná koncom roka 1967, keď Predsedníctvo Zväzu slovenských spisovateľov (po dohode s ideologickým oddelením ÚV KSS) odvolalo šéfredaktora *Kultúrneho života* Juraja Špitza, ktorý ležal po ťažkej operácii v nemocnici, zástupcu šéfredaktora Jána Proháčku a zahraničnopolitického redaktora Pavla Ličku. „Keď sa porada skončila a ostatní mimoredakční členovia rady odišli, ostal s nami Ladislav Novomeský a spolu so šéfredaktorom Bobom sformulovali dohodnutú redakčnú poznámku. Pomerne rýchlo sa dohodli a Ladislav Novomeský odchádzal v dobrej pohode; so všetkými, čo sme tam boli, sa zdvorilo a milo – ako to mal vo zvyku – rozlúčil. Pokladali sme to za jednoznačný súhlas s uverejnením Roznerovho článku aj ostatných materiálov, ktoré sme redakčnej rade predložili. No len čo noviny vyšli, prišiel Novomeského abdikáčny list a hneď po ňom aj Mihálikov a Váľkov. V spisovateľských kuloároch sa tvrdilo, že to bolo kvôli „mňačkiáde“ (takto označovali skutočnosť, že sa *Kultúrny život* zastal proizraelského emigranta Mňačka dvoma príspevkami v tom istom čísle). Napokon sa aj Gustáv Husák [vtedy bol podpredsedom reformnej vlády ČSSR a prestal chodiť do redakcie *Kultúrneho života*, kde bol dovtedy pravidelným hosťom – pozn. J. L.] práve v tých dňoch verejne ohradil proti tým, ktorí sa vraj chystajú vítať Mňačka na hranici a priviesť ho do Bratislavy na bielom koni.“¹⁸⁷

Podľa Agneše Kalinovej správa odhalila nielen rozkoly v redakčnej rade *Kultúrneho života*, ale aj vo vedení Zväzu slovenských spisovateľov. Aj keď to Válek, Mihálik a Novomeský jednoznačne nepovedali, odsúdili „jednostranné hodnotenie arabsko-izraelského konfliktu (o ktorom sa v *Kultúrnom živote* hovorilo iba v súvislosti s Mňačkom a s jeho návratom)“.¹⁸⁸ Pritom je otázne, či sa Novomeský vyjadril dobrovoľne, alebo ho presvedčil Mihálik, Válek či niekto iný, možno aj Husák, s ktorým bol stále v kontakte. Do Bratislavy Mňačko neprišiel na bielom koni, ako sa obával Gustáv Husák, ale ešte veľkolepejšie, pretože o jeho príchode boli podrobne informovaní novinári z celého Slovenska. Na aktív Slovenského zväzu novinárov nepozvané prišiel bývalý šéfredaktor *Pravdy* Edo Friš, aj keď ho nedávno vyhodili zo zväzu. Na konci schôdze sa prihlásil o slovo a nahlas povedal, že práve v tejto chvíli prechádza cez hraničný priechod Berg – Petržalka Ladislav Mňačko, ktorý sa vracia z emigrácie v Izraeli.¹⁸⁹

Po šiestich mesiacoch (28. augusta 1968) Mňačko emigroval znovu, tentoraz proti príchodu okupačných vojsk. Istý čas pobudol v Izraeli, potom v Taliansku, aby sa natrvalo usadil v Rakúsku, kde žil do revolúcie v roku 1989.

186 KALINOVÁ, ref. 137, s. 112 – 113.

187 KALINOVÁ, ref. 137, s. 112 – 113.

188 Tamže, s. 113.

189 Rozhovor autora s Pavlom Števcekom (24. mája 1999).

V roku 1968 sa rozkoly medzi spisovateľmi vystupňovali a to nielen v redakčnej rade *Kultúrneho života*, ale i vo vedení Zväzu slovenských spisovateľov. Žiaľ, k Mihálikovi sa pridali ďalší dvaja spisovatelia – Novomeský a Válek a to bol prakticky koniec legendárneho týždenníka. Po čase bolo viac než jasné, že to bola premyslená taktika Gustáva Husáka. Pritom len niekoľko mesiacov predtým vtedajší šéfredaktor *Kultúrneho života* Jozef Bob veľmi ochotne uverejnil práve Husákovi niekoľko článkov k blížiacemu sa výročiu „víťazného februára“, aj keď ostatní z redakcie nimi veľmi nadšení neboli. Na verejnosti sa o problémoch spisovateľov všeličo hovorilo, ale prevládal názor, že vznikli po odsúdení arabsko-izraelského konfliktu, ku ktorému sa spisovatelia vyjadrovali nejednoznačne. Po auguste 1968 sa iba potvrdilo známe, že v mútnych vodách sa dobre pláva. Na krátky čas sa síce redaktori týždenníka v eufórii okupačných dní spojili a vydali pár letákových novín, ale začiatkom septembra padol návrh, že noviny by sa mali na protest premenovať na *Literárny život*, čo nebolo z organizačných dôvodov celkom jednoduché. Potom sa už začalo „kádrovať“ a o registráciu nového periodika až taký záujem nebol. *Kultúrny život* postupne, ale na druhej strane dômyselnou taktikou nastupujúcej vládnej garnitúry, zanikol.

Jozef Leikert

Zrušenie cenzúry roku 1968

Verejnosť si nie vždy dostatočne uvedomuje, že nastolenie slobody tlače bolo jediným právne zakotveným výdobytkom demokratizačného procesu roku 1968. Malo absolútne zásadný význam pre jeho vznik, priebeh, ale aj tragické dôsledky. Z týchto dôvodov je potrebné, aby som svoje vystúpenie začal objasnením podstaty komunistickej cenzúry a ťažkostí pri jej prekonávaní.

Komunisti mali rozhodujúce slovo v mediálnej politike už od roku 1945, kedy prevzali kontrolu nad ministerstvom informácií. Najmä od volieb roku 1946, odvolávajúc sa na Košický vládny program, presadzovali tzv. verejné poslanie novín a časopisov, čo v praxi znamenalo, že periodická tlač sa nesmela stať predmetom súkromného podnikania. Pod rúškom boja za očistu verejného života od zvyškov fašizmu dosiahli, že noviny a časopisy mohli vydávať iba politické strany a organizácie zoskupené v Národnom fronte. Pred postupom komunistov varoval už v tom čase poslanec Národného zhromaždenia a známy slovenský novinár Karol Hušek. Vo svojom vystúpení v rozprave k návrhu Zákona o postavení redaktorov a o zväzoch novinárov 28. marca 1947 upozornil, že o pôvodnom návrhu zákona ministerstvo s novinárskymi organizáciami vôbec nediskutovalo, že tento návrh *„niesol sa v duchu menších práv novinárskych organizácií a zbytočne veľkých nadpráv ministra informácií nad novinármi“*. Napokon, v dôvodovej správe k stalinistickému tlačovému zákonu z roku 1950 sa sami komunisti pochválili, že túto právnu normu a väčšiu reguláciu tlače zaviedli *„napriek zúrivému odporu reakčných síl“*. Vo vypätej atmosfére bol komunistický minister Václav Kopecký donútený urobiť niektoré ústupky. K niektorým ustanoveniam zákona mali novinári síce stále výhrady (Hušek napríklad kritizoval nahradenie zodpovedného redaktora zodpovedným zástupcom, čo v praxi znamenalo, že už nebolo možné poveriť touto funkciou ľubovoľnú osobu), kompromis ich však uspokojil. Historickú silu majú najmä záverečné slová Huškovho prejavu: *„Pravda nikdy nezvíťazila tam, kde nebola sloboda tlače. Mali sme smutnú príležitosť osobne sa o tom presvedčiť v neďalekej minulosti. Tieto roky tlačovej neslobody sa v našom štáte nikdy viac nesmú opakovať.“*¹⁹⁰

Opakovali sa už o rok. Po nastolení totalitárneho režimu vo februári 1948 uznesenie vlády z 12. marca 1948 poverilo ministra informácií Václava Kopeckého, aby uskutočnil revíziu všetkých vychádzajúcich periodík, v dôsledku čoho komunisti postupne zlikvidovali dve tretiny novín a časopisov. Prakticky okamžite bol zakázaný dovoz západných periodík. Útok bol však vedený aj proti zahraničným novinárom, ktorých chcela nová moc vypudiť z krajiny. Pracovníkom západných médií akreditovaných v Československu podstrkovala ŠtB provokačné a diskriminačné materiály, ktoré sa neraz stali zámienkou na ich vyhostenie.

190 Stenoprotokol zo zasadnutia Národného zhromaždenia z 28. 3. 1947. In <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/sten-prot/044schuz/s044003.htm>.

Podobne ako v prípade ústavy vojnového Slovenského štátu, aj Ústava z 9. mája 1948 v § 21 formálne deklarovala zachovanie status quo: „Sloboda tlače sa zaručuje. Nie je preto v zásade dovolené podrobovať tlač predbežnej cenzúre.“ Všetky ďalšie opatrenia boli preto vykonané protiústavne. Skutočné zámery komunistickej moci v plnej miere odhalil stalinistický Zákon o vydávaní časopisov a o Zväze československých novinárov (184/1950 Sb.) prijatý 20. decembra 1950. V dôvodovej správe sa deklaruje ústup od „meštiackeho liberalistického nazerania na úlohy tlače a tlačovej slobody“, ktorá má odteraz „slúžiť plne a bezvýhradne potrebám pracujúceho ľudu“. Nová moc si zároveň osobovala „právo bdiť nad úrovňou časopisov“. Táto prekvapujúco stručná právna norma (mala len 10 paragrafov) zásadným spôsobom zmenila dovtedajšie mediálne prostredie. Predovšetkým obnovovala licenčný systém vydávania tlače, ktorý u nás platil naposledy v časoch bachovského absolutizmu. Podľa § 5, ods. 1 bolo na vydávanie periodík potrebné povolenie ministerstva informácií a osvetu, pričom toto povolenie sa v zhode s § 3 mohlo udeľovať len politickým stranám a spoločenským organizáciám zoskupeným v Národnom fronte (ešte toho istého roku, 30. decembra 1950, vyšla vyhláška ministerstva informácií a osvetu s pätnástimi podmienkami vydávania periodickej tlače). Paragraf 1 zákona striktno definoval poslanie tlače ako prostriedku výchovy k socializmu a potvrdzoval zákaz súkromného podnikania v oblasti médií. Zodpovednosť za obsah periodika prešla podľa § 7 na šéfredaktora, čím si komunistická strana taktiež výrazne posilnila svoj vplyv v médiách, keďže vedúcimi pracovníkmi sa v tom čase mohli stať už iba jej kádre. Závažnou zmenou bol aj § 8, ktorý v ods. 1 ako základnú podmienku povolania novinára určil jeho prijatie do Zväzu československých novinárov. Toto typické totalitárne opatrenie nevymysleli komunisti – bolo v podstate prevzaté zo zákona č. 65/1944 Sl. Z. o Tlačovej komore, ktorá bola zriadená podľa vzoru nacistickej stavovskej organizácie. Treba dodať, že toto obmedzenie bolo v roku 1958 zrušené.

Ani v najťažších rokoch komunistického teroru sa štátna moc neodvážila meniť ústavný princíp slobody tlače a pri potláčaní slobodného prístupu k informáciám si musela pomáhať v podstate nelegálnymi metódami. Od roku 1952 zaviedla rušičky zahraničného rozhlasového vysielania, ktoré nepretržite znemožňovali zachytávanie signálu a počúvanie Hlasu Ameriky, Slobodnej Európy, BBC a ďalších staníc (na Slovensku boli takéto zariadenia inštalované napríklad v Rimavskej Sobotke či v Kostolnoch). Rozhodujúca však bola séria neverejných uznesení vlády od júna 1952 do apríla 1953, ktorých cieľom bolo zaviesť predbežnú cenzúru. Od februára 1953 sa na týchto poradách zúčastňoval aj sovietsky poradca Isačenko, vedúci funkcionár Glavlitu, čo bol Stalinov oficiálny cenzúrny orgán.¹⁹¹ Výsledkom bolo tajné rozhodnutie predsedníctva československej vlády z 22. apríla 1953, ktorým sa zriadila Hlavná správa tlačového dozoru (HSTD) ako „neverejného orgánu“ podriadeného priamo vláde ČSR (od 11. septembra 1953 ministerstvu národnej bezpečnosti). Za vedúceho úradu bol menovaný Fran-

191 BÁRTA, Milan. Cenzura československého filmu a televízie. In: *Securitas imperii 10. Sborník k problematice vzťahů čs. Komunistického režimu k "vnitřnímu nepříteli"*. Praha : Úřad vyšetřování a dokumentace zločinnů komunismu, 2003, s. 7.

tišiek Kohout, vo vláde za jeho činnosť zodpovedal podpredseda vlády a minister vnútra Karol Bacílek. Od 1. januára 1954 začali pôsobiť regionálne, krajské a okresné pracoviská HSTD. Bratislava ako sídlo krajskej správy cenzúry bola poverená aj kontrolou celonárodných periodík.

Štatút nového cenzúrneho orgánu umožňoval takmer ľubovoľný výklad právomocí, keď ukladal povinnosť eliminovať informácie, „*ktoré nesmú byť vo všeobecnom záujme zverejňované*“. Táto formulka umožňovala cenzorom prakticky bez konkrétnych dôvodov vyradiť z tlače všetko, čo sa im nepáčilo alebo čomu dokonca nerozumeli. Odborná úroveň zamestnancov HSTD bola totiž žalostná. Podľa plánu mal tento cenzúrny úrad zamestnávať 270 pracovníkov, no tento stav sa nikdy nepodarilo naplniť. Takmer 40 percent cenzorov malo len základné vzdelanie, a tak medzi nimi nachádzame pomocných robotníkov, sadzačov, krajčírky, holičov, čašníkov a podobne.¹⁹² Tí sa svoje kvalitatívne nedostatky snažili nahrádzať kvantitou – čo najväčším počtom hlásení a zásahov. Bol to katastrofálny úpadok, dokonca aj v porovnaní s cenzúrou do roku 1848 – vtedy totiž patrili medzi cenzorov najvzdelanejší ľudia.

Najtvrdšie boli roky 1954 - 1955, kedy v rámci „previerok“ HSTD vyradila z knižníc desaťtisíce titulov kníh s trockistickou a protisovietskou tematikou, ale aj diela Masaryka, Beneša, dočasne dokonca Ludovíta Štúra a iných. Zmizli ročenky OSN, Encyclopedia Britannica, diela laureátov Nobelovej ceny, ale aj zviazané ročníky periodík z minulosti. Likvidácia všetkého, čo pripomínalo inú než komunistickú minulosť bola často až paranoidná. Z múzeí museli byť napríklad odstránené fotografie z roku 1945, na ktorých sovietsky tank prechádzal okolo domu s portrétom prezidenta Beneša, čo podľa cenzora „*nezodpovedá významu, aký pre nás má oslobodenie Sovietskou armádou*“. Cenzúre podliehala aj inzercia, reklama, dokonca i krížovky. Plánovaný náklad a rozsah periodík nemohol byť prekročený. Niekedy sa stávalo, že československí cenzori boli horlivejší ako ich sovietski nadriadení. Keď napríklad politické byro ÚV KSČ 5. júla 1954 rozhodlo, aby ministerstvo vnútra „*urýchlene zistilo, aká je sovietska prax v dohľade nad činnosťou zahraničných novinárov a aby HSTD zaviedla takú istú prax*“, o niekoľko mesiacov prišlo na to, že nič podobné v Sovietskom zväze neexistuje, a preto nie je vhodné čokoľvek v tejto veci podniknúť.¹⁹³ Úlohy však pribúdali. Od 1. januára 1954 HSTD získala právomoc cenzurovať aj periodiká, filmy, gramofónové platne, magnetofónové pásky a vôbec publikačný materiál všetkého druhu dovážaný z kapitalistických krajín.

Napriek snahe utajiť existenciu predbežnej cenzúry, prenikalo na verejnosť čoraz viac informácií o jej existencii. Po prvýkrát sa ozvalo volanie po úplnom zrušení HSTD na II. zjazde československých spisovateľov v apríli 1956. Vtedy sa otvorene konštatovalo, že „*cenzúrna prax... vyvoláva už všeobecný údiv, rozhorčenie i posmech*“. Napriek týmto námietkam sa nič nezmenilo. Naopak, roky 1960 - 1964 predstavujú vyvrcholenie komunistickej predbežnej cenzúry, keď zaznamenávame až 14 296 zásahov. Poli-

192 AMV, fond 318/5-1.

193 BARTA, ref. 191, s. 11.

tické a štátne vedenie krajiny pochopilo kritiku len ako impulz pre skvalitnenie činnosti cenzorov, takže v októbri 1957 vyslalo niekoľkých pracovníkov HSTD na školenie do sovietskeho Glavlitu.

Súčasťou každej redakcie periodika bol jeden cenzor. Podobne prebiehala aj cenzúra Československého rozhlasu a Československej televízie. Kontrola týchto médií spadala pod oddelenie I/3 HSTD. Pracovalo v ňom sedem ľudí, ktorí mali na starosti štyri hlavné redakcie Československého rozhlasu s dvadsiatimi rubrikami, zahraničné vysielanie rozhlasu s tromi sekciami a neskôr aj šesť redakcií Československej televízie. Každý cenzor mal v televízii a v rozhlase vyhradené miesto s vlastným rozhlasovým, resp. televíznym prijímačom. Cenzúra televízneho vysielania bola neobyčajne precízna. Napríklad jeden z prvých zásahov sa týkal dokumentu *História Prvých májov*, ktorý bol pripravený do vysielania na 27. apríla 1954. Až pri spomalenom vysielaní pracovník tlačového dozoru zistil, že v zábere sa mihli na tribúne Leninovho mauzólea v Moskve „súdruh Stalin, súdruh Malenkov a zradca Berija“. Cenzúra usúdila, že nie je vo „všeobecnom záujme“, aby vedľa seba stáli súdruh a zradca. Záber bol preto vystrihnutý.¹⁹⁴ V apríli 1960 vedenie HSTD zasa kritizovalo estrádny program, ktorý vraj bol „v niektorých častiach spracovaný príliš intelektuálny, takže nemohol, najmä u vidieckeho obyvateľstva, mať potrebný a správny dopad“. ¹⁹⁵ Keď zomrel básnik Ivan Krasko, cenzúra z televízneho šotu o jeho pohrebe vysielaného 28. marca 1958 vystrihla kňaza, ktorý rečnil nad jeho rakvou.¹⁹⁶ Program často ovplyvňovala aj momentálna politická situácia. V decembri 1959 bolo pozastavené vysielanie sýrskeho filmu *Djamila* s odporúčaním, aby sa počkalo na výsledok zahraničnej cesty Nikitu S. Chruščova. Keďže návšteva dopadla dobre, diváci mohli film vzápätí vidieť.¹⁹⁷ Ani schválenie HSTD však nezaručovalo odvysielanie relácie. 5. septembra 1954 bol na žiadosť Vasilu Biľaka stiahnutý z premietania šot pripomínajúci históriu Slovenského národného povstania. Film predtým schválila nielen HSTD, ale aj ideologické oddelenie ÚV KSS, no Biľakovi v ňom ktosi prekážal.¹⁹⁸ No už pred Biľakovým zásahom boli zo snímky vystrihnuté zmienky o obrnených vlakoch Štefánik, Hurban a Masaryk – povolené bolo hovoriť len o „troch pancierových vlakoch“.¹⁹⁹

Cenzúra závažným spôsobom komplikovala prácu, zdržiavala výrobu a neraz i ohrozovala termín uzávierok. Kontrola televíznej relácie napríklad prebiehala tak, že v réžii sedel okrem strihača aj cenzor vybavený scenárom a pečiatkou. Keď odvysielali stránku textu, cenzor ju opečiatkoval, čím udelil súhlas s jej vysielaním. Preto boli od začiatku najväčšie ťažkosti práve s televíziou. Najhoršie boli priame prenosy, ktoré boli podľa hlásení HSTD príliš ústretové a zneužívané. Ich rozvoj preto brzdili viac cenzúrne ako

194 TOMÁŠEK, Dušan. Hlavní správa tiskového dohledu. In: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 22, Praha : ÚSD AV ČR, 1994, s. 37.

195 BÁRTA, ref. 191, s. 40.

196 AMV, fond 318/124-2.

197 BÁRTA, ref. 191, s. 45.

198 AMV, fond 318/4-3.

199 AMV, fond 318/317.

technické dôvody. Najčastejšie sa zasahovalo do politického vysielania a v redakcii humoru a ľudovej zábavy.

Napriek takejto neobyčajne tvrdej cenzúre politická a štátna moc vyjadrovala neraz nespokojnosť s prácou HSTD a považovala ju za málo razantnú. V uznesení ÚV KSČ z 24. mája 1960 „o stave a nových úlohách Československej televízie“ sa zdôrazňuje, že televízia musí „pracovať vo vyhranene komunistickom duchu“ a že „Československá televízia je televíziou socialistickou a celá jej činnosť musí byť založená na politike KSČ“.²⁰⁰

Pár slov k Správe tlačového dozoru v Bratislave. Tento úrad nemal autonómne postavenie, iba vykonával centrálné príkazy z Prahy. Tri až štyrikrát do týždňa spracúval detailné, strojom písané zvodky svojich zásahov (tzv. denné hlásenia) s uvedením dôvodu zásahu. Za cenzúrne zásahy sa považovali intervencie najrôznejšieho druhu: výzva redakcii na preformulovanie viet, vynechanie celých viet či odsekov, vyradenie nevhodného článku, fotografie či obrázku, preformátovanie novinovej strany (aby vedľa seba neboli umiestnené texty s „nevhodnou súvislosťou“), zastavenie vydávania periodika, revízia knižničných fondov, zastavenie distribúcie, vyradenie knihy konkrétneho autora z obchodnej siete atď. Prevahu však mali preventívne zásahy v periodikách.²⁰¹ Záväznou rukoväťou pre akýkoľvek zásah boli tzv. všeobecné pokyny. Ďalšou skupinou boli tzv. pokyny vo verejnom záujme a tzv. krátkodobo utajované skutočnosti.²⁰²

Čiastočnú liberalizáciu tlačových pomerov priniesla až príprava nového tlačového zákona (81/1966 Zb.). HSTD sa k nemu od počiatku stavala negatívne, cítila v ňom obmedzenie svojho pôsobenia i vlastné existenčné ohrozenie. HSTD mala totiž nahradiť Ústredná publikačná správa. Na jednej strane tento krok znamenal legalizáciu cenzúry, na druhej strane ÚPS už nemohla zo zákona svojvoľne zasahovať „vo všeobecnom záujme“, ale len v záležitostiach „štátneho, hospodárskeho alebo služobného tajomstva“ (§ 17, ods. 2). Okrem toho sa právomoci cenzúrneho orgánu podľa pôvodného návrhu zužovali v tom zmysle, že pracovník ÚPS mal za úlohu iba upozorniť na nevhodnosť informácie šéfredaktora a vydavateľa. Náčelník HSTD pplk. Eduard Kovařík proti týmto navrhovaným zmenám oficiálne protestoval listom z 10. júna 1966. Namietal, že pri trendoch, aké je možné pozorovať v časti žurnalistiky by to znamenalo, že budú „tlačené a rozširované útoky proti štátu, proti Strane, proti ZSSR a pod.“²⁰³ Nakoniec sa presadila nejasná formulácia, podľa ktorej za obsah periodika síce nesie zodpovednosť vydavateľ a šéfredaktor, rozhodnutie o vyradení nevhodnej informácie však zostáva v kompetencii ÚPS, ktorý začal svoju činnosť 1. januára 1967 s 288 zamestnancami a nahradil tak činnosť HSTD. V praxi to znamenalo, že kým zverejneniu informácií týkajúcich sa štátneho tajomstva mohol cenzor zabrániť priamo, v záležitostiach „všeobecného záujmu“ už záležalo aj na názore šéfredaktora, čo bol predsa len pozitívny posun a odklon od dovtedajšej línie cenzúry. Výsledkom nového tlačového zákona bolo napríklad aj to, že

200 Ref. 2, s. 43.

201 ZAVACKÁ, Marína. Svet v zrkadle kartotéky utajovaných skutočností. k aktivitám československej cenzúry v rokoch 1953 – 1967. In: *Historické štúdie* 44, 2006, s. 125.

202 Tamže, s. 127.

203 TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno! aneb ze života soudružky cenzury*. Praha, 1994, s. 81.

v apríli 1967 oznámil predseda Ústrednej publikačnej správy Eduard Kovařík vedúcim pracovníkom médií, že im budú zasielané tie kópie denných správ ÚPS, ktoré spadajú do ich pôsobnosti.²⁰⁴ Faktom je, že šéfredaktori napriek možnosti rozhodnúť sa spravídla plnili príkazy cenzúry. Nútil ich k tomu okrem ich kádrového profilu aj časový tlak pri uzávierkach.

V každom prípade tento zákon patril z dobového hľadiska medzi tie modernejšie právne normy, jasnejšie definoval niektoré pojmy a kompetencie, preradil médiá z pôsobnosti ministerstva vnútra pod ministerstvo kultúry, zaviedol právo na opravu a podobne. Napriek tomu a celkom oprávnene sa najmä od roku 1967 stal permanentným terčom kritiky kultúrnej a novinárskej obce, ktorá mu vyčítala práve legalizáciu cenzúry. Legendárnym sa stal list, ktorý poslal zjazdu československých spisovateľov básnik Laco Novomeský: „Myslím si, že nastal čas zbaviť umenie literárne tak isto ako filmové a každé iné, zbaviť publicistiku, ale zbaviť aj štát a stranu tej príťažky, ktorá na nich nemotorne leží vo forme dozoru, nech má meno akékoľvek, ktoré však nech je bezohľadné alebo ohladuplné, kompromituje naše socialistické zriadenie, lebo sa usvedčuje zo svojej nepotrebnosti. Myslím si, že nastal čas spoľahnúť sa v dôvere na občiansku a socialistickú zodpovednosť ľudí, ktorí píšú knihy, časopisy a články v nich, kritizujú alebo robia filmy či iné umenie. Myslím, že nastal taký čas.“ Vzbura spisovateľov v júni 1967 však bola potlačená a ako trest nasledoval bezprecedentný zákaz vydávania *Literárnych novín*.

Nástup Alexandra Dubčeka na post prvého tajomníka ÚV KSČ 5. januára 1968 sa spočiatku na obsahu periodickej tlače nijako zvláštne neodrazil. Napokon, Dubček sa v dovtedajšej stránickej kariére neprejavoval ako reformátor. Skôr naopak. Slobodomyselných novinárov neraz ostro kritizoval, ako napríklad na zasadnutí ÚV KSS 6. júna 1963, kde napadol „nezdravé a nesprávne“ názory Mieroslava Hyska a Romana Kaliského.²⁰⁵ Aj odvážni redaktori *Kultúrneho života* v tom čase vedeli, že keď chceli niečo vyba- viť, bolo jednoduchšie obísť prvého tajomníka ÚV KSS Dubčeka a ísť paradoxne za Vasilom Bilakom. Tieto skutočnosti neskôr potvrdil aj Ladislav Mňačko, ktorý poznamenal: „Bilak zohral v rokoch liberalizácie mimoriadne pozitívnu úlohu ako tajomník ÚV KSS, to treba jasne povedať.“²⁰⁶

Už 9. januára 1968 však zaznamenávame v *Smene* besednicu Lýdie Brabcovej, ktorá priniesla prvé nespelené uvítanie reforiem, väčšej otvorenosti a volanie po zásadách demokracie.²⁰⁷ O niekoľko dní neskôr, 18. a 19. januára, sa v Prahe konal celoštátny seminár vedúcich pracovníkov masmédií (zúčastnilo sa na ňom 105 šéfredaktorov), ktorý zvolalo Ideologické oddelenie ÚV KSČ a ktoré malo jednoznačnú úlohu: prerokovať závery decembrového a januárového plenárneho zasadnutia strany. S mimoriadnou odozvou verejnosti sa stretol komentár Josefa Smrkovského v denníku *Práce*, ktorý sa rozširoval aj na Slovensku. Nielenže presne a prístupne objasnil pre široké masy pod-

204 BÁRTA, ref. 191, s. 20.

205 ŽATKULIAK, Jozef, LALUHA, Ivan (Eds.) *DUBČEK, Alexander. Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory*. Bratislava: Veda, 2002, s. 45.

206 MŇAČKO, Ladislav. Ako chutí samota. In *Literárny týždenník*, 1989, č. 51 – 52, s. 14.

207 BRABCOVÁ, Lýdia. Je kríza dôvery? In *Smena*, 9. januára 1968.

statu pojanuárovej politiky nového vedenia KSČ - obrodíť demokratizmus, atmosféru pre výmenu a stretávanie myšlienok, korigovať politické deformácie, odstrániť byrokratické maniere – ale kritizoval aj zlú informovanosť o januárovom pléne ÚV KSČ.²⁰⁸ Denník *Práce* bol vôbec na začiatku roku 1968 v Česku politicky najpriateľnejší. Ako prvý z politických predstaviteľov otvorene hovoril o potrebe nastolenia slobody tlače Zdeněk Mlynář v článku *Naša politická sústava a delba moci*.²⁰⁹

Dňa 26. februára sa v Prahe uskutočnil aktív asi 2000 novinárov, ku ktorým prehovoril Ota Šik. Účastníci prijali list Alexandrovi Dubčekovi, v ktorom ho žiadali o nové posúdenie záverov V. zjazdu československých novinárov. Novinári upozornili, že tieto stranické závery nie sú v súlade so stanoviskom väčšiny žurnalistickej obce k demokratickému vývoju v krajine. O tri dni neskôr, 29. februára, rokovalo Predsedníctvo ÚV Zväzu československých novinárov, ktoré poverilo svoju právnu komisiu prípravou novely tlačového zákona. Nespokojnosť rástla však aj v novinárskych radoch. Na aktíve redaktorov kultúrnych rubriík v Bratislave 7. marca 1968 zaznela ostrá kritika ústredných výborov jednotlivých zväzov novinárov. Vyčítala sa im najmä skutočnosť, že to nie sú novinárske organizácie, ale organizácie funkcionárov, ktorí nevykonávajú žurnalistickú prax. Žiadali revidovať stanovisko ÚV KSS k 1. zjazdu slovenských novinárov z roku 1963, ktorý, ako už bolo povedané, svojho času kritizoval Alexander Dubček. Rovnako žiadali radikálnejšie, právne záväzné odstránenie predbežnej cenzúry a s tým súvisiacu novelizáciu tlačového zákona. Pripojili sa tiež k hlasom volajúcim po obnovení *Literárnych novín*.²¹⁰ O deň neskôr sa ÚV Zväzu slovenských novinárov v podstate stotožnil s týmito požiadavkami. V dňoch 19. a 20. marca 1968 sa konalo v Brne spoločné zasadnutie ústredných výborov českého a slovenského zväzu novinárov. Padlo rozhodnutie zvolať mimoriadny zjazd Zväzu československých novinárov, na ktorom rezignoval jeho dovtedajší ústredný tajomník Adolf Hradecký a bolo zvolené nové 17-členné predsedníctvo (novým tajomníkom sa stal napríklad Ľudovít Jacz).

Na Slovensku sa spočiatku novinári, podobne ako politické orgány, správali opatrnejšie. Jozef Weiser v článku *Dialóg* – idea doby zhrnul svoje dojmy z medzinárodnej konferencie v nemeckom Sonnenbergu a hoci si sám ešte nedovolil napísať vlastný názor, publikoval provokatívne otázky tamojších študentov k daniu v Československu a sovietskom bloku vôbec. Takto sa dostala do článku napríklad aj myšlienka, že komunisti nie sú ochotní viesť dialóg, že komunizmus je v kríze.²¹¹ Novinári sa len pomaly a nasmelo odvažovali prekračovať tabu, ktoré dovtedy platili pre kritiku nedostatkov vo verejnom živote alebo obdobia kultu osobnosti. Povzbudzovali ich k tomu najmä niektoré signály z najvyšších politických kruhov. Napríklad 7. februára 1968 Predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo o zverejňovaní správ zo svojich zasadnutí. Dôležitým signálom však bola aj

208 SMRKOVSKÝ, Josef. Oč dnes jde. In: *Práce*, 21. januára 1968

209 Rudé právo, 13. februára 1968.

210 Pravda, 8. marca 1968.

211 Pravda, 26. januára 1968.

skutočnosť, že 12. februára 1968 rezignoval na post predsedu Ústrednej publikačnej správy Eduard Kovařík, dlhoročný zosobnený symbol cenzúry.²¹²

Už od 8. februára začal Československý rozhlas vysielat' kontaktnú reláciu *Pesničky s telefónom*, v ktorej sa otvárali pálcivé otázky súčasnosti. Niektoré denníky dokonca uverejňovali záznamy z týchto relácií. Na obrazovku sa 29. februára vrátila diskusná relácia *Vec verejná*. Tento prelomový formát československej televíznej publicistiky už svojho času príjemne prekvapil svojou odvahou a otvorenosťou (hovoriť sa tam napríklad o emigrácii či o bariérach cestovania do cudziny) a od začiatku roka 1967 si získal mimoriadnu obľubu. Po odvysielaní štyroch častí bol však pozastavený. V obnovených reláciách, ktorú moderoval Jiří Kantůrek, sa hovorilo najmä o voľbách a o demokracii. Vznikajú viaceré aktuálne dokumenty. *Pravda* priniesla článok, ktorý kritizoval aranžovanie diskusií na straníckych konferenciách a pripomenul, že prikrášľovať informáciu znamená luhať.²¹³

Skutočným zlomom však bolo až zasadnutie Predsedníctva ÚV KSČ 4. marca 1968, ktoré zmenilo svoje uznesenie z augusta 1966 o Ústrednej publikačnej správe ako „pomocníkovi pri ideovom riadení tlače“. Najvyšší stranícky orgán konštatoval, že ÚPS dostávala úlohy, ktoré jej zo zákona nevyplývali. Premiér dostal odporúčanie (v skutočnosti pokyn), aby zodpovednosťou za ÚPS poveril iného člena vlády ako ministra vnútra. Minister kultúry a informácií zasa dostal za úlohu pripraviť novelizáciu tlačového zákona v zmysle tohto uznesenia. Zároveň bol uvoľnený dovoz a rozširovanie zahraničnej tlače. Toto uznesenie fakticky znamenalo pokyn, aby ÚPS prestala cenzurovať médiá a novinári si ho takto aj vysvetlili. Aby nedošlo k nesprávnym interpretáciám, vedúci oddelení a jednotlivých pobočiek ÚPS dostali už o deň neskôr, 5. marca, v predstihu Dubčekov Akčný program KSČ, ktorý bol oficiálne prijatý až v apríli a v ktorom sa jasne hovorilo: „*Vedecké diskusie, vedecké diela, časopisy a pod. nemôžu podliehať žiadnej cenzúre.*“²¹⁴ Dňa 15. marca 1968 bol navyše zrušený nový služobný a organizačný poriadok ÚPS, platný len od 1. februára, pretože „*nedbal na politickú situáciu a právny stav*“. Cenzúra fakticky prestala existovať. Nadalej sa síce kontrolovali záležitosti štátneho a vojenského tajomstva (napríklad fotografie z blízkosti hraníc uverejnené v dennej tlači), ale väčšina pracovníkov ÚPS sa viac ako na cenzúru začala sústreďovať na svoju ďalšiu osobnú existenciu. Ich práca sa totiž stávala čoraz zbytočnejšou. Boli vypnuté aj rušičky zahraničného rozhlasového vysielania. 3. mája 1968 podpísala Československá televízia s Ústrednou publikačnou správou dohodu o zrušení tlačového dozoru nad televíznymi novinami. Keď 15. mája Československý film žiadal ÚPS o vrátenie zabavených materiálov, dostal odpoveď, že všetky časopisy a publikácie boli uvoľnené.²¹⁵ To všetko dokumentovalo, ako výrazne sa zmenil postoj k médiám po 4. marci 1968. Vznikla špeciálna komisia, z ktorej boli za českých novinárov Miroslav Jelínek a za slovenských Štefan Rais poverení, aby naformulovali text § 17 tlačového zákona, ktorý mal

212 BÁRTA, ref. 191, s. 20.

213 MAŇÁK, Vladimír. Informovanosť, demokratickosť, uvedomelá disciplína. In *Pravda*, 1. marca 1968.

214 VONDROVÁ – NAVRÁTIL - MORAVEC, ref. 18, s. 351.

215 BÁRTA, ref. 191, s. 22.

zrušiť cenzúru a definovať ju. Ich návrh znel: „Cenzúra je neprípustná. Cenzúrou sa rozumejú akékoľvek zásahy proti slobode slova a obrazu a ich šíreniu.“ Vláda neskôr doplnila výraz „štátnych orgánov“ (za výrazom „akékoľvek zásahy“).

Najviac toto uvoľnenie využil denník *Smena*. Bezprostredne po oznámení historického rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSCĽ vyzvali redaktori *Smeny* na pracovnom aktíve 5. marca 1968 na zvolanie mimoriadneho zjazdu Zväzu slovenských novinárov a československých novinárov. Žiadali prehodnotiť stanoviská politických orgánov k I. zjazdu slovenských novinárov a vyslovili nedôveru ústrednému tajomníkovi zväzu Adolfovi Hradeckému s ohľadom na jeho negatívnu úlohu voči progresívnym silám v žurnalistike v uplynulých rokoch.²¹⁶ Mimoriadne odvážnym bol *Otvorený list komunistovi Antonínovi Novotnému*.²¹⁷ Šéfredaktor Slávo Kalný a predseda ZO KSS Oto Fülöp v ňom vyzvali prezidenta republiky na odstúpenie. List bol dôležitou súčasťou verejného tlaku, ktorý vyvrcholil 22. marca rezignáciou Antonína Novotného z funkcie hlavy štátu. Denník tento okamih označil za začiatok „novej jari“. Zároveň uverejnilo na prvej strane historické, dodnes nedocenené vyhlásenie redakcie, v ktorom *Smena* deklarovala svoju snahu získať nezávislé postavenie. V dokumente sa píše, že ak chce byť denník čo najobjektívnejší, nemôže ostať tlačovým orgánom SÚV ČSM. Ako politický denník chce v týchto časoch zvýrazniť svoju doterajšiu tradíciu byť oponentom oficiálnych štruktúr. Doslova sa tu uvádza: „*Chceme byť obhajcom slušného, čestného človeka, chceme byť objektívnym politickým informátorom, angažovaným, pritom ale nezávislým slovenským denníkom.*“²¹⁸

Toto vyhlásenie vyvolalo vášnivú polemiku na zasadnutí pléna SÚV ČSM, no jeho konečné stanovisko bolo rovnako historické. Uvádza sa v ňom, že SÚV ČSM naďalej považuje *Smenu* za svoj denník, no stotožňuje sa s jeho snahou byť objektívnym informátorom nielen zväzu mládeže, ale všetkých mladých ľudí na Slovensku. Keďže však platný tlačový zákon nepripúšťa oponentúru voči vydavateľovi, až do prijatia novej právnej normy SÚV ČSM otvára priestor redakcii *Smeny* vyjadrovať sa kriticky aj k práci orgánov a aparátu zväzu, ako aj všetkých jej členov. *Smena* sa tak stala prvým a jediným československým denníkom, ktorý si vydobyl v krátkej demokratizačnej ére roku 1968 nezávislosť voči svojmu vydavateľovi, akúsi oficiálnu platformu, čo je výnimočné aj z pohľadu dnešných dní.

Novú kapitolu v dejinách týchto novín uvítal osobitne slávny reportér Gavril Gryzlov. Zdôraznil, že ide o nezávislosť duchovnú, nezávislosť v zmysle publikovania názorov, nie o finančnú nezávislosť. Pripomenul výnimočné postavenie *Smeny*, ktorá sa nikdy neponášala na iné noviny a spomenul aj trpký osud Antona Kurinu, dlhoročného šéfredaktora *Smeny* (1958 - 1965), ktorý musel v roku 1965 okamžite odísť z funkcie za publikovanie posledného listu Vlada Clementisa.²¹⁹ Rozhodnutie redakcie *Smeny* našlo živú odozvu aj v radoch širšej novinárskej obce. Členovia sekcie zahraničnopolitických

216 *Smena*, 6. marca 1968.

217 *Smena*, 10. marca 1968.

218 Zvýrazňujeme tradície *Smeny*. In *Smena*, 23. marca 1968.

219 GRYZLOV, Gavril. O nezávislosti *Smeny*. In *Smena*, 26. marca 1968.

novinárov pri SSN sa na svojom zasadnutí 27. marca prihlásili k právu zaujímať osobné stanovisko k akýmkoľvek verejným problémom a v tomto zmysle žiadali aj novelizáciu tlačového zákona.²²⁰

Medzi novinármi a Dubčekovým vedením strany však dochádzalo aj k čoraz častejším konfliktom. Keď sa nový tajomník sekretariátu ÚV KSČ Čestmír Císař na odporúčanie svojho stranického šéfa zišiel 22. marca so šéfredaktormi denníkov, ČTK, rozhlasu a televízie, namiesto vzájomného porozumenia sa objavili prvé nezhody. Císař sa prihovril novinárom dosť nešťastne a neadekvátne a žiadal ich o sprísnenie profesionality žurnalistickej práce. Odpoveďou mu však bola požiadavka väčšej liberalizácie, odtajnenia informácií z čias cenzúrnej činnosti HSTD, kritika dogmaticko-sektárskych postojov, neprímeranej soviétizácie a podobne.

K vážnejšiemu stretu došlo na májovom zasadnutí pléna ÚV KSS, ktoré v stanovisku z 24. mája 1968 uviedlo, že „sloboda slova a tvorba verejnej mienky neznamená akúkoľvek slobodu slova a tvorby verejnej mienky“. Najčastejšie zaznievalo volanie po zodpovednosti novinárov. Plénum zdôraznilo, že nedopustí rehabilitáciu síl, „ktoré po roku 1945 jasne stáli na strane nepriateľov socializmu“. Rovnako prízvukovalo, že „komunisti v redakciách by mali mať na pamäti, že strana neprestala byť vedúcou silou spoločnosti“.²²¹ Za týmito formuláciami už stál najmä prvý tajomník ÚV KSS Vasil' Bilak. Ten svoje výhrady ešte viac pritvrdil na zasadnutí pléna ÚV KSČ. Vo svojom vystúpení sa zamerával najmä na kritiku médií. „Nepoznám na svete štát, kde by vládnuca strana povedala na svoju adresu prostredníctvom tlače, rozhlasu a televízie toľko kritického ako naša strana,“ vyhlásil rozhnevaný Bilak a pokračoval: „Naraz akoby nebolo u nás od oslobodenia žiadnej slobody, demokracie...“ Bilak síce pripustil, že chyby treba kritizovať, ale „doceliť pri tom maximum objektivitu“.²²² Takéto formulácie, oceňujúce na jednej strane úlohu médií a na strane druhej kritizujúce ich otvorenosť boli typickou ukázkou straníckej rétoriky tej doby.

Proti Bilakovej kritike sa postavil vtedajší ústredný riaditeľ Československého rozhlasu Miloš Marko, ktorý jeho prejav pochopil aj ako útok na svoju osobu. Vo svojom vystúpení na pléne ÚV KSČ namietal, že nedostatky rozhlasu nenarušujú jeho celkový pozitívny prínos. „Zvykajme si na kritiku,“ uviedol doslova a poznamenal, že niektoré „extrémne názory“ sú prirodzenou reakciou na extrémny minulosť. Upozornil, že také kritické slová na adresu tlače vzbudzujú neblahé spomienky na minulosť. Marko kritizoval aj stranícky organizované „rezolúcie pracujúcich zo závodov“, ktoré v tom vytvárali negatívne kampane voči médiám. Zdôraznil, že takéto provokačné akcie veci neprospievajú a tlačia novinárov tam, kde nechcú byť, pričom vyjadril presvedčenie, že väčšina žurnalistov stojí na pozíciách strany. Oveľa efektívnejšou cestou je podľa neho „nenechať bez odpovede ani jeden nesprávny názor“, pričom odporúčal straníckym a štátnym funkcionárom častejšie vystupovanie v médiách.²²³ Marko bol síce nomenklатурný káder, no ako novinár lepšie chápal problémy mediálnej sféry.

220 Smena, 28. marca 1968.

221 Pravda, 30. mája 1968.

222 Pravda, 5. júna 1968.

223 Pravda, 6. júna 1968.

Biřakovu paušálnu kritiku rovnako odmietol aj ústredný riaditeľ Československej televízie Jiří Pelikán, ktorý sa zastal najmä programov pozitívne ovplyvňujúcich verejnú mienku a rozvoj obrodného procesu. K týmto názorom sa napokon priklonil aj Alexander Dubček, a tak sa do záverečnej rezolúcie ÚV KSČ o súčasnej situácii z 1. júna 1968 dostala iba všeobecná zmienka, že strana poskytne ochranu komunistickým novinárom proti útokom antikomunistických a pravicových síl a že je potrebné zabezpečiť dôveru verejnosti v politiku KSČ. Biřakova predstava sa v rezolúcii nielenže neodrazila, ale naopak, ÚV KSČ opakovane ocenil úlohu médií a zdôraznil, že ešte v júni treba zákonným opatrením zrušiť predbežnú cenzúru.²²⁴ Podobne sa Dubček vyjadril vo vystúpení na mimoriadnom zjazde československých novinárov 22. júna 1968, keď prízvukoval, že nedostatky žurnalistiky nemožno paušalizovať.²²⁵

Nielen novinári však nedôverovali zámerom politických špičiek. Občianskou odpoveďou na spomínané, stranicky organizované „rezolúcie pracujúcich zo závodov“ bolo zakladanie „robotníckych výborov na obranu slobody tlače“, najmä na Ostravsku. Prvý robotnícky výbor na obranu slobody tlače vznikol v Moravských chemických závodoch v Ostrave 23. apríla 1968. Jeho programové vyhlásenie uverejnil časopis *Nová svoboda* 26. apríla a je to jeden z najradikálnejších programových dokumentov Pražskej jari. Bezprostredným popudom na vznik iniciatívy bolo vystúpenie tajomníka ÚV KSČ Aloisa Indru na krajskej konferencii KSČ v Ostrave, ktorý sa nielenže negatívne vyjadril k rehabilitácii obetí stalinizmu, ale vyzýval na tvrdé finančné sankcie voči novinárom a nepriamo aj na obnovenie regulácie tlače. Podľa Indru totiž proces demokratizácie nebezpečne prekročil pôdu KSČ. Výbor dokonca varoval, že existuje reálne nebezpečenstvo zo strany prívržencov diktatúry KSČ, že na zvrátenie pomerov použijú aj ozbrojenú silu. Za tejto situácie robotníci usúdili, že je potrebné vytvárať robotnícke výbory na obranu slobody tlače dovtedy, kým nebude sloboda tlače zaručená jednoznačne jasnými zákonmi, kým nebude cenzúra definitívne zrušená, nielen pozastavená.

K vyvrcholeniu snáh o presadenie slobody tlače došlo na zasadnutí vlády 13. júna 1968, na ktorom kabinet pod vedením vicepremiéra Gustáva Husáka vyslovil súhlas so zrušením Ústrednej publikačnej správy, schválil návrh novely tlačového zákona a ministromi kultúry a informácií uložil do konca augusta predložiť návrh úplne nového tlačového zákona.

Rokovanie parlamentu 25. júna o zákone č. 84/1968 Zb., ktorým sa zmenil zákon č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch, však nemalo taký jednoznačný a hladký priebeh, ako sa očakávalo. Predovšetkým sa ukázalo, že odporcovia zrušenia cenzúry sa neodvážili obhajovať tento postoj otvorene, ale naopak: vyjadrovali radosť zo slobody tlače, no zároveň ju chceli vtesnať do medzí „zodpovednosti“.

Novelu predkladal minister kultúry Miroslav Galuška, ktorý vyzdvihol právne zakotvenie slobody prejavu, slova a tlače ako jednu zo základných podmienok dôslednej

224 Pravda, 2. júna 1968.

225 Pravda, 23. júna 1968.

demokratizácie spoločnosti. Zdôraznil, že k mnohým chybám a zločinom by nedošlo, keby v našej krajine existovala slobodná tlač a poukázal na negatívnu cenzorskú úlohu HSTD a ÚPS. Rovnako pripomenul, že v hre bolo od začiatku niekoľko variantov a v politických orgánoch sa neuvažovalo len o nastolení úplnej slobody tlače, ale aj o nahradení predbežnej cenzúry následnou. Minister sa prihovárал aj za zjednodušenie zoznamov skutočností, ktoré tvoria predmet štátneho, hospodárskeho a služobného tajomstva. Jednak sú zbytočne rozsiahle a obsahujú aj údaje, ktoré nemusia byť skryté pred zrakmi verejnosti a jednak šéfredaktori oprávnenie namietajú, že v prípade pretrvávania tejto praxe na seba preberajú jednu z doterajších funkcií cenzúry. Okrem neprípustnosti a definície cenzúry v § 17, novela zmenila aj znenie § 19 o tlačovej oprave, čím výrazne posilňovala práva občanov a eliminovala dovtedajšiu svojvôľu v tomto smere. Pripomínam to aj preto, lebo právo na opravu bolo historicky vždy posilňované v čase liberalizácie mediálnych pomerov ako výdobytok z oblasti ľudských práv.

V rozprave však vystúpili viacerí poslanci (Hanzlík, Hečko, Nový, Zedník, Kuroпка, Němec, generál Kodaj a predovšetkým Švec), ktorí namietali, že novelizácia má slabiny práve v ochrane osobnosti. Nepáčila sa im kritika viacerých straníckych funkcionárov, napokon však najmä poslanec Švec priznal, že ho pobúrilo najmä obvinenie jeho osoby zo strany redaktora Pravdy Jacza z rozkrádania národného majetku. Švec dokonca absurdne žiadal, aby „výrok o niekom, a najmä pred širokou verejnosťou, mohol vyriešiť len na to príslušný orgán“. Z toho istého dôvodu navrhol vysoké finančné sankcie pre novinárov, ktorí nevedia dokázať svoje obvinenia. Poslanec Hečko navyše navrhol vypustiť z § 17 definíciu cenzúry, ktorá sa mu videla príliš široká.

Poslanec Nový žiadal vládu, aby oznámila, aké politické opatrenia urobila v rozhlase a televízii, aby v nich nedochádzalo „k takým prejavom, ktoré narušujú naše spojenecké vzťahy so socialistickými krajinami, k Sovietskemu zväzku“. Svoj prejav zakončil klasickým mentorovaním, takým typickým pre komunistického funkcionára: „Hovoríme: rušíme vám cenzúru, máme k vám dôveru... Prosím, súdruhovia novinári, máte slobodu tlače. Máte najslobodnejší priestor, ktorý vám budú v mnohých iných krajinách, i v západných krajinách klasickej buržoáznej demokracie, závidieť. Avšak chceme od vás také noviny, taký rozhlas, takú televíziu, ktoré by boli na úrovni demokratizačného procesu, ktoré by boli skutočne kvalitné...“

Poslanec Zedník v tomto tóne pokračoval, keď zauvažoval, že „sloboda tlače v socialistickej tlači sa má predsa len líšiť od slobody prejavu tlače buržoáznej“, a to najmä mierou kultivovanosti, charakteru a zodpovednosti. Podobne aj poslanec Jan Němec síce obligátne ocenil dobrú prácu médií, pripomenul však, že sú súčasťou „socialistického politického systému“, že sú „ako to hovoril už Lenin o tlači, jedným z najväčších organizátorov“. Ohradil sa voči tomu, že v Československej televízii vystupoval bývalý tajomník ministra Jana Masaryka a vyslovil presvedčenie, že „to na obrazovku Československej televízie nepatrí“.

Takéto argumenty naopak odmietla poslankyňa Sekaninová, ktorá polemizovala najmä s poslancom Hečkom a Novým. Odmietla sa zaoberať návrhmi typu „čo robiť proti písá-

niu novín“, žiadala väčšiu konštruktívnosť a obhajovala robotnícke výbory na obranu slobody tlače. Chápala ich ako „výraz mimoriadne závažnej skutočnosti, že sloboda tlače je absolútne rovnakým záujmom robotníkov a inteligencie, každého nášho občana“, ako výraz totožnosti týchto záujmov, ako výraz ich túžby a občianskeho záujmu, aby bola sloboda tlače zlegalizovaná čo najskôr. Rovnako odmietla povýšenecké stanovisko poslanca Nového zhutnené vo výroku „rušíme vám cenzúru“. Poslankyňa pripomenula, že si ju rušíme sami sebe, že uskutočňujeme svoje právo, právo každého občana na slobodu tlače. Citovala aj slávnú pasáž zo spomínaného listu Laca Novomeského zjazdu spisovateľov z roku 1967, za čo si vyslúžila búrlivý potlesk.

Pripojil sa k nej poslanec akademik Knapp, ktorý upozornil, že treba rozlišovať medzi zrušením cenzúry a hodnotením úrovne médií, pretože tieto dve veci spolu nesúvisia. Pripomenul, že ani jemu sa často nepáči, čo píše novinári, no nikdy to nebolo dôvodom, aby začal čo i len uvažovať o cenzúre. Keď sa niekomu niečo nepáči, má proti tomu verejne vystúpiť a kritizovať to – čo sa však deje pomerne zriedka, zdôraznil akademik Knapp. Prostriedkom k náprave preto musí byť polemika a argumentácia, nie zakazovanie a hľadanie politických prostriedkov regulácie.

Poslanec Lastovička polemizoval s poslancom Hečkom a naopak odporúčal zachovať v § 17 odstavec definujúci cenzúru. Zmienku o neprípustnosti akýchkoľvek zásahov štátnych orgánov považoval za veľmi dôležitú. Zdôraznil, že proti zneužívaniu slobody tlače sa musí bojovať inými formami ako cenzúrou.

Minister Galuška v záverečnom slove výstižne poznamenal, že chvíľami mal pocit, že zrušenie cenzúry je niektorými poslancami prijímané ako nutné zlo. Zdôraznil, že zrušenie cenzúry nie je ústupok novinárom, ale bytostný záujem spoločnosti. Pripomenul, že cenzúra narobila tejto spoločnosti veľké škody a že si nemyslí, že články novinárov z posledných týždňov sú porovnateľne škodlivé. Namietal, že ak sa poslancom javí doterajšia ochrana osobnosti ako nedostatočná, nie je to vina predkladanej novely, ale je to kritika namierená proti doterajšiemu zákonu ako celku. Na adresu obáv poslanca Hečka vyhlásil, že vláda nemá v úmysle považovať televíziu a rozhlas za svoj poslušný nástroj, ktorý by musel hlásať iba vládnu politiku a že tieto médiá musia plniť kontrolnú funkciu aj voči vláde. Nie je možné zabrániť v živom vysielaní akémukoľvek názoru a vláda nechce obnoviť cenzúru. Za významnú považujem jeho poznámku, že sa pripravuje zriadenie a štatút poradných zborov pri televízii a rozhlase. Nápad sa síce pre okupáciu neuskutočnil, ale považujeme ho za prvý pokus o ustanovenie mediálnych rád u nás. Spravodajkyňa poslankyňa Turečková sa s ministrovými slovami stotožnila a poznamenala, že len slabý sa bojí.

Poslanec Švec sa však nevzdával. Predniesol návrh, podľa ktorého by bola redakcia povinná preverovať pravdivosť listov a oznámení občanov pred ich uverejnením. Ak to redakcia neurobí, súd jej na žiadosť poškodeného uloží pokutu až do výšky 100 000 korún. Tento jeho nápad sa stretol v konzervatívnej časti Národného zhromaždenia s nadšeným potleskom. Minister Galuška namietal, že tieto obavy sú kryté zodpovednosťou šéfredaktora v zmysle § 10. Návrh na výšku pokuty označil za unáhlený, pričom

právnici sami tvrdia, že je to vec dosť zásadného charakteru a nie je možné vyriešiť ju za niekoľko minút. Švec síce prijal vysvetlenie k § 10, ale na stanovení pokút trval. Akademik Knapp, ktorý podporoval ministrovo stanovisko, preto navrhol prerušenie schôdze do rána a zvolanie výborov za účasti poslanca Šveca.²²⁶

Na druhý deň, 26. júna 1968, krátko po deviatej ráno, akademik Knapp oznámil dohodu ústavnoprávneho a kultúrneho výboru. Kompromisný návrh znel, že parlament bude súhlasiť so stanoviskom poslanca Šveca, že ochrana práv jednotlivca je nedostatočná, no zároveň odporučí vláde ČSSR, aby riešenie tejto otázky predložila na jeseň pri prerokovávaní nového tlačového zákona. Švec s touto dohodou súhlasil a netrval na hlasovaní o pokutách. Poslanec Hanzlík sa ešte rozčuľoval nad komentármi tlače a najmä rozhlasu k prebiehajúcej zasadnutiu a usiloval sa presvedčiť, že všetci poslanci sú za zrušenie cenzúry a názory novinárov sú nepravdivé. Pri záverečnom hlasovaní sa však ukázalo niečo iné. Z 231 prítomných poslancov bolo za 184, 30 boli proti a 17 sa zdržali hlasovania. Boj za slobodu tlače bol krátko pred poludním 26. júna 1968 zavŕšený.²²⁷ Na druhý deň vyšli denníky so slávnostnými titulkami. Napríklad *Pravda* oznamovala: Bez cenzúry – už podľa zákona.²²⁸ Nové pomery sa okamžite prejavili v mediálnom prostredí. Redakcie museli nielenže opustiť pracovníci Ústrednej publikačnej správy (nazývaní aj dežurní) – tí sa prakticky stiahli ešte pred prijatím novely zákona – ale zároveň prestali platiť aj reštriktívne opatrenia týkajúce sa stropu nákladu populárnych periodík.

Leto 1968 sa však v mediálnej oblasti nieslo aj v znamení horúčkovitých priprav nového tlačového zákona. Hoci viacerí poslanci vyjadrili pochybnosť, či do 31. augusta vláda stihne pripraviť túto právnu normu, vicepremiér Gustáv Husák vyhlásil: „*Nerobte s tým vedu. Keď sa ľudia dajú dohromady, potom sa tlačový zákon urýchlene môže urobiť*“. Zdá sa, že vedu s tým robil niekto iný. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968 to bol totiž práve Husák, ktorý svojim sovietskym spojencom tvrdil, že problémy v mediálnej oblasti nastali práve preto, že novela tlačového zákona bola „*šitá horúcou ihlou*“ a zrušenie cenzúry bolo „*organizačne a kádrovo nepripravené a bezhlavé*“, hoci ho sám podporoval.

No ani po odstránení posledných zákonných prekážok pre slobodu tlače médiá neprestali byť ohrozené. Ako napísal Ludvík Vaculík v manifeste *Dvetisíc slov*, vydanom deň po zrušení cenzúry: „*Trvalo niekoľko mesiacov, než mnohí z nás uverili, že môžu prehovoriť, mnohí však neveria ani teraz. Ale prehovorili sme už tak a toľko sa odkryli, že svoj úmysel poludšitiť tento režim musíme jedine dokončiť. Inak by odplata starých síl bola krutá... Čas, ktorý nastáva, bude rozhodujúci na mnoho rokov.*“ Tieto prorocké slová sa mali naplniť už o niekoľko týždňov.

226 Stenoprotokol zo zasadnutia Národného zhromaždenia ČSSR 25. júna 1968. In: <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024013.htm>.

227 Stenoprotokol zo zasadnutia Národného zhromaždenia ČSSR 26. júna 1968. In: <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024019.htm>.

228 *Pravda*, 27. júna 1968.

V lete 1968 boli české a slovenské médiá pod neustálou propagandistickou paľbou oficiálnych stranických periodík v štátoch Varšavskej zmluvy. Už to signalizovalo, že sloboda tlače v našej krajine je jedným z ústredných problémov komunistických diktatúr. Slobodné médiá ako problém sa stali aj predmetom kľúčových rokovaní stranických delegácií Československa a Sovietskeho zväzu koncom júla 1968 v Čiernej nad Tisou. Najnovšie poznatky však ukazujú, že Alexander Dubček už 13. augusta, týždeň pred inváziou, prejavil v telefonickom rozhovore so sovietskym vodcom Leonidom I. Brežnevom ochotu regulovať médiá.

Jedným z prvých cieľov okupačných vojsk bolo obsadiť kľúčové médiá. Neskoro večer, 20. augusta 1968 o 22.00 hod. si riaditeľ Ústrednej správy spojov Karel Hoffmann (jeden z členov Bilakovej sprisahaneckej skupiny) povolal k sebe programového riaditeľa rozhlasu Rostislava Běhala. Informoval ho, že v tom čase už pristávajú na ruzynskom letisku sovietske lietadlá a Československo je obsadzované vojskami Varšavskej zmluvy. Prikázal mu, aby okamžite odišiel do budovy rozhlasu a zabezpečil odvysielanie správy, ktorá by okupáciu zlegalizovala. Běhal odmietol. Hoffman s týmto variantom počítal a namiesto neho poslal do rozhlasu už pripraveného člena ÚV KSČ Miloša Marka. Súčasťou okupačného scenára bolo totiž aj vytvorenie skupiny, ktorá mala zabezpečiť vysielanie v prospech kolaborantskej tzv. robotnícko-rolníckej vlády. Vodcom tejto novinárskej skupiny sa mal stať práve Miloš Marko. Tento plán však ešte v zárodku zlyhal. Stroskotal aj pokus v skorých ranných hodinách 21. augusta 1968, keď sa Miloš Marko na čele „skupinky zdravých síl“ spolu s oddielom Štátnej bezpečnosti snažil zabrániť vstupu „pravicových zamestnancov“ do budovy Československého rozhlasu (citujeme z oficiálnej Analýzy činnosti pravicových síl v Československom rozhlase v krízovom období 1968 – 1969).

Nová situácia v médiách sa bezprostredne po okupácii naplno odrazila v tzv. Moskovskom protokole (oficiálne Protokole o rokovaní delegácií ČSSR a ZSSR), potupne prijatom 27. augusta 1968 v Moskve, v ktorom sa naši predstavitelia zaviazali:

- médiá budú opäť ovládané a budú v plnej miere slúžiť veci socializmu,
- prerušiť v tlači, rozhlase a televízii antisocialistické vystúpenia,
- upraviť situáciu v tlači, rozhlase a televízii pomocou nových zákonov, vrátane mimořiadnych opatrení,
- uskutočniť kádrové výmeny vo vedení tlače, rozhlasu a televízie.

Tento diktát začala československá vláda realizovať prakticky okamžite. Uznesením kabinetu Oldřicha Černíka č. 292 z 30. augusta 1968 bol pri Predsedníctve vlády zriadený Úrad pre tlač a informácie (neskôr premenovaný na Federálny úrad pre tlač a informácie), na Slovensku bol zasa uznesením Predsedníctva SNR č. 167 zo 4. septembra 1968 zriadený Slovenský úrad pre tlač a informácie. Ďalšie pokyny dodala Moskva v septembri 1968, keď skupina sovietskych novinárov a príslušníkov KGB vypracovala tzv. Bielu knihu „K udalostiam v Československu“. Hoci sa v publikácii vyskytujú pomerne hojné zmienky o viacerých slovenských periodikách, predovšetkým o Smene a Kultúrnom živote ako príklade „reakčných síl“, kľúčová kapitola *Heslo „slobody slova“ v rukách kon-*

trarevolúcie sa vo svojich útokoch sústreďuje predovšetkým na štyri české periodiká – *Mladú frontu*, *Literární listy*, *Reportéra* a *Studenta*. Príčinu netreba hľadať v tom, že by *Smena*, *Kultúrny život* či *Roháč* ako tri kľúčové tituly nášho obrodného procesu boli menej „kontrarevolučné“, ale predovšetkým v skutočnosti, že slovenské médiá boli trochu nespravodlivo vnímané ako regionálne, provinčné, nie celoštátne (podobný, už oveľa oprávnenejší postoj k nim malo zahraničie počas existencie habsburskej monarchie).

Ďalšie plnenie tzv. Moskovského protokolu sa stalo predmetom rokovania Národného zhromaždenia v piatok, 13. septembra 1968. Návrh zákona o niektorých prechodných opatreniach v oblasti periodickej tlače a ostatných masových informačných prostriedkoch (č. 127/1968 Zb.) predkladal paradoxne minister kultúry Miroslav Galuška – ten istý minister Galuška, ktorý ešte pred tromi mesiacmi tak vášnivo obhajoval zrušenie predbežnej cenzúry. Šéf rezortu kultúry informoval o doteraz prijatých opatreniach – o zriadení Úradu pre tlač a informácie (ktorý už začal vyvíjať činnosť, hoci nebol zlegalizovaný), ako aj o tom, že kabinet menoval vládnych zmocnencov do Československej televízie a československého rozhlasu. Minister ubezpečil poslancov, že tieto opatrenia sú dočasné, že budú pokračovať práce na novom tlačovom zákone a že s jeho prijatím sa predpokladá ukončenie platnosti tohto mimoriadneho zákona. Poslanec a spravodajca návrhu Hrabal konštatoval, že vláda predložila parlamentu túto právnu normu bez predchádzajúceho prerokovania zásad navrhovanej úpravy, čím bola porušená „bežná legislatívna prax zakotvená v rokovacom poriadku Národného zhromaždenia“. Uviedol však, že návrh zákona bol prerokovaný s predsedníctvom Zväzu československých novinárov. Poslanec Hrabal úplne otvorene hovoril o potrebe obnovenia cenzúry, s cieľom „umožniť vláde v súčasnej situácii, aby vládla so všetkou zodpovednosťou a dôslednosťou, aby mala možnosť zasahovať tiež predbežne do akejkoľvek publikačnej činnosti“. Z týchto dôvodov sa pozastavuje, nie vraj ruší paragraf tlačového zákona o neprípustnosti cenzúry.

Vláda spočiatku navrhovala, aby cenzúru vykonával niektorý člen redakcie, s čím predsedníctvo Zväzu novinárov nesúhlasilo. Napokon sa dohodli na „kompromise“, ktorý však na podstate návrhu nič nemenil: prácu cenzora bude vykonávať Úrad pre tlač a informácie priamo alebo prostredníctvom zmocnencov menovaných týmto úradom na návrh vydavateľa a šéfredaktora. Toto riešenie, ako doslovne uviedol poslanec Hrabal, predpokladalo autocenzúru vo vnútri redakčného kolektívu za predpokladu, že jeden člen redakcie bude odhodlaný vykonávať funkciu zmocnenca Úradu pre tlač a informácie. Tam, kde sa vydavateľ a šéfredaktor nedohodnú s redakčným kolektívom, má Úrad pre tlač a informácie právo zabezpečiť cenzúru dosadeným človekom. Opäťovne sa zavádzal povoľovací systém vydávania tlače. Trápnym dovetkom vystúpenia poslanca Hrabala bolo ubezpečenie, že parlament neustupuje od myšlienky zrušenia cenzúry, že však uplatňovaniu slobody tlače bránia súčasné podmienky, no iba na prechodné obdobie. Vyslovil želanie, aby sa cenzúrne oprávnenie, ktoré dáva parlament vláde, používalo iba v ojedinelých prípadoch. Žiadal, aby sa z Úradu pre tlač a informácie nestal žiadny veľký úrad. Do rozpravy sa nikto neprihlásil. Nikto nebol proti a len

dvaja poslanci sa zdržali hlasovania.²²⁹ Ten istý parlament, ktorý takou presvedčivou väčšinou uzákonil slobodu tlače, ju jediným zdvihnutím ruky pochoval na dve desaťročia. O nadväznosti Úradu pre tlač a informácie na HSTD a ÚPS svedčí aj fakt, že sídlil v rovnakej budove na Benediktínskej ulici č. 1 v Prahe.

To bol definitívny koniec najdôležitejšieho výdobytku reformného procesu. Kým prvé týždne po okupácii sa médiá ešte snažili vzdorovať (o čom svedčia napríklad dve poaugustové vydania časopisu *Roháč*, ktoré vyšli so sarkastickou titulkou „Prvé, resp. druhé číslo po potlačení kontrarevolúcie“), po uzákonení mediálnej normalizácie sa zlikvidovali všetky zvyšky slobodnej žurnalistiky. Nasledovali známe čistky v redakciách, ktorým propagandisticky prišlo na pomoc smutne slávne Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ prijaté plénom ÚV KSČ 11. decembra 1970. V ňom sa hovorí o obsahu reformných médií ako o „*ideologickej diverzii imperialistického Západu*“, ale aj o tom, že tlač, rozhlas, televízia i film sa už „*nikdy nesmie vymknúť riadeniu a kontrole marxisticko-leninskej strany*“. Normalizačnú líniu mediálnej politiky charakterizoval v jednom zo svojich prvých prejavov aj nový prvý tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák slovami: „*Tam, kde ide o sústavné, zámerné a dlhodobé porušovanie línie Strany a štátu, je nutné siahnuť i k opatreniam kádrovým a organizačným, a to tým skôr, že musíme dosiahnuť obrat v práci masových informačných prostriedkov v krátkom čase a že chceme, aby tento obrat bol efektívny a trvalý.*“²³⁰

Ale to je už iná kapitola...

Eduard Chmelár

229 Stenoprotokol zo zasadnutia Národného zhromaždenia ČSSR 13. septembra 1968. In: <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/s026011.htm>.

230 BÁRTA, ref. 191, s. 53.

Témy slovenskej tlače v roku 1968

Prevratné udalosti roku 1968 sledovala, komentovala, ale svojím spôsobom aj, ako nikdy predtým, tiež *ovplyvňovala* denná tlač a periodiká tak, že sa stali výraznou súčasťou politického diania. Ako novinári intenzívne prežívali a posúvali obrodu v spoločnosti na začiatku 60. rokov, tak sa tlač stala celkom prirodzenou súčasťou demokratizačného procesu v období jeho vyvrcholenia v roku 1968.

Prirodzeným sprievodným javom demokratizácie bol v prvom rade nárast počtu periodík a ich široký záber. V roku 1968 vychádzalo na Slovensku takmer 857 periodík, z toho mnohé, ktoré začali publikovať od polovice 60. rokov do prelomu roku 1969, možno považovať za dôsledok – „žatvu“ demokratizačného procesu, ale aj federalizácie. Ich charakter, zameranie a rozsah možno rozdeliť na tie, ktoré zaplnili dovtedy z rôznych, aj ideologických dôvodov „nepokryté“ oblasti spoločenského života a na tie, ktoré boli kompatibilné s aktuálnym vývojom a reagovali na záujem a potreby súdobej čitateľskej verejnosti.

Išlo na jednej strane o odborne orientované časopisy, zamerané na vedecko-technický rozvoj a ekonomiku (napríklad *Iniciatíva vo vede a technike*, ktorú vydávala od r. 1966 Československá vedecko-technická spoločnosť alebo *Ekonomika stavebníctva*, ktorej 1. ročník začal vychádzať v roku 1966). Vznikali aj odborné lekárske časopisy, či *Finančný spravodajca* Povereníctva SNR pre financie, ktorý vyšiel prvýkrát tiež v roku 1966.

Nový priestor pre komunikáciu a prezentáciu dostal prebúdžajúci sa záujem o architektúru, urbanizmus a životné prostredie. Nasledovali ho nové časopisy: *Architektúra a urbanizmus* (štvrtročník, ktorého prvé číslo vyšlo ešte v r. 1967). V tom istom roku vyšlo aj 1. č. *ARS, umelecko-historickej revue SAV*, ale aj časopis pre záujmovo-umeleckú činnosť malých javiskových foriem *Javisko* (1969), časopis pre každého *Žurnál a rodina* (príloha stránickej *Pravdy* – zod. red. Michal Lauko (1970), populárno-vedecký časopis pre jazykovú kultúru *Kultúra slova* (Jazykovedný ústav SAV, 1967).

Produktom krátkej demokratizácie 1. krízy režimu 1956 bola, v roku 1968 už známa, *Mladá tvorba* – mesačník pre literatúru, umenie, život, ktorého šéfredaktorom bol okrem iných aj Miroslav Válek, Peter Hrivnák a nakoniec Ján Buzássy.

Jedným zo začiatočníkov v periodikách roku 1968 bol mesačník Osvetového ústavu a Výskumného ústavu kultúry a verejnej mienky: *Novinky kultúry* (výberová bibliografia českých a slovenských kultúrnych noviniek či *Revue svetovej literatúry* (dvojmesačník pre svetovú literatúru – obidva začali vychádzať v roku 1967).

Širší záber sa snažil obsiahnuť aj *Predvoj*, týždenník ÚV KSS pre politiku, kultúru a hospodárstvo, ktorý bol v čase vzniku (1966) vnímaný ako prominentný časopis prominentných novinárov (jeho šéfredaktorom bol Bohuš Chňoupek, neskôr Milan Lajčiak, v roku 1968 sa pretransformoval do obnoveného *Nového slova*).

Oživenie záujmu o činnosť Matice slovenskej prinieslo viacero periodík, ktoré začali vychádzať v priebehu roku 1968 až 1969 (*Matičné čítanie*, *Matičné slovo*, *Matičné zvesti*, *Matičný spravodaj*), *Náš domov* (1970) a iné.

Aktuálnou a častejšie analyzovanou témou sa stala ochrana životného prostredia, a tak čoskoro začali vychádzať aj príslušné časopisy, napríklad: dvojmesačník *Životné prostredie* (revue pre teóriu a tvorbu živ. prostredia, 1967), *Mladý ochranca* – mesačná príloha časopisu *Ochrany prírody a pamiatok* (začiatok vychádzania v roku 1967). Prišlo však aj k istej rehabilitácii dovtedy tabuizovaných, podceňovaných či priamo zaznávaných spoločensko-vedných odborov akými boli psychológia, sociológia či štatistika, čo sa následne prejavilo vo vzniku nových tlačovín, ako napríklad: *Životná úroveň* (od roku 1970), *Psychológia v ČSSR*, *Sociálna politika*, *Sociológia* (1969), *Svet sociológie* (1970). Rastúci záujem o cestovanie a ekonomiku 4-krát ročne pokryla *Ekonomická revue cestovného ruchu*, ktorej prvé číslo vyšlo v roku 1968.

Doba priala mladým a tak sa zrodilo viacero podnikových a mládežníckych časopisov: od r. 1966 dvojtyždenník *ECHO bratislavského vysokoškolača*, (v redakcii ktorého začínali Peter Zeman, výkonným redaktorom bol M. Bútora, Š. Horský a ďalší), ale aj stredoškolské časopisy *Elán*, trenčiansky *Impulz*, *Homo studiosus* (zo SVŠ Šmeralova 9) a mnohé iné.

K doterajším spoločenským časopisom (Slovenka, Život, Svet socializmu) pribudli ďalšie oddychové tituly : napr. *Horizont* (Magazín Sveta socializmu. Mesečník pre zábavu a poučenie, (1965), od roka 1968 príloha denníka *Pravda* – *Pravda na víkend*, alebo *Výber*, ktorý mal podobné zameranie ako *Readers Digest*. Mladej móde pre 14-ročné bol určený časopis *Dievča* (1969), ženám bol od r. 1969 venovaný časopis *Eva* atď.²³¹

Čitateľ si mal z čoho vyberať a noviny si mohli konkurovať, pretože rok 1968 priniesol zrušenie cenzúry (a napokon aj kontroly nad tým, čo v tlači vychádzalo). Nestalo sa tak však zo dňa na deň. Až do januára 1968 bola totiž pod systematickým tlakom konzervatívnych straníckych elít a ich úsilia potlačiť aj túto druhú krízu režimu (datovanú už od polovice 60. rokov) za každú cenu. Prešiel preto istý čas, kým si tlač uvedomila a zvykla na to, že môže písať slobodnejšie. Vo februári (26. 2. 1968) sa novinári rozhodli zobrať iniciatívu do rúk a zorganizovali v Prahe veľký aktív novinárov. Žiadali zrušenie cenzúry a rozhodli o zvolaní mimoriadneho zjazdu, ktorý by revidoval výsledky a uznesenia zmanipulovaného zjazdu z roku 1967.

Prielom v jej opatrnom a statickom chode mala podľa pamätníkov, napríklad aj šéfredaktora *Smeny* Antona Kurinu, v tomto čase zohrať kauza vysokopostaveného dôstojníka, Novotného protežanta – generála Šejnu, defraudanta, ktorý nezákonne obchodoval s vojenským inventárom, aby napokon emigroval aj s ukradnutými tajnými dokumentmi do USA. Prepukla na jar roku 1968 a prvý raz umožnila tlači investigatívny prienik do najvyšších straníckych štruktúr a v podstate slobodnú, neregulovanú interpretáciu jeho výsledkov. Zároveň kauza, ktorá po prvý raz mohla odhaliť a zverejniť skorumpované zákulisie vládnucich elít, definitívne ukázala médiám, že doba sa naozaj radikálne zmenila a sloboda slova je reálna. Dňa 4. marca Predsedníctvo ÚV KSČ zru-

231 *Slovenská národná bibliografia. Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v roku 1966 - 1970*. Zost. A. Babiková. Martin : Matica Slovenská, 1997.

šilo obsadzovanie cenzorov z nomenklatúry aparátu strany a navrhlo, aby predbežnú cenzúru nahradila cenzúra následná, uskutočňovaná Ústrednou publikačnou správou. Napriek tomuto kroku cenzúra, v obmedzenej podobe, existovala ďalej. Keď napríklad mal ísť po porade komunistických strán v Drážďanoch, na ktorej bol vývoj v Československu podrobený kritike, v televízii už pripravený rozhovor herca Ladislava Chudíka so Zorou Jesenskou, známou svojimi kritickými a emocionálnymi prístupmi k otázkam obrody československej spoločnosti, a mali v ňom reagovať na útoky nemeckého publicistu voči J. Smrkovskému a demokratizačnému procesu, ktorý reprezentoval, rozhovor sa neodvysielal. Išlo hádam o jeden z posledných zásahov do slobody vysielania po predbežnom obmedzení cenzúry a ukázal nielen konzervativizmus V. Biľaka a jeho suity, ale aj to ako sa totalitná moc len ťažko zbavovala svojich výhod a mocenských praktík.²³²

Dvaja redaktori denníka SÚV ČSM *Smena* (Slavo Kalný a Oto Fülöp) urobili ďalší krok na ceste oslobodzovania tlače a zhadzovania pút – svojim spôsobom bezprecedentný akt, keď 10. marca napísali a publikovali otvorený list prezidentovi A. Novotnému, v ktorom ho žiadali, aby odstúpil z funkcie (čím prekročili nepísané hranice a porušili tabu – dovtedy nemysliteľným spôsobom). Udalosti začali naberať rýchly spád.

S demokratizáciou, slobodou slova a publikovania, zrušením cenzúry, ideologických limitov a obmedzení sa tlačí náhle otvárali nečakané a netušené nové možnosti, ktoré potom už rýchlo a dôsledne využila. Treba tu však pripomenúť, že tlač a slovenská zvlášť mala nemalú zásluhu na demokratizácii československej spoločnosti v šesťdesiatych rokoch, kedy sa najmä legendárny týždenník *Kultúrny život* stal platformou na výmenu názorov pre aktuálne kultúrne, umelecké i politické témy, ktoré na jeho stránkach rozvíjali v relatívne slobodnej diskusii spisovateľa, novinári, kritici, hudobníci i výtvarníci. Politické pomery na Slovensku mu dávali istú mieru slobody najmä v 60. rokoch, ktorá prilákala aj českých intelektuálov a reformne mysliace osobnosti i českých čitateľov. A napriek tomu, že sa ich názory na problémy a ich riešenie časom začali rozchádzať, pretože slovenskou prioritou sa po rehabilitáciách stalo štátoprávne vyriešenie postavenia Slovenska v spoločnom štáte na princípe rovného s rovným a českou zas zásadná demokratizácia a premena režimu, časopis svojou živosťou a širokospektrálnosťou získaval stále viac čitateľov aj medzi mladými. Bol originálnym periodikom, ktoré istý čas nemalo v Československu porovnateľný pendant.

Trochu sa ním nechal inšpirovať Chňoupkov stranícky *Predvoj*, ale ten k svojim politickým témam pristupoval omnoho konzervatívnejšie, čím výrazne limitoval okruh čitateľov ochotných ho čítať. V Čechách mali podobný charakter zastavený týždenník *Literární noviny*, ktoré koncom februára vyšli opäť, ale už pod názvom *Literární listy*, ako nový časopis Zväzu československých spisovateľov.

232 V júni bola cenzúra zákonom č. 84/ 1968 Zb. zrušená. Išlo o jeden z významných výdobytkov československej reformy roku 1968. V § 17 bola špecifikované zrušenie takej cenzúry cit.: „... pod ktorou sa rozumejú akékoľvek zásahy štátnych orgánov proti slobode slova a obrazu ...“. Hlasovanie o tejto novele zákona v parlamente však neprebehlo úplne jednohlasne, 30 poslancov bolo proti a ďalších 17 sa hlasovania zdržalo.

Kultúrny život bol v prvej polovici 60. rokoch nepochybne na špici československých periodík. Istý útlm mu bol vnútený v ich druhej polovici, vtedy sa články stali neosobnejšími, a monotematickejšími, k čomu prispel aj istý odliv českých prispievateľov, ktorí si pre svoje diskusie našli optimálnu platformu doma a tam si už, ako vždy predtým, úplne vystačili sami.

V roku 1968 sa postupne zmenil charakter časopisu, v ktorom jeho najsilnejšia stránka – širokospektrálnosť začala strácať priestor a postupne sa zužovala na politické témy, ktoré postupne prevažovali nad kulturologickými príspevkami, čo zúžilo aj počet jeho potenciálnych čitateľov. Nebola to najšťastnejšia cesta, pretože vo víre udalostí, ktoré začali mať už od februára 1968 na svoju dobu naozaj rýchly spád, politicky orientovaný týždenník reagoval často už neaktuálne a do popredia sa tak dostávali denníky, ktoré mali výhodu operatívnych, takmer bezprostredných informácií a reakcií.²³³ Navyše sa po radikálnej výmene vedenia koncom roku 1967 začala jeho postupná dezintegrácia, odvolaním dvoch redaktorov (Pavla Lička a Jána Proháčku). Dobrovoľne ho opustil Roman Kaliský potom, čo sa dozvedel, že sa o jeho odchode na Výbore zväzu slovenských spisovateľov rokovalo tiež a Juraj Špitzer sa vzdal funkcie šéfredaktora. V marci 1968 pokračovali problémy *Kultúrneho života* demonštratívnym odchodom Ladislava Novomeského a Miroslava Válka a Vojtecha Mihálika z redakčnej rady. Neskôr odišla ďalšia väčšia skupina redaktorov.

Nosné témy roku 1968 sa prelínali prakticky všetkými denníkmi a najznámejšími periodikami. Redakcie a novinári k nim pristupovali z rôzneho uhlu pohľadu. Niektorí len prevzali základnú informáciu, iní si prizývali politikov, alebo odborníkov, s ktorými témy rozpracovali, ďalší sa obracali na verejnosť a zisťovali jej názory a postoje ku konkrétnemu problému. Nešlo iba o naozaj dôležité spravodajstvo z diania v štáte, prechádzajúceho meandrami politických a hospodárskych zmien, ale aj o relatívne nové témy: environmentálne, kultúrne a štátoprávne, o témy filozofické, etické a historické. Ľudí v tomto čase zaujímalo všetko, pretože sa zrazu otvárali otázky a oblasti, o ktorých sa mohlo po dlhom čase znovu otvorene, kriticky a konštruktívne diskutovať.

Medzi priority patrili rehabilitácie nespravodlivo odsúdených obetí vykonštruovaných politických procesov. Čitateľ si mohol prečítať výpovede týchto ľudí, resp. ich príbuzných, ktoré poskytovali otrasné svedectvá zo zákulisia doby.

Na stránkach *Kultúrneho života* zas vychádzali úvahy ich a súputníkov o základných hodnotách, ich sebaspytovanie – prečo mlčali a dovolili, aby k nepravostiam prišlo. S tým súviselo hľadanie mravných princípov, vyrovnávanie sa s vlastným svedomím. V 50. rokoch sa mnohí nechali vo svojich príspevkoch strhnúť k morálnemu odsudzovaniu stíhaných, ako napríklad Ladislav Mňačko svojimi „investigatívnymi“ reportážami, či Juraj Špitzer v známom článku *Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť našej literatúry*. Iní sa podrobili previnilej sebakritike (Michal Chorváth, Dominik Tatarka), niektorí zaplatili svoju daň oslavnou poéziou. (Vojtech

233 TIMURA, Viktor. Intelektuálne a národné dimenzie Kultúrneho života. In.: *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*. Bratislava: NLC, 1998, s. 29.

Mihálik, Milan Lajčiak, Andrej Plávka, Ctibor Štítnický a ďalší). „Doba si žiadala“ svoju daň a kultúrna obec ju zaplatila, najvyššou menou. Novinári sa však už na svojom zjazde v roku 1963 otvorene postavili zoči-voči svedomiu i svojmu podielu na podpore stalinských praktík a na strane druhej, o to horlivejšie sa zasadzovali za občiansku a stranícku rehabilitáciu ich obetí. Sami sa cítiac režimom oklamaní. Odhalovali nezákonnosť procesov a tragické osudy ich obetí.

No v *Kultúrnom živote* rezonovali aj otázky kultúrne najmä v súvislosti s postavením spisovateľa ako súčasť viacerých nedoriešených tém z predchádzajúceho obdobia, ktoré napokon dost' významne zapíňali jeho stránky. Ešte vo februári 1968 tu vyšiel článok Petra Karvaša *Otvorené otázky*, v ktorej sa zaoberal súdobými problémami kultúrnej politiky komunistickej strany a ktorú pôvodne pripravil do diskusie Zjazdu československých spisovateľov na zasadnutí jeho ústredných orgánov v Dobříši ešte v roku 1967, ale na zjazde napokon zrejme pre kritickosť, neodsznel.

Ešte väčší priestor venovali viacerí novinári kauze Ladislava Mňačka. Prominentný novinár bol vďaka svojmu temperamentu a excesom vďačným objektom svojich kolegov. Redaktor *Smeny* Gavril Gryzlov publikoval vo svojom domovskom deníku rozsiahlu kritickú úvahu o Ladislavovi Mňačkovi aj v súvislosti s jeho tlačovou konferenciou vo Viedni (kde mu práve vyšiel román *Agresori*). V *Kultúrnom živote* uverejnený celostránkový článok Jána Roznera *Ešte raz (a vlastne prvý raz) o prípade Ladislava Mňačka* zas obhajoval Mňačka voči kritickým riadkom redaktora *Smeny* Gavrila Gryzlova.

V týchto novinách vyšiel aj článok Antona Hykische, ktorým otváral ďalší problém podrobne rozpracovanú tému „zahanbujúceho správania“ slovenských spisovateľov na IV. zjazde Zväzu československých spisovateľov z konca júna 1967. Ich konanie, podľa neho „vrhlo tieň na meno slovenských spisovateľov“. Mal na mysli „skupinku“ spisovateľov, ktorí na pôde zjazdu podpísali List, v ktorom varovali pred anarchiou bezbrehej a nekontrolovanej demokratizácie. Túto skupinku tvorilo niekoľko slovenských spisovateľov (Juraj Špitzer, Vojtech Mihálik, Miroslav Válek, Vladimír Mináč, Ján Kostra, Alexander Matuška, Karol Rosenbaum, Ladislav Luknár, Ján Poničan, Jarmila Lazarová) a deväť českých spisovateľov (Ján Drda, Arnošt Lustig, Jiří Hanzelka, Jan Pilař, Jan Procházka, Václav Lacina, Jozef Sekera, Vojtech Cach). List, ktorý zo zjazdovej tribúny prečítal Miroslav Válek (a pravdepodobne ho aj koncipoval) sa jeho signatári dištancovali od „hysterického, emocionálneho a prehnaného „kriticismu zjazdu, ktorý sa podľa nich zaoberal viac politickou oponenciou voči vláde a KSČ, ako literárnymi problémami. (*Kultúrny život* uverejnil 29. marca 1968 celý text démonizovaného Listu účastníkom IV. zjazdu Československých spisovateľov spolu s vyjadreniami niektorých jeho signatárov (Jan Procházka, Juraj Špitzer, Vojtech Mihálik).

Sloboda slova, tvorby, zrušenie cenzúry však boli otázky, ktoré paralelne súviseli aj s politikou a zároveň aj s literatúrou. Keďže bola táto kauza sporadicky, ale stále prítomná na stránkach týchto časopisov, nakoniec na ňu reagoval v *Kultúrnom živote* aj

Miroslav Válek osobne a podrobne vysvetlil svoje dôvody, prečo takýto list prečítal, a vyjadril sa aj k Mňačkovi pod názvom *Dve otázky na rozmýšľanie: Svedomie a pravda*. Rozhodol sa vyjadriť k svojej účasti na opozícii voči IV. zjazdu čs. spisovateľov. Svoj nesúhlas s čítaním listu Solženicyna určeného pôvodne delegátom Zjazdu sovietskych spisovateľov zdôvodnil tým, že išlo o internú sovietsku záležitosť a kritika „priateľov“ mu prišla ako nevhodná. Pripomenul, že podobný postoj zaujal aj prof. Eduard Goldstücker.

Nesúhlasil aj s tým, že sa na straníckej skupine v prvý deň zjazdu z neznámych dôvodov, pertraktovala výlučne téma izraelsko-arabského konfliktu a navyše jednostranne interpretovaná. List podľa neho, nemal byť paušálnym odsúdením zjazdu. Válek tiež odmietol považovať IV. zjazd za príčinu súdobých „revolučných zmien v spoločnosti“, ako to radi robili iní.

Vyjadril sa aj k problému emigrácie L. Mňačka. Vyslovil poľutovanie nad tým, že sa L. M. rozhodol zmeniť pomery v ČSSR za jej hranicami, pričom k nim prišlo aj bez neho a doma. Odmietol porovnávanie mravného posolstva L. Mňačka s L. Vaculíkom (J. Rozner, K.Ž., č.4, 15. 3. 1968), ktorí vraj zdiskreditovali režim a otriasli jeho autoritou. Válek na margo konštatoval, že Rozner tu poskytol „časť Vaculíkovej mravnej kvalifikácie Mňačkovi, ktorý ju nemá a Vaculíkovej pravdy – Mňačkovmu omylu“.

Anton Hykisch mu v *Kultúrnom živote* v článku *Malá hra viny* odpovedal a opakovane odsúdil List, ktorý sa podľa neho stal súčasťou „zastrešovania a nátlaku straníckych orgánov voči spisovateľskej obci“, pretože List bol neskôr účelovo používaný proti ostatným spisovateľom ako argument voči nejednotnosti a nesprávnosti ich postojov.

Pre lepšiu orientáciu čitateľov začal *Kultúrny život* publikovať príspevky z diskusie IV. zjazdu spisovateľov z júna 1967. Prejav L. Vaculíka *Občan a moc*, anketu *Čo očakávate od zjazdu spisovateľov?*, ale aj originálne znenie Listu účastníkom IV. zjazdu Zväzu československých spisovateľov. Začalo sa obdobie frontálneho nástupu novinárov za demokratizáciu slovenskej spoločnosti.

Kultúrny život publikoval rozhodnutie výboru Zväzu slovenských spisovateľov o zvolaní mimoriadnej konferencie slovenských spisovateľov s programom riešenia problémov vo zväze, ako aj rehabilitácii spisovateľov poškodených v 60. rokoch. Publikoval tiež *Ohlas výboru Zväzu slovenských spisovateľov* (ZSS), v ktorom zverejnil najpálčivejšie požiadavky slovenských spisovateľov. Išlo o bezodkladné odvolanie A. Novotného a M. Chudíka z funkcií. Žiadali zaviesť tajné voľby do všetkých straníckych orgánov a organizácií, ohraničiť funkčné obdobie vo všetkých vyšších funkciách na obmedzené obdobie, aby sa nestalo, že funkcionár má funkciu do dôchodku, usporiadať štátoprávne vzťahy medzi Čechmi a Slovákami v intenciách Košického vládneho programu, teda na základe „plnej rovnoprávnosti“. Žiadali intenzívnejšie a objektívnejšie informovanie o Slovensku v masovokomunikačných prostriedkoch, tak aby sa odbúrali mýty a predsudky českej verejnosti o Slovensku ako o „nespolahlivej a slabšej časti“ spoločnej republiky.

Chceli osvetliť dôsledne všetky okolnosti a zákulisie politických procesov, vrátiť stránke legitímácie Ondrejovi Pavlíkovi a Edovi Frišovi, nápravu odcudzeného vzťahu k socialistickej inteligencii a napokon zrušiť starý tlačový zákon a predovšetkým ustanovenia o cenzúre v ňom a zrušiť „súbor opatrení“ uskutočnený po IV. zjazde spisovateľov.

V marci 1968 začali v československom rozhlase v priamom prenose vysielat' mítingy, na ktorých sa širokej verejnosti predstavili osobnosti novej – reformnej politiky – Pavel Kohout, Gustáv Husák, Jiří Šabata, Eduard Goldstücker, Jozef Smrkovský a ďalší. Sprostredkovali dovtedy nebývalý priamy kontakt politikov a osobností kultúrneho života s občanmi. Bezprostrednosť a evidentné spoločné úsilie hľadať riešenia vytvárali silnú atmosféru dôvery a súdržnosti, ktorá pomáhala presadzovať nové idey aj nové tváre, reformné úsilie. Najfrekvencovanejšie otázky a kritické podnety zúčastnených občanov sa sústredili na vedúcu úlohu KSČ, jej vedenia a vznik iných politických strán. Prenosy sa začali v Prahe, ale ďalšie sa uskutočnili aj v Brne a v Bratislave.

Kultúrny život „riešil“ akčný program, ekonomickú reformu, ale veľký priestor venoval federalizácii spoločného štátu, ktorá mala byť vyplnením dlhoročného snaženia Slovákov o rovnoprávne postavenie v spoločnom štáte. Tu sa viedla rozsiahla polemika o tom, čo má byť skôr – demokratizácia alebo federalizácia, ako reakcia na tvrdenie českej strany, aby sa s federalizáciou počkalo, kým sa nedotiahne demokratizácia spoločnosti. Tento názor podporila aj anketa v českej verejnosti, podľa ktorej považovali federáciu za zbytočnú, prinášajúcu najmä zvýšenie nákladov a viac úradníkov.²³⁴ Išlo teda o ďalšie pokračovanie reformy českej a slovenskej spoločnosti, o ďalšiu etapu zápasu za rovné postavenie Slovákov.

Rozpor sa preniesol aj priamo do *Kultúrneho života*, pretože kým redakcia prioritizovala demokratizáciu, časť významných členov jej redakčnej rady preferovalo federalizáciu, ktorú považovalo za predpoklad a nevyhnutnú súčasť demokratizácie spoločnosti. V marci 1968 pokračovali problémy *Kultúrneho života* demonštratívnym odchodom Ladislava Novomeského a Miroslava Válka a Vojtecha Mihálíka z redakčnej rady údajne preto, že nesúhlasili s postojom týždenníka k aktuálnemu blízkovýchodnému arabsko-izraelskému konfliktu, no v pozadí rozporov bol aj ich nesúhlas s prezentovaním názoru týždenníka na postup reforiem a s tendenciami odďaľovať federalizáciu na neurčito, až keď sa pomery dôsledne zdemokratizujú a vytvoria sa pre federáciu lepšie podmienky. Z K. Ž. zakrátko odišli aj ďalší redaktori – Katarína Hrabovská, P. Berta, Iva Kerná a Viera Millerová, čím sa definitívne rozpadol jeho kompaktný tvorivý kolektív.

Na stránkach časopisu sa riešili aj zaujímavé a podnetné návrhy na zmenu postavenia komunistickej strany, ktorá si svoju vedúcu úlohu zakotvila v ústave z roku 1960. Anton Hykisch rozvíjal neprirodzenosť takéhoto postavenia jednej politickej strany odporujúceho „národnej, rasovej, sociálnej či názorovej“ mnohotvárnosti a mnohorozmernosti sveta.

234 RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci v 20. storočí*. Bratislava : Academic Electronic Press a ústav T. G. Masaryka, 1998, s. 230.

Jednou zo široko spracovaných tém bola aj konferencia Zväzu slovenských spisovateľov z 30. apríla 1968, ktorej *Kultúrny život* venoval májové dvojčíslo a publikoval jej búrlivý priebeh. Ten vyvolala kritika slovenských spisovateľov na IV. zjazde Zväzu československých spisovateľov v roku 1967 a nespokojnosť s pretrvávajúcou pasivitou zväzu a časti spisovateľov. Naopak, predstavitelia tzv. zdravého komunistického marxistického jadra odmietli destabilizáciu spoločnosti. Poukazovali na, podľa nich „vedľajšie úmysly a pochybné zázemie novodobých reformátorov“.

Konferencia prehľadila priepasť medzi dvoma úplne protichodnými názorovými prúdmi: konzervatívnych spisovateľov – komunistov verných štátostrane a jej režimu a ich liberálne orientovaných oponentov, ktorí trvali na výraznejšej demokratizácii a slobode tvorby a umeleckého života na Slovensku, jeho aktívnejšej účasti na obrodnom procese Československa. Na druhej strane sa tu vyjasnili postoje a diferenciacia slovenskej kultúrnej obce (L. Novomeský sa zapísal pamätným výrokom, ktorým možno postoj jeho súputníkov charakterizovať: že síce on je za reformu socializmu, ale nie za jeho likvidáciu).

V druhej polovici júna ju nasledoval mimoriadny celoštátny zjazd novinárov, ktorý schválil nové stanovky kacírsky popierajúce „vedúcu úlohu KSC“ . Prihlásil sa k socializmu, ale v demokratickej podobe a k tradícii humanizmu. Za cieľ si namiesto straníckosti vytýčili ochranu slobody slova, prejavu a tlače a dodržiavanie deklarácie ľudských práva. Žiadali tiež právo na vyjadrenie sa k nomináciám funkcionárov zväzu a v štátnom aparáte, zvýšiť autoritu novinárskeho povolania. Na tomto zjazde bol zrušený Zväz československých novinárov a k už existujúcemu slovenskému zväzu pribudol zväz český. Slovenskí novinári vyzvali na odstúpenie vedúcich funkcionárov KSC, ktorí brzdili obrodny proces (Jána Janíka, Vasila Biľaka i Mateja Lúčana). Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSC začiatkom mája 1968 označilo súdobú politickú situáciu za nebezpečnú. V Pravde bol publikovaný názor Vasila Biľaka, ktorý sa o médiách vyjadril ako o „nástrojoch štátnej propagandy, ktoré musia bezvýhradne slúžiť štátnej politike“, ktoré „nesmú pripustiť propagáciu strane nepriateľských názorov a ideológii“.

„Mienkotvorné“ denníky stranícka *Pravda*, odborárska *Práca*, či mládežnícka *Smena* plnili svoje základné úlohy a venovali svoje stránky každodennému informovaniu o najvýznamnejších vnútropolitických a zahraničných udalostiach. Každý z týchto, povedané dnešným slovníkom „najčítanejších“ periodík sa venoval aj svojmu špecifickému zameraniu. Spravidla si však našli priestor aj pre vybrané témy, ktoré rôznymi formami besied, ankiet a odborných diskusií hlbšie rozpracovali.

Práca sa okrem odborárskych otázok v novom liberálnejšom prostredí, venovala zlepšovaniu pracovných podmienok, pracovnoprávnej ochrane zamestnancov, kritike pasívnych, formálnych odborov a ich postaveniu v podnikoch. Od roku 1963 sa však zaujímala aj o aktuálne historicko-politické témy, ktorým sa venovala intenzívnejšie (napríklad diskusia o oživení výročia SNP a jeho objektívnej interpretácii) vyšla pod

názvom *Politické ciele povstania. Beseda s historikmi a účastníkmi SNP*.²³⁵ Pod gestorstvom hlavného redaktora denníka – Ladislava Zajaca a za účasti Mieroslava Hysku, Samuela Faltána a Anny Štvrtcekej však nenašla u všadeprítomných straníckych orgánov pochopenie a tie jej zverejnenú podobu kritizovali. Z nich najmä *Smena* vygenerovala tvorivý kolektív mladých redaktorov, ktorému sa darilo živými stránkami, záujmom o mladých ľudí a teda aj o témy a problémy, ktoré riešili.

Smena (SÚV ČSM) sa po rokoch stagnácie a prešľapovania, zámerne sa dištancujúc od straníckych tém, snažila flexibilnejšie reagovať na dianie v spoločnosti. Jednou z jej najväčších akcií na začiatku roku bola propagácia a zorganizovanie zbierky na Alweg, visutý dopravný systém vo Vysokých Tatrách, ktorý mal riešiť dopravu na pripravovaných majstrovstvách sveta v lyžovaní. Ministerstvo dopravy nápad pre finančnú náročnosť odmietlo.

Vyzbieralo sa vyše 5 mil. Kčs, ale nakoniec sa použili na úplne iný účel a v Tatrách sa postavila TEŽ (Tatranská elektrická železnica). Akcia však mala význam ľudský a občiansky, pretože bola prvou spoločnou a spontánnou odpoveďou (akýmsi pozitívnym odporom) verejnosti voči neochote štátnych orgánov, prvou svojho druhu po desiatkach rokov pasivity. Ďalším neobvyklým občianskym počinom bola napríklad *petícia* povereníkovi školstva Matejovi Lúčanovi za zlepšenie postavenia a ohodnotenia vychovávateľov.²³⁶

Denník dal priestor aj aktuálnym rehabilitáciám, ku ktorým sa vyjadril Milan Vároš, napr. v článku *Tragédia slovenských generálov* (J. M. Kristína, Ing. V. Kováča, a J. Marka) alebo článku a rozhovoru so synmi Viliama Žingora. Rovnako sa venoval aj v celej spoločnosti rezonujúcim medzníkov národnej histórie a historických osobností, napr. Štefánikovi. Téma, ktorá rezonovala aj v ostatných periodikách, oslovila verejnosť natoľko, že vyvrcholila pochodom stopäťdesiatistícového davu na Bradlo.

Tlač neobišla ani otázky postavenia Slovenska v spoločnom štáte a otvorila otázku umiestnenia Slovákov v zahraničnej službe. V rozhovore J. Čomaja s doc. P. Pollákom zo SAV si čitateľ *Smeny* 22. marca 1968 mohol prečítať, že z 96 československých veľvyslanectiev (konzulátov a misií) iba sedem je obsadených Slovákami (v Guinei, Tanzánii, Líbyi a pod.). Kritizovala sa tak práca ministra zahraničných vecí Václava Davida, ktorý bol už pätnásť rokov vo funkcii a ani nové reformné trendy mu nezabránil obsadzovať veľvyslanectvá nekompetentnými osobami (v Moskve kultúrny atašé Milsimer – povoláním maliar natierač). Kritika neobišla ani Jozefa Lenárta, ktorý mal ešte v roku 1963 ako predseda SNR prisľúbiť, že sa budú robiť kádrové rezervy pre zahraničnú službu.

Situácia nebola lepšia ani v zahraničnom obchode. Kým do roku 1951 bolo na Slovensku viacero PZO (Koospol, Ligna, Chemapol, Metalimex, Exiko a pod.) i Vyššia hospodárska škola pre zahraničný obchod, v r. 1951 sa zrušili. A tak mal v r. 1964 československý zahr. obchod 17 171 pracovníkov, z toho 729 Slovákov. Minister Ing. Hamouz totiž odmietol „parceláciu ZO podľa národnosti“.

235 Práca, 28.08.1963.

236 *Smena*, 31. 01. 1968.

Anton Hykisch v článku *Opona pre staršieho brata* analyzoval pojem *jednotná česko-slovenská kultúra* – negatívne. Konštatoval, že kým na Slovensko prúdila české knihy noviny, časopisy, platne, filmy akoby automaticky, opačne to však akosi nešlo pre odpor a nezájum.

Smena sa však zaoberala aj otázkami jej vlastnými a tak publikovala priebeh diskusie k zmenám v mládežníckom hnutí, výmeny názorov študentov na ciele a úlohy týchto organizácií, sprevádzala ich v presadzovaní autonómnejšieho postavenia slovenských a záujmových organizácií na princípe dobrovolnosti. Prezentovala úsilie vysokoškóľákov na celoštátnom aktíve VŠ, aby mali VŠ organizáciu mimo ČSM, s nevyberovým členstvom a aby vznikli jej národné pendanty. Mala vzniknúť samostatná slovenská organizácia, ktorá by sa sama rozhodla, kam sa začlení.

Tlač sa tiež venovala otázkam školstva a vzdelávania, sociálnym problémom mladých v poľnohospodárstve a ich úbytku v tomto odvetví. Generačným problémom mladých ľudí, mladých rodín a mladých zamestnancov.

Návratom k článkom zo začiatku 60. rokov potom ukázala priepastný rozdiel medzi myslením pôvodných straníckych štruktúr a súdobou atmosférou. Stalo sa tak napr. aj vďaka záznamu besedy Mateja Lúčana a Michala Chudíka so 400 študentmi na Mladej garde ešte v apríli 1964. Ich rozšafné a povrchné odpovede svedčili o formálnom prístupe v 60. rokoch toľko propagovanej akcii Strana hovorí s mládežou, ktorá mala pomôcť vzájomnej komunikácii a naznačili niektoré príčiny jej nezdaru.

Napríklad na otázku, prečo majú mladí ľudia málo možností vycestovať, dostali od Chudíka takúto odpoveď: „*Treba vedieť, že kapitalistická cudzina po Vás netúži. Koľko strana a vláda považuje za potrebné, toľko umožňuje.*“ Na otázku čo si myslí o kritike K. Ž.: sa duchaplný politik nechal počuť: „*Som za túto kritiku. Či nadarmo s. Mináč dvíha prst, aj keď ešte málo, proti úpadkovému západnému umeniu? Pozrite sa na umenie takého Rudavskéhoho ...porovnajte s Trizuljakom, Kulichom. Je to umenie, keď žena má miesto hlavy rýľ a miesto nôh hrable, kto z Vás by chcel s takou ženou chodiť?...*“

Na zamietnutie študentského karnevalu M. Lúčan odpovedal: „*Počíta sa s tým, že študenti vyrukujú do ulíc 1. a 9. mája (smiech)... Ja osobne v nich (karnevaloch) nič veľkého nevidím. A prečo sa izolovať od rob. a roľníckej mládeže?*“

No pôvodné stranícke štruktúry zostali v novej reformnej vláde aj na iných postoch a bez toho, aby sa v myslení čo i len o krok posunuli. Jednou z nich bola aj ministerka spotrebného priemyslu Božena Macháčová, ktorá bola na tomto poste už dvanásť rokov. Na otázku, prečo sa redukovala výstavba pradiarní, ktoré mali saturovať nedostatok pracovných miest pre ženy v regiónoch na Slovensku, odpovedala v roku 1968, že by na to Slovensku musela zarobiť česká robotnícka trieda! Čo spätne vyvolalo protestné rezolúcie.

Mládežnícky denník *Smena* stúpala na kvalite, dostával šťavu, ale hoci svoje stránky zaplňala aj kultúrnymi informáciami, nezbavila sa istej upätosti a dôstojnosti natoľko, aby skĺzla k propagácii napríklad populárnej hudby, či skupín, akcií malých javiskových foriem alebo k problémovým témam mládeže.

Treba povedať, že sa pokúšala prekročiť ideologický prah „orgánu SÚV ČSM“ a otvárala ankety zamerané na problémy a otázky, ktoré sa týkali života mladých ľudí. Od vzťahov rodičov a dospievajúcich detí počnúc, cez otázky a problémy vzdelávania, pripravovanú reformy školstva až po problémy s umiestňovaním 15-ročných absolventov základných škôl v tomto období silných populačných ročníkov.

Slovenská reformná tlač sa zmenila. Šedé, zošnurované, fádne správy, schematické články a vyfabulované reportáže pracovných rekordov z fabriek, roľníckych družstiev a slovenských polí sa dostali na okraj a denníky dostávali na svoje strany farbu, život, zaujímavé témy a humor. Do popredia bol vysunutý človek v každodenných starostiach a radoostiach, ženská otázka i generáčne problémy, svet mladých s ich príbehmi, túžbami a problémami, ankety, sociologické prieskumy. Novú vládu zaujímali názory ľudí, ich problémy, radosti, ale aj ich nespokojnosť.

Okrem všadeprítomnej spoločenskej reformy – najaktuálnejších politických udalostí, ktoré však boli okorenené diskusiou, polemikami a názormi verejnosti, sa ďalšou nosnou témou stala ekonomická reforma, resp. hospodárske a sociálne problémy. Správa z tlače napríklad konštatovala, že koncom septembra 1967 mali ľudia v Československu o 5 mld korún vyššie vklady ako rok predtým.

Nešlo však len o prejav zvyšujúcich sa príjmov obyvateľstva, či jeho sporivosti, ale najmä o problémový trh, ktorý neponúkal veľa možností pre spotrebu.²³⁷ Nedostatky v zásobovaní sa prejavovali prakticky sústavne. Napr. aj fakt, že za rok pribudlo 17 500 čakateľov na autá, takže už bolo registrovaných 180 000 žiadostí na autá s vinkulovaným vkladom. Chýbali byty, spotrebný tovar (v tomto čase *Roháč* uverejňoval na konci každého týždňa v čitateľskej rubrike *Úzky profil*, čo kde práve na trhu chýbalo. Trvalo najvyššiu priečku si celé týždne udržali nože do strojčeka na mäso, toaletný papier, cesnak, mletá paprika, vodovodné armatúry, stavebné materiály, nábytok, biela technika, elektronika atď.). Čaro nechceného (humoru) potom mali odpovede niektorých výrobcov týchto nedostatkových komodít. K ďalšej veľmi aktuálnej spoločenskej téme – ochrane pamiatok zas *Roháč* otvoril rubriku *Dedičstvo otcov zachovaj nám pane... lebo my na to nestačíme*.

Periodiká otvárali témy, ktoré zaujímali bežných čitateľov, otvárali otázky zvyšovania miezd, detských prídavkov, dôchodkov, predĺženie materskej dovolenky na 26 týždňov, skrátenie pracovného času na 42,5 hodín a päťdňový pracovný týždeň, zrušenie limitovania dôchodkov pracujúcich dôchodcov a pod.

Stále neuspokojivú situáciu v nedostatku bytov sa snažili vládne orgány mierniť pravidelnými informáciami o výstavbe na stránke periodík. V *Pravde* Ústredná rada družstiev napríklad publikovala informáciu o aktuálnych 3 – 4-ročných čakacích lehotách na družstevný byt. Podľa nej v Bratislave a v Prahe sa pohybovala lehota čakania na pridelenie družstevného bytu od 8 do 12 rokov. Len za rok 1967 však pribudlo 46 424 bytov (čo

237 Slovenka, r. 1968 č.2. s.5

bolo vyše 58 % zo všetkých novostavieb). Na roky 1968 – 70 bola výstavba plánovaná na 160-tisíc nových bytov.²³⁸

Nemenej zaujímavou oblasťou bola aj obnovená komunikácia so svetom. Tlač prinášala zvýšený objem reportáží z iných ako socialistických krajín, od cestovateľských a poznávacích až po sondy do ich kultúry, rozhovory s osobnosťami, popularizáciu tohto zakázaného sveta. Reagovali na zvýšený čitateľský záujem, viaceré časopisy otvorili rubriky so zaujímavosťami zo športu, kultúry a každodenného života za železnou oponou.

Časopis Slovenského zväzu žien *Slovenka* sa venoval aktuálnej ženskej otázke, problémom sociálnym a emancipačným. Pravidelne si ako hosťa volal osobnosť z politického života a snažil sa získať odpovede na aktuálne otázky. (Např. v súdobej tlači dost frekventovanej téme vyššieho zastúpenia žien v národných výboroch sa venoval rozhovor s Antonom Ťažkým, povereníkom SNR pre národné výbory). Druhou nosnou témou boli sociálne otázky zamestnaných žien, matiek a ďalšou rozmiestňovanie 15-ročných, z ktorých najmä dievčatá mali s uplatnením problémy. V *Slovenke* z 22. apríla 1968 (č. 17) sa konštatuje, že k 1. 7. 1967 bolo neumiestnených 13 238 15-ročných. K 30. 12. 67 po zásahu ONV, ktoré organizovali burzy práce aj pre Česko zostalo ešte stále 7385 neumiestnených a z nich 5 515 dievčat (v každom okrese od 140 do 300).

Reziduá dogmatizmu predviedli učitelia z niekoľkých okresov na svojej konferencii 3. marca 1968, v Tatranskej Lomnici, kedy sa uzniesli, že problém prefemizovanej školy a jej nízkej kvality treba riešiť zastavením prijímania žien na profesiu promovanej učiteľ a brať ich len po 5. ročník ZDŠ.“

Tlač napokon v tomto čase prebehla svoju dobu a sama výdatne akcelerovala politický vývoj. Začali sa objavovať prvé príznaky pluralitnej, liberálnej spoločnosti, prvé signály o spájaní sa ľudí iného zmysľania, o vzniku nových združení, z ktorých sa mohli vygenerovať nové konkurenčné politické strany, reč bola aj o slobodných voľbách. Bratiské štáty začali čoskoro vyčítať politickému vedeniu Československá, že sa mu situácia vymkla z rúk. Zlom nastal v auguste 1968 po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy na územie suverénneho štátu. Novinári v tých dňoch prekonávali samých seba, operatívne vysielali z najnečakanejších miest, informovali a upokojovali obyvateľstvo, zdieľali s ním šok i pobúrenie a roztrpčenie.

Médiá boli medzi prvými, ktoré invázia štátu postihla, pretože ich spacifickovanie a ovládnutie bolo základným predpokladom zvládnutia dramatickej situácie zo strany okupantov a ich potenciálnej náhradnej vlády.

Vyšli mimoriadne vydania všetkých relevantných denníkov i niektorých týždenníkov (*Pravda*, *Práca*, popoludní *Pravda*, *Smena*, *Kultúrny život* a ďalšie. Vychádzali ešte niekoľko dní a v rekordnom náklade – publikovali vyhlásenia Predsedníctva ÚV KSČ (odsudzujúce vojenskú okupáciu krajiny, výzvy ústavných činiteľov, vyhlásenie Zväzu slovenských novinárov, prejav prezidenta, protest vedcov, závodov, spoločenských organizácií a známych osobností verejného života a pod., ktoré sa niesli v duchu pro-

238 BYSTRICKÝ, ref. 73, s. 45- 46.

testu voči okupácii a žiadali odchod intervenčných vojsk. Keďže spoje a ďalekopisy boli prerušené, informácie sa získavali osobne.

Boli postupne obsadené redakcie hlavných médií – rozhlasu, televízie a denníkov. Tie začali operatívne vysielat' z rôznych improvizovaných utajených miest. Prestala pracovať distribúcia tlače. Predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo o personálnom prehodnotení vedení redakcií, o individuálnych pohovoroch s vedeniami jednotlivých periodík a o spôsobe obnovenia cenzúry. Vznikol vládny výbor pre tlač a informácie a vyšiel zákon o niektorých opatreniach v oblasti periodickej tlače, ktorý vytvoril základný rámec na opätovné „skrotenie“ tlače a jej spacifikovanie. Dňa 25. augusta boli vojskami Varšavskej zmluvy obsadené bratislavské tlačiarne.

Začal sa systematický proces ovládnutia tlače. Ich uvoľnenie a podľa sovietskych – bezbrehá liberalizácia, patrili svojho času k jednej zo zásadných výhrad voči reformnému hnutiu v Československu. Preto skrotenie médií a úlohu dostať ich opäť pod kontrolu bola úloha, ktorá patrila k základným a prvoradým požiadavkám sovietskeho vedenia. Posledné číslo *Kultúrneho života*, ktorý od roku 1946 sprevádzal slovenskú kultúru v dobrých i ťažkých časoch vyšlo 6. septembra 1968. Periodika, ktoré zohralo výraznú úlohu v komunikácii slovenskej kultúrnej obce a svojou tematickou širokospektrálnosťou umožňovalo výmenu názorov takmer všetkých oblastí umenia a získalo si výrazný záujem verejnosti. Čítali ho študenti, robotníci aj intelektuáli.

Zánik tohto periodika predznamenal vážnosť a osudovosť ďalšieho vývoja. Na jeho posledných stranách sa s ním lúčili mnohí predstavitelia zo všetkých oblastí kultúrneho života. Na otázku *ako ďalej?* pokúšali nájsť odpoveď Pavol Števíček, Bohuslav Graca, Ladislav Ťažký, Karol Zachar, Dominik Tatarka, Ladislav Guderna, Milan Hamada, Ivan Mistrík, Eva Kristínová, Vincent Hložník, Martin Bútor, Július Noge a ďalší. Kým jedni pri pohľade do budúcnosti ešte stále verili v silu mužov reformy, iní podliehali skepse a pesimizmu – ale boli aj takí, ktorí sa vpred pozerali predsa len s optimizmom (M. Válek).

Známy bonmot hovorí, že ten, kto predbehne svoju dobu, obyčajne na ňu musí počkať vo väzení. A hoci slovenská tlač a väčšina jej novinárov neskončila takto dramaticky, ich ďalší osud po vstupe vojsk bol zložitejší, ako v iných kultúrnych a spoločenských oblastiach. Tlač a médiá sa dostali do pozornosti medzi prvými, ktorých museli už okupačné vojská zastaviť a umlčať, pretože mali na verejnosť veľký vplyv a možnosti jeho šírenia. Zavierali sa redakcie (*Kultúrny život* skončil už 6. 9. 1968). Mnohí novinári prišli o prácu, o možnosť publikovať. Iní sklonili hlavy a pod existenčným tlakom sa prispôbili. V prichádzajúcej normalizácii museli potom ostro sledované médiá slúžiť režimu disciplinovanejšie a oddanejšie ako iné.

Na záver možno konštatovať, že tlač a jej novinári v kritických dňoch augusta 1968 nepodľali strachu. Naopak, v sťažených podmienkach okupovanej krajiny dokázali mnohí z nich odvahu, súdržnosť a flexibilitu pri výkone svojej základnej funkcie: zabezpečiť objektívne informácie a pocit spolupatričnosti pre otrasené obyvateľstvo. Svojimi

principiálnymi postojmi a obetavosťou zohrali mnohí z nich významnú úlohu pri podpore verejnosti a upokojovaní situácie nielen v prvých, najťažších a najhektickejších dňoch, ale až dovtedy, kým im to politická situácia umožňovala.

Elena Londáková

Přelomová témata českého tisku jara 1968

Média na jaře 1968 rezolutně vstoupila do procesu postupné emancipace československé společnosti a s tím, jak se v průběhu jara a léta 1968 postupně vymaňovala z nastavení charakteristického pro totalitní systém a jak se významně uvolňoval prostor pro novinářskou práci, jejich vliv médií dále rostl.

Hybatelem tohoto uvolňování byla sice emancipační snaha samotných novinářů (kteří vycítili, že obrodný proces nabízí prostor i pro obnovení principů svobody slova), nezpochybnitelný tvar ale daly tomuto vývoji především institucionální změny, které jsou ovšem předmětem jiných příspěvků této monografie, a tak je jen zmíním: předsednictvo Ústředního výboru KSČ se na přelomu února a března 1968 postavilo proti předběžné cenзуře a převedlo následnou cenzuru na ministerstvo kultury, problematická a vlastně již pouze formální existence cenzurní instituce skončila v polovině června²³⁹ a na konci června pak veškerou cenzuru zakázal výslovnou formulací zákon: „Cenzura je nepřijatelná. Cenzurou se rozumějí jakékoliv zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky.“²⁴⁰

Nicméně platí, že všechny zmíněné aktivity KSČ v oblasti mediální politiky pouze legislativně a institucionálně doháněly faktický stav – nezávislost médií se dynamicky rozvinula mimo a nad rámec politických opatření²⁴¹ – a domnívám se, že v létě 1968 tak situace dospěla do stavu, kdy v případě médií KSČ ztratila svou vedoucí úlohu.²⁴² Dalekosáhlé důsledky ústupu od dosavadních mechanismů řízení a kontroly médií výstižně charakterizoval historik Jan Pauer, když napsal, že „zatímco jiné hospodářské, politické a právní reformy samy o sobě ještě neznamenaly zásadní narušení systému, zrušení cenzury se dotýkalo samotné podstaty monokratického systému vlády.“ Jakmile vznikla veřejnost, jejíž ústřední instancí se stal svobodný tisk, byla mocenská sféra vystavena kontrole a soudu publika. Veřejné mínění, před demokratizací v lednu pouze inscenované, se proměnilo v kritickou instanci, jíž se musely politické vládnoucí kruhy nadále zodpovídat. Svobodné hromadné sdělovací prostředky, které byly v roce 1968 ve stavu disciplinované anarchie, se staly mluvčím a informačním orgánem veřejnosti, a tedy protivníkem moci.²⁴³

Pro jaro a léto 1968 je sice charakteristická zásadní proměna mediálních obsahů, ale zároveň je tematická agenda českého tisku natolik rozmanitá, že je jen obtížně uchopitelná. Mám za to, že jakákoliv snaha o výběr nejpodstatnějších témat českého tisku roku

239 Ústřední publikační správa úředně zanikla 13. června 1968 nařízením vlády č. 119, které zrušilo její statut.

240 Srov. § 17, Zákon č. 84/1968 Sb. ze dne 26. června 1968, kterým se mění zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích.

241 Podrobněji srov. KONČELÍK, Jakub. *Média a Pražské jaro; Kontrola a řízení tisku v souvislostech československé krize konce 60. let*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií, 2008. 334 s. Školitelka disertační práce doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc.

242 Tento závěr nabízí např. i Jiří Hoppe. Srov. HOPPE, Jiří: *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Edice *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*. Díl 11. Praha – Brno, ÚSD AV ČR, Doplněk 2004, s. 11.

243 Pauer, ref. 50, s. 28.

1968 nutně musí nejprve definovat výběrový filtr. Každý výběr je tedy zatížený nějakou perspektivou volby, každý výběr tehdejší mediální provoz nějak generalizuje.

Nejčastěji tematizované oblasti lze vymezit do tří velkých skupin:

- 1] na témata vyrovnávající se s minulostí, ať už s
 - 1a] nedávnou (komunistickou)²⁴⁴ nebo
 - 1b] se starší, ale komunistickým výkladem deformovanou;²⁴⁵
- 2] na aktuální politická témata věnovaná
 - 2a] budoucím politickým řešením,²⁴⁶
 - 2b] vztahu k Sovětskému svazu a dalším zemím sovětského bloku²⁴⁷
 - 2c] a všem ostatním již probíhajícím politickým sporům a aférám;²⁴⁸
- 3] a konečně na ostatní, v zásadě společenská témata ve velmi širokém záběru.²⁴⁹
- 4] Naprosto pohlcujícím a samostatně stojícím tématem se samozřejmě stala samotná intervence v srpnu 1968 provázená zhruba deseti dny zcela svobodné a systémově nekontrolovatelné činnosti médií všech typů – od televize po letáky.

Na následujících řádcích zevrubně rozebírám ze všech možných pouze tři vybraná témata, která vyjma toho, že (a) také patří mezi to nejdiskutovanější a nejsledovanější v českém tisku roku 1968, (b) především nevratně a nepominutelně poznamenala vývoj postavení médií i novinářů v tehdejší české společnosti. S cílem tento vývoj charakterizovat v jeho rozhodujících momentech nabídnu tři velké příběhy českého tisku jara 1968:

- 1] jednak příběh mediálního uchopení volby Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka. Toto téma totiž odstartovalo politické snahy o revizi stále ještě ve stalinském duchu fungujícího systému řízení a kontroly médií,

244 Velmi významným tématem českého tisku byly ve sledovaném období například politické procesy stalinistické éry, poměry ve věznicích v 50. letech a především rehabilitace – to bylo téma asi společensky nejvýznamnější, protože nejbolestnější a také nejstálější. Dalekosáhlý dopad mělo i téma smrti ministra zahraničních věcí Jana Masaryka a opakovaně otevírané dohady o jeho zavraždění.

245 Např. dlouho zamlčované osudy našich vojáků na západní frontě druhé světové války, připomínaná nekomunistického domácího odboje, ale i starší, prvorepubliková témata (od Tomáše Garrigue Masaryka po legionáře).

246 Na jaře se vcelku samozřejmě hodně psalo a mezi lidmi mluvilo o volbě nového prezidenta. Pro novináře samotné bylo velmi důležité také opakování požadavků na zrušení cenzury (v této souvislosti zaslouží vzpomnutí i aktivity tzv. dělnických výborů na obranu tisku). Naopak téma federalizace Československa nebylo v českém tisku nijak frekventované.

247 Zde se jedná především o prodlužovanou přítomnost sovětských vojsk v rámci cvičení Šumava. Dále stojí za pozornost i snaha médií diskutovat hlavní témata protičeskoslovenské propagandy v sovětském tisku, která se věnovala například pozdravném dopisu Lidových milicí sovětskému lidu a podobně propagandisticky využitému dopisu 99 Pragováků a konečně i odhalení tzv. tajného skladu zbraní na Karlovarsku, které ovšem český tisk rozkryl jako provokaci východních rozvědek.

248 Mezi mnoha dalšími tématy této skupiny by určitě zasloužily pozornost některé na jaře 1968 dlouhodobě v mediální agendě přítomné aféry – např. aféra vázaná na tzv. strahovské události, to jest tedy téma vyšetřování násilného potlačení studentské demonstrace na strahovských kolejích v Praze na podzim roku 1967 a tzv. obálková aféra, při které vyšlo najevo, že Antonín Novotný pravidelně uplácel vysoko postavené stranické funkcionáře z prostředků prezidentské kanceláře.

249 Sem řadím vše ostatní od volby miss, či zlatého slavíka, přes bytovou problematiku po turistické informace a konzumování západní kultury včetně témat hraničících ostatními skupinami – z těch rozsáhlou mediální pozornost vyvolaly např. netradičně upřímné oslavy prvního máje roku 1968 v Praze.

2] jako druhý představím příběh první velké mediální aféry odstartované v českém tisku v březnu 1968 útekem generála Jana Šejny do USA. Toto téma totiž příznačně provázelo zrod aktivity novinářů samotných při redefinování jejich společenského postavení i role médií obecně

3] a konečně třetím příběhem bude uveřejnění manifestu Dva tisíce slov z června 1968 (a mediovaná diskuze nad ním). Toto téma rámuje vrchol demokratizačních snah a okamžik završení cesty médií k vyvázaní se z reglementu KSČ.

Za počátek tzv. obrodného procesu v Československu roku 1968 bývá tradičně považován nástup Alexandera Dubčeka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Na cestu k tomuto okamžiku otevřeně nastoupil na konci října 1967, kdy na zasedání ÚV KSČ přednesl projev, který „měl těžiště v požadavcích na podstatnou změnu v metodách a způsobech činnosti strany, na potřebu reformy řízení společnosti, změny ve funkci strany apod. Pokud jde o kritiku nerovnoprávného postavení Slovenska, byla Dubčeka zásluha v tom, že nerespektoval tabu v této otázce, jak si je vynucoval Novotný.²⁵⁰ Přednesené požadavky na změnu politiky vyústily mj. v boj o vedení KSČ.²⁵¹ Předmětem mocenského střetu se stala tzv. kumulace stranických a státních funkcí – tehdejší nejmocnější politik Antonín Novotný byl v té době současně prvním tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem republiky (a z těchto funkcí i vrchním velitelem armády a lidových milicí) a k tomu řídil tři nejdůležitější oddělení ÚV.²⁵²

Dlouho vyrovnané síly ve vedení KSČ převážilo na stranu nespokojených členů předsednictva a slovenské reprezentace až když se k nim v očekávání funkce prvního tajemníka připojil i Novotného nejbližší spojenec – člen PÚV KSČ, sekretariátu ÚV KSČ a vedoucí ideologické komise ÚV KS Jiří Hendrych.²⁵³ Novotný ještě pozval do Prahy generálního tajemníka ÚV Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) Leonida Iljiče Brežněva, který sice přijel, ale nepodpořil jej.²⁵⁴ Předsednictvo ÚV KSČ pak zasedalo od 11. do 14. prosince a od 19. a 21. prosince 1967, ale mocenské rozuzlení přineslo až hlasování 5. ledna 1968, kdy z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ Antonín Novotný odstoupil a tuto funkci převzal Alexander Dubček.²⁵⁵

250 KADLEC, Vladimír: *Dubček – 1968 (výběr dokumentů)*. Knižnice Listů, sv. 1. Kolín nad Rýnem, Index 1985, s. 22.

251 Dubček řekl mj.: „*Když hovoříme o zásadním obratu v činnosti strany, musíme vidět, že se tu bude odehrávat střetávání starého s novým, pokrokového s konzervativním, vžitým. Nositeli jednoho i druhého jsou konkrétní lidé.*“ Projev srov. dokument č. 2, Záznam vystoupení Dubčeka na říjnovém zasedání z 30. 10. 1967. VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan: *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 9, svazek 1. Brno, Doplněk 1999. s. 31.

252 Srov. KURAL, Václav (a kol.): *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha, Parta 1993, s. 22. Novotný řídil mj. i velmi významné IX. oddělení, které spravovalo finance – zachovával si tak kontrolu nad přerozdělováním peněz v rámci strany.

253 Podrobněji srov. např. DURMAN, Karel: *Útek od praporů*. Praha, Karolinum 1998, s. 73an.

254 Srov. dokument č. 2, Záznam projevu L. I. Brežněva, proneseného 9. 12. 1967; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (a kol.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, Díl 4, svazek 1. Prosinec 1967 – července 1968. Doplněk, Praha, Brno 1995, s. 30–31.

255 Novotný zůstal ve funkci prezidenta. Prvním tajemníkem ÚV KSS se stal Vasil Bilak.

Toto významné vítězství reformního hnutí v KSČ se brzy projevilo zásadním uvolněním i ve společnosti²⁵⁶ a je zřejmě nevhodnějším momentem pro začátek sledování proměn novinářské práce. Veřejnost od této mocenské změny po dřívějších zkušenostech nic neočekávala²⁵⁷ a ani nové vedení KSČ navenek nenabízelo nějaký jiný, reformní politický program.

A média o velkém politickém střetu v KSČ přinesla pouze základní informaci o jeho výsledku – podrobnosti přicházely až se zpožděním, v Čechách se ani pořádně nevědělo, kdo je Dubček²⁵⁸ – a místo nich se např. Na první straně *Rudého práva* objevovaly zprávy o melioracích,²⁵⁹ narození medvěda v Českém Krumlově,²⁶⁰ stavbě cihelny²⁶¹ nebo slavnosti pionýrů.²⁶² Ale o samotném zasedání ÚV KSČ noviny nepsaly – vyjma jedné stručné zmínky před vánoci 1967.²⁶³ Ani novoroční projev Novotného jako presidenta nedával tušit žádné politické veletoce.²⁶⁴ Čtenáři pak museli být velmi překvapení, když se 6. ledna na titulních stranách všech novin objevila zpráva o zasedání ÚV KSČ a odchodu Novotného z postu prvního muže strany. Deníky sice uveřejnily podrobný životopis Alexandra Dubčeka doplněný jeho postarší fotografií,²⁶⁵ ale to bylo vše. V pozdějších dnech v novinách nalezneme jen blahopřejné telegramy spřátelených komunistických stran²⁶⁶ a fráze o rozvoji bratrských vztahů,²⁶⁷ ale Novotného odchod z funkce deníky nijak nekomentovaly a už vůbec nerozebíraly důvody rozdělení funkcí. Zásadnější reakcí byl v prvních dnech po volbě Dubčeka jen text Jana Fojtíka v *Rudém právu* z 10. ledna, ale i ten byl mimořádně opatrný – například jméno nového prvního tajemníka zmínil jen jednou a Novotného vůbec!²⁶⁸ V dalších dnech pak vycházely v novinách texty, které informovaly, že různé výbory KSČ vyjádřily souhlas s rozděle-

256 Prosinčové a lednové události v PÚV KSČ podrobněji srov. např.: KURAL, ref. 18, s. 23–25 a 27–29.

257 Básník Josef Híršal si tehdy do deníku poznamenal: „Po Praze se nesou chýry, že se na prosincovém zasedání ÚV KSČ cosi semlelo. [...] My jsme skeptičtí ke všemu. [...] Odejde Novotný Antonín, přijde Novotný František, všechno jedno!“ HIRŠAL, Josef – GRÖGEROVÁ, Bohumila: *(Pokus o rekapitulaci 1966–1968)*. Díl 3. Praha, MF 1994. Strana 211.

258 HIRŠAL – GRÖGEROVÁ, tamtéž. Strana 217: „Prvním tajemníkem je zvolen samozřejmě Slovák, jakýsi Alexandr Dubček [...] Tak je to zase jen obvyklá šaškárna, nic se nezměnilo, za Šavla přišel Pavel a jako obvykle k tomu dostal požeňhání od velkého bratra. Z toho objetí se už nevymaníme.“

259 (čý): Meliorovat ano, ale komplexně. In *Rudé právo*. Číslo 2, ročník 48 ze dne 3. ledna 1968, s. 1.

260 (cd): Radostná medvědí událost. In *Rudé právo*. Číslo 4, ročník 48 ze dne 5. ledna 1968, s. 1.

261 (čý): V Týně nad Vltavou se staví naše nejmodernější cihelna. In *Rudé právo*. Číslo 6, ročník 48 ze dne 7. ledna 1968, s. 1.

262 (od našeho zpravodaje): Mládí naplnilo pražský hrad. In *Rudé právo*. Číslo 7, ročník 48 ze dne 8. ledna 1968, s. 1.

263 [nesignováno]: Zpráva o zasedání ústředního výboru komunistické strany Československa. In *Rudé právo*. Číslo 352, ročník 47 ze dne 22. prosince 1967, s. 1: „Zasedání [...] projednalo otázky dalšího ekonomického rozvoje [...] a seznámilo se] s informací o některých mezinárodních jednáních.“

264 Srov. [nesignováno]: Naše společná práce je základem dalšího růstu životní úrovně. In *Rudé právo*. Číslo 1, ročník 48 ze dne 2. ledna 1968, s. 1.

265 Velký článek seznamující čtenáře se změnami v ÚV a s osobou nového prvního tajemníka přineslo i *Rudé právo*. Srov. [nesignováno]: Soudruh Alexander Dubček. První tajemník ÚV KSČ. In *Rudé právo*. Číslo 5, ročník 48 ze dne 6. ledna 1968, s. 1.

266 (ČTK): Blahopřání bratrských stran. In *Rudé právo*. Číslo 6, ročník 48 ze dne 7. ledna 1968, s. 1.

267 Srov. např. (ČTK): Další blahopřání bratrských stran. In *Rudé právo*. Číslo 7, ročník 48 ze dne 8. ledna 1968, s. 1.

268 FOJTÍK, Jan: Předpoklady cílevědomé dělné politiky. In *Rudé právo*. Číslo 9, ročník 48 ze dne 10. ledna 1968, s.1 a 2.

ním funkcí,²⁶⁹ nenajdeme ale texty, které by hodnotily politickou činnost Novotného v minulých letech. Deníky sice uveřejňovaly dopisy čtenářů, kteří souhlasili s rozdělením funkcí,²⁷⁰ ale neanalyzovaly, v čem a jak byla kumulace funkcí u Novotného škodlivá. Nezaznělo ani vysvětlení, proč právě nyní došel ÚV KSČ k závěru, že desetiletí trvající souběh nejdůležitějších funkcí je škodlivý. Prostě – o sporech ve vedení KSČ ani slovo. Proto je prezentace lednového zasedání příznačnou ukázkou dosavadního nastavení totalitního modelu – novináři se informace oficiální cestou dozvídali pozdě a neúplně, občané byli odkázáni na šeptandu a nicneříkající úřední deklaráce,²⁷¹ zároveň ale dění v KSČ vcelku přesně a poučeně komentovala zahraniční média.²⁷² Nižší funkcionáři KSČ vnímali tuto situaci jako popření vnitrostranického řádu a políček tolik skloňované vnitrostranické demokracii.²⁷³

Shrnou-li, změna prvního tajemníka proběhla v podstatě bez diskusí a vedení KSČ dalo zřetelně najevo, že nemá potřebu veřejnost ani stranu samotnou informovat ani o nejzásadnějších událostech – v médiích se neobjevilo nic kromě prosté informace, že došlo ke změně na nejvýznamnějším mocenském postu. Jenže v tu chvíli už bylo proreformní křídlo ve straně i ve společnosti natolik silné, že veřejnost i samotní členové KSČ se hlasitě dožadovali informací o tom, co se vlastně stalo.²⁷⁴ Proti „oficiálnímu mlčení“ se postupně zvedla výrazná kritika jak ze strany novinářů, tak u samotných funkcionářů

269 (z): Plná podpora usnesením ústředního výboru strany. In *Rudé právo*. Číslo 10, ročník 48 ze dne 11. ledna 1968, s. 1: „Krajské výbory také souhlasí s rozhodnutím o rozdělení funkce prvního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky, které je logickým článkem procesu demokratizace ve státně politické oblasti a odpovídá potřebám dělbý práce a vytvoření nových vztahů mezi vrcholnými stranickými a státními orgány.“

270 [nesignováno]: Zdravice pracujících z celé republiky. In *Rudé právo*. Číslo 11, ročník 48 ze dne 12. ledna 1968, s. 1

271 „V diskuzi [...] jsme se setkávali s ostrou kritikou informovanosti a členové strany právem poukazovali na to, že cizí rozhlasové stanice hovoří více o průběhu lednového pléna, než je známo funkcionářům ZO KSČ.“ Státní oblastní archiv (dálej SOA) Praha, f. Středočeský KV KSČ, kr. 626: Zhodnocení výročních členských schůzí 23. března 1968, list 194, 200.

272 „Poukazovalo se na informace v zahraničním tisku a ve Svobodné Evropě, které byly sice zkreslené, ale přesto věděly o změnách u nás, zatímco funkcionáři nikoliv.“ SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ, kr. 626: Informace – ohlasy k jednání pléna ÚV KSČ ze dne 8. ledna 1968, list 251. „Soudruzi ze Skláren Poděbrady [...] se pozastavují nad tím, odkud zahraniční agentury získaly předem informace z jednání ÚV KSČ. Dne 19. prosince 1967 byli na zájezdu v Rakousku a již tehdy se dočetli ve Volkstimme, že se u nás diskutuje o rozdělení funkcí tajemníka a prezidenta a že bude navržen za 1. tajemníka soudruh Dubček, jako představitel slovenské revoluční skupiny v ústředním výboru strany.“ SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ, kr. 626: Čtvrtá informativní zpráva k ohlasům na závěry lednového pléna ÚV KSČ ze dne 12. ledna 1968, list 300. „Při seznamování s výsledky jednání lednového pléna ÚV KSČ se s velkou intenzitou hovořilo k pozdní informovanosti členů strany a poukazovalo se zvláště na předstih tisku, rozhlasu a televize, zejména pak zahraničního, před vnitrostranickou informací.“ SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ, k. 626: Stručná informace o jednání lednového pléna ÚV KSČ ze dne 13. února 1968, list 248.

273 „Při jednáních OV KSČ se poukazuje na pozdní informaci po stranické linii. Předem byla řada věcí z pléna ÚV KSČ vynášena a tento jev je pokládán za nenormální. Je očekávána podrobnější informace z jednání pléna ÚV.“ SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Informace z jednání předsednictev OV KSČ ze dne 7. ledna 1968, list 250. „Požadavek je na hlubší informovanost o jednání pléna ÚV v lednu.“ SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Informace – ohlasy k jednání pléna ÚV KSČ ze dne 8. ledna 1968, list 251. „Na všech okresních konferencích byl podroben ostré kritice stav informací o lednovém plénu. [...] Dlouhé období nedostatečné informovanosti krajské organizace zpomalilo realizaci závěrů lednového pléna.“ SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 317, PKV 5. 4. 1968, Hodnocení okresních konferencí ve středoečeské krajské organizaci KSČ v roce 1968.

274 SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Zhodnocení výročních členských schůzí 23. března 1968, list 194, 200.

KSČ.²⁷⁵ A právě spor o to, jak mělo vypadat informování o lednovém zasedání, odstartoval i diskuze o postavení médií – prozatím především v rámci KSČ.²⁷⁶ V tomto smyslu vedení KSČ již „24. ledna upozornil [Martin] Vaculík, že členové KSČ informaci silně kritizovali a [Jiří] Hendrych vytkl jako chybu, že v tisku nebyla uveřejněna zpráva o konání lednového zasedání ÚVKŠČ.“²⁷⁷ Hendrych také zastupoval vedení KSČ na semináři šéfredaktorů ve dnech 18.–19. ledna 1968, kdy 105 účastníkům vysvětloval závěry lednového pléna a odvolání Novotného.²⁷⁸ V této souvislosti je zajímavá i pasáž z podkladového materiálu pro SÚV KSČ doplněná 6. února: „Všem orgánům a organizacím strany je třeba poskytovat informace v rozsahu odpovídajícím jejich konkrétním úkolům. V této souvislosti vzít v úvahu úlohu tisku, rozhlasu i televize, nutnost bezprostřednější, pohotovější informace a reagence.“²⁷⁹ Činnost vedení KSČ se měla stát veřejným tématem, politika transparentnější.²⁸⁰

Spor o informování o lednovém plénu vyústil v jeden z důležitých kroků ke svobodě slova.. Obecně totiž platí, že nutnost změny přístupu k novinářům a k veřejnosti už na počátku roku 1968 chápaly všechny frakce v předsednictvu ÚV, jen byly rozpolcené v návrhu na řešení – zatímco konzervativní křídlo ve vedení KSČ se otevřenější komunikaci bránilo a zpřístupnění rozhodovacích procesů byt i jen nižším funkcionářům KSČ považovalo za zneefektivnění řízení a politickou hrozbu (ale i v těchto kruzích vnímali zveřejňování informací o lednovém plénu jako negativní zkušenost – např. Vasil

275 „Základní organizace [...] byly informovány o lednovém plénu pouze přečtením sdělení ÚV KSČ, což přispělo k malé orientaci členů k posouzení dosavadních metod práce a stranického vedení. Kritika byla zaměřena k nedostatečné informovanosti a k práci vyšších stranických orgánů. [...] Zástupci vyšších orgánů [...] na mnoho konkrétních dotazů nemohli odpovědět a tak u mnohých funkcionářů [...] docházelo k určité dezorientaci.“ SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Zhodnocení výročních členských schůzí 23. března 1968, list 194, 200.

276 „Lednové zasedání ÚV KSČ podnítilo u všech členů strany bohatou diskuzi, ale rovněž i různé dohady. [...] Stále je řada připomínek k malé informovanosti v tom směru, aby věděli o co straně jde. Ze státního statku Zbraslav doporučují zveřejnit jednání lednového pléna ústředního výboru v tisku. O hlubší informovanost žádají v SONP Kladno i v dalších dvanácti místech s tím, že rezoluce z lednového pléna nestačí k objasnění celé situace. Mělo by se dle jejich názorů otevřeně říci, jaký komplex otázek ústřední výbor projednával, říci, jakých chyb se kdo dopouštěl, kdo odpovídá za současné potíže a nedostatky. [...] Na komunistech v závodech a místech se žádají stanoviska k současným změnám, ale není jim dán k dispozici takový materiál na jehož základě by se dokázali správně orientovat. [...] Vyjadřují se, aby publikované zprávy v tisku, besedy v televizi či rozhlas, byly doplňovány názory zkušených členů strany a zabezpečena tak objektivnost při kritice a názorech. Nelze stavět věci jednostranně, protože pak vzniká otázka: komu mají mnohá tyto nesrozumitelné úvahy sloužit a pomáhat.“ SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Informační zpráva o názorech pracujících v současné době ze dne 8. března 1968, list 235 a 236.

277 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan: *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 9, svazek 1. Brno, Doplněk 1999. Srov. pozn. 1 na s. 51.

278 KUSÍN, Vladimír V.: *Political Grouping in the Czechoslovak reform movement*. Macmillan, London and Basingstoke, 1972, s. 96.

279 Srov. Návrh přístupu k hodnocení činnosti orgánů ÚV KSČ a k vymezení funkcí, vzájemných vztahů a dělby práce. In VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, 9/1, pozn. c na s. 56.

280 Znění srov. Na ČR, f. KSČ ÚO 02/1, sv. 63, arch. j. 70, b. 15: S informováním o lednových změnách ve vedení KSČ se strana definitivně vypořádala na schůzi 4. března 1968, kdy rozhodla vydat tiskem materiál „Podrobnější informace předsednictva ÚV KSČ o průběhu jednání prosincového a lednového zasedání ÚV KSČ.“ Důvodová zpráva říká: „Spolu s požadavkem prohloubit informovanost o plénu ÚV žádají organizace strany, aby jim byla řečena plná pravda a jednání pléna bylo zbvaveno anonymity. Doporučujeme tuto informaci vydat tiskem tak, aby se dostala ke každému členu strany.“

Bilak viděl problém v úniku informací²⁸¹), Dubček naopak vycítil, že v médiích může nalézt silného spolubojovníka a brzy začal využívat politický potenciál otevřenější komunikace s novináři (veřejností).²⁸² A tak se zřejmě právě v tomto čase zrodilo neformální spojenectví mezi reformně orientovanými členy vedení KSČ a novináři – mimořádná podpora svobodě slova vyjadřovaná tzv. ‚reformisty‘ od počátku roku 1968 nebyla totiž podmíněna ani tak jejich vnitřním přesvědčením o potřebě osvobodit média jako spíše politickým kalkulem. Reformní křídlo v KSČ nebylo dostatečně silné, aby své protivníky odstavilo od moci obvyklými, kabinetními prostředky tehdejší politiky, a proto hledalo podporu i mimo stranu. Vhodnými prostředníky pro získání takové podpory ze strany veřejnosti byli právě novináři. Proto dostali od zastánců reformem v předsednictvu ÚV KSČ svobodný prostor pro své působení – jako účelový spojenec. Vznikla tak situace, kdy reformní komunisté předpokládali, že neřízená média pro ně neznamenaají hrozbu – společné cíle a společný ‚nepřítel‘ vyvolávaly dojem jednoty a vzájemnosti.

Zmíněná zásadní emancipace médií je bytostně svázaná se zásadní revizí mediálních obsahů. Nad otázkou momentu, kdy novináři pochopili, že mohou psát a kdy se provalila ona letitá ‚bariéra strachu‘, existuje mezi pamětníky i historiky mnoho náhledů. V každém případě ve velké části všech možných počátků sehrál důležitou úlohu deník *Práce*, který se na počátku roku 1968 jako jeden z prvních výrazněji vyvázal z dosavadních stereotypů a vnitřně demokratizoval – novináři v *Práci* si dokonce zvolili nového šéfredaktora.²⁸³ Pamětníci připisují zásadní význam článku, který *Práce* publikovala na konci ledna pod názvem *Oč dnes jde?*²⁸⁴ Napsal ho tehdejší ministr lesního a vodního hospodářství Josef Smrkovský a tento článek podle všeho do značné míry urychlil zrod budoucí mediální rozpravy o charakteru a šíři reformem.²⁸⁵ O týden později otisklo RP

281 „Kdo měl dát informaci? Zasedání ÚV KSČ neskončilo a nepřijalo žádný závěr. PÚV KSČ se rozdělilo na pět a pět členů. Která pětka měla informovat stranu? Nebo měly být dvě informace? [...] Problémy, které vznikly v PÚV KSČ, mohl a musel vyřešit jen ÚV KSČ. Kdyby se do diskuse a řešení vtáhly základní organizace, mohli jsme způsobit velké škody tím, že lidé bez znalosti konkrétní situace by se přikláněli k tomu nebo onomu názoru bez toho, aby věděli, zda je to správné nebo ne. [...] Základní chyba proto nebyla v tomto případě ta, že nebyla pohoťová informace, ale v tom, že informace byly zkreslené, že se dostaly nelegální cestou ven, z čehož těžila nepřátelská cizina i nepřejícníci, [...] a čestní občané nemohli poznat pravdu.“ BILAK, Vasil. *Paměti Vasilu Bilaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ, I díl.* Agentura CESTY, Praha 1991, s. 117.

282 „Politický vývoj ve společnosti se za dva týdny od mého zvolení zrychlil i kvůli nedostatku konkrétních informací o posledních třech zasedáních ÚV. Jak uvolňování oficiálního tisku, tak i přenos vnitrostranických informací byly nedostatečné. [...] Využil jsem [toho] a na schůzi předsednictva 25. ledna jsem navrhl podstatnou změnu v systému publicity o činnosti nejvyšších stranických orgánů. Podal jsem návrh na publikování pravidelných zpráv o všech schůzích předsednictva a sekretariátu.“ DUBČEK, Naděje umírá poslední, s. 141, 142.

283 Novinář deníku *Práce* Jan Štern vzpomíná: „V únoru jsme prakticky přestali respektovat cenzuru. Dosadili jsme vlastního šéfredaktora, kterého nám ustrašené předsednictvo ÚRO schválilo, byl to Ladislav Velenský.“ CYSAŘOVÁ: *Odpoledne s Janem Šternem.* In MALEČEK: *Byli jsme při tom*, s. 11.

284 SMRKOVSKÝ, Josef. *Oč dnes jde?* In *Práce*. Číslo 20, ročník XXIV ze dne 21. 1. 1968, s. 1.

285 Novinář deníku *Práce* Jan Štern vzpomíná: „V lednu [jsme] publikovali Smrkovského článek ‚Oč dnes jde‘. Byl to průlom do mlčení, které fakticky chránilo konzervativní síly, jež na ‚stavovském sněmu‘ utrpěly porážku. Ale ani část stoupenců Dubčeka si nepřála, aby se do procesu změn vložili prostí občané – jak se tehdy říkalo – ulice. My jsme si přáli pravý opak. A to se podařilo nám, ale i rozhlasu, televizi a dalším novinám.“ CYSAŘOVÁ: *Odpoledne s Janem Šternem.* In MALEČEK, Stanislav (ed.): *Byli jsme při tom. Čeští novináři a publicisté vzpomínají na události let 1968–1969, doby, kterou celý svět znal jako Pražské jaro.* Praha, Klub novinářů pražského jara '68 1993. 127 stran, s. 11.

článek ředitele Ústavu pro politické vědy při ÚV KSČ Václava Slavíka *Čas živé účasti*²⁸⁶ reagující na aktivitu starých členů KSČ, kteří se rozhodli podpořit reformní snažení a mj. zformulovali dopis Dubčekovi, kde zaznělo, že je třeba „vytvořit ovzduší důvěry, v němž každý komunista může vyjádřit svůj názor. Bez toho nemůže vzniknout pocit spoluúčasti na řešení a pocit spoluodpovědnosti za to, co se ve straně děje.“²⁸⁷ Započali tak vnitrostranickou diskuzi.²⁸⁸ Oba tyto články se ale ještě potkaly s letitými čtenářskými návyky – lidé si totiž po dvacetiletém konzumování jen obtížně uchopitelného newspeaku úplně odvykli číst úvodníky a politické stránky novin, a tak ani Smrkovského ani Slavíkův článek ještě neměly veliké publikum. To se ale v následujících týdnech mělo úplně změnit.

Skutečně výraznou pozornost vyvolal 4. února 1968 vysílaný televizní rozhovor šéfredaktora *Televizních novin* Kamila Wintera s nově zvoleným předsedou Svazu československých spisovatelů Eduardem Goldstückerem, který zde odmítl dosavadní politiku KSČ vůči intelektuálům a oznámil, že nové vedení SČSS bude „požadovat navrácení ‚ukradených‘ Literárních novin.“²⁸⁹ S velkým zájmem se na počátku února setkal i projev Dubčeka na VII. Sjezdu Jednotných zemědělských družstev.²⁹⁰ Promluvil totiž „kupodivu poněkud jinak, než jsme celá léta zvyklí,“ poznamenal si básník Josef Hiršal.²⁹¹ Podobně ‚jinak‘ mluvil Dubček i při oslavách 20. výročí Vítězného února. A k veřejnosti. Ve svém projevu se nedržel obvyklých frází, naopak – kritizoval nedávnou minulost.²⁹² Československu vytyčoval Dubček vlastní, specifickou cestu vyznačující se demokratickou společností i komunistické strany, rehabilitacemi, neobvyklým řešením ekonomických problémů, jinou národnostní politikou, novými vztahy k mladé generaci, slibem tvůrčí svobody pro pracovníky vědy, umění, filmu a literatury. Je překvapivé, že o tomto projevu informoval tisk chabě.

A konečně by jako možný počátek svobodné novinářské práce mohl být zmíněn „také mítink v Parku kultury a oddechu Júlia Fučíka, konaný v polovině března 1968, kde se sešlo snad 16 tisíc lidí. Vystoupení slyšely také miliony posluchačů rozhlasu v celé zemi. Promluvili zde Josef Smrkovský, Gustav Husák, Pavel Kohout, Marie Švermová, Ota

286 SLAVÍK, Václav. Čas živé účasti. In *Rudé právo*. Číslo 30, ročník 48 ze dne 31. 1. 1968, s. 3.

287 Tamtéž.

288 „Byli to lidé různého ražení, odlišného politického vývoje i rozdílných osudů. Jejich dlouholetá stranická příslušnost jim ale byla záštitou, která jim umožňovala veřejně vyslovit požadavek dne. ‚Celá strana,‘ říkali, ‚musí být informována o tom, co se dělo na říjnovém, prosincovém a lednovém plénu ÚV KSČ.‘ Zároveň žádali, aby byla uvolněna cesta ‚pokrokovým silám‘, a prohlásili, že se přičiní, aby obroda neuvázla v polovině cesty. Bylo na čase. Téměř měsíční mlčení nového vedení KSČ nebylo nadále udržitelné.“ HAVLÍČEK, Dušan: *Jaro na krku. Zázitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 10 – 11.

289 Srov. GOLDSTÜCKER, Eduard: *Vzpomínky (1945–1968)*. Praha, G plus G 2005, s. 145. Srov. též VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, 9/1, s. 64 – 67.

290 Projev srov. VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, 9/1. Strana 63ad. Těž (zb): Jak dál ve výživě lidu. Z projevu prvního tajemníka ÚV KSČ A. Dubčeka. In *Práce*. Číslo 32, ročník XXIV ze dne 2. února 1968, s. 1 a 4.

291 HIRŠAL – GRÖGEROVÁ, ref. 257, s. 228. A Hiršal dodává: „Nové koště dobře mete. Uvidíme, jak bude mluvit za půl roku.“

292 Projev srov. VONDROVÁ – NAVRÁTIL – MORAVEC, 9/1. Strany 101–106: „Ani kultúrna a vedecká tvorba nie sú bez ťažkostí, neúspechov a omylov. Kultúru a vedu neovplyvňujú len pozitívne výsledky, ale viac ako iné sféry aj nedostatky a nešváry v našej práci, ktoré vyvolávajú sklamanie, dezilúzie. Význam, váhu a hlavne príčiny týchto javov sme nedokázali vždy správne odhadnúť.“

Šik, Jan Procházka, [Eduard Goldstücker] a další. Gustav Husák na mítinku vystoupil s projevem, kde dokazoval, že bez demokratizace nemůžeme jít dopředu, že demokratizace je základní podmínkou dalšího vývoje naší společnosti.²⁹³

Všechny výše zmíněné události měly bezesporu významný vliv, přesto nabídnu další možnou perspektivu – za klíč k porozumění náhlé obrodě zájmu čtenářů o politické stránky je totiž možné považovat také nový prvek, jehož uplatnění v mediálních obsazích vedlo skrze revizi čtenářských stereotypů k revizi postavení médií ve společnosti. Tím prvkem byl skandál. Vzrušující mediovaný politický skandál. Ten z československých médií po únoru 1948 beze stopy vymizel a opustil i mysl čtenářů. Zásadní změna ve vedení KSČ ale do značné míry uvolnila všem těm dvacet let nazrávajícím skandálům cestu zpět na stránky novin. Skandály měly jako tematická agenda významný vliv – představovaly něco nového, zajímavého, oživovaly dlouho mrtvé žánry, přilákaly zájem občanů, přebily jejich dlouho pěstovanou rezignaci na společenské dění a nastartovaly interakci mezi novináři a jejich publikem. A právě mnohem zajímavější obsah médií, kořeněný mj. dlouhá léta nazrávajících skandály, s sebou přinesl vlnu zájmu o politické dění mezi řadovými občany.

Aby si ale novináři uvědomili, že právě politický skandál jim vrátí ztracenou stavovskou čest a slávu, aby si čtenáři uvědomili, že politický skandál je právě to, co jim na stránkách novin scházelo a po čem opravdu touží, musel přijít skandál natolik závažný, natolik neuvěřitelný a natolik vzrušující, že prolomil v únoru 1968 stále ještě existující bariéru návyků a strachu, skandál, který tak nadzdvihl veřejnost, že ji znovu naučil číst titulní stránky. Takový skandál se objevil na počátku března 1968.

Tehdy si užaslí čtenáři mohli na titulní straně *Práce* vychutnat titulěk *Aféra generála Šejny*.²⁹⁴ „Bylo to opravdu šokující: všichni byli dávno zvyklí, že za socialismu se odstraňují nedostatky či maximálně překonávají problémy, ale aféry a skandály? Takové termíny byly přece vyhrazeny pro líčení dějin první, ‚buržoasní‘ republiky anebo popis událostí na zahrňujícím kapitalistickém západě.“²⁹⁵ Aféra – to bylo opravdu nezvyklé. O co šlo? Generálmajor Československé lidové armády, tajemník hlavního výboru KSČ na ministerstvu národní obrany a poslanec Národního shromáždění Jan Šejna, který se velmi dobře znal se synem Antonína Novotného a udělal závratnou kariéru navzdory tomu, že měl jen základní vzdělání a žádné vojenské předpoklady, totiž nežil jako příkladný soudruh, vydržoval si několik milenek, pořádal divoké večírky a na tento nákladný život si vydělával šmelinou. Ve vrcholné fázi rozprodával armádní zásoby osiva jetele a vojtěšky a proto jej později novináři překřtili na semínkového generála. Když Šejnův ochránce Antonín Novotný padl, pokusil se generál zorganizovat vojenský převrat. Neúspěšně. A v ten moment začal tušit, že jeho dosavadní kariéra končí. Když se pak díky svým kontaktům dozvěděl, že má být zatčen, využil

293 GOLDSTÜCKER, s. 148.

294 HOLOTÍK, Vladislav – CHUDOŽILOV, Petr: Aféra generála Šejny. Rozhovor redaktorů [...] s hlavním vojenským prokurátorem. In *Práce*. Číslo 61, ročník XXIV ze dne 2. března 1968, s. 1 a 3.

295 TŮMA, Oldřich: Semínkový generál. In KOCIAN, Jiří – PERNES, Jiří – TŮMA, Oldřich: *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848–1989*. Barrister & Principal, Brno 2005, s. 287.

poslanecké imunity a s diplomatickým pasem utekl do USA. A protože byl zkušený šmelinář, vzal s sebou tajné materiály Varšavské smlouvy.²⁹⁶ To bylo něco zcela mimo dosavadní rámce a zkušenosti čtenářů, novinářů i systému. Skandál. Skandál, který nebylo v moci režimu ututlat, skandál, který zřejmě urážel natolik i samotné komunisty a jejich bezpečnostní složky, že se jej nakonec už ani nikdo tutlat nepokoušel. Každý den přinášela média nová šokující odhalení a úvahy o tom, co má Šejna vlastně skutečně na svědomí, kdo další je do skandálu zapleten, přicházely sebevraždy vysoko postavených podezřelých. Pro média výborná zápletka. „Navíc způsob, jakým se o případu referovalo, byl v dobových československých poměrech velmi nezvyklý. Šlo o skutečnou investigativní žurnalistiku, zvláště reportéři *Práce* Vladislav Holotík a Petr Chudožilov šli za kauzou velmi houževnatě a kladli opakovaně svrchovaně nepřijemné otázky“²⁹⁷ – v první polovině března se *Práce* věnovala kauze v podstatě každý den.²⁹⁸ Jejím vyvrcholením byly sebevraždy generála Vladimíra Janka²⁹⁹ a vyšetřovatele Jiřího Počepického.³⁰⁰ Po nich pozvolna stránky novin opustila a vracela se jen nepravidelně, ale vytrvale až do léta.³⁰¹ A nejen na stránkách *Práce* a nejen v Česku.³⁰² Za vyvrcholení Šejnova mediovaného života na jaře 1968 lze zřejmě považovat skutečnost, že se stal tvář 13 čísla *Mladého světa* a s mírným úsměvem shlížel na čtenáře z titulní stránky. V rozsáhlé osobní výpovědi jej scénárista Pavel Juráček vylíčil jinak, než byli čtenáři zvyklí – nabídl obraz nesmělého a neschopného, ale o to přesvědčenějšího komu-

296 Podrobněji srov. např. KALOUS, Jan: *Generál Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky*. In *SECURITAS IMPERII* č. 8, Sborník k problematice bezpečnostních služeb. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2001, s. 95–126.

297 TŮMA, s. 287.

298 Srov. CHUDOŽILOV, Petr – HOLOTÍK, Vladislav: *Jsmo rozhořeni a čekáme vysvětlení. Tajemník OV KSČ v Litoměřicích k aféře generála Šejny*. In *Práce*. Číslo 62, ročník XXIV ze dne 3. března 1968, s. 3; (hol – pech): *Komu vděčí generál Šejna za cestu na jih?* In *Práce*. Číslo 64, ročník XXIV ze dne 5. března 1968, s. 3; HOLOTÍK, Vladislav – CHUDOŽILOV, Petr: *Za 8 let z nadporučíka generálmajorem. Aféra generála Šejny na pokračování*. In *Práce*. Číslo 66, ročník XXIV ze dne 7. března 1968, s. 1 a 3; CHUDOŽILOV, Petr – HOLOTÍK, Vladislav: *Komunisté z generálního štábu a VPA Dubčekovi: Žádáme odchod kompromitovaných osob*. In *Práce*. Číslo 67, ročník XXIV ze dne 8. března 1968, s. 3; HOLOTÍK, Vladislav – CHUDOŽILOV, Petr: *Liknavý postup představitelů NS a vojenské prokuratury*. In *Práce*. Číslo 68, ročník XXIV ze dne 9. března 1968, s. 1 a 3; [nesignováno]: *O Šejnovi nerozhodnuto*. In *Práce*. Číslo 71, ročník XXIV ze dne 12. března 1968, s. 1; LANO, Stanislav: *O pozadí prosincové mobilizace*. In *Práce*. Číslo 73, ročník XXIV ze dne 14. března 1968, s. 1; [nesignováno]: *Americký list Evening star: Šejna zpívá jako ptáček*. In *Práce*. Číslo 75, ročník XXIV ze dne 16. března 1968, s. 2.

299 Srov. [nesignováno]: *Smrt generála Janko*. In *Práce*. Číslo 74, ročník XXIV ze dne 15. března 1968, s. 3; (čtk): *Jak zemřel generál Janko?* In *Práce*. Číslo 75, ročník XXIV ze dne 16. března 1968, s. 3. Podrobněji srov. např. BROŽ, Jiří: *Sebevražda generála Janka*. In *Naše vojsko*. Číslo 5, ročník 2 (2006), s. 38–40. Dostupné z [http://www.historieavojenstvi.cz/2006/janek.pdf].

300 Srov. (mk): *Sebevražda dr. Počepického*. In *Práce*. Číslo 119, ročník XXIV ze dne 30. dubna 1968, s. 1 a 3; PETŘÍK, Roman: *Proč zemřel dr. Počepický?* In *Práce*. Číslo 124, ročník XXIV ze dne 5. května 1968, s. 2.

301 KOHOUT, Luboš: *Jen semínkový generál?* In *Práce*. Číslo 79, ročník XXIV ze dne 20. března 1968, s. 1; [nesignováno]: *Dokumenty k Šejnovi předány*. In *Práce*. Číslo 83, ročník XXIV ze dne 24. března 1968, s. 1; VEVERKOVÁ, Věra: *Osm let pro Jana Šejnu? Co říká mezinárodní právo o vydávání zločinců*. In *Práce*. Číslo 85, ročník XXIV ze dne 26. března 1968, s. 2; [nesignováno]: *Kdo prodával Šejnovi semínka?* In *Práce*. Číslo 150, ročník XXIV ze dne 1. června 1968, s. 3; HOLOTÍK, Vladislav: *Tečka za případem Šejna?* In *Práce*. Číslo 160, ročník XXIV ze dne 11. června 1968, s. 1 a 4; (red): *Ještě k případu J. Šejny*. In *Práce*. Číslo 161, ročník XXIV ze dne 12. června 1968, s. 3.

302 Srov. např. (čstk): *Ešte případ Šejny*. In *Smena*. Číslo 178, ročník XXI. ze dne 29. června 1968, s. 3.

nisty-blba: „*Odkázán sám na sebe, nebyl by ničím. Takových lidí je spousta, avšak málokterý se stane generálmajorem.*“³⁰³

V té době se vůbec v *Práci* sešli odvážní a schopní novináři, kteří právě v referování o Šejnovi dokázali využít uvolněného dohledu nad médií a překročit letitá tabu. Pro čtenáře to bylo jasné poselství – „podrobné zprávy o korupci, krádežích, nemorálním životě, jejichž protagonistou byl vysoký činitel ministerstva národní obrany, vysoký funkcionář vládnoucí strany, poslanec a dokonce člen předsednictva Národního shromáždění? Adresná kritika státních orgánů, které postupovaly podezřele liknavě a nechaly podezřelého uprchnout? A k tomu všemu navíc pravděpodobně znějící úvahy o spiknutí a vojenském převratu, který připravovali Novotného věrní? Nic z toho tu už opravdu desetiletí nebylo a pro veřejnost to na počátku jara 1968 mělo jasný význam: věci se opravdu zřejmě zásadně mění.“³⁰⁴ A ve změnu uvěřili i samotní novináři. Uvěřili, že se nemusí obávat. Šejnova aféra tak otevřela cestu k zásadní redefinici poslání a role médií ve společnosti i zdola, aktivitou samotných novinářů.

Došlo totiž k rozvíkání doposud striktního systému utajování a hierarchického selektování informací. „Přes rozhovory, reportáže, soutěžení o popularitu a také přes indiscrece byla převedena značná část utajované skutečnosti mezi skutečnost zjevnou. Politika státu se stala do jisté míry transparentní“³⁰⁵ – veřejnost se v průběhu jara a léta už mohla s činností komunistických politiků seznamovat víc než v minulých letech. A vyjadřovat se k tomu. A to obojí prostřednictvím médií. Což zase zpětně posilovalo média a rostl tak jejich vliv. Svobodnější atmosféra ve společnosti vyústila mimo jiné i v mnohem zajímavější mediální obsahy. Novináři v tom čase uvolněných zábran vykupovali své dlouhodobé mlčení a špatné svědomí populárním postojem. Dlužno ovšem podotknout, že ve společnosti, kde by existovala veřejná kontrola počínání vlády a vládního aparátu, by nikdy nemohlo dojít k takovému nahromadění skandálů. A ohlas posluchačů a čtenářů byl jednoznačný. Jedna dobová karikatura zpodobnila tento stav jako občana sedícího před televizí, obklopeného novinami a s rádiem v ruce. Byl to spíše obrázek ze života než nadsázka. Výsledkem byl nevidaný růst zájmu publika – rostla poslechovost rádií a sledovanost televize, rostly náklady tisku. Charakteristický byl především růst nákladů dosud utlačovaných, žádaných titulů související s rozvolněním omezení v přidělu papíru – zásadně posílily například kulturní časopisy, jejichž souhrnný náklad se od roku 1966 do roku 1969 více než ztrojnásobil. V ojedinělých případech došlo ale i poklesu nákladu – ten postihl např. *Rudé právo*.³⁰⁶ Prostě dvacet

303 JURÁČEK, Pavel: *Copak je to za vojáka? Můj přítel generál Šejna*. In *Mladý svět*. Číslo 13, ročník X., s. 1 a 8–9. Srov. též: „Šejna tedy žádal, aby nám ukázali podobný, ale o trošku větší [transportér], desátník se rozzářil, neboť shledal, že jsme blbci. Podobný, o trošku větší transportér totiž ve výzbroji armády samozřejmě neexistoval, přestože jej Šejna [...] sugestivně líčil.“ V netradiční roli se v Mladém světě Šejna objevil ještě jednou. HOCHMAN, Jiří: *Kronika místopředsednictva v Čechách, jakž pisaři potajmu zaznamenána ne pro vejtruby, však pro potěchu. Kapitola Korupční aféra generála Šiny*. In *Mladý svět*. Číslo 29, ročník X., s. 16–17.

304 TŮMA, s. 288–289.

305 ŠÍMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku*. Brno, Atlantis 1990, s. 143.

306 Podrobněji srov. např. KONČELÍK, Jakub – TRAMPOTA, Tomáš (a kol.): *Rudé právo v kontextu reformy konce 60. let: Metodické poznámky ke kvantitativní analýze*. Praha: FSV UK, 2006. 24 s. Pražské sociálně vědní studie. Mediální řada; č. 008. Dostupné z [<http://publication.fsv.cuni.cz/>]

let hromaděné skandály přitahovaly pozornost veřejnosti a přebíjely její dlouho pěstovanou rezignaci na společenské dění. A abychom uzavřeli kruh – zároveň to znamenalo, že zpětná vazba mezi novináři a čtenáři posilovala reformní snahy.

Šejnova „aféra minulý režim opravdu zásadně kompromitovala a dehonestovala. Generál, který takřka ideálně představoval mnohé negativní vlastnosti Novotného éry – nekompetentnost, korupci, obavu z jakýchkoliv změn, bezcharakternost, intrikánství, dokonce tendence k přípravě vojenského převratu, byl pro takovou kompromitaci skvělým prostředkem. Způsob, jakým se v jeho osobě protínaly různé stránky jeho podivných aktivit, byl navíc neodolatelně komický a komickým se zdál také odcházející režim.“³⁰⁷

Jak jsem již zmínil, nové vedení KSČ se pokoušelo média zapojit do reformního procesu a učinit z nich spojence proti konzervativnímu křídlu KSČ – což vedlo ke snaze uvolnit dosavadní kontrolní a řídicí mechanismy. A tato strategie byla úspěšná. Proti-reformní politici se ocitli pod tlakem médií a zprostředkovaně i veřejnosti. A rozvolnění pevné správy médií považovali za klíčovou chybu KSČ.³⁰⁸ Reformní vedení KSČ revidovalo zásah proti Svazu spisovatelů z léta 1967 a tento krok se ukázal jako další z důležitých – a pro vnitrostranickou opozici nového vedení sporných – opatření nové mediální politiky.³⁰⁹ Dubček píše, že pověřil Jiřího Hendrycha, „aby se pokusil o dohodu se Svazem československých spisovatelů [a] odvolat represivní opatření proti Svazu a některým jeho členům. [...] Rozhovory s představiteli Svazu začaly v polovině ledna, ale Hendrych je natahoval ještě měsíc, než se mohl znovu objevit týdeník Svazu.“³¹⁰ Zdeněk Mlynář ve svých pamětech přisuzuje Hendrychovi aktivnější roli.³¹¹ Nulté číslo ‚nového‘ týdeníku svazu vyšlo s názvem *Literární listy* 22. února 1968 – bylo distribuováno zdarma. V úvodníku se redakce přihlásila k odkazu *Literárních novin*, které pova-

307 TŮMA, s. 290–294.

308 Normalizační výklad událostí roku 1968 si později zmíněné ‚uvolňování‘ vytkl za výstrahu: „Ve sdělovacích prostředcích měla pravice již před lednem významné pozice, které si v této době dále upevnila a učinila z nich hlavní zbraň útoků proti straně a socialistickému státu. Bylo to umožněno mimo jiné tím, že vedení strany a státu se v podstatě zřeklo jejich řízení a kontroly.“ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Praha, SPN 1979, 4. vydání, s. 45.

309 „Soudruzi [...] jsou ze současného dění trochu vyvedeni z míry, protože se projevuje mnoho protichůdných názorů v tisku, rozhlase a televizi. Soudruh Vaněk z JZD Dřívý doslova říká: ‚Zatím tomu všemu nerozumíme, jsme zvědaví, co se z toho vyklube. Nelíbí se mi takové rychlé změny, jako například u problému se spisovateli.“ SOA Praha, fond Středočeský KV KSČ, karton 626: Informativní zpráva o názorech pracujících v současné době ze dne 8. března 1968, list 241.

310 DUBČEK, ref. 282, s. 141, 142.

311 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*. Praha, Mladá fronta 1990. Strana 110: „V polovině února jsem [...] potkal Hendrycha, který zářil spokojeností: ‚Právě jsem se dohodl s Edou Goldstückerem – povolil jsem Literárky! [...] Literární noviny byly symbolem kritického tisku v Novotného době a jejich povolení fakticky znamenalo vytvořit stav, kdy je zrušena jakákoli cenzura. Snažil jsem se Hendrycha přesvědčit, že takový krok před publikací Akčního programu KSČ bude znamenat, že tisk bude psát už daleko radikálněji, a pak bude obtížné vnucovat mu meze a politický rámec Akčního programu. ‚K tomu nedojde,‘ tvrdil Hendrych. ‚Všechno jsem s Goldstückerem projednal, oni nebudou psát proti nám!‘ Asi za měsíc byl Hendrych zbaven svých funkcí, mimo jiné proto, že veřejná kritika v tisku proti němu byla tak silná, že by nadále byl dubčekovské vedení kompromitoval.“ Goldstücker to ve svých pamětech popírá: „[Mlynář píše], že mu Hendrych řekl, že cenzura byla sice zrušena, ale se mnou (jako zástupcem proreformního hnutí) byla uzavřena dohoda, že nebudeme psát proti komunistické straně – což je naprostá lež.“ GOLDSTÜCKER, Eduard. *Vzpomínky (1945–1968)*. G plus G, Praha, 2005, s. 147.

žovala za zaniklé, a odmítla ‚ministerské‘ *Kulturní noviny*.³¹² První řádné číslo *Literární listů* pak vyšlo 1. března 1968.

Na konci února a v březnu do dění poprvé výrazněji zasáhli představitelé států sovětského bloku. Českoslovenští představitelé vyslechli od delegací partnerských komunistických stran výhrady ke své politice po oslavách ‚Vítězného února‘ a při této příležitosti byla významně kritizována i média – sovětská delegace kritizovala televizní vystoupení Eduarda Goldstücker, *Rudé právo*,³¹³ nové dvojsvazkové vydání dějin SSSR od československých historiků, „nejvíce však sovětské soudruhy vzrušilo, že v obchodě Sovětská kniha na Václavském náměstí byl volně vyložen časopis ‚Posev‘ vydávaný emigrant-skými protisovětskými kruhy v západním Německu.“³¹⁴ Rozsáhle kritizována byla politika reformního vedení i na jednání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy 6. – 7. března – opět s tím, že KSČ musí udržet média pod kontrolou.

Vyhovět tomuto požadavku tak, jak si to spojenci představovali, nebylo však jednoduché. KSČ si dobře uvědomovala, že ztrácí vliv zejména na média a i reformní komunisté to vnímali jako zásadní problém.³¹⁵ „Koncem března [...] se proměnila role tisku ve veřejném životě. Tisk i ostatní sdělovací prostředky se takřka přes noc staly nevidaně svobodnou tribunou názorů. Pořady rozhlasu, televize a články v novinách pobuřovaly funkcionáře, kteří byli osudově spjatí s mocenským aparátem a poprvé pocítili tlak veřejného mínění.“³¹⁶

Při vědomí těchto rizik vnitropolitických a zejména v obavě z reakce spojenců, PÚV KSČ jako celek model úplné nezávislosti médií (tedy nemožnost ovlivňovat je) rozhodně nevívalo.³¹⁷ Aby zamezilo ztrátě vlivu na ně, rozhodlo připravit a brzy uvést do činnosti nový soubor pravidel (tiskový zákon). Ten měl hranice tiskové svobody a novinářské nezávislosti vymezit. k práci na něm byly, podobně jako v roce 1966, při-

312 Kdo je kdo. In *Literární listy*. Číslo 0, ročník I. ze dne 22. 2. 1968, s. 1.

313 „Podle [Františka] Semína, který doprovázel delegaci KSSS, si Sověti stěžovali na obsah *Rudého práva*, protože bylo příliš liberalistické a některým článkům prý mnoho nechybělo, aby byly v rozporu s linií strany, nelíbily se jim ani příspěvky v dalších novinách.“ Srov. PLÍHALOVÁ, Zdenka: *Vojenské řešení Pražského jara*. Citováno z: [<http://www.mvcr.cz/policie/udv/prezentace/prazskejaro.html>].

314 Podrobněji srov. VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (a kol.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, Díl 4, svazek 1. Prosinec 1967 – červenec 1968. Praha, Brno, Doplněk 1995. Dokument č. 11 ‚Informace mezinárodního oddělení ÚV KSČ o pobytu delegací sedmi komunistických stran v Praze na oslavách 20. výročí Února 1948 a o jejich postojích k současnému vývoji v Československu‘, s. 54–55. Reakce ostatních delegací tamtéž, s. 55an.

315 „Velmi vážné politické problémy vznikaly již při teoretických úvahách o svobodě tisku a svobodě spolčovací. Základní význam obou těchto svobod pro celkový proces změny totalitní diktatury v demokratický systém byl nesporný. Šlo však o to, jak tyto svobody v politické praxi uplatnit v mezidobí, v němž reforma ještě neměla položit otázku systému vlády jedné politické strany jako otázku prakticky aktuální.“ MLYNÁŘ, tamtéž, s. 94.

316 HAVLÍČEK, Jaro na krku, s. 11.

317 Nicméně proreformní členové předsednictva ochotně využívali skutečnosti, že média tlačí především na jejich politické protivníky, a do snah o opětovnou reglementaci a institucionální podvázání médií nevstupovali nijak aktivně. A spoléhali se na ‚domluvu‘ a ‚dobré vztahy‘ s novináři.

zvány i odborné a zájmové instituce včetně Svazu novinářů.³¹⁸ Do intervence se ovšem podařilo přijmout pouze výše zmíněnou proticenzurní novelu.

Posledním příběhem, který bych rád zmínil, je příběh manifestu *Dva tisíce slov*, který bývá v Českých zemích často připomínán jako klíčový dokument Pražského jara. Toto provolání skutečně představuje jeden z vrcholných projevů pozvolného vyvazování se občana z reglementu struktur Komunistické strany Československa.

Základní myšlenky budoucího manifestu se zrodily již v březnu 1968 v diskuzích, kterých se zúčastnili mj. i budoucí iniciátoři manifestu – ředitel Ústavu pro choroby oběhu krevního v Praze Jan Brod a vedoucí třetího oddělení Fyziologického ústavu ČSAV v Praze Otakar Poupá³¹⁹ – a které formovaly přesvědčení vědců, že by měli nějak aktivně podpořit obrodný proces. Vznik manifestu ještě uspil představa ÚV Národní fronty František Kriegel, který podle svědectví Otakara Poupá výslovně žádal nějaké „provolání“, kterým by se vědci vyjádřili k „nové politice“.³²⁰ A tak se skupina vědců rozhodla vystoupit s prohlášením, na jehož koncipování se podíleli Brod, Poupá, ředitel Ústavu makromolekulární chemie ČSAV v Praze Otto Wichterle, vědecký pracovník Mikrobiologického ústavu ČSAV v Praze Miroslav Holub³²¹ a zřejmě i další.³²² „*Oproti Kriegelovu očekávání se však v něm odchýlili od donekonečna omílané podpory proreformních komunistických vůdců a naopak přistoupili k nemilosrdné kritice poválečného československého vývoje a režimu jako celku*“³²³ a jako autora, který myšlenky zformuluje do textu navrhl Wichterle tehdejšího redaktora Literárních listů Ludvíka Vaculíka.³²⁴ Vaculík pak text zformuloval, vědci jeho koncept bez větších připomínek schválili³²⁵ a spolu s Vaculíkem a redakcí *Literárních listů* zorganizovali podpisovou akci. Text vyšel ve čtvrtek 27. června 1968 pod názvem *Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům*.

318 „*Usnesením předsednictva ÚV KSČ ze dne 4. března 1968 bylo doporučeno ministerstvu kultury a informací, aby ve spolupráci se Svazem novinářů soustředilo všechny připomínky a náměty k tiskovému zákonu a předložilo své návrhy k jeho novelizaci. K vlastnímu právnímu zpracování novelizace tiskového zákona hodlá ministerstvo kultury a informací vytvořit pracovní tým, složený z právních odborníků, kteří by se na této práci podíleli.*“ NA, fond ASYN. 6. schůze PÚV SČSN ze dne 29. 3. 1968, Ministerstvo kultury a informací 14. 3. 1968.

319 Srov. POUPA, Otakar: Neveselé kapitoly o vědě a moci VI. In Vesmír. Číslo 10, ročník 77 z října 1998, s. 587 a 588.

320 Srov. POUPA, s. 588.

321 Jeho spoluautorství je možné dovozovat z pozdějších vystoupení v tisku – srov. např. článek BROD, Jan – HOLUB, Miroslav – WICHTERLE, Otto – RADOK, Emil – POUPA, Otakar: Slovo těch, kteří podepsali. In *Práce*. Číslo 178, ročník XXIV ze dne 29. června 1968, s. 5. Jako možného spoluautora jej zmiňují i Jiří Hoppe a Jindřich Schwippel – srov. HOPPE, Jiří: Dva tisíce slov. In *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*. Oddíl XIX. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 46; SCHWIPPEL, Jindřich: Otto Wichterle a Český svaz vědeckých pracovníků. In ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Praha 2001, s. 169–170.

322 Např. na účast filmového režiséra Emila Radoka též lze usuzovat z článku v Práci zmíněného v předešlé poznámce, Benčík mezi iniciátory zmiňuje [přednostku oční kliniky fakultní nemocnice KU v Praze Věru] Kadlecovou (BENČÍK, s. 95) atd.

323 HOPPE, Jiří: Dva tisíce slov. In: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*. Oddíl XIX. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 46.

324 POUPA, s. 589: „*Tenkrát mu to ještě myslelo jasně, i když byl komunist, z nich snad jedinému.*“

325 Jako příklad ‚korektur‘ Wichterle uvádí, že prosadil formulaci „za špatný stav můžeme všichni, ne jen komunisté.“ WICHTERLE s. 142.

kům, vědcům, umělcům a všem (dále *Dva tisíce slov*) v denících *Práce*³²⁶, *Mladá fronta*³²⁷, *Zemědělské noviny*³²⁸ a v týdeníku *Literární listy*³²⁹ v souhrnném nákladu asi milion tři sta tisíc výtisků. O dva dny později vyšel i v severomoravském krajském deníku *Nová Svoboda*³³⁰ a ve slovenském deníku *Smena*.³³¹

Manifest je sestavený ze tří tematických celků –

1] první třetina obsahuje ostrý odsudek způsobu vlády KSČ v zemi v uplynulém dvacetiletí,³³²

2] druhá třetina formuluje víru v obrodný proces a vyzývá čtenáře k podpoře „pokrokového křídla uvnitř KSČ“ a Akčního programu,³³³ ale zároveň i k opatrnosti a iniciativě³³⁴

3] a konečně poslední – a nejprovokativnější – třetina poněkud neorganicky kombinuje nápadně zkratkovitě zmínky o federalizaci Československa³³⁵ a o vztahu k SSSR³³⁶ s rozsáhlou a kontroverzní výzvou k občanské neposlušnosti, která ve jménu obrodného procesu přiměje k odchodu staré funkcionáře³³⁷ a otevře diskusi k potlačova-

326 [nesignováno]: Dva tisíce slov, která patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. In *Práce*. Číslo 176, ročník XXIV ze dne 27. června 1968, s. 5.

327 [nesignováno]: Dva tisíce slov, která patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. In *Mladá fronta*. Číslo 176, ročník XXIV ze dne 27. června 1968, s. 1 a 3.

328 [nesignováno]: Dva tisíce slov, která patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. In *Zemědělské noviny*. Číslo 152, ročník XXIV ze dne 27. června 1968, s. 1 a 2.

329 [nesignováno]: Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. In *Literární listy*, roč. I., č. 18 ze dne 27. června 1968, s. 1 a 3.

330 Srov. [nesignováno]: 2000 slov. In *Nová svoboda*. Číslo 154, ročník 24 ze dne 29. června 1968, s. 4.

331 [nesignováno]: Dvatisíc slov, které patria robotníkom, poľnohospodárom, úradníkomi, vedcom, umelcom a všetkým. In *Smena*. Číslo 178, ročník XXI. ze dne 29. června 1968, s. 3.

332 Srov. [nesignováno]: Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. In *Literární listy*, roč. I., č. 18 ze dne 27. června 1968. Strana 1: „Komunistická strana, která měla po válce velikou důvěru lidí, postupně ji vyměňovala za úřady, až je dostala všechny a nic jiného už neměla. [...] Její spojení se státem vedlo k tomu, že ztratila výhodu odstupu od výkonné moci. Činnost státu a hospodářských organizací neměla kritiku. [...] Zatímco se mnozí dělníci domnívali, že vládou, vládla jejich jménem zvlášť vychovávaná vrstva funkcionářů stranického a státního aparátu. Ti fakticky zaujali místo svržené třídy a sami se stali novou vrchností.“

333 Tamtéž, s. 3: „Především budeme odporovat názorům, kdyby se vyskytly, že je možné dělat nějakou demokratickou obrodu bez komunistů, případně proti nim. [...] Komunisté mají vybudované organizace, v těch je třeba podpořit pokrokové křídlo. [...] Jejich Akční program, [je] programem prvního vyrovnání největší nerovnosti, a nikdo jiný nemá žádný stejně konkrétní program.“

334 Tamtéž, s. 3: „Dávejme tedy pozor, co se bude dít, snažme se tomu porozumět a odpovídat. [...] Do příštích dnů však musíme jít také s vlastní iniciativou a vlastními rozhodnutími. [...] Zaměstnanci mohou pro sebe udělat nejlíp, když si za své zástupce zvolí do odborových orgánů své přirozené vůdce, schopné a čestné lidi bez ohledu na stranickou příslušnost.“

335 Tamtéž, s. 3: „Oživený letní pohyb po celé republice vyvolá zájem o uspořádání státoprávního vztahu mezi Čechy a Slováků. Považujeme federalizaci za způsob řešení národnostní otázky, jinak je to jen jedno z významných opatření k demokratizaci poměrů. Toto opatření samo o sobě nemusí ani Slovákům přinést lepší život. Režim – v českých zemích zvlášť a na Slovensku zvlášť – se tím ještě neřeší. Vláda stranicko-státní byrokracie může trvat, na Slovensku dokonce o to líp, že jako »vybojovala větší svobodu«.“

336 Tamtéž, s. 3: „Své vládě můžeme dát najevo, že za ní budeme stát třeba se zbraní, pokud bude dělat to, k čemu jí dáme mandát, a své spojení můžeme ujistit, že společencké, přátelské a obchodní smlouvy dodržíme.“

337 Tamtéž, s. 3: „Je třeba vynalézat způsoby, jak je přimět k odchodu. Například: veřejná kritika, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády, sbírka na dary pro ně do důchodu, stávka, bojkot jejich dveří.“

ným tématům³³⁸ (manifest se věnoval i otázce tiskové svobody³³⁹), ale zároveň nebude „nezákonná, neslušná a hrubá.“³⁴⁰

Text jako celek charakterizuje nebojácný a lehký jazyk, který například větami „neozírejme se v politických souvislostech“ nebo „pravda tedy nevitěží, pravda prostě zbývá, když se všechno ostatní prošustruje“ až zlidověl.³⁴¹ Vaculíkovi se tak podařilo nalézt formu, která publikum oslovila. Popularitě manifestu výrazně přispěl i chytlavě zvolený název, který dodnes provokuje k počítání slov.³⁴² Sám obsah Dvou tisíc slov ale nebyl ve své době nijak mimořádný, jeho autoři³⁴³ měli pocit, že říkají jen to, co všichni vědí³⁴⁴ – Poupá definuje manifest jako „lapidárně formulovanou diagnózu československé situace od puče 1948 do roku 1968, jak ji viděl nekomunistický občan.“³⁴⁵ To, co z něj udělalo zásadní politický dokument bylo spíše jeho načasování a především forma – text měl ráz výzvy, manifestu a vyšel v předvečer okresních konferencí KSČ, které měly volit delegáty na sjezd strany. A v očích vedoucích politiků KSČ měl v tom případě zasáhnout i do důležitých vnitrostranických jednání, do přípravy sjezdu strany. Politici ve vedení KSČ tak získali pocit, že „nikoli Akční program KSČ a jeho pojetí reformy, nýbrž [Dva tisíce slov] a jejich pojetí současné situace měly být východiskem politických diskusí nejenom ve veřejnosti, ale také uvnitř KSČ.“³⁴⁶

338 Tamtéž, s. 3: „Je to prostě: sejde se několik lidí, zvolí předsedu, vedou řádně zápis, publikují svůj název, žádají řešení, nedají se zakřiknout.“

339 Tamtéž, s. 3: „Okresní a místní tisk, který většinou zdegeneroval na úřední troubu, proměňujeme v tribunu všech kladných politických sil, žádáme ustavení redakčních rad ze zástupců Národní fronty nebo zakládáme jiné noviny. Ustavujeme výbory na obranu svobody slova. [...] Uslýšíme-li divné zprávy, ověřujeme si je, vysíláme delegáty na kompetentní místa, jejich odpovědi zveřejňujeme třeba na vratech.“

340 Tamtéž, s. 3: „Náš odpor k psaní hrubých dopisů musí být tak všeobecný, aby každý takový dopis, který ještě dostanou, bylo možno považovat za dopis, který si dali poslat sami.“

341 Dále srov. tamtéž, s. 1 a 3: „S poctivostí se nikam nedošlo a o nějakém oceňování podle schopností darmo mluvit. Proto většina lidí ztratila zájem o obecné věci a starala se jen o sebe a o peníze, přičemž ke špatnosti poměrů patří i to, že ani na ty peníze není dnes spolehnouti. [...] Právda tedy nevitěží, pravda prostě zbývá, když se všechno ostatní prošustruje! [...] Tváří v tvář všem přesílám můžeme jediné trvat slušně na svém a nezačínat si.“

342 Verze publikovaná v Literárních listech má bez názvu a poslední věty o tom, „že podpisy nejsou úplnou sbírkou souhlasu,“ celkem 2008 slov. S poslední větou 2027 slov.

343 Asi se patří zmínit, že je jen velmi obtížné určit už samo autorství manifestu – navzdory přiznávané i zdokumentované aktivitě skupiny iniciátorů manifestu, kteří se podíleli na formulaci osnovy/základních myšlenek a aktivně vstoupili i do editace dokumentu, navenek vystupoval od počátku jako jediný autor Ludvík Vaculík. Ten se naposledy k autorství manifestu vyjádřil na jaře tohoto roku: „Kdybych [...] dostal osnovu, tak bych nebyl považován za správně uvést mezi podpisy, Ludvík Vaculík, autor tohoto textu. Já jsem si to příliš formuloval po svém. Pánové to přijali trochu s kroucením hlavy, protože jsem opouštěl politiku a začínal se vyjadřovat trochu básnicky a literárně. Mně se zdálo solidní, a v redakci si to mysleli také, že to autorství bylo řečeno.“ Srov. VACULÍK, Ludvík: Jak vznikl manifest Dva tisíce slov. In: PUNČOCHÁŘ, Jan (ed.). *Pražské jaro 1968 a dnešek*. Syndikát novinářů ČR, Praha 2008, s. 30. A opačnou hranici této samostatnosti práce vymezil, když to dopisu vzpomínal, že u výslechu řekl, „že jsem si všechno vymyslel sám, i když to ovšem není pravda.“ ŠIMSA, Jan – VACULÍK, Ludvík. *Váženy pane Mikule. Dopisy 1967/1988*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2003, s. 26

344 Srov. kupř. VACULÍK, Ludvík: Jak vznikl manifest Dva tisíce slov. In: PUNČOCHÁŘ, Jan (ed.): *Pražské jaro 1968 a dnešek*. Syndikát novinářů ČR, Praha 2008, s. 30: „To jsme si mysleli všichni. Že je situace kritická, choulostivá, že je před stranickými konferencemi a že je třeba veřejnost povzbudit, aby podpořila pokrokové křídlo ve straně.“

345 Srov. POUPA, ref. 319, s. 589.

346 Takto vysvětloval reakci ve svých pamětech tajemník ÚV KSČ Zdeněk Mlynář. Srov. MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 157.

Navíc manifest oslovoval čtenáře bez ohledu na jejich politické přesvědčení a zcela napříč společenskou strukturou, a tak se v několika dnech od publikování dokumentu k jeho myšlenkám přihlásilo značné množství občanů – „počet těch, kteří se pod prohlášení podepsali, překročil posléze sto dvacet tisíc.“³⁴⁷

Ze všech těchto důvodů manifest vyvolal hysterickou reakci celého vedení KSČ – jak konzervativců, kteří mu přisoudili zásadní význam jako programu kontrarevoluce (Biřák mluví o „promyšlené platformě boje proti socialismu“³⁴⁸) – tak reformních politiků v PÚV KSČ, kteří jednak považovali manifest za nepřípustný zásah do jejich výsostné politické domény. A tak ze všech možných důvodů vedly *Dva tisíce slov* k ostrému a v podstatě celospolečenskému střetu.

Nejprve v parlamentu³⁴⁹, poté na sekretariátu ÚV KSČ³⁵⁰ a od jedné hodiny odpoledne kvůli manifestu zasedalo PÚV KSČ.³⁵¹ Jeho schůze probíhala v atmosféře nebyvalé jednoty – výzvu postupně (a lze říci, že manifestačně) odsoudili téměř všichni zúčastnění.³⁵² Pouze Zdeněk Mlynář jej v podstatě nehodnotil a postavil se proti mocenskému zásahu.³⁵³ k manifestu se v průběhu schůze vyjádřilo i sovětské vedení.³⁵⁴ Schůze před-

347 BLÁHOVÁ, Kateřina. Mezi literaturou a politikou. Souvislosti českého literárního života 1958–1969. In *Soudobé dějiny*. Číslo 3–4, ročník 2002, s. 517. Přesně určit počet signatářů manifestu již nelze, ale odhad zhruba 120 tisíc se zdá přijatelný, i když na spodní hranici možného, protože jen dva největší shromážděvatelé podpisů – deníky *Práce* a *Mladá fronta* – jich zaevidovali více. Srov. [nesignováno]: Z redakční pošty. In *Práce*. Číslo 192, ročník XXIV ze dne 13. července 1968, s. 3: „Do dnešního dne se shromáždilo v redakci 102621 podpisů souhlasných s prohlášením 2000 slov. 188 lidí s rezolucí nesouhlasí.“ Mladá fronta shromáždila zhruba 20 tisíc podpisů – srov. JELÍNEK, Miroslav: Dopisy. In MALEČEK, Stanislav: *Byli jsme při tom*. Klub novinářů Pražského jara '68, Praha 1993, s. 30. Odhad asi 120 tisíc podpisů uvádí i HOPPE, Jiří: Jak vznikl dokument *Dva tisíce slov*. In *Lidové noviny*. Číslo 192, ročník XVI ze dne 18. srpna 2003, s. 6.

348 BILÁK, Vasil: *Paměti Vasila Biřáka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ, II díl*. Agentura CESTY, Praha 1991, s. 164.

349 Srov. Interpelace Kodaje z 27. června a odpověď Černíka z 28. června. Dostupné z: [<http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/>]

350 HAVLÍČEK, ref. 287, (s. 70) vzpomíná: „Tajemník Císař byl do hloubi duše uražen, že se mu nikdo z podepsaných o manifestu ani nezmněl. Velice si zakládal na důvěře kulturní fronty, a teď tohle!“ Císař události komentuje s jistým odstupem: „V budově ÚV KSČ nastal pochopitelně rozruch, scházeli se tajemníci i vedoucí oddělení, drněly telefony z Prahy i venkova, svolávaly se porady a schůze. Největším překvapením bylo právě překvapení z novin, neboť nikdo z členů předsednictva a sekretariátu ÚV údajně nevěděl, že se takový dokument připravuje.“ CÍSAŘ, Čestmír. *Člověk a politik*. Kniha vzpomínek a úvah. Praha, ETC Publishing 1998, strana 455. HAVLÍČEK (s. 73) si uchoval podobnou vzpomínku: „Obdobná atmosféra se rozšířila v budově ÚV KSČ. Do aparátníků vjel život, pobíhali po chodbách a vzrušeně si sdělovali: „Četl jsi? Slyšels? Už víš? Co tomu říkáš? Tohle je jasná kontrarevoluce!“

351 HAVLÍČEK, ref. 287, s. 73: „Dubček se dostal do své kanceláře až před druhou hodinou. Teprve potom se dozvěděl, že [...] zasedá PÚV KSČ a jedná o prohlášení ‚Dva tisíce slov‘. [...] Nikdo nebyl schopen vysvětlit, kdo vlastně bez vědomí vedoucího tajemníka předsednictvo svolal, ale zdá se, že to byl Drahoš Kolder.“

352 Schůze se nezúčastnili František Barbírek, Vasil Biřák, Jan Piller, Josef Špaček, Bohumil Šimon, Štefan Sádovský a Václav Slavík. Biřák a Špaček sdělili svá stanoviska telefonicky. Srov. VONDROVÁ – NAVRÁTIL, 9/2, pozn. č. 1 na s. 160.

353 Tamtéž, s. 154. „Nedoporučoval bych na to jít mocensky, [teprve] až kdybychom byli vyprovokováni, když odhadneme, kdo to začne dělat, [ale] teď vystoupit s ideologicko-politickými prostředky.“

354 Dokument č. 100 ‚Poznámky z diskuse na 81. schůzi P a S ÚV KSČ k manifestu *Dva tisíce slov*‘. In VONDROVÁ – NAVRÁTIL, 9/2, s. 155: „Dubček: Volal jsem Brežněva v souvislosti s prohlášením [Dva tisíce slov]. Kvalifikuje to jako další nástup sil, který navodí kontrarevoluční situaci, protože je to v protikladu k ÚV. [Říká,] že přímá výzva může navodit kontrarevoluční situaci v zemi. Nemáte v rukách rozhlas, říká. [...] Svoboda slova a tisku nesmí být v protikladu se zájmy společnosti. Některé publikace jsou věci, které nejsou v zájmu společnosti. Je třeba mít dost odvahy a rozhodnosti. Když se tyto tendence neodrazí, bude to soumrak pro stranu. [Brežněv se ptal,] zda by mohl být informován o tom, co bude dál.“

sednictva (v podvečer nakrátko přerušená) trvala celou noc a nad ránem předsednictvo *Dva tisíce slov* jednoznačně odmítlo. Ve svém usnesení ale připouštělo „dobré úmysly“ autorů a signatářů.³⁵⁵ Manifest nebyl v usnesení označen jako kontrarevoluční, pouze se tvrdilo, že „politická platforma prohlášení objektivně otevírá cestu protikomunistickým tendencím a žene vodu na mlýn krajním silám, které by mohly vyvolat dezorganizaci a konfliktní situaci. Je to útok proti současnému vedení KSČ i státu, který má být dohnán k tomu, aby [...] musel vystoupit mocenskými prostředky.“³⁵⁶

A v tomto momentu se přichází hlavní důvod, proč je toto téma významné pro studium role médií – přestože totiž manifest ovlivnil celou společnost, nejhluběji zasáhl zřejmě do vztahu moci právě k médiím. Manifest představuje přelomový bod pro konstituování principů svobody novinářské práce, pro prosazování koncepce nezávislosti médií i pro pochopení ztráty vlivu na média na straně funkcionářů KSČ. Ti se pokusili v případě manifestu využít již nějaký čas odložené mechanismy řízení médií – v pátek 28. června ráno totiž uložil tajemník ÚV KSČ pověřený řízením médií Čestmír Císař vedoucímu Úseku tisku, rozhlasu a televize ÚV KSČ Dušanovi Havlíčkovi, aby zajistil publikaci usnesení předsednictva ÚV KSČ ke *Dvěma tisícům slov* v tisku a hlavně aby zajistil, že nadále už se budou v novinách publikovat pouze rezoluce na podporu usnesení ÚV.³⁵⁷ Jak se o něco později ukázalo (na narychlo svolané schůzce novinářů), byl to úkol nesplnitelný. Šéfredaktor *Mladé fronty* Miroslav Jelínek totiž připomněl, že do redakcí dochází záplava dopisů vyjadřujících souhlas s výzvou a jen nemnoho nesouhlasných – do redakce *Mladé fronty* přišlo odhadem dvacet tisíc dopisů čtenářů podporujících manifest a „asi dvacet nesouhlasících rezolucí poslaných vesměs ze služeben tehdejší Veřejné bezpečnosti [tj. policie – dále VB].“³⁵⁸ Ostatní redakce deníků na tom byly velmi podobně.³⁵⁹ Šéfredaktori prostě a jednoduše odmítli respektovat pokyn PÚV KSČ a sdělili, že budou tisknout to, co čtenáři posílají. Neslýchané. A revoluční.

Ukázkou novinářské ‚vzpouře‘ může být již zmíněná reakce severomoravského krajského deníku *Nová svoboda*, který sice otiskl stanoviska PÚV KSČ³⁶⁰, Národní

355 (z): Předsednictvo ústředního výboru KSČ k prohlášení *Dva tisíce slov*. In *Rudé právo*. Číslo 178, ročník 48 ze dne 29. června 1968, s. 1: „Nezávisle na tom, jaké záměry sledovali autoři prohlášení a ti, kteří se svými podpisy k němu připojili – a nemáme důvodu pochybovat o jejich dobrých úmyslech – je zveřejnění tohoto textu aktem, který by ve svých objektivních důsledcích mohl neobyčejně ztížit, ba dokonce ohrozit další rozvoj Akčního programu KSČ, politiky Národní fronty i vlády naší republiky.“

356 Tamtéž, s. 1.

357 HAVLÍČEK, ref. 287, s. 77: „V pátek ráno mě zavola Císař a energickým hlasem, který nepřipouštěl námitek, mi přikázal, abych svolal šéfredaktory a odpovědné pracovníky rozhlasu a televize a tlumočil jim striktní rozhodnutí předsednictva: Komunistům v tisku, rozhlase a televizi se ukládá, aby plně respektovali stanovisko PÚV KSČ ke ‚Dvěma tisícům slov‘ a aby zveřejňovali pouze rezoluce na podporu tohoto stanoviska! Za splnění tohoto úkolu jsou prý osobně zodpovědní.“ CÍSAŘ, ref. 350, (s. 456) ve svých pamětech tuto záležitost blíže nerozebírá, pouze konstatuje, že mu „bylo uloženo co nejrychleji zabezpečit publikaci stanoviska PÚV [v médiích] a požádat je, aby poskytl[a] prostor jeho pozitivním ohlasům.“

358 JELÍNEK, Miroslav: Úvodní slovo. In PUNČOCHÁŘ, Jan (ed.): *Pražské jaro 1968 a dnešek*. Praha : Syndikát novinářů ČR 2008, s. 4.

359 Diskuze s pamětníky uskutečněná 20. března 2008 v rámci Konference ke 40. výročí Pražského jara 1968.

360 (ČTK): Předsednictvo ústředního výboru KSČ k prohlášení „2000 slov...“ In *Nová svoboda*. Číslo 154, ročník 24 ze dne 29. června 1968, s. 1 a 2.

fronty³⁶¹ i vlády³⁶², zároveň ale přetiskl v plném znění i samotný manifest „aby si čtenáři mohli [...] vytvořit vlastní názor“³⁶³, uveřejnil zřetelně promanifestní stanovisko uměleckých a tvůrčích svazů³⁶⁴ a otevřel diskuzi jak rezolucím podporujícím manifest, tak stanovisko PÚV KSČ.³⁶⁵ A manifestu se věnoval i v dalších dnech.³⁶⁶ Zcela stejně se zachoval i slovenský deník *Smena*, který paralelní otisknutí všech usnesení s manifestem doprovodil vysvětlením, že „soudný čtenář pochopí.“³⁶⁷ Podobně i *Mladá fronta* se manifestu dále věnovala³⁶⁸, naopak *Zemědělské noviny* se po zveřejnění znění již k manifestu téměř nevracely. Nejdůsledněji se na manifest soustředila *Práce* – v sobotu 29. června referovala o parlamentním jednání nad Kodajovým podnětem pod titulkem „Systém politické moci pod veřejnou kontrolu občanů“³⁶⁹ a současně na titulní straně i uvnitř listu otiskla s manifestem vyhraněně souhlasné reakce³⁷⁰ a na páté straně pak rozsáhlý materiál, kde autoři a signatáři manifestu vysvětlovali své záměry³⁷¹ a výtah z televizní besedy věnované manifestu.³⁷² Manifest stránky *Práce*

361 (ČTK): Vyjádření Národní fronty. In *Nová svoboda*. Číslo 154, ročník 24 ze dne 29. června 1968, s. 1 a 2.

362 [nesignováno]: Vyjádření vlády. In *Nová svoboda*. Číslo 154, ročník 24 ze dne 29. června 1968, s. 1 a 2.

363 Text byl uvozen perexem: „Na prvních dvou stranách dnes zveřejňujeme prohlášení předsednictva ÚV KSČ, vyjádření vlády a ÚV Národní fronty k článku ‚2000 slov‘, který publikovaly tento týden některé listy. Aby si čtenáři mohli učinit konkrétní představu o tomto názorovém střetnutí a vytvořit vlastní názor, přetiskujeme kritizovaný článek.“ Srov. [nesignováno]: 2000 slov. In *Nová svoboda*. Číslo 154, ročník 24 ze dne 29. června 1968, s. 4.

364 (ČTK): Stanovisko uměleckých a tvůrčích svazů. In *Nová svoboda*. Číslo 154, ročník 24 ze dne 29. června 1968, s. 2.

365 [nesignováno]: Co říkají komunisté článku „2000 slov...“ In *Nová svoboda*. Číslo 154, ročník 24 ze dne 29. června 1968, s. 1 a 2.

366 Srov. např.: (ns): Co dělá politika politikem. Diskuze kolem »2000 slov...« pokračuje. In *Nová svoboda*. Číslo 157, ročník 24 ze dne 3. července 1968, s. 1 a 3. (ČTK): Literaturnaja Gazeta o 2000 slovech. In *Nová svoboda*. Číslo 164, ročník 24 ze dne 11. července 1968, s. 4. (jš): Telefon s Danou Zátopkovou: Proč jsme podepsali 2000 slov. In *Nová svoboda*. Číslo 170, ročník 24 ze dne 18. července 1968, s. 1. ŠAVRDA, Jaromír. O Národním shromáždění, ing. J. Hanzelkovi a 2000 slovech. In *Nová svoboda*. Číslo 175, ročník 24 ze dne 24. července 1968, s. 1 a 2.

367 REDAKCIA: Dvetisíc slov, ktoré patria robotníkom, poľnohospodárom, úradníkom, vedcom, umelcom a všetkým. In *Smena*. Číslo 178, ročník XXI. ze dne 29. června 1968, s. 3: „K vůli úplnej informovanosti našich čitateľov uverejňujeme aj spomenutý článok s presvedčením, že súdny čitateľ zaiste pochopí i úprimne mysené názory väčšiny podpísaných, ale zároveň aj obavy, ktoré vyjadrujú stanoviska strany a vlády.“

368 JELÍNEK, Miroslav – (ČTK) – (hk) – (čtk): k prohlášení »2000 slov«. In *Mladá fronta*. Číslo 178, ročník XXIV ze dne 29. června 1968, s. 1 a 3. O den později (*Mladá fronta*. Číslo 179, ročník XXIV ze dne 30. června 1968, s. 1, 6 a 7.) srov. např. [nesignováno]: Záplava dopisů, (čtk): Ohlas na »2000 slov« a (jkt): O článku „2000 slov“.

369 (hol): Systém politické moci pod veřejnou kontrolu občanů. NS souhlasí s vyjádřením vlády k článku „Dva tisíce slov“. In *Práce*. Číslo 178, ročník XXIV ze dne 29. června 1968, s. 1 a 3.

370 [nesignováno]: Do redakce přišly: delegace ze závodů, dopisy kolektivů, stanoviska občanů. In *Práce*. Číslo 178, ročník XXIV ze dne 29. června 1968, s. 1 a 4. Součástí čísla bylo i již z *Nové svobody* citované stanovisko představitelů uměleckých a tvůrčích svazů.

371 BROD, Jan – HOLUB, Miroslav – WICHTERLE, Otto – RADOK, Emil – POUPA, Otakar: Slovo těch, kteří podepsali. In *Práce*. Číslo 178, ročník XXIV ze dne 29. června 1968, s. 5.

372 (van): Proti nebezpečí starých sil. In *Práce*. Číslo 178, ročník XXIV ze dne 29. června 1968, s. 4.

neopustil ani v následující dny³⁷³, list dal prostor k vyjádření i Kodajovi³⁷⁴, uveřejnil reakci Smrkovského (a opatřil jej polemickou poznámkou redakce)³⁷⁵ a tématu se věnoval až do poloviny července, kdy na sebe pozornost čtenářů strhly další události.³⁷⁶ Deník inicioval a do značné míry i organizoval osvětovou kampaň nazvanou „dopisy sovětským přátelům“, která měla vyvracet neutralizovat sovětskou propagandu – tuto aktivitu odstartoval článek „*Jde jen o slova?*“³⁷⁷ Již od počátku *Práce* otevřeně deklarovala, že je otevřená všem názorovým proudům a pravidelně publikovala rezoluce a výzvy pracovních kolektivů i jednotlivců na podporu manifestu (a ojedinele i názorů manifest odmítajících).

Shrnu-li, v médiích se objevily ohlasy na *Dva tisíce slov* v poměru, který sice odpovídal reakcím čtenářů, ale byl v rozporu s přáním i náhledem PÚV KSČ na rozložení sil. Jak se to stalo? Rezoluce na podporu stanoviska PÚV totiž pocházely převážně od stranických organizací VB a armády – a jejich výbory a placené okresní a krajské aparáty posílaly své rezoluce zpět na sekretariát ÚV KSČ a nikoli do redakcí. Takže v médiích se scházely rezoluce pro manifest a na ÚV KSČ proti manifestu. Což u předsednictva ÚV KSČ vyvolávalo dojem, že média nejenže nerespektují jeho pokyn, ale navíc reakce veřejnosti manipulují.

KSČ se navíc v případě manifestu potýkala i s nezvyklou neposlušností nižších struktur strany samotné – jejich reakce byly spíše zdrženlivé až mírně sympatizující s manifestem. První opatrné projevy souhlasu s manifestem zazněly již v diskuzích na mimořádných okresních konferencích KSČ, které proběhly všechny v následující den – v sobotu dne

373 Srov. např. [nesignováno]: 2000 slov v zrcadle dopisů a rezolucí. In *Práce*. Číslo 179, ročník XXIV ze dne 30. června 1968, s. 2 a 3. [nesignováno]: Jednou větou z dopisů o Dvou tisících slovech. In *Práce*. Číslo 180, ročník XXIV ze dne 1. července 1968, s. 3. HUĎAGY, Štefan: Nad dopisy těch, kteří souhlasí i nesouhlasí. In *Práce*. Číslo 181, ročník XXIV ze dne 2. července 1968, s. 3. HUĎAGY, Štefan: Obraz veřejného mínění. In *Práce*. Číslo 182, ročník XXIV ze dne 3. července 1968, s. 4. [nesignováno]: Desetitisíce podpisů pod „2000 slov“. In *Práce*. Číslo 183, ročník XXIV ze dne 4. července 1968, s. 3. [nesignováno]: 2000 slov v redakční poště. In *Práce*. Číslo 184, ročník XXIV ze dne 5. července 1968, s. 2. [nesignováno]: Z redakční pošty. In *Práce*. Číslo 186, ročník XXIV ze dne 6. července 1968, s. 2. (šh): Poslanec Kodaj připraven odejít. In *Práce*. Číslo 188, ročník XXIV ze dne 9. července 1968, s. 3. VOJTA, Jaroslav: Několik slov k článku Dva tisíce slov. In *Práce*. Číslo 189, ročník XXIV ze dne 10. července 1968, s. 5.

374 HUĎAGY, Štefan: na otázky *Práce* odpovídá posl. Národního shromáždění Samuel Kodaj. In *Práce*. Číslo 183, ročník XXIV ze dne 4. července 1968, s. 1 a 3.

375 SMRKOVSKÝ, Josef: Jeden tisíc slov. In *Práce*. Číslo 184, ročník XXIV ze dne 5. července 1968, HOLOTÍK, Vladislav: Poznámka redakce. In *Tamtéž*. Smrkovského text vyvolal velkou pozornost – jak u čtenářů, tak na předsednictvu. Srov. Dokument č. 105 z 8. července 1968, *Stenografický záznam diskuse na 83. schůzi PÚV KSČ k dopisu pěti komunistických stran ÚV KSČ*. In VONDROVÁ – NAVRÁTIL, 9/2. Strany 208 a 210. Indra: „Soudruh Smrkovský [...] publikoval 1000 slov, která znamenají distancování se [od] stanoviska předsednictva.“ A Smrkovský odpověděl: „*Soudruh Indra tady staví do protikladu článek 1000 slov. Cožpak se distancuji? Já v něm říkám, že je to správné. Mám za to, že jsem neustoupil z principů, které jsme zde přijali.*“

376 Rozsáhlé se manifestu věnoval šéfredaktor *Práce* v článku: VELENSKÝ, Ladislav: Lidé – doba – 2000 slov. In *Práce*. Číslo 191, ročník XXIV ze dne 12. července 1968, s. 1 a 3.

377 ŠUBRT, Lubomír. *Jde jen o slova?* In *Práce*. Číslo 186, ročník XXIV ze dne 7. července 1968, s. 1 a 2: Článek informoval o reakcích sovětských médií na manifest *Dva tisíce slov* a navrhl „*aby [českoslovenští pracující] vysvětlili bratrským kolektivům [...] svým známým i konečně i sovětským představitelům v ČSSR [...] podstatu a cíle současného dění u nás, a tak pomohl[i] rozptýlit jejich obavy o osud Československa.*“ Dále srov. např. [nesignováno]: Z redakční pošty. In *Práce*. Číslo 196, ročník XXIV ze dne 7. července 1968, s. 5.

29. června 1968.³⁷⁸ *Rudé právo* při referování o konferenčním dění sice nezamlčelo, že manifest konference výrazně ovlivnil, ale vybíralo spíše neutrální reakce delegátů.³⁷⁹ Z dění na konferencích Středočeského kraje lze ale dovodit, že delegáti (navzdory oficiálním vyhlášením podpory stanovisku PÚV KSČ) s manifestem z většiny spíše souhlasili.³⁸⁰ Navíc diskuze o něm v KSČ neustávala ani po konferencích a vnitrostraničná hodnocení signalizovala v tomto bodě zásadní nejednotnost.³⁸¹ K článku *Dva tisíce slov* se vyskytuje řada protichůdných názorů³⁸² od žádostí o vyloučení signatářů z KSČ,³⁸² přes prostou kritiku reakce předsednictva ÚV KSČ³⁸³ až po opačný extrém – žádosti o vyloučení Indry z KSČ.³⁸⁴

Za zmínku stojí i skutečnost, že „zatímco obyvatelé českých zemí výzvu [*Dva tisíce slov*] spíše podporovali, na Slovensku, jež „obrodný proces“ spojovalo především s touhou po politickém vyrovnání českého a slovenského národa formou federalizace, tomu bylo jinak.“³⁸⁵ Komunistická strana Slovenska (KSS) zřejmě jako celek sdílela výhradu formulovanou ve stanovisku jejího předsednictva, že manifest federalizaci redukuje „na podřadnou záležitost provázenou ještě jistou dávkou ironie a nedůvěry,³⁸⁶ což potvrdil i průběh

378 URIANEK – MICHÁLKOVÁ, s. 169: „Ve dnech 28. až 30. [června] proběhly mimořádné obvodní a okresní konference KSČ a KSS, věnované výběru delegátů na krajské konference a mimořádný sjezd KSČ. [...] Asi jedna třetina konferencí podporovala prohlášení [*Dva tisíce slov*], jedna třetina pokládala reakci za neuváženou a nepřiměřenou, jedna třetina souhlasila s odsouzením [*Dvou tisíc slov*] vedením KSČ.“

379 Srov. např. –pro– (Svo) – (db) – (bed) – (stob) – (ČTK) – (-ve) – -zš- – -lc- – -pac-: Stranu sjednocovat na progresivních zásadách. Z jednání mimořádných okresních konferencí KSČ. In *Rudé právo*. Číslo 179, ročník 48 ze dne 30. června 1968, s. 1a 2. Oficiální stanoviska lze charakterizovat vystoupením vedoucího tajemníka OV KSČ Praha 9 Oldřicha Matějky, který mj. řekl: „Jme toho názoru, že nezávisle na subjektivních záměrech signatářů jde o vážný útok proti naší straně a celému demokratizačnímu procesu. Plně se ztotožňujeme se stanoviskem předsednictva ÚV KSČ.“ Autory manifestu zastoupil Vaculík, který vystoupil na Praze 1: „Uvedl, že cílem provolání bylo vzrušit veřejné mínění proti těm, kterým vadí Dubček, Smrkovský, Šik a jiní představitelé progresivního směru ve straně. Vyslovil názor, že těm, jež se zdiskreditovali, by měl být umožněn důstojný odchod z dosavadních funkcí. [Nebudou-li chtít, pak i ti], 'dole' mají mít právo řešit tento problém [...] jako progresivní síly na lednovém plénu.“ na téměř každé konferenci se ale věnovala manifestu diskuze – *Rudé právo* vybíralo citáty se snahou prezentovat názory jako vyrovnané napříč celou republikou: „Stanovisko diskutérů k [manifestu] nebylo jednoznačné. [...] Nechyběla jeho jednoznačná odsouzení [...], bylo ale více hlasů v tom smyslu, že autoři byli vedeni dobrou snahou.“

380 SOA v Praze, f. Středočeský KV KSČ, kr. 317, PKV 30. června 1968, Informace o průběhu mimořádných okresních konferencí Středočeského kraje. „Diskuse na okresních konferencích měla vyšší úroveň než na konferencích v březnu. [...] Rozdílné názory se nejvíce projevíly v diskuzi k článku [*Dva tisíce slov*]. Delegáti z řad inteligence spíše články obhajovali. [...] Všechny konference se postavily za stanovisko ÚV KSČ.“

381 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ, kr. 626: Straničná informace ze StČ kraje; ze dne 3. července 1968, s. 18: „Část straníků souhlasí s článkem v plné míře, značná část souhlasí s hodnocením předsednictva ÚV KSČ zveřejněným v tisku, většina členů strany však odsuzuje nevhodnost doby zveřejnění článku.“

382 SOA Praha, f. Středočeský KV KSČ, karton 626: Straničná informace ze StČ kraje; ze dne 13. července 1968, list 88: „Zvláště ojedinělým názorem je vyloučit podepsané soudruhy ze strany. (ZO KSČ OO VB Kutná Hora).“

383 Tamtéž: „Spolu s tím však je též řada různých názorů i na stanovisko PÚV KSČ. Na příklad ZO KSČ Soud a prokuratura na Kutné Hoře ho hodnotí jako pokyn vybízející k slepé poslušnosti, řešit věci hrozbou a ne dialogem, poukazují při tom na naše demokratické tradice, vidí v něm snahu používat administrativně mocenské zásahy proti osobám, které názorově nesouhlasí. Považují dále za správné distancovat se od projevu gen. Kodaje i od dálnopisu podepsaného s. Indrou. Naproti tomu se plně ztotožňují se závěry vlády a ÚV NF.“

384 Tamtéž: „V 3. ZO KSČ ÚJV Řež přijali protestní resoluci adresovanou ÚV KSČ k dálnopisu ze dne 27. června 1968. Mimo jiné v ní žádají, aby s. Indra byl odvolán z funkce.“

385 BLÁHOVÁ, ref. 347, s. 517.

386 Stanovisko srov. (ČTK): Stanovisko předsednictva ÚV KSS k výzvě *Dva tisíce slov*. In *Rudé právo*. Číslo 182, ročník 48 ze dne 3. července 1968, s. 1.

okresních konferencí.³⁸⁷ Navzdory upřímné snaze novinářů deníku *Smena* manifest *Dva tisíce slov* popularizovat (nebo alespoň představit)³⁸⁸ „byl ryze českou záležitostí a část slovenské inteligence jej kritizovala. [...] [básník a spisovatel Ladislav] Novomeský označil manifest *Dva tisíce slov* za cestu k povstání, které je mu bytostně cizí. [Spisovatel Vladimír Mináč v této souvislosti psal o nebezpečí anarchie a ztrátě smyslu pro zodpovědnost.“³⁸⁹

Domnívám se, že spor o *Dva tisíce slov* je ukázkou vyvrcholení demokratizace novinářské práce a příznačně ilustruje přerod totalitního modelu médií k demokratickému. On je ale navíc i dokladem demokratizace samotné KSČ – přestože předsednictvo ÚV KSČ manifest odsoudilo, okresní konference ani základní organizace KSČ jej jednoznačně neodmítly. Cenzurní akt předsednictva již nebyl závazný – dokonce ani pro stranu samu!

Jakub Končelík

387 SNA, f. 03, předsednictvo ÚV KSS, materiál pre 15 schôdzu Predsedníctva ÚV KSS dňa 26. VII. 1968, Hodnotenie mimoriadnych okresnych, mestskej a krajských konferencií strany v júni a júli 1968 na Slovensku: „Všetky mimoriadne okresné konferencie sa oboznámili s obsahom výzvy ‚2000 slov‘ a stanoviskom predsedníctva ÚV KSČ k nej, o ktorom ich informovali zástupcovia vyšších stranických orgánov. Vzhľadom k tomu, že nie všetci delegáti mali možnosť sa osobne oboznámiť s výzvou pred otvorením konferencie, na mnohých miestach volili taký spôsob, že výzvu na konferencii buď prečítali alebo ju rozmnožili a rozdali delegátom. Prevažná väčšina diskutujúcich odsúdila túto výzvu, a to hlavne pre tú jej časť, v ktorej sa nabáda k štrajkom, demonstráciám, bojkotu funkcionárov vytváraníu skupín a pod., čo považujú nie za prínos k demokratizačnému procesu, ale ako výzvu k anarchii a k útoku na náš politický systém. Vyskytli sa však jednotlivci, [...] ktorí súhlasili s touto výzvou. Vystupovanie týchto súdruhov väčšina delegátov odsudzovala a niekde, ako napr. v Topoľčanoch a v Prešove ich zosmiešnili. Konferencie sa vcelku jednoznačne postavili za stanovisko predsedníctva ÚV KSČ a výzvu ‚2000 slov‘ odsúdili, čo vyjadrili aj vo svojich dokumentoch.“

388 Srov. např. HOLLER, Josef. Týždeň v Prahe. In *Smena*. Číslo 186, ročník XXI. ze dne 7. července 1968, s. 1: „Ohlas na prehlásenie Dvetisíc slov na Slovensku sledovali Pražania s veľkým záujmom. Chápu, že nepresná zmienka týkajúca sa štátoprávneho usporiadania, nevzbudila príliš veľké nadšenie. Z dôveryhodných prameňov mám potvrdené, že autori prehlásenia úprimne ľutujú, že v časovej tiesni nezoznámili s 2000 slovami aj predstaviteľov slovenského života a nezískali viacerých z nich za signatárov takého závažného dokumentu.“ Srov. též STARÝ, Oldřich. Prof. Starý k „Dvetisíc slovám“. In *Smena*. Číslo 187, ročník XXI. ze dne 8. července 1968, s. 2. Nebo srov. Demokratická, rozumej ľudová, diskusia. Nejde len o „2000 slov“. In *Smena*. Číslo 190, ročník XXI. ze dne 11. července 1968, s. 3.

389 PAUER, ref. 50, s. 32.

Novinoveda v šesťdesiatych rokoch

Čítal som, že k najväčšiemu tvorivému vzopätiu českej a slovenskej inteligencie, k najväčšiemu vzopätiu iniciatívy širokých vrstiev obyvateľstva došlo v 20. storočí v dvoch etapách: po vymanení sa zo zväzku Rakúsko-uhorskej monarchie, t. j. za prvej Česko-slovenskej republiky a potom v 60. rokoch, t. j. v etape, ktorá nasledovala po období najväčšieho spoločenského úpadku v časoch vrcholiaceho stalinizmu.

Tento môj príspevok chce potvrdiť, že pokiaľ ide o šesťdesiate roky, stalo sa tak aj na uzučkom poli rozvíjania vedy o novinárstve, novinovedy, na Slovensku. Príznačné pre túto nevelkú skupinu ľudí, ktorá v tom čase kládla základy slovenskej novinovedy bolo, že úzko spolupracovala, kypela iniciatívou až nadšením, aby v čase iba ôsmich rokov, t. j. v rokoch 1960 - 68 vytvorila dielo, ktorému v inom spoločenskom ovzduší rovné vytvoriť by ani nebolo možné.

Inštitucionálne predpoklady boli vytvorené ešte v päťdesiatych rokoch. Vznikla Katedra novinárstva FFUK, Novinársky študijný ústav a Metodický kabinet Čs. rozhlasu. Pokiaľ ide o náplň práce, na začiatku nebolo nič, neboli predchodcovia, nebolo na čo nadviazať, začalo sa na „zelenej lúke“, o to viac, že vo vtedajšom režime nebolo nijaké spojenie so zahraničím.

Publikačné možnosti vytváral Zväz novinárov v Prahe a Bratislave. Publikovali sme v pražskom odbornom časopise pre otázky novinárstva s názvom *Novinársky sborník a Sešity novináře*, ktorý vychádzal šesťkrát do roka. Novinársky študijný ústav, ktorý pracoval vo zväzku Zväzu slovenských novinárov, vydával ročenku *Otázky novinárstva*, neskôr *Otázky žurnalistiky*, ktorá na rozdiel od pražských časopisov dodnes vychádza dvakrát do roka, v tomto roku je to už 51. ročník.

Pre šesťdesiate roky je príznačné, že tieto publikačné možnosti nám nestačili, začali sme vytvárať ďalšie, a to v tej súvislosti, že sa začali objavovať prvé ucelené práce už na poli začínajúcej teórie novinárstva. Ukázala sa potreba tieto nové a niekedy i originálne zistenia sumarizovať a publikovať už ako systematický výklad členený nie podľa autorov, ako je to v časopise, ale podľa štruktúry novinovedy.

Prví vybehli na novo vytvorenú scénu českí novinári. V priebehu jedného roka 1966 vydali šesť zošitov s týmito názvami: *Novinové druhy, Úprava novin a časopisů, Základy rozhlasové, televizní a filmové žurnalistiky, Jazyk a styl, Organizace redakční práce, Úvod do obecné teorie žurnalistiky*. Autori nazývajú tento zborník príručkou, uvádzajú, že sú to prednášky napísané pre rôzne druhy osvetových škôl a novinárskych kurzov upravené pre tlač. V podstate je to zhrnutie vtedajšej praxe a vtedajších ešte len začínajúcich výskumov. Vyslovene na poli teórie sa usiluje vstúpiť posledný zošit Jana Vencovského *Úvod do obecné teorie žurnalistiky*, avšak vyslovené želanie autora, že chce ukázať významné miesto socialistickej žurnalistiky v boji za novú spoločnosť, za komunizmus, ukazuje, že je to odozva na práce publikované v stalinskej Moskve.

Prvý slovenský ucelený vstup do oblasti teórie novinárstva s názvom *Žurnalistika v tlači, rozhlase a televízii*, sa od pražského líčil tým, že nijako nenadväzoval na oficiálne sovietske učenie o stránickej, leninskej, socialistickej tlači.

Publikácia, ktorá mala sedem dielov a ktorej som bol hlavným redaktorom, sa však dočkala vydania len troch dielov. Redakčne boli uzavreté postupne v decembri 1965, v novembri 1966 a v marci 1968. Ako prvá kniha vyšiel druhý diel s názvom *Novinárska práca* (o redigovaní), ľudovo povedané „ako sa noviny robia“ – autori Juraj Charvát, František Sýkora, Karol Dlouhý, Vladimír Mihal, druhá kniha, čo bol tretí diel, mala názov *Novinárska tvorba*, ľudovo povedané „ako sa noviny píšú“ autori Jozef Weiser, Miloš Marko, Vladimír Mihal, Juraj Vereš, Jozef Mistrík a tretia kniha s názvom *Novinár v rozhlase* vyšla ako štvrtý diel, ktorý mal mať tri zväzky, prvý o tlači, druhý o rozhlase, tretí o televízii – autori Rudolf Lesňák, Miloš Marko, Petra Karvašová, Jozef Mistrík. Na tomto mieste by som prosil, aby ste si všimli, že meno Miloš Marko sa medzi autormi vyskytuje v dvoch dieloch z troch, ktoré vyšli. Súčasne preskočím do obdobia začínajúcej normalizácie a vysvetlím, prečo vyšli len tri diely. Ďalšie vydávanie bolo zastavené. Posledný diel, ktorý vyšiel, kde Marko ako autor vystupuje spoločne s medzitým už vyhodnotenými Lesňákom a Karvašovou, dal Marko zoštrotovať.

O obsahu týchto prác si pravdaže netreba robiť ilúzie. Znovu pripomínam, že sme začínali, robili sme prvé krôčiky, sám o tom píšem v úvode k prvej vydannej knižke: *„Táto práca obsahuje poznatky na súčasnej úrovni vo vednej disciplíne, ktorá sa na Slovensku ešte len konštituuje a prechádza obdobím kvasu. Hoci sa pokúšame zmapovať celú oblasť novínovedy, čitateľ nájde veľa bielych miest. No aj na miestach, ktoré sa pokúšame vyplniť, čitateľ neraz nájde skôr nadhodenie problematiky, nastolenie tém, sformovanie otázok, výskumných úloh.“* Najväčším nedostatkom sa javí byť ešte aj teraz skutočnosť, že sa nepodarilo zavčas vydať prvý diel rezervovaný pre najvýznamnejšieho autora, zakladateľa slovenskej novínovedy, Mieroslava Hyska. Vo svojej vedeckej poctivosti a náročnosti mal pocit, že stále ešte nie je s textom celkom hotový. Pracoval na základoch teórie novinárstva ďalej až došiel v našich publikačných pomeroch k nezvládnuteľnému objemu stovák strán, a to vtedy, keď už v čase tzv. normalizácie mal zákaz publikovať. Tak sa stalo, že Hyskovo kompletne dielo zakladateľského významu nebolo nikdy publikované a dnes po polstoročí to vyzerá tak, že ani nikdy nebude.

Spomínanú sedemdielnu publikáciu sa podujala vydávať Matica slovenská a jej redakcia bola zaštitená komisiou predsedníctva ZSN pre vydavateľskú činnosť, ktorej som predsedal. Na pôde tohto zväzu vyšli aj Hyskove a moje skriptá pre vysokoškolákov. Súbežne publikovali aj historici (Ruttikay, Darma a ďalší), ale ich činnosti sa v tomto referáte nedotýkam.

Vlnu iniciatívy príznačnú pre šesťdesiate roky chcem dokumentovať aj tým, že prebehli ešte ďalšie akcie, lenže všetko sa pravdaže nedalo realizovať. Spomínam si, že s prof. Dalíborom Krnom sme boli u námestníka povereníka školstva orodovať za pretvorenie katedry na fakultu. Nespomínam si už, s kým sme vyjednávali o zriadení celoslovenského dokumentačného strediska pre novinárov. Aj to je príznačné pre tú dobu, že sme

si nerobili starosti s finančným pokrytím našich iniciatív, a preto boli aj nereálne. Pokiaľ ide o naše osobné pracovné vyťaženie, chcem pripomenúť, hoci to nie je predmetom tohto referátu, že sme súčasne v našich redakciách usilovne pretvárali stalinské novinárstvo na novinárstvo s „ľudskou tvárou“.

Vlnu iniciatív treba ešte doplniť ďalšou, ktorá viedla k nášmu vstupu na medzinárodnú scénu. Prof. D. Krno sa dohodovoril s poľským prof. Zygmundom Mlynarskim, že každoročne sa usporiada čs.-poľské novinárske sympóziium striedavo na našom a poľskom území. Neskôr sa začalo rozmýšľať o jeho rozšírení o Kyjev a ďalšie univerzity, ale k tomu už nedošlo. Na sympóziách sa zúčastňovali delegácie z Varšavy, Krakova, Prahy a Bratislavy. Spomínam si, a to sa mi tiež vidí byť príznačné pre tú dobu, že keď sme dlhé hodiny cestovali rýchlikom do Náchoda s cieľovou stanicou kúpele Kudowa Zdrój v poľskom Kladsku, okrem toho, že sme si rozprávali vtipy, sme hodiny zapálené diskutovali o teoretických otázkach, čo si dnes vôbec neviem predstaviť.

Tieto sympóziá mi ostali v pamäti najmä pre dve veci. Dosť podrobne sme sa oboznámili s americkou teóriou masovej komunikácie, ktorá vtedy začínala dobývať Európu. Prof. Mięczyślaw Kafel z Varšavskej univerzity bol jej zapáleným propagátorom, čo ma prekvapovalo, lebo veď aj v Poľsku bola komunistická diktatúra. Krakovský Ošrodek badań prasoznawczych sa orientoval väčšmi na psychologicko-sociologické aspekty žurnalistického bádania. Druhou vecou bolo, že naše vystupovanie, najmä po Hyskovom prejave, ktorý vedel po poľsky, hodnotili ako originálne. Poľskí kolegovia začali hovoriť o bratislavskej novinovednej škole, čo nám pochopiteľne lichotilo.

Hyskov prínos do novinovedy tých čias by som chcel spomenúť len v dvoch bodoch. Na rozdiel od teórie masovej komunikácie, ktorá novinárstvo zahrňovala, ale nijako ho nešpecifikovala. Hysko hovoril o špecifickosti novinárstva a vydělil ho z masovej komunikácie týmito argumentmi: Novinárstvo má v sústave prostriedkov masovej komunikácie osobitné postavenie, lebo sa môže realizovať iba pomocou týchto prostriedkov, kým ostatné prenášané obsahy (napr. film, činohra, opera, koncert, literatúra) vznikli skôr než masová komunikácia, plnia svoju spoločenskú funkciu nezávisle od nej, a majú na to aj svoje samostatné fóra, cesty k svojim recipientom (kniha, divadelná scéna, koncertná sieň, pedagogické zariadenia, rečnícka tribúna, cirkus atď.). Keď tento rôznorodý obsah opustí komunikačný kanál a dostane sa do vedomia recipienta, začne pôsobiť samostatne a plniť svoju vlastnú funkciu (estetickú, zábavnú, pedagogickú, komerčno-propagačnú, čo sa týka reklamy atď.). Novinárstvo sa líši po druhé tým, že jeho obsah je rovnorodý a bazíruje na aktuálnej informácii. Kým pri vzniku bádania o novinárstve sa za predmet tohto bádania pokladali noviny, Hysko správne v súlade s novou teóriou systémov pokladal za predmet vedy o novinárstve novinárstvo ako činnosť, ktorá periodicky prenáša aktuálne informácie rozptýlenému masovému publiku prostredníctvom novinárskych prejavov a novinárskych celkov.

Ja som vtedy začal rozvíjať problematiku novinárskeho pracovného procesu, ktorý som nazval procesom redigovania. Iní rozvíjali problematiku metódy a metodiky novinárskej tvorby, žánrov, informácií, sociologické aspekty, špecifiká tlače a rozhlasu

atď. Mená som tu už spomínal, treba dodať, že Vladimír Holina sa postupne stále viac prikláňal k teórii masovej komunikácie. Všetci sme stáli na spoločnej báze existencie jedinej vedy o novinárstve. Vo vede ide o objektívny odraz objektívnej reality, ktorá je nezávislá od vôle ľudí. Ak je odhalenie tejto reality správne, môže byť len jedno, a preto aj veda o novinárstve môže byť len jedna. Miloš Marko sa od nás odlišoval tým, že hlásal existenciu dvoch protikladných teórií, teórie buržoáznej a teórie socialistickej, z ktorých pravdaže len jedna bola správna. Myslím, že netreba teóriu socialistickeho žurnalizmu, ako ju Marko nazval, bližšie charakterizovať, lebo spoločný vývoj ju upratal na smetisko dejín. V 60. rokoch sme však spoločne publikovali, spoločne vystupovali, navzájom sme sa tolerovali. Ako som spomenul, ja som ho prizval ako spoluautora aj do postupne vydávanej 7-dielnej *Žurnalistiky v tlači, rozhlase a televízii*.

Posledné čs.-poľské novinovedné sympóziu bolo v lete 1968 v Liptovskom Jáne, kde vystúpili s hlavnými referátmi aj Hysko aj Marko. Z Markovho referátu sa Poliaci mohli dozvedieť, že aj my na Slovensku máme hovorcov sovietskeho dogmatizmu. Vtedy sme netušili, že to bolo posledné dejstvo v epoche tvorivej žatvy zázračných 60. rokov. Nasledujúca éra tzv. normalizácie odstránila z oblasti novinovedy generáciu 60. rokov, zo všetkého sme boli, ako sa vtedy hovorilo „odídění“, nesmeli sme publikovať, ani byť citovaní. Ja snáď jediný som písal „do šuplíka“ a až po revolúcii som publikoval svoje práce s názvom *Novinárska komunikácia a Proces redigovania*.

Na začiatku normalizácie napísal Marko do *Otázok žurnalistiky* článok, v ktorom sa s nami, bývalými kolegami, vyrovnal „popravčím spôsobom“. Odcitujem len pár viet, aby ste si pripomenuli, akým slovníkom sa vtedy likvidovali kolegovia:

„Aj teoretický úsek žurnalistiky má podiel na pravicovo-oportunistických koncepciách a prúdeniach“... „Aj z úsekov pedagogického a teoreticko-výskumného boli odvodení nositelia nesprávnych koncepcií a organizátori kontrarevolučných nátlakov“. Potom bral rad-radom všetky oblasti novinovedy a všetko týmto slovníkom odsúdil. Nikoho však nemenoval okrem mňa jediného. Spomedzi mojich hriechov, ktoré Marko uvádza, spomeniem len dva smrteľné. Po prvé: keď sme si v 60. rokoch pripomínali storočnicu V. I. Lenina, ja som Lenina ani raz necitoval. Po druhé: „K jeho základným nesprávnym teoretickým východiskám patrí prezumpcia akejsi spoločnej žurnalistiky vôbec. Z tejto koncepcie vyvierali všetky úvahy, ktoré hľadali spoločné črty žurnalistiky a zanedbávali podstatné – triedne-ideologický aspekt.“

Keď sa Marko stal monopolistom, vydal svoje hlavné dielo *Socialistický žurnalizmus* v niekoľkých vydaniach, aj v prekladoch a triednu ideológiu rozvíjal v husto publikovaných článkoch a brožúrkach ešte aj v roku 1989. Po prevrate som Markovi pripomenul v *Otázkach žurnalistiky* jeho „popravčí“ článok zo začiatku normalizácie. Marko odpovedal a vo svojej obhajobe tvrdil, že už pred novembrom 1989 prehodnotil podstatu svojho pôsobenia a že koncepcne napomáhal tomu prúdu v KSS, ktorý podrobil kritike teóriu a prax vedúcej úlohy strany a ústavne proklamovanú samojednosť marxizmu-leninizmu. Osobne ho vraj najviac mrzia moje nálepky, ktoré ho stavajú do svetla, akoby bol netolerantný, akoby sa staval na pozície výlučnosti a vnucovania svojich úvah.

Na záver sa ešte raz chcem vrátiť k zakladateľovi slovenskej novinovedy k prof. M. Hyskovi. Zomrel v roku 1976 presne 60-ročný na zlyhanie srdca. Na pôde Syndikátu slovenských novinárov vznikla v roku 1996 iniciatíva usporiadať k 20. výročiu jeho úmrtia vedeckú konferenciu, na ktorej by sme sa oboznámili s jeho dielom. Vtedajší vedúci katedry žurnalistiky FFUK Juraj Vojtek však oznámil, že katedra žiadnu konferenciu o Hyskovi robiť nebude a ak by ju usporiadal Syndikát, katedra sa na nej nezúčastní. Jozefovi Weiserovi sa toto stanovisko zdalo byť nepochopiteľné, a tak navštívil Juraja Vojteka a snažil sa ho presvedčiť o potrebe takéhoto podujatia. No Vojtek Weiserovi len zopakoval svoje stanovisko. Nikdy nevysvetlil, prečo chcel Hyska vymazať z pamäti novinovedcov a prečo mňa vyhodil z katedry. Nikdy sa nijaká konferencia o Hyskovi neuskutočnila.

Aká je situácia dnes? Dnešní pracovníci na tomto našom poli o začiatkoch a vývine slovenskej vedy o žurnalistike nevedia, ani sa o to nezaujímajú. Dnes u nás vládne taká prax, že autori vystupujú na tomto poli akoby boli prví, pred nimi nebolo nič a začína sa stále od nuly. Na výsledkoch prác týchto autorov je to aj vidno.

Juraj Charvát

Prečo bol podľa ŠtB rok '68 horší ako fašizmus

Dovoľte, aby som začal trochu osobne, zdôvodním prečo. Vo februári 1967 nás s Tiborom Michalom lanárilí z *Večerníka* do *Pravdy*. Bolo to kvôli novému novinárskemu žánru, po rokoch bol v rozhlase pokrstený ako fičr. Uviedli sme Luidžimu Jazcovi dôvody za prestup. Širší čitateľský dosah a jednak sa začínal politický odmäk. V *Pravde* už zas boli novinári, s ktorými sa dalo ísť na hrušky, Jazcovi sme ich vymenovali. Argumentom proti bola partia, ktorá by sa nášmu príchodu nepotešila. Aj tých sme vymenovali. Ale predovšetkým, z *Pravdy* každého schopného novinára do troch rokov vyhodili, viď Mensatoris, Jonák, Olšínský, Droppa a ďalší. „Máte to úplne presne zmapované,“ povedal nám Jacz. Nakoniec sme sa dohodli na teste. Ak nám uverejnia *Vyšmyknuté paragrafy*, prestúpime. Na celej novinovej strane sme rozobrali stále platné zákony, ktoré boli vyslovene nespravodlivé, neludské. Navrhli sme ich zmeniť. Článok vyšiel. Bolo to od *Pravdy* na tie časy dosť gurážne, do pádu Novotného ešte ostávalo osem mesiacov. Spomínam to preto, že oba naše diskrétné menoslovky do písma prevzal začiatkom normalizácie ÚV KSS a previerková komisia. Prvý zoznam z konzervatívcov prekrstili na zdravé jadro, druhý zoznam z progresivistov na pravicových oportunistov.

Poludštenie socializmu sa nepripravovalo len na spisovateľskom a novinárskom fronte. Dávno pred Januárom sa v dome Eda Friša a Soni Čechovej schádzala sedem až desaťčlenná skupina filozofov, novinárov, ekonómov. Občas sme sa stretli u Zory Jesenskej. Na debatách dlho do polnoci sme analyzovali situáciu, vymieňali si názory, informácie, prognózy. V roku 67 dokázal Edo Friš a nedávno zosnulý Michal Dzvonič tento ilegálny klub zlegalizovať. Pri oficiálnej Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov vytvorili legálny politologický klub. Politológia rovnako ako sociológia a kybernetika boli pre vtedajších mocipánov červeným súknom. V zasadačke na rohu Grösslingovej a Štúrovej sa pravidelne schádzalo vyše sto ľudí.

Pracovníci z vysokých škôl, akadémie vied, ekonómovia, spisovatelia a my novinári. V rokoch normalizácie by ŠtB virtuálnu prezenčku vyvážila zlatom. Bol to kompletný zoznam popredných „kontrarevolucionárov“. A predstavte si, ŠtB sa o tejto legálnej inštitúcii nikdy nedozvedela. Nie sme my Slováci asi takí udavači, ako sa domnieva Ústav pamäti národa.

Vymysleli sme vtedy teóriu o dorastaní rozumu zdola. Keď ste koncom 50. rokov prišli na ONV, vedúcim právneho odboru bol prípravkár. Nevedel prečítať zákon, pochopil ho presne naopak. Tajomník OV KSS po prvej vete vytušil, že máte prinajmenšom maturitu a začal sa k novinárovi hoci zo stránickej tlače, správať chladne, podozrievavo. Od 60. rokov vo vedení JRD začali železničiarov a dedinskú chudobu nahrádzať kvalifikovaní inžinieri z Nitry. Vysokoškooláci prichádzali do okresných štruktúr KSS a postupne aj na kraje. V Košiciach to bol známy „docentský dvojzáprah“, tajomník docent Laco Olexa a docent Jaro Hetteš. Okresy na východe už viedli noví tajomníci, posledným starým mohykánom bol michalovský Ján Pirč. Hádajte, kto sa stal kraj-

ským tajomníkom v normalizácii a vyhádzať všetkých tých pravicových intelektuálov? Pravdaže Pirč.

V *Pravde* bola zaujímavá rola zástupcu šéfredaktorky Bohuša Trávnička. Mal na starosti hospodárenie a zastával medzi „konzervami a „progresívcami“ neutralitu. Keď to v máji 68 bolo už trápne, snažil sa vyfarbiť. V novinách pochválil svojich redaktorov za skvelý rozhovor s mestským tajomníkom Jozefom Zrakom. Hanbili sme sa ako psy. Čo má čo zástupca vo svojich novinách chváliť svojich redaktorov. Mimochodom, ako šéf previerkovej komisie nás vyhodil najmä za tri materiály. Vráťane toho rozhovoru so Zrakom. Po „odídenej“ Sedlákovej prišiel Poldo Podstupka, blízky Husákovi. Žiaľ, veľmi rýchlo to vzdal. A za šéfredaktora nastúpil práve Bohuš Trávniček. Po prepuknutí Gorbačovovej „glasnosti“ Trávniček začal prijímať opäť mladých schopných novinárov, *Pravda* sa stala vlajkovou lodou gorbačovovských reforiem na Slovensku, k veľkej nevôli najvyšších straníckych funkcionárov. Trávničkova tragická smrť na Železnej studničke nebola nikdy objasnená.

Ešte jedna spomienka na prípravu roku 68. Pri zväze novinárov existoval klub mladých. Na besedy sme si pozývali politikov, ekonómov.

Besedovali sme s Pavlendom, ale aj s vedúcim ekonomického oddelenia ÚV KSS. Toho sme informovali o katastrofálnych problémoch v ekonomike a on nám otvorene hovoril o ďalších. A uzavrel to zdesenou vetou: „Keby tí hore vedeli, čo sa deje, nemohli by spávať.“ Vedúci oddelenia bol asi tak na úrovni ministra. Ktože už bol nad ním ten hore? Už len Biľak, Novotný a Pánboh. A raz sme pozvali aj jedného radového pracovníka SAV. Volal sa Gustáv Husák. Boli sme očarení jeho Svedectvom o SNP, jeho intelektom, v porovnaní s Biľakom rozdiel štyroch hviezdíček, jeho sčítanosťou, rozhľadom. Zhodli sme sa vtedy, že ide o vychádzajúcu politickú hviezdu.

Pár súvislostí s pádom Novotného. Bol to prirodzene vnútropolitický rozmer. Ak bol Masaryk prezidentom Zakladateľom, Beneš Budovateľom, Novotný bol Zjednotiteľom. Zjednotil Čechov a Slovákov v nenávisti proti sebe.

A rozmer moskovský? Prečo Brežnev pustil Novotného z hrsti známym „Eto vaše delo?“ Predovšetkým ho naštvávalo, že po defenestrácii Chruščova nejasal ako sa patrilo a hovoril aj o jeho zásluhách. Získal si tým aspoň promile sympatií národa, i keď v tom bola urazená márnomyseľnosť. Brežnev nechal Novotného objímať sa s Nikitom, ktorý bol už určený na odstrel. Ale závažnejší bol iný dôvod. Brežnev a jeho maršáli zazlievali Stalinovi, že tak ľahko vypratal po vojne sovietske vojská z Československa. Pripadali sme im ako vákuový klin, vrazení do Varšavskej zmluvy. Věnek Šilhan v Listoch 5 uvádza výsledky prác ruských a našich historikov po odtajnení archívov. Brežnev opakovane nalieval na Novotného, aby sa pár ruských divízií umiestnilo aj u nás. Novotný nesúhlasil. Preto Kremel' roky zúfalo hľadal zámienku, ako sem tie divízie dostať. Historici a Šilhan hovoria, že keby nebolo roku 68, musela by sa nájsť iná zámienka. Vyzerá to presvedčivo.

Hoci už Novotný nebol šéfom strany, jeho prezidentský prestol bol akosi tabu. Zora Jesenská v plamennom prejave v televízii spustila: „Nesmieme vraj kritizovať základy

socializmu. Je Novotný základom socializmu? Nie je. Tak ho teda kritizujme.“ A vysypala mu na hlavu všetky výhrady, ktoré Československo k nemu malo. Lavína sa pohla. Za novú hlavu štátu študenti chceli ministra školstva, tajomníka ÚV Č. Cisařa. Aj my, progresivisti by sme uvítali takýto návrat k „monarchii“. Nakoniec sa voľba Ludvíka Svobodu ukázala ako vcelku predvídava.

V apríli 68 zavítal do *Pravdy* na pozvanie konzervatívcoV Vasil Biľak. „*Súdruhovia, viete, že som hlasoval za Dubčeka. Ale miernite sa. Nemajte ilúzie. Keď Rusi prídu k záveru, že je u nás kontrarevolúcia, tvrdo udrú. Kritériá si určia sami, my ich neovplyvníme. Západ si trochu zaprotestuie a tým to zhasne.*“ Výnimočne som s Biľakom súhlasil. Sám som sa v novinách ozval proti, keď KAN a K 231 hlásal, že Dubček je len „pandrlák“, ktorého po čase zvrhneme a nastolíme tvrdý kapitalizmus. Rusi v Čiernej otlkali Dubčekovi o hlavu balíky článkov. Aby sme aspoň trochu kompenzovali Biľakov vplyv na *Pravdu*, Dolo Mensatoris zavola do Prahy: „Gustík, bol u nás Biľak, nemohol by si prísť na kus reči aj ty?“ Gustíkom bol podpredseda vlády Husák. Skočil do svojej bledomodrej simky a bol v Pravde „cobydup“. „*Demokratizácia musí dostať lauf aj na Slovensku a Pravda v tom musí zohrať výraznejšiu úlohu ako doteraz,*“ zakončil svoj plamenný prejav. Naším kolegom – konzervatívcom bolo dosť úzko v zadku. Vravím, „*Súdruh Husák, ale my sme závodným časopisom ÚV KSS. A šéfom firmy je Biľak. Čo s tým?*“ „*Súdruh Biľak alebo pochopí, alebo bude zmetený,*“ potešil nás Husák. Zmetený od slova metla, nie zmätok.

Prišlo pamätné augustové ráno a pred *Pravdou* sme našli tank. S pochybnými batériami, každých 15 minút museli motor naštartovať. Išla okolo nákladná tatra s pieskom. Vysypala ho pri tanku. A 8-10-ročné detičky tank obsypali pieskom. Rusom sa predsa len priečilo strieľať do detičiek ako do kontrarevolucionárov. Motor sa pri štarte zadrel, keď ho chceli odviecť, hrubé laná sa trhali ako cverna.

Dušou pookupačnej *Pravdy* bola Renatka Ružičková, šéfka spravodajcov a Dolo Mensatoris. Naše správy sme dokonale utajenými spojeniami posielali aj kolegom z rozhlasu. Aspoň jedna ako príklad: pri Modre zastavili Rusi nášho občana v žiguláku. „Otvorte kufor a sadnite si za volant.“ Trochu sa vzadu pomrvi a nasledoval príkaz – odchod. Ale naši policajti zapracovali perfektne. Zastavili žigulák po dvoch kilometroch: „Pozrite sa, čo máte v kufri.“ Bola tam debnička samopalov a granátov. Keď žiguláka zastavila o chvíľu ďalšia ruská hliadka, bola šokovaná, kam sa podela kontrarevolúcia. Zverejnéním provokácie, ktoré monitorovali aj Rusi, sa prípady neopakovali. Renatka Ružičková vymyslela aj ďalší happening. Do záhlavia stredajšieho čísla sme dali tzv. heslo na prvý deň okupácie. A bol to citát z Marxa, Engelsa či Lenina, ktorý medzinárodné zbojstvá odsudzoval ako prejav imperializmu. Po týždni ruský veliteľ Bratislavy ako jednu z podmienok stiahnutia tankov z ulíc, čo stále hrozilo masakrom, požadoval vyhodit’ z *Pravdy* slovo okupácia. A po ďalších dňoch aj číslovanie dní a citáty: „Prikazujem skončiť. Časom vám dôjdu nielen citáty, ale aj číslice.“ Prezieravý to muž. V predstihu vedel čosi o dočasnosti.

Rád by som skončil dvoma zmienkami o štátnej bezpečnosti a zdôvodnil titulok. Pár dní po okupácii navštívil *Pravdu* krajský šéf ŠtB. Trochu nám zatrnulo. „Moji milí, ak budete mať pocit ohrozenia života, prídte aj s fotografiou. Kým budem vo funkcii, dostanete na počkanie pas a výjazdnú doložku.“ Nuž, bol to náš, ešte dubčekovský šéf ŠtB. Žena mi doma s gestom Čapkovej Matky povedala: „Chod'. Radšej dožijem s vedomím, že umývaš autá vo Viedni, ako že si mŕtvy.“ Odmietol som, že umývať autá asi budem môcť aj v Bratislave. A keby nie, niekdajší bratislavský kat je môj kamarát, robili sme o ňom reportáž. Kvalifikovane mi to urobí. Rok po vypuknutí normalizácie, to som už robil robotníka v Slovnafte, mi zazvonil telefón: „Chceme s vami hovoriť. Žiadajte si na vrátnici číslo 125.“ Hneď som vedel, že nevolá ani Kremel' ani Buckinghamský palác. Na Februárke ma „uvítal“ podplukovník so žalúdočným vredom a informáciou, že možno už odtiaľ viac neodídeme. Robil toho „zlého“. Odišiel, ostal pri mne taký „dobrák“, major Tököly, absolvent mojej Filozofickej fakulty. „Demokratický socializmus, čiže sociálna demokracia, to je horšie ako fašizmus. Na to robotníci naletia. Ako ste vy, vzdelaný človek, mohli naletieť? Kto vás zvedol?“ Vravím kolegovi z Alma Mater, vy ste predsa ozbrojená päť robotníctva. Prečo sa vám tak bridí to, čo chcú robotníci? A nezvedol ma nikto, je mojím presvedčením, že aj socializmus má právo na demokratickejšiu, ľudskejšiu tvár. Ak tomu hovoríte „naletenie“, tak naleteli aj podstatne vyššie šarže. „Koho tým myslíte?“ „To vám nepoviem, zatkli by ste ma za urážku vysokého stranického a štátneho činiteľa.“ „U nás smiete povedať všetko. Myslíte hentohto? My zbierame aj naňho.“ A mrkol za seba na stenu. Visel tam Gustáv Husák. Odpovedal som len úsmevom, aby ani moju odpoveď nezachytil diktafón.

Martin Hric

Reportáž v *Smene* a jej legendárni reportéri

Takto dva mesiace, 9. septembra sme boli pri pamätníku Gavrila Gryzlova na lazoch. Gryzlov je vari jediným novinárom – reportérom, ktorému postavili pamätnú dosku lazníci. Bez erárnej koruny. Po prepustení zo *Smeny* jediný odmietol nastúpiť na subalterné miesto, lebo veril Husákovi. Ten mu povedal, aby vydržal, že to dlho nepotrvá. Vydržal tam až do svojej smrti roku 1978.

Ale aj Gryzlov ubitý samotou, svoju hrdú hlavu sklonil a svojmu priateľovi Husákovi píše: „Už dvadsiaty mesiac žijem bez haliera. Môžete mi veriť, že je to tvrdý chlebič. Na veci, ako sa vraví, pán Boh nepožehná. Vyhodili ma mesiac pred straníckym pohovorom. Nikomu ani len na um nezišlo zavolať človeka a povedať mu – keďže právo na obhajobu má aj kriminálny delikvent – dávame ti za 17 rokov práce 17 minút. Z toho a z toho si obžalovaný, pokús sa obhájiť!“

Pri pamätnej doske, pri príležitosti 30. výročia jeho smrti, odznelo viacero príhovorov. Ďaleko najlepši predniesol Gavrilov priateľ, lesník Vlado Rajnoha, dôverník ŠtB z moci úradnej. Reční: „Spolupráca nás – lesníkov s eštabákmi bola úradná. Aj o sledovanom Gryzlovovi som všetko hlásil. Ale predtým som moje hlásenie zahlásil jemu a Gavril hlásenie zlepšil. Vravím mu, tí traja zatúlaní poľovníci, čo k tebe prídu, nie sú poľovníci, ale eštabáci. Musím im priniesť aj tvoje písacky. Napiš im dačo! Gavril čosi popísal, takže eštabáci si začítali a mali o čom premýšľať.“

Gryzlov bol najznámejším a najtalentovanejším reportérom *Smeny*, svojský intelektuál bez maturity.

V živote mi nezišlo na um, že práve on skrz-naskrz bohém, spoločensky založený chlapík, sa vyštverá kamsi pod nebo a dokáže žiť s lazníkmi až natoľko, že sa prispôsobí ich štýlu života. Keďže mal auto, bol ich taxikárom, poštárom, vďaka písaciemu stroju aj advokátom, resp. autorom prosbopisov. Akiste preto lazníci prišli aj na jeho tabuizovaný pohreb, lebo oznam o úmrtí nesmel vyjsť ani vo *Večerníku*, kde ho manželka zaplatala. Na pohrebe chcel prehovoriť aj spomínaný Rajnoha, no príhovor mu nepovolili.

A tak sa stalo, že na pohrebe najznámejšieho reportéra *Smeny*, boli z dávnej *Smeny* traja – štyria kolegovia s rovnakým osudom, zopár eštabákov, no najviac lazníkov. Lazníci politike nerozumeli, lazníci vyjadrovali svoj vzťah k človeku!

Čím vynikal Gryzlov? Vedel objaviť prípad, z prípadu vytvoriť príbeh, pohrať sa so slovami, vytvoriť atraktívnu expozíciu, prípadne prekvapivú pointu. Rád narábal kontrapunktom. Jeho protagonista, bez nohy ranený pilot, ležal v špitáli, cez okno počúva príbeh osláv SNP, kde zaslúžilým vešali metále. Pilot má o čom rozmýšľať sugestívnym, vnútorným monológom, ktorý bolí... až kričí. V seriáli, a neskôr v knižke „*Gardistické inferno*“, opisuje proces s členmi POHG, ktorí sa cez pofrontové ľudové súdy akosi prešmykli. Preto reportér Gryzlov opisuje aj ich doterajší rodinný a civilný život. Opäť vyskočili vraždy pri Kremničke, ale aj kňaz, ktorý im údajne dával rozhrášenie.

Manipulátor Toscanini nemôže kúzliť, lebo v sále vyplí prúd. Vyjde na proscénium pred ľudí a rozpráva im o tom, ako si v Osvienčime zachránil život práve vďaka svojim

kúzlam. Ktovie, či to tak v skutočnosti bolo. Podstatné je, že pravdy o koncentračnom tábore cez prizmu kúzelníka ožili, konštrukcia reportáže čitateľov chytla.

Áno, aj Gyzlov bol manipulátor. Premeniť obyčajný príbeh života na atraktívnu reportáž dokáže iba kumštár.

Borec Gyzlov bol majstrom Slovenska v lúštení krížoviek a hlavolamov, vedel hrať na gitare, spievať, vedel obohrať aj „profikartára“. Raz darmo, bol odchovaný polepšovňou i saleziánmi. Ibaže takéto atraktívne „londonovské“ biografie sa v socializme nenosili. Gavrilovi občas pripomenuli jeho dobrodružnú mladosť, absenciu maturity, ale aj smrteľný hriech politický: Tvoji rodičia sú nielen intelektuáli, ale aj bielogvardejci, emigranti, masarykovci! V 68. mi Gavril vraví: „Konečne si vydýchnem i ja. Konečne môžem napísať pravdu o svojich rodičoch i o sebe. Povedz, čo viac osoží *Smene*? Gyzlovova reportáž alebo ročná komsomolská škola, ktorú mi raz núkali!? Ja som si tú ich školu vraj nezaslúžil.“

Ozaj, ako a kedy sa *Smena* stala tradičnou liahňou reportérov? Neviem, netuším, vskutku ťažko povedať. Pravdepodobne to spískala pani náhoda. Zrejme iba súhrn náhod chcel, že *Smena* sa stala denníkom v čase Stalinovej smrti a do novín prišiel za šéfa Poldo Podstupka. Tento Záhorák mal iba štyri mešťianky, no cit pre noviny nosil v sebe. Absolútorium novinárskeho citu i dávku odvahy získal zrejme u Františka Votrubu – novinára a literárneho kritika.

Smena v tom čase živorila na pokraji čitateľského záujmu, bola populárna, asi ako jej patrón z tiráže zväz mládeže. Podstupka riskoval a bojoval. Keďže mal v redakcii Chňoupeka, Gyzlova a Ferka, vybojoval pre reportérov auto. Ba mal odvalu vyčleniť ich z redakčných povinností a držať chrbát, lebo títo páni novinári nechodili iba po erárnych cestách. Iba jedinečný novinár mohol byť už vtedy novinárom nezávislým!

Nesmierne veľa výhrad bolo najmä voči Gyzlovovi, ktorý strašil už svojim nezáväzným výzorom – bradou a dlhými vlasmi. Pripomeňme si, že to bolo v čase, keď v literatúre vládol socialistický realizmus direktívne povýšený na normatívnu estetiku a v novinách uniformita bez estetiky. Navyše všetko bolo jednotné: JRD, telovýchova, školstvo, ba aj morálno-politická jednota spoločnosti. Akým právom práve *Smena* vybočuje z radu? Akým právom sa tu grupuje akási reportérska elita! Vydávame im knižky, živíme ich a oni si píšú, ako sa im zažiada!

Za Podstupku pôsobil v *Smene* Bohuš Chňoupek. Skončil Vysokú školu obchodnú, ovládal cudzie jazyky, mal pero, lebo si ho brúsil už predtým vo vysokoškolskej *Borbe*. Okrem iného bol reportér perfekcionista. Na každú reportáž sa mimoriadne zodpovedne pripravoval. Keď si vybavil cestu po Dunaji od prameňa až po Izmail, už vopred mal v hlave aj knižku. Na ceste si už iba všetko overoval. Prvý priniesol na svet seriál o zahraničných jednotkách v SNP. Písal o Maďaroch, karpatských i mantáckych Nemcoch, o Srboch, ale aj Chorvátoch. Vieme, že po rokoch svoje povstalecké dielo završil unikátnou knižkou o francúzskych partizánoch *Lámanie pečatí*. Chňoupek ako prvý z veľkých čoskoro odišiel do *Pravdy*, kde iba jemu prideliť auto so šoférom vo vzdialenom Prešove.

Vtedy sa presadil ako reportér, neskôr ako normalizačný stranícky politik.

V *Smene* začínal a dlhé roky pôsobil aj Vladimír Ferko. Prežil tam aj normalizáciu. Zanechal po sebe najviac kníh, v ktorých dominuje najmä jeho rodná *Drotária*. Mapoval ju reportážami, románom a trojdielnym filmom. Zazvonila aj jeho objemná knižka *Láska na Slovensku*. Spomínam knižky, ale texty najskôr vychádzali v novinách. Noviny radi prijímali literatúru faktu či vo forme reportáže alebo historických textov. Súbor jeho reportáží *Konopný kríž*, ktoré vyšli roku 1970, iba zázrakom nezošrotovali. V ústrednej reportáži Ferko spomína aj gulag. Do gulagu sa dostal nevinný mládenec iba preto, že sovietskej hliadke vojakov chýbal jeden do počtu. Od Ferka sme sa dozvedeli aj to, že náš špitál na Mickiewiczovej ulici vystavali za Márie Terézie ako kasárne pre vojakov. Ibaže v kasárňach bolo vojska menej, ako neskôr pacientov v špitáli.

O reportéroch *Smeny* sa tradovalo, že pracovali „teóriou spálených mostov“. Čosi v tom bolo... Povedzte, čo sa dalo objaviť po Chňoupkovi na Dunaji, čo v Drotárii po Ferkovi, čo v dôslednom protialkoholickom ťažení po Gryzlovovi?

Teóriu spálených mostov využívali aj mladší. Spontánne si čítali Čomajove reportáže, tristné osudy ľudí neskôr vydané v knižkách „*Počmáraný život*“ či „*Veľký biliardový stôl*“. Reportáže písali aj Ján Smolec a Oto Fülöp. Milan Vároš nepísal a nepíše reportáže. Svoje texty prezentuje encyklopedickou formou. Dominuje v nich objav, nové skutočnosti či pohľady na slovenské poklady – Štefánika alebo súčasné ukradnuté, resp. hľadané výtvarné diela.

Svojich predchodcov reportérov – klasikov mala aj reportáž. Známí sú Kisch, Fučík. Silné sociálne reportáže na vysokej úrovni písal Olbracht, ale aj Laco Novomeský. Priam vzkriesenie svetovej reportáže sa odohralo v Španielsku, kde pribudli, neskôr popravený Koľcov, Erenburg a samozrejme, Hemingway. Som vďačný Lacovi Mňačkovi, že už vtedy ma upozornil na Malaparteho a Steinbecka, ktorí sa v čase II. svetovej vojny dostali za jej paravan.

Ale žáner zvaný reportáž potrebovala aj socialistická spoločnosť, ktorej sa neraz ušiel prívlastok „odhumanizovaná“. Áno, mala svoje nedotknuteľné miesta i tabuizované desatorá. Boli to práve reportéri, tí nezávislí páni na voľnej nohe, čo prikrývali humanitou aj túto spoločnosť. Lebo tristné osudy jednotlivcov v šťastnom dave vychádzali na svetlo božie práva ich zásluhou.

Tieto tendencie umocňoval 68. rok zrušením cenzúry a v *Smene*, ako v jediných novinách, aj oficiálne vyhlásenie nezávislosti od svojho vydavateľa. *Smena* už nebola orgánom zväzu mládeže, ale novinami mládeže.

Nadalej uverejňovala „Hrošie kože“ tým funkcionárom, čo neodpovedali na kritiku. Zverejnila *2000 slov*, *Otvorený list Novotnému*, ale aj rozhovor s Bacílkom, v ktorom bývalý minister priznal gestorstvo sovietskych poradcov nad procesmi v 50. rokoch. Uverejnila zoznam univerzitných učiteľov, ktorí nemali absolutorium, Tatarkov článok *Cári, popi, bolševici*. V tom čase šéfredaktor rozhodoval o tom, čo bude toho-ktorého dňa hlavná politická udalosť v novinách. Vieme aj to, že fotografie, čo nasnímal Laco Bielik v auguste 68, obleteli celý svet.

Pravdaže, viackrát sme aj parádne prestrelili. Kauzu „Ján Masaryk“ išiel do Prahy žehliť šéfredaktor. S kyticou v ruke som sa ocitol vo vile Karla Čapka. Kyticu som odovzdal jeho manželke Olge Scheinflugovej a tá ma pozvala ďalej. V tej vile ožil aj „môj“ Čapek, lebo jeho dielo som dôverne poznal. Pani Olga dôverne poznala „pátečníkov“ medzi ktorých chodieval aj Jan Masaryk. Od rozhovoru som si vela sľuboval, ale pani Olgu, väčšmi ako Masarykov osud, zaujímal osud republiky, Alexander Dubček ako človek:

- Pane, dá sa Dubčekovi veriť?

- Isteže. Prečo by sme mu neverili?

- On je predsa komunista. Komunista od plienok!

- Dôležitejšie sú činy, pani Olga.

- Veď práve. Je ich akosi priveľa, až to človek nestačí sledovať. Pane, nezabúdajte, že sovieta to sledujú veľmi, veľmi pozorne. Chcem veriť Dubčekovi, chcem, ale stále mi čosi vraví, že sa to neskončí dobre. Pane, vy mu veríte?

Reportáž o pani Olge som nenapísal. Ako aj, keď ona spovedala mňa, a nie ja ju. Umrela roku 1968, ale na ten rozhovor nikdy nezabudnem.

Gryzlov v príhovore zo 4. septembra 1968 v Smene píše: „Ešte len celkom nedávno sme sa nazdávali, že hviezdy sú už na dosah ruky. Stačila však jedna Valpurgina noc, a hviezdy sa takmer skryli očiam za mrakmi ocelových hlavní!“ O dva dni volne pokračuje: „Je nám otupno, priatelia. Vydávať také noviny, aké by sme chceli, nemôžeme. Vydávať také, aké môžeme, z tej duše nechceme a predsa ich vydávame – tlie v nás iskierka nádeje. Verím, že Smena – zbraň proti neodogmatizmu bude potrebná. Raz, až sa prederieme cez ocelové trnie k hviezde socializmu s ľudskou tvárou, história nájde pre nás pochopenie“.

Aj v dnešných dňoch, po toľkých rokoch otázky čitateľov, ale aj novinárov, sú si podobné: „Povedzte, dalo sa veriť Dubčekovi a jeho politike? Dalo sa veriť vtedajším novinárom?“

Slavo Kalný

„Proti zdvihnutým hlavniám“. Odpovede tým, čo postoja pred pamätnou tabuľou na bratislavskom magistráte

Som rád, že naše stretnutie zastrešuje titul, ktorý mu právom patrí, „*Novinári v roku 1968 – predznamenanie roka 1989.*“ Mierim teraz na hlasy, ktoré dôvodili, že rok 1968 patrilo „snílkom“ – akoby sa etapy v živote človeka aj krajiny dali preskakovať.

Teda rozhlas. V období, keď bola rádiofikácia domácností za vrcholom, prenosný rozhlasový prijímač bol hitom a telefikácia Slovenska nabrala vysoké tempo. Šesťdesiate roky priniesli uvoľnenie, akési prímerie medzi mocou a obcou, ak použijeme Ludvíka Vaculíka na Zjazde československých spisovateľov na jar 1967. Autorita Antonína Novotného bola na bode mrazu. V januári 1968 nastúpil Alexander Dubček. Pravda, novinári na rozdiel od spisovateľov boli dennodenne zviazaní cenzúrou. František Doktor z *Rolníckej besedy* musel na príkaz cenzora vyhodiť vetu o tom, že na Slovensku máme „veľa kazateľov“. A z rozprávania o Jánošíkovi vymazal cenzor verše „*Boli časy boli, ale sa minuli a po krátkej chvíli minieme sa i my*“. Isteže úsmevné až do chvíle, keď sa zatriasla stolička pod Ervínom Lesným. V *Živých slovách* rozoberal a zostra, kult stranického funkcionára v Matadorke. A keď hlásateľ Ján Palo prečítal správu z Hlbokej, kde na pôde ideologického vedenia analyzovali *Kultúrny život* a ostro ho odsúdili, Ján Palo poslednú vetu o odsúdení jednoducho neprečítal. „Nesúhlasím s odsúdením *Kultúrneho života*“, povedal programovému námestníkovi Jánovi Toseckému a na hodinu musel z rozhlasu odísť. Vláda jednej strany a v každej redakcii cenzor s malým trezorom. Keď prepustili Gustáva Husáka z väzenia, akúkoľvek zmienku o ňom sme museli konzultovať s riaditeľom.

Napriek všetkému bolo uvoľnenie aj v éteri. Po zrušení cenzúry začal rozhlas vysielať po vzore úspešných staníc na západe príhovorovo, naživo, v blokoch. Rozhlas odpovedal na prudký rozvoj televízie, objavoval biele miesta ranného vysielenia, stal sa prítlačlivejším, kontaktovnejším, hlásatelia a interpreti sa menili na dovtedy neznámych „moderátorov“. Spätosť s českým rozhlasom bola výrazná. Tak to brali poslucháči. Veľkú počúvanosť mala na Slovensku stanica Československo s reláciou *Písničky s telefónom*. Debata naživo s poslucháčmi na témy dovtedy neslýchané: úmrtie Jana Masaryka, Berijovi poradcovia v päťdesiatych rokoch, vyšetrovacie metódy, doplčanie v obchode so sovietskymi – za čo im predávame urán, čo s tou našou „pluralitou“ atď.

Slovákmi, zahraničnopolitickými korešpondentmi v cudzine boli Dr. Dušan Ruppeltdt, novinár európskeho rangu v Indii a Južnej Amerike, Dr. Svetozár Štúr v NDR a Západnom Berlíne, Ján Sekaj vo Viedni.

Svetozár Štúr píše komentár týždňa pod titulkom *O udalostiach v Číne trochu inak*. V snahe nepridať sa k vysmievačným článkom o kultúrnej revolúcii, vtedy v móde, zaujal svoj vlastný názor urobiac paralelu s našim vývojom v päťdesiatych rokoch: „*My máme dôvod kritizovať ich, lebo sme poznali praktiky kultu osobnosti*“. Kričala pri

tom formulácia „v pofebruárovom období 1948“. Zostalo ticho. Ale len do chvíle, keď v prehľade tlače citovala Viedeň taliansky denník „Il Messaggero“, vraj „už sa to hýbe aj v satelitoch sovietov“ a rozoberali Štúrov komentár. Rezultát z ÚV KSČ a ÚV KSS – vyšetriť, odvolať, potrestať! Svetozár Štúr musel odísť z funkcie vedúceho zahraničia, ale odvolali aj Dr. Martina Bakossa, šéfredaktora spravodajstva. Zriadili mu akúsi novú redakciu a jeho stôl presunuli k vrátnici, do čakárne, kde predtým sedávali návštevníci rozhlasu.

Spomínané uvoľnenie malo výbušný bod v rozhovore s Josefom Smrkovským na Zjazde JRD v Prahe na začiatku roka 1968. V ten deň vysielal rozhlas naživo Dubčekov prejav na tomto zjazde, prvý, profilujúci jeho nový prístup k ľuďom a problémom. Bol to náznak zmien. Lenže Smrkovský odkryl pokrývku nad búrlivým rokovaním ÚV KSČ, ktoré bolo východiskom pre obrodňujúci proces. Ten prejav bol akoby signál, že padla priehrada medzi novinármi a verejnosťou, cesta k tabuizovaným témam.

Nastali pekelné dni žurnalistiky. Dnes by sme povedali „kauzy“, semienkový generál Šejna, akčný program strany, kde sa stretali názory tábora, ktorý držal palce obrodňujúci procesu a tými, ktorí oplakávali päťdesiate roky. K tomu nekonečné rokovania politikov, vrenie v medzinárodnej politike.

Nedôvera voči vedeniu sa začína meniť v prospech Dubčeka. Pražská jar sa začal meniť na horúce leto. Heslo bolo socializmus s ľudskou tvárou.

Po Martinovi Bakosovi bol šéfom spravodajstva Jozef Lajš z Košíc, no nedostal v Bratislave byt, vrátil sa. Rozhlas nedodrжал slovo. Vo vákuu bez šéfa, šiel v 67. roku riadiť Sarvaš na ÚV s návrhom všetkých spravodajcov, aby bol hlavným redaktorom spravodajcov Štefan Horský. Na ÚV KSS súhlasili, aj tam mali iné starosti.

V neľahkej situácii som šéfoval už rok. Prišiel August 68. Ako to v kocke porozprávať chodcovi, ktorý zastane na Primaciálnom námestí?

Pár minút po polnoci 21. augusta som zaspával, keď mi zazvonil telefón. Smenár Križko celý nesvoj vraví: „Sadni si a drž sa! Rusi sú v Bratislave. Z tankov, ktoré sa valia po Štúrovej ulici rozhadzujú letáky. Šofér, čo išiel po obťahy ranného prehľadu tlače ich priniesol. Počúvaj.“ Začal mi v ruštine čítať: „Kontrarevolúcia chce vyrvať ČSR z bratského tábora...“. *Otváram oblok, mesto duní.*

Volám riaditeľa Andreja Sarvaša, už vie. Ved' býva neďaleko od Štúrovej. Len pred chvíľou sa rozlúčil s riaditeľom Českého rozhlasu Zdenkom Hajzlarom, ktorý bol na prvej návšteve v rozhlase u nás. Musí ho zobudiť.

Idem po vtedy rekonštruovanej Štefánikovej ulici, stoja tam tanky. Zvažujem čo ďalej. Magda Kolárová v Prahe slúži. Je mi to čudné. Zostala, lebo v rozhlase v Prahe mali pohotovosť. V noci sa vraj malo zísť najvyššie vedenie strany a rozhodnúť o tom, či získa Dubček prevahu. Zdá sa však, že to bolo o inom. Tanky vstúpili aj do Čiech z celej severnej strany hranice. Jedno za druhým pristávajú lietadlá na letisku v Ruzyni. Čakajte vyhlásenie ÚV KSČ k agresii, počúvajte, neviem, či a kedy to vydá ČTK. Volám do Košíc, riaditeľ Oldřich Hladík už vie, tanky mieria aj do východoslovenských miest,

ba už sú tam. Bystrický závodný strážca ma zahriakne. „*Ondra Bartoša? Načo by som ho budil, aj tak nebýva v Bystrici, čo už také môže byť, aby sme ho buntošili!?*“

Vtedy sme vysielanie končili o polnoci. Nepretržite vysielalo iba Československo na dlhej vlne a neustále brbotal drôtový rozhlas. Nahrávame záznam zo stanice ČS a čakáme. Dvadsať minút pred druhou začal čítať český hlásateľ „Výzvu všetkému ľudu Československej socialistickej republiky“. No v druhej polovici vety sa éterické vysielачky odmlčali. Lenže my sme vyhlásenia nahrávali ďalej, lebo riaditeľ federálnej správy spojov Karel Hoffman v Prahe zabudol, že je aj drôtové vysielanie, ktoré nikto neprerušil. „Akt agresie je popretie noriem medzinárodného práva, odporuje základným zásadám vzťahov medzi socialistickými štátmi!“ Bolo to vyhlásenie Alexandra Dubčeka a Ludvíka Svobodu, prezidenta republiky. Z nášho ÚV na Hlbokej sme sa veľa nedozvedeli. Šéfstvo je v Prahe. Máme čakať na vyhlásenie Predsedníctva ÚV KSS, ktoré som stenograficky prevzal pred štvrtou od tajomníka Michala Pechu. Štylizácia nehovorila o agresii, ale o „vstupe vojsk.“ Máme zachovať pokoj. Bodka.

Námestník pre techniku Ing. Longauer mal zistiť, prečo sa odmlčali vysielачe pri čítaní správy z Prahy a čo to znamená. Ten však zistil to, čo sme už vedeli od Kolárovej. Hoffman zakázal šíriť rozhlasový signál. Lenže medzi tým sa spojári diaľkových spojov, ktorí sú našou pupočnou šnúrou k poslucháčom, rozhodli, že ráno naše vysielanie šíriť budú. Aj sme vysielali.

Začali sme správami, oboma vyhláseniami, pokračovali sme nonstop hudbu s presným časom. Na Československu rovnako, slovenský hlásateľ Ján Midziak tam hlásil pravidelne čas. Dobré ráno, ktoré mal v ten deň vysielat Dušan Tóth, sme zrušili. Postupne sme však zaradovali medzi hudbu aktuálne informácie k situácii. Vysielanie zaplnili ohlasy odsudzujúcu agresiu. Považovali sme to za svoju povinnosť, ako šancu za naplnenie odštartovaného procesu obrody. No neustále sme mali na pamäti udalosti v Budapešti pred dvanástich rokov a nevyhnutnosť presvedčiť poslucháčov, aby sa nedali vyprovokovať. V ohlasoch k situácii vystúpil Dominik Tatarka, Ladislav Mňačko, k mikrofónu som uviedol Ladislava Ťažkého, zaznel hlas Evy Kristínovej, Viliama Záborského. Zo základného tónu bolo neustále cítiť ústrednú myšlienku „*je to akt agresie, bez vedomia najvyšších orgánov a prezidenta republiky!*“ Vysielali sme už aj správy o tom, čo sa deje v uliciach. Vojaci nevedeli, kde sú, je to vraj cvičenie, u nás je kontrarevolúcia.

Pred ôsmou vpochodoval k riaditeľovi Sarvašovi vysoký sovietsky dôstojník so samopalom. „Okamžite zastaviť vysielanie!“ Protest riaditeľa rázne zamietol. Rozkaz splnili do bodky, v technickej kontrole, v srdci rozhlasu rozmlátili hlavu, cez ktorú idú linky do sveta a bol koniec vysielania. Ján Chovanec ešte stihol vzrušeným hlasom oznámiť poslucháčom, že vojaci idú vysielanie prerušiť.

Protestujúcich, ktorí sa zhromažďovali pred budovou rádia na Zochovej, aj pod vplyvom vysielania na Československu, ktoré referovalo o zložitom vývine situácie v Prahe pred rozhlasom, kde sa strieľalo, pribúdalo. Z okna na prvom poschodí sa im prihovárili rozhlasáci (Sarvaš, Korytár, Vigaš, Bakoss a ďalší), lebo situácia bola hrozivá. Niekoľko sto občanov ľahko mohlo vytlačiť predné rady do vojakov pri vchode s nabitými

zbraňami a bolo by zle. Našťastie sa podarilo poslať protestujúcich na Hlbokú ulicu pred ÚV KSS.

Ako ďalej? Z Bystrice volá Ota Plávková, ich vysielateľ i štúdio je k dispozícii, nech vysielajú. Prístupnými kanálmi im posielame správy, ktoré máme, ba aj prehrávky, čo prinášajú redaktori. Takto posielame aj príspevky z Prahy, pokiaľ sa to dá. Odtiaľ sa do posledných chvíľ prihovára Magda Kolárová. Pred budovou na Vinohradoch sa strieľalo, horí tam ruský tank, vojaci sa vovalili do budovy. „Kľačím na kolenách, za oknom sa strieľa, rinčí sklo, dupot nôh po chodbách...“ Koniec. Dva týždne sme sa potom nepočuli.

Podvečer 21. nás z budovy vyhnali – do jedného. Ruský dôstojník, ktorému musel riaditeľ Sarvaš odovzdať všetky kľúče od budovy, nás sprevádza až k bráne a všetečne dodáva: „Zajtra už odtiaľto budú vysielateľ iní.“ Nestalo sa tak!

Odišli sme, nik nám vysielateľ nezakázal. Na druhý deň sme sa schádzali na niekoľkých miestach, na Leninovom, bývalom Jakubáku, v rozhlase u Kapucínov, naproti Zochovej, kde mal rozhlas pracoviská, ale aj v *Rolníckych novinách* u poľnohospodárov. Ako blesk zapôsobilo naše vysielanie na slovenských stanicach 22. 8. predpoludním, keď sme sa pripojili k vysielaniu Prahy. Spojári sa pridali a náš signál šírili ďalej.

Môj osobný názor, že sovieti hľadali naše pracoviská je odmietavý, veď sme vedeli, že sú na miestach, kde sú hlavné vysielateľe. Stačilo len vyhnáť odtiaľ technikov a bol by koniec vysielania. Napokon v každom čísle nášho časopisu bol zoznam vysielateľov a miest odkiaľ vysielame. Išlo skôr o to, že sa spoliehali na „novú garnitúru“, ktorá sa ochotne posadí za mikrofóny. Tým nemohli konár odpíliť. Agresia nepostupovala tak, ako predpokladali.

Horšie bolo, že sa do práce hrnuli všetci rozhlasáci. Vznikla provizórna organizácia: mikrofón – technici s redaktormi a hlásateľmi, smena s nepretržitým režimom, so smenármi a redaktormi, kam patrili spravodajcovia a publicisti. V ich vedení sa striedame s Jánom Vigašom, hlavným redaktorom propagandy. Ďalej to bolo niekoľko pracovísk z ostatných tvorivých postov rozhlasu, literátov, mládežníkov, z vysielania pre maďarských spoluobčanov. Jednu z tých skupín prichýlil Vlado Babnič s Ervínom Lesným, z vtedy rodiaceho sa Tatrapressu pri Štúrovej ulici. Jedna skupina, Perla Karvašová a Zora Kločková, sa stretávali v Carltone. Žiaľ, všetko bez akéhokoľvek spojenia fónického či ďalekopisného.

Vedenie sa stretalo sporadicky v Lekárskych pavilónoch neďaleko Avionu a zabezpečovalo aktuálne požiadavky: Andrej Sarvaš – riaditeľ (Ján Tosecký – programový námestník bol vtedy po celý čas na dovolenke) Leopold Slovák – hlavný redaktor Literárno-dramatického vysielania, Vladimír Báběl – mládežníckeho, Ján Bálinth – vtedy poverený vedením organizácie KSS v rozhlase. Ďalej Henro Buchert – šéf programového ústredia, Ján Longauer – technika, Miroslav Kovář – ekonomika a správa. Umelecký šéf Ján Solovič prišiel po niekoľkých dňoch. Problémy sme však s Jánom Vigašom nastoľovali a riešili denno-denne s riaditeľom Andrejom Sarvašom operatívne a s Jánom Bálinthom, často z hodiny na hodinu a na rôznych miestach. Nijaká dokumentácia z týchto stretnutí nebola, ak sa nezachovala v poznámkach jednotlivcov. Podobne to bolo s textami

odvysielaných materiálov. Všetky dokumenty zvukové sme mali po návrate do budovy odovzdať a dostali sa na Hlbokú, na ÚV KSS: no boli to len fragmenty.

Napokon veľmi dôležitým článkom nahrádzajúcim spojenie a telefón bola dvojica Zuzana Líšková a Ján Rohály – šoféri. V ktorejkoľvek chvíli zaskakovali ako autori, ak nemali pridelenú aktuálnu úlohu. Na Gorkého sme mali aj prehrávacie pracovisko na malé prenosové magnetofóny.

To bola Bratislava, no rovnaké či podobné tvorivé tímy vznikli aj v Banskej Bystrici, kde bola dušou všetkého Ota Plávková, vtedy špičková komentátorka, veľmi známa svojším, osobitným prednesom a takmer vždy ostrou argumentáciou. Rovnako to bolo v Košiciach a v Prešove.

V éteri sa poslucháč stretal so štafetovým vysielaním Československého rozhlasu z celej ČSR na jednom spoločnom kanáli. Praha skončila svoj vstup a vyzvala Bratislavu, neskôr Dunaj I. a Dunaj II., aby sa odlíšili od normálneho vysielania. Bratislava začala, odvysielala protiokupovačné vstupy a informácie a odovzdala slovo do Bystrice, Košíc, Žiliny či mesta obilia – Komárna. Stačila malá technická finta, akože prepájame, hoci Jenő Nagy či Anna Holló sedeli pri tom istom mikrofóne ako ostatní v štúdiu.

Aby bol obraz úplný treba dodať, že prijímačmi éterickými či drôtovými, sa až do domácností dostával aj protiokupačný program nevytváraný na pôde Československého rozhlasu. Keďže každé okresné mesto malo možnosť šíriť rozhlasom po drôte svoju vlastnú produkciu, odpájali sa niekedy od nášho signálu a šírili svoj vlastný.

Inou kapitolou je pôsobenie éterických vysielaciek proti programu Československého rozhlasu, pravda len s okrajovým, obmedzeným dosahom. Napríklad Vltavy, vysielачa v službách okupantov, zle počutelných a prezrádzajúcich sa zlou slovenčinou či češtinou s ruským prízvukom.

Bratislava, ale najmä Praha mali najväčší podiel na mimoriadne dôležitom zahraničnopolitickom spravodajstve. Kľúčové témy: únos našich predstaviteľov, ich pobyt na neznámych miestach v Moskve, lety cez Bratislavu kvôli Gustávovi Husákovi. K tomu denno-denne patrili informácie o zákaze vychádzania, pohybe vojsk, o nehodách, doprave, zásobovaní, energiách a vždy s podtónom predísť panike, provokáciám. Výzvy „chráňte spoločný majetok, svoje životy, predchádzajte krutostiam“ a pod. Urobili sme aj prvé pokusy o možnom vývoji očami našich, ale aj zahraničných zdrojov. Zjednotili sme národ.

Faktom zostáva, že to bolo legálne vysielanie v náhradných, improvizovaných podmienkach. Odmietli sme hneď v tých dňoch hlasy proti nám, o dokonalých prípravách dávno pred začiatkom agresie za pomoci západných kruhov, čo bola úplná hlúposť. Vysielali sme na kolene, ale vysielali sme zásluhou našich technikov a spojárov.

Prvé vysielanie po násilnom vyhnaní sa šírilo z malého vysielачa pre Bratislavu (pred Zlatými pieskami). Martin Bakoss, Svetozár Štúr, Ladislav Učník a technik Rudolf Belošič sa ráno 22. augusta vytratil z budovy na Leninovom námestí. Odišli na Vajnorskú, kde s pomocou spojárov z Rádiokomunikácií a rozhlasovej prenosovej techniky

vstúpili do vysielacieho reťazca, rodiacej sa rozhlasovej štafety. Na druhý deň to už bolo odtiaľ riskantné pre zvýšený pohyb na hlavnej výpadovke z mesta. Chvíľu sme vysielali z Kláštora kapucínov naproti Zochovej, kde boli technici Alojz Janeček a Ladislav Kubík a hlásateľka televízie Jarmila Koščová s Romanom Košťom – vtedy vedúcim pracovníkom Slovenskej akadémie vied. Dohodol sa na tom náš riaditeľ Sarvaš, keď prišiel na Mestský výbor KSS, kde pripravovali mimoriadny zjazd KSS. Zaznamenal to aj Spravodajský film v réžii vtedy bývalého riaditeľa rozhlasu Ctibora Kováča. Bol to len jeden deň, lebo išlo o rovnaké riziká ako na Zlatých pieskoch. Medzitým Zdeno Jedlička s technikmi vytvorili podmienky na Ahoji, oficiálne na Briežkoch, nad Výskumným ústavom zväračským vo vinohradoch, kde práve dokončili budovu rádiokomunikácií. Sem mierili naše tímy, redaktori, hlásatelia a spojky.

Kľúčové osobnosti na jednotlivých postoch boli spoľahlivé. Mnohí ďalší však, čo sa všetičo podujali urobiť, cúvli. Z obáv o seba, rodinu, zo strachu noci, z chýru „idú po nás“, zo správy, že po meste chodia niekdajší redaktori moskovského rozhlasu, pôsobiaci predtým v Bratislave, či z peripetií súvisiacich s pracovnými podmienkami. Otázka, kto je kto, sa tiež vynárala ako nezanedbateľná. Mal som jeden deň vtedy 39 rokov, keď riaditeľ Sarvaš otvoril fľašu koňaku. V taške som mal fotografický aparát, ale netrúfol som si ho vybrať z obavy, že ktosi povie uštipačnú otázku. Bolo to totiž tak, že kamkoľvek sme sa pohli, vždy sa k nám pridávala perepúť rozhlasákov, krúžiacich po meste. Je fakt, že sme občas nespávali doma, z obáv, že už celkom iste idú po nás. Niektorí to aj vzdali hneď na začiatku, iní neskôr odcestovali na dovolenky, na vidiek, študijné voľno! Boli takí, čo sa pridávali neskôr a pod..

Vysielanie na Ahoji bolo za vetrom. Pri pohybe sme sa tvárili neutrálne, vracali sme sa iba v najnutnejších prípadoch. Ba jedného dňa sme z Ahoja šťastne odviezli rodičku z ktoréhosi blízkeho domu, ako mi to nedávno pripomenula kolegyňa Irena Štromfová, vtedy robila v smenárskom tíme. Lenže aj to malo nevýhodu, bolo to prídaleko. Materiály v strede mesta a mikrofón „za mestom“. Zdeno Jedlička však našiel priam ideálne riešenie. Rozhlas pri vyradovaní techniky zriadil pred časom slušné štúdio s réžiou v Konzervatóriu na Kostolnej ulici vedľa novej radnice určené pre študentov. Tam sme vytrvali až do večera 2. septembra. V okne Hlavnej pošty, kam viedli naše káble zo štúdia, sme takmer videli sovietskych vojakov, ktorí aj tam strážili. Pod svetidlom býva tma.

Skupina smenárov – spravodajcov začala robiť v Kláštore kapucínov, pár hodín sme boli v Roľníckych novinách, potom v škole pri cyklistickom štadióne, v Hydroprojekte naproti Blumentálskemu kostolu. Tam Leoš Komárek, technik, priniesol správu, že v budove na Jakubáku sa strieľalo. Odtiaľ sme prešli rovno do stredu mesta do budovy za starou radnicou – k mikrofónu na skok. Vydržali sme tam do konca. Spoločné schôdze sme mali občas U Rolanda aj v akejsi veľkej zasadačke na boku starej radnice – vchod z Uršulínskej.

Naše snahy o konšpiráciu vyznievali pramizerne. Bolo nás priveľa, takže rozhlasák brázdil miesto vždy našiel správny smer. Po dákej hodine už všetci vedeli, že sa treba pýtať

na Vlastu či Zoru a vrátnik v budove Výživy ľudu len vyvaloval oči, keď sa toľkí ľudia pýtali na žalúdočné ťažkosti.

Pravdaže, hlavné zdroje sme mali zabezpečené skúsenými rozhlasákmi: ústredné orgány, Hlbokú, mestský výbor, Slovenskú národnú radu, armádu, miestne orgány, obchod, dopravu, zdravotníctvo, železničnú stanicu, letisko, colnice, požiarnikov. No a popri ČTK redakcie počnúc denníkmi. Významným zdrojom pre vysielanie boli mimoriadne, ale aj denníkové vydania novín a všetky dôležité tlačoviny. Nitky boli spretrhané, ale novinári sa k nám dokázali ľahko dostať, takže sme všetko významné stíhali včas. Nedajte sa vyprovokovať, to bol podtón aj vo chvíľach, keď sme tlmili správy tragické, odmietali sme dramatizovať udalosti. Neskôr stačilo povedať „Sme s vami, buďte s nami“ a Československo vedelo.

Faktom je, že Praha udávala tón a štúdiá vytrvalo prezentovali obraz krajiny, mapovali sme Slovensko a regióny. Táto jednota bola najväčším kreditom u poslucháčov, ba aj inštitúcií, ktoré by nás, keby sme boli chceli „dokázali nielen živiť, ale aj šatiť“. Nevedno ako, ale dokázali nás nájst aj pekári a mäsiari a iní boli ochotní kvôli nám naraziť aj sud piva. V tom horúcom, dva razy horúcom lete to bolo nie na zahodenie.

Rozhodujúcim postom bolo živé vysielanie, ľudia pri mikrofóne. Popri kľúčových hlasoch Jána Roháča, Andreja Nemčoka, Svetozára Štúra, Martina Bakossa, Jána Chovanca, Milana Korytára, Viliama Daubnera, Juraja Haľamu, Jenő Nagya, Gábora Delmára, Jula Kozmu, Anny Holló, Ladislava Hvizdoša, boli tam aj hlasy nové – Vlada Nosála, Michala Tvarožka, Dušana Tótha a z hlásateľov Miroslav Havel, Milan Matejčík, Hana Koščová, Jarmila Košťová, Dana Hermannová a ďalší.

Smenármi boli Milan Korytár, Viliam Daubner, Dušan Križko, Ladislav Adamovič, Viktor Daniel, Miloslav Ambrus.

Medzi publicistov, glosátorov patrili: Ervín Lesný, Rudolf Lesňák, Helena Kopčanová-Dzvoníková, Elena Reháková, Zora Dagmar Kločková, Perla Karvašová, Albína Hysková, Oľga Krulišová, Gabo Zelenay, Ladislav Beňačka. Zahraničníari boli: Ján Sekaj, Fedor Cádra, Hana Derzsyová, Peter Rival – vtedy služobne v NDR, odkiaľ za pomoci rozhlasákov sprostredkoval pre štafetové vysielanie vystúpenie ministra zahraničných vecí ČSR Jiřího Hájka z Belehradu, Dušan Ruppeldt – vtedy v Prahe.

Paleta tých, čo pomáhali bola veľmi široká: František Doktor, Zuzana Koláriková, Anton Hykisch, Zoro Lipták a ďalší.

V Banskej Bystrici bola výrazná publicistická osobnosť Ota Plávková, Ondrej Bartoš, Viliam Mráz, Fedor Mikovič, Zdeno Oravec.

V Košiciach: Oldřich Hladík, Dušan Drotár, Štefan Urbančík, Katarína Čintalová, Valéria Sladká, Miriam Budová, Zora Bazovská, Lýdia Lofková, Mikuláš Borovský a ďalší technici.

V Bratislave bol silný tím technikov: Zdeněk Jedlička, Rudolf Belošič, Ladislav Litman, Peter Janík, Jozef a Ladislav Kubíkovci, Július Loderer, Jozef Haršáni, Ivan Kulašík, Leoš Komárek, Alojz Janeček a ďalší.

Napokon nemôžem nespomenúť Františka Skovajsu, skvelého sekretára, stenografa, ktorý dokázal zachytiť spravodajstvo z Viedne, či BBC a po odznení v preklade do slovenčiny nadiktovať bezchybne do stroja. Sem by patril aj mnohoriadkový zoznam našich bezprostredných pracovníčok, akými boli korešpondentky, inšpektorky a ďalšie profesie, ktoré zabezpečovali zázemie a plnili často tie najneočakávanejšie úlohy.

Kľúčové a najnapätejšie chvíle boli na začiatku. Jediný príkaz za celý čas bol vypratať budovu, obsadzuje ju vojsko. Nič viac, vysielat' nám nikto nezakazoval. Z ÚV KSS bol len jeden pokyn 22. augusta nadržanom, nevysielat' produkčiekovské a Svobodovo vyhlásenie k agresii, vysielat' iba ich, z Hlbokej. Čo sme prirodzene nerešpektovali a odvysielali sme oba dokumenty plniac tak primárnu úlohu rozhlasu.

Ďalšia ťažká chvíľa bolo zaujatie stanoviska po oznámení správy o podpísaní hanebného protokolu v Moskve. Praha tento akt rázne odsúdila, pridala sa Ota Plávková z Banskej Bystrice, Bratislava chvíľu mlčala. Chvíľa bola podobná ako v druhý, či tretí deň na Ahoji. Ticho prerušil technik Peter Janík, ktorý pokojným hlasom povedal „ozveme sa o chvíľu, redaktori sa práve vracajú z terénu“. Tak to bolo aj tentoraz. Milan Korytár, ako pierko ľahko prebehol zo smenárskeho pracoviska na Laurinskej k mikrofónu na Kostolnej ulici a pridol sa k odsúdeniu tohto ponižujúceho protokolu.

Tretí raz nás zamrazilo, keď nám sovietske veliteľstvo vracalo budovu na Zochovej za prítomnosti našich predstaviteľov strany a SNR. Ján Bálinth sa vrátil od Gustáva Husáka s podmienkou okamžitého odpojenia vysielania od Prahy. Ten príkaz patril v tej chvíli mne. Bez rozmýšľania som ho odmietol s odôvodnením, že to poslucháči budú považovať za zradu a obrat o 180 stupňov. Otrasený som odišiel zo zasadačky. Bolo to v podvečer 2. septembra. Ešte dáku hodinku-dve sme vysielali spoločne, no potom sme museli vysielat' samostatne.

Po celý čas bol ohlas na naše vysielanie nevidaný. Rozhlas dostával mnoho listov a po návrate na Zochovu sa tento prúd zintenzívnil. Inštitúcie, podniky, družstvá považovali za svoju povinnosť poslať do rádia svoj hlas a poďakovanie. Spravidla boli k listu pripojené stovky podpisov. Pribúdali aj telegramy ďalekopisné odkazy. Ba aj do rozhlasu prichádzali deň čo deň aj delegácie z mnohých kútov Slovenska a prinášali najčastejšie kvety a slová vďaky.

Ladislav Mňačko v knihe *Siedma noc* sa ešte ani poriadne nerozbehol, už konštatuje, že sa treba poďakovať rozhlasu, ten má najväčšiu zásluhu, že sa podarilo nemožné. Ako si však túto slobodu a jednotu zachovať? Potom sa k tejto otázke vracia ešte viackrát.

Štvrtého novembra 1968 Čs. rozhlas na Slovensku prevzal v Prahe Československú cenu mieru za rok 1968.

Skončím myšlienkou, ktorá je na prvý pohľad krutá. Pred odhalením pamätnej tabule mi volali z rozhlasu, že chcú pozvať zainteresovaných, pripravili zoznam a či by som im neporadil s adresami. A začali mi čítať mená: Sarvaš – vravím, zomrel. Štúr, Vigaš, Bálinth, Lesný, Korytár, Daubner – zomrel, zomreli. Roháč, Nemčok, Nosál, Nagy, Sekaj, Cádra, Doktor, Lesňák, Karvašová, Kločková, Kulišová – zomrela. Havel, Mráz, Plávková, Sladká, Oravec... a ďalší.

Drvivá väčšina z nich bola v oných dňoch v najlepšíh rokoch života a milovali svoje povolanie, mikrofón bol pre nich sladkým železkom – drogou. Mikrofón im zobrali a vystrnadili ich kamsi do neznámej krajiny, kde ich ubíjali udalosti. Pýtal som sa v duchu, prečo ja tu mám vystúpiť len preto, lebo som sa náhodou tohto výročia dožil. Moja kacírka myšlienka je v otázke „koľkí by dnes žili, nebyť onoho skratu a životnej tragédie“? Ubezpečujem vás, že sme do toho išli všetci aj s vedomím, že to nebude bez následkov.

A akýže je z toho odkaz pre dnešok? Vysoká profesionalita práce a vernosť poslucháčom! Každé násilné prerušenie continuity s nimi sa vypomstí na onom chodcovi, okoloidúcom, čo sa zastaví pri tabuli s nadpisom „Zdvihli sme hlavy proti zdvihnutým hlavniám“.

Štefan Horský

Zem sa krúti, vraví žiačik

Ako neraz v živote, aj keď som sa ocitol vo svojom prvom a v podstate aj poslednom zamestnaní, mal som šťastie. V *Roháči* som sedel v jednej miestnosti s Klárou Jarunkovou, Viktorom Kubalom, Milkou Kostrovou a nepriamo so zástupcom šéfredaktora Gabrielom Viktorom, čiže Lacom Szalayom. S ľuďmi rovnakej krvnej skupiny, čo bol pre mladého autora dar z nebies – aby som sa vyjadril dobovo: dar z ateistických nebies.

Áno, v *Roháči* sa v päťdesiatych rokoch uverejňovali aj takéto veršovačky:

V skryte doma v ČSR
žije lajdák – sabotér.
Práca, mier mu nevonía.
Skoro mu však odzvonía.

Samozrejme, s takýmto „žartovaním“ nemala a ani nechcela mať naša redakčná miestnosť nič spoločné. Zase budem konkrétny. Vyhľadávali sme a dávali priestor autorom, ako bol napríklad básnik Miroslav Holub. V *Roháči* vyšiel tento jeho *Učiteľ*:

Zem sa krúti, vraví žiačik.
Nie, zem sa krúti, vraví učiteľ.
Hory sa zelenajú, vraví žiačik.
Nie, hory sa zelenajú, vraví učiteľ.
Dvakrát dva sú štyri, vraví žiačik.
Nie, dvakrát dva sú štyri, opravuje ho učiteľ.
Lebo učiteľ to vie lepšie.

Takáto satira, takýto metaforický humor bola moja šálka čaju a naša redakčná miestnosť sa usilovala, aby v každom čísle bolo aspoň jedno takéto okienko, cez ktoré by sme sa mohli, spolu s našimi čitateľmi, veselšie nadýchnuť.

Kornel Földvári v súvislosti so začínajúcimi Lasicom a Satinským napísal výstižne: Ozajstný satirik hľadá komiku v ľudskom vnútri, v myslení a vlastnostiach človeka, ktoré majú trvalú platnosť, no súčasne rezonujú naliehavou aktuálnosťou.

Pravdaže, uverejňovanie takýchto príspevkov vždy narážalo na cenzúru. Už to nebola primitívna cenzúra, ktorá – keď na rozhlasovom scenári uvidela meno režiséra V. Ruska – prečiarkla Rusko a napísala Sovietsky zväz. Spomínam si, ako som chcel uverejniť svoj aforizmus „Treba veľa tmy, kým ľuďom začne svitať!“, a nastali siahodlhé debaty, akú tmu a aké svitanie mám na mysli. Bola to skrátka doba, keď – ako povedal Peter Karvaš – každé slovo bolo narážkou na socializmus.

V šesťdesiatych rokoch, ktoré dnes eufemisticky nazývame zlaté, dopustila sa totalita zásadnej chyby – uvoľnila zovretie. A to totalita nesmie urobiť, ak chce zostať pánom (súdrohom) nad dušami svojich poddaných. A my sme toto uvoľnenie využili, naivne veriac, že všetko zlé sa definitívne na dobré obrátilo.

Samozrejme, *Roháč* vôbec nebol protirežimistický časopis. Po Petrovi Karvašovi si privolám na pomoc Jána Kollára a jeho epigram:

Nehovorte, bratia, čo a ako
písať mali sme,
súďte nás len podľa toho, ako
a čo smeli sme.

Možno je to alibizmus, ale... ale chcel som povedať niečo iné. V šesťdesiatych rokoch som si naplno uvedomil, že humor je najlepší liek na akýkoľvek neduh. Spoločenský aj ľudský. Prebrali sme napríklad kresbu Vladimíra Jiráňka, na ktorej hovorí žena: „Môj manžel je čestný, dobrý a pravdovravný. Ako som si len mohla zobrať takého vola?!“ Alebo sme uverejnili nápis z múru v New Yorku, ktorý nám poslal už spomínaný skvelý básnik Miroslav Holub: Chlapec hovorí dievčaťu „Lahni si, myslím, že ťa milujem.“ Ako som už povedal, s priateľmi a priateľkami v *Roháči* sme vedeli, že humor je najlepší liek proti necitlivosti. Žiaľ, necitlivosť, agresivita a túžba po moci je vážna chronická choroba a treba sa proti nej ozvať. Ináč sa ľahko stane to, čo som sa pokúsil pomenovať svojím epigramom:

Stačí, keď raz prikývneš.
A potom už privykneš.

Tomáš Janovic

Čierne dni filmového dokumentu

Moje spomienky na rok 1968 sa vždy začínajú a potom aj končia pri filmovej reportáži o invázii okupačných vojsk *Čierne dni*. Tak ako aj ten „čierny“ august evokuje v našich spomienkach celé obdobie, ktoré nazývame Pražskou jarou, odmäkom. Hoci, optimistický priebeh jari roku 1968 a jej tragický augustový koniec boli len vyvrcholením vývoja dlhšieho obdobia, takmer celej dekády šesťdesiatych rokov minulého storočia.

Rovnako ako v spoločenskom živote a najvypuklejšie v oblasti publicistiky a kultúrnej tvorby aj v tvorbe filmových dokumentaristov na Slovensku rástla už dlhšie odvaha zaoberať sa predtým tabuizovanými témami, hľadať nové riešenia starých problémov či kritizovať dovtedy nekritizovateľné.

Dosiaľ nebola vypracovaná komplexná kritická analýza dokumentárnej tvorby týchto rokov a ani na tejto pôde nie je na to čas a príležitosť. Moje osobné spomienky majú formu marginálnych poznámok, sú len pripomienkou tvorby najexponovanejšieho obdobia, rokov 1968 a deväť. Šesťdesiatdeväť preto, lebo v prvom polroku doznievali ešte posledné nekapitulantské prejavy filmových tvorcov a jednak preto, že vzhľadom na technológiu filmovej tvorby sa dostávali na plátna kín filmy, ktoré boli autorsky pripravované v roku predchádzajúcim a nezorientované cenzorské orgány prednormalizačného obdobia ich cestu k verejnosti nezahatali.

Ako to vlastne vo filmovej tvorbe fungovalo? Najmä mladším generáciám treba pripomenúť, že celá bola financovaná zo štátnych prostriedkov. A preto štát, či presnejšie povedané štátostrana, tvorbu dôsledne kontrolovali. Dramaturgia štúdia zostavila na každý rok tematický plán tvorby, a ten bolo treba schváliť na najvyšších miestach. A práve tu sa v polovici šesťdesiatych rokov odmäk, o ktorom je reč, začímal. Jeho východiskom boli dve formy: skrytá, keď sa dramaturg pokúsil titul zašifrovať všeobecným a mnohovýznamovým podtitulom, z ktorého obe strany vyčítali dva extrémne protichodné obsahy: „o nádeji roľníkov na lepší život“ – to mohol byť film o správnosti oficiálnej agrárnej politiky – ale autor chcel nakrútiť, a aj nakrútil, film o tom, ako treba s doterajšou praxou skončiť a od základu ju zmeniť... Alebo: „o generácii, čo hľadala ideály v päťdesiatych rokoch“. Samozrejme, že autor nenakrútil film o budovateľskej generácii, ale o tom, ako mladí toho obdobia ideály hľadali a nenachádzali...

Riziko tejto metódy bolo v tom, že pri schvaľovaní filmu, alebo ešte prv scenára, bol skutočný dramaturgický zámer odhalený a film nebolo možno nakrútiť. Ak scenár prešiel, vznikli problémy pri schvaľovaní hotového diela. A vtedy sa začali naťahovačky: toto ešte možno ponechať, toto treba vystrihnúť, toto treba zjemniť – no napokon autor mal predsa pocit, že dosiahol viac, väčšiu otvorenosť, prejavil väčšiu odvahu, ako keby nebol vôbec riskoval. V krajnom prípade skončil nakrútený film v trezore, čo už malo pre dramaturga aj autora negatívne následky. Najčastejšie vo forme dočasného dištancu tvorby.

Druhá forma bola odkrytejšia a istejšia. Zázračné slovičko bolo: *sociologické sondy*. Na filmovom plátne sa stále viac presadzovala skutočnosť bez príkras, ako sme hovorievali, bez lakovania na ružovo. Slovo dostávali občania: to boli tí, ktorí problémy zažívali na vlastnej koži, ibaže nebolo toho, kto by im dal priestor na vlastný prejav, tobôž nikoho, kto by bol ochotný – a schopný – tie problémy odstrániť. Reportéri spravodajského filmu postupne navštevovali všetky rizikové oblasti: Kysuce, Oravu, južné pohraničie, najzaostalejšie okresy východného Slovenska. Vznikla stála rubrika „Otvorené slová“, v ktorej popri pouličných anketách – tento žáner mal pred štyridsiatimi rokmi iný význam a postavenie ako v dnešnom uhovorenom televíznom nadužívaní – dostávali slovo aj predstavitelia inteligencie, umeleckého sveta i progresívni členovia novozvolených stranických orgánov.

Aj v tvorbe dokumentárnych filmov sa výraznejšie presadzovali filmy tohto typu, t. j. „o našom súčasníkovi“. A pretože náš súčasník prežíval práve obdobie Pražskej jari, boli tieto filmy vlastne o nej.

Príležitosť slobodného vyjadrovania bolo treba využiť. Vtedy sme ešte netušili, že potrvá tak krátko. Najďalej v otvorenosti zašli snímky o období justičných omylov a vykonštruovaných procesov: o tragických osudoch slovenských povstaleckých dôstojníkov a generálov ešte mohli hovoriť tí, ktorí doplatili len dlhoročným väzením ale prežili. Na popraveného Viliama Žingora však už spomínal len jeho syn a pri výročí nedožitého narodenia Vladimíra Clementisa sme ho mohli rehabilitovať už iba tak, že sme ho nazvali národným hrdinom... V tejto tematickej línii pokračoval aj pre televíziu vyrobený film *Generáli* (o popravených Viestovi a Golianovi).

A potom tu boli filmy, ktoré odhaľovali chyby „budovania socializmu“ bez škrupúl podľa historických dokumentov a výpovedí svedkov. Za všetkých autorov nemôžem nespomenúť aspoň jedno meno – Ladislav Kudelka. Stihol za rok nakrútiť niekoľko takých filmov: *Leopoldovská pevnosť*, *Intolerancia* (o rozprášení ženských náboženských rádov). Vo filme *Obec plná vzdoru* rekonštruoval proces kolektivizácie podtatranskej dedinky Nižná Šuňava, ktorý sa odohral nemilosrdne so zbraňou v ruke a zatýkaním v rámci ostrého cvičenia ľudových milícií. Tak ako reportáž z okupácie a pohreb Jana Palacha, boli tieto filmy označené neskôr za protistranícke, protisovietske, nepriateľské a nebezpečné. Skončili v trezore a ich autori v nemilosti...

V tom období sa do kín dostal aj jeden z prvých trezorových filmov, dávnejšie nakrútený celovečerný dokument Jozefa Zachara *Psychodráma*, ktorý na príbehu pacientov v psychiatrickej liečebni tiež pravdivo vypovedá o duševnej tiesni, v ktorej žili občania pred polstoročím.

Otvorene sme mohli hovoriť o chybách, z ktorých väčšinu už nebolo možné odstrániť, ale bolo možné sa z nich poučiť, a najmä, zabrániť, aby sa kedykoľvek mohli opakovať. „Svätá prostoto“ – povedali by priatelia Česi na túto našu vtedajšiu predstavu.

V aktuálnej, novinárskej rovine, sme vo filmovom týždenníku reflektovali politické turbulencie postupne v duchu, v akom sa presadzovali progresívne prvky v štátnických

a stranických štruktúrach a v ideovo nepriateľskom obkolesení tzv. bratských komunistických strán a štátov.

Až kým neprišli tie *čierne dni*. V osobných spomienkach nemôžem niektoré veci obísť. Ako filmoví spravodajcovia sme sa ocitli v novom, dovtedy nezažitom postavení. Nemali sme problém v tom, ako reagovať, aký postoj zaujať. Nebolo problémom ani to, ako nás zámer realizovať. Ibaže podmienky realizácie, to znamená nakrúcanie nás zrazu postavilo do úloh – bez zveličovania či dodatočnej korekcie – do úloh vojnových spravodajcov so všetkým, čo s tým súvisí. Pracovali sme v naozajstných podmienkach konšpirácie, utajovali sme svoj pohyb, hoci to pri veľkosti vtedajších kamier nebolo ľahké, koordinácia a spolupráca boli obmedzované na minimálny počet pracovníkov, na niektoré pomocné akcie sme využívali nezainteresované osoby, rodinných príslušníkov, nespávali sme v trvalých bydliskách, naše štúdiové pracovisko bolo označované zvonku viditeľnými signálmi (kvetináče v obkloch, záclony v rôznych polohách naznačovali bezpečnosť či nebezpečnosť prostredia). Dnes sa môžu zdať niektoré naše kroky zbytočné, miera opatrnosti prehnaná, ale vtedy sme vedeli o okupácii televízie, o prenasledovaní rozhlasových redaktorov. Na ilustráciu pripomeniem jeden zážitok: keď sa zišiel mimoriadny zjazd KSS, bolo ho treba, samozrejme, zdokumentovať. Spolupracovníci, ktorí mali kontakt v Predsedníctvom ÚV, zistili miesto zjazdu a čas otvorenia. V sprievode povereného funkcionára sadol redaktor, kameraman a zvukár do auta a išli do Dimitrovky. Pamätníci vedia, že bolo treba prejsť cez železničnú vlečku. Lenže krížom cez cestu stál vlak. Náš sprievodca vystúpil, pošepkal čosi rušňovodičovi, ten vozne potiahol natoľko, aby auto s filmármi mohlo prejsť, a potom sa vrátil znova zahradiť cestu nepovolaným. Aj takto vyzerali bezpečnostné opatrenia...

Popri tom sme stíhali prevážať nakrútený materiál do viedenskej televízie, vyrábať záložné kópie všetkých dokumentov pre prípad, keby došlo k okupácii spravodajského štúdia alebo filmových laboratórií. Aj o tejto skryši vedeli len dvaja ľudia – a ja ako šéfredaktor neviem dodnes, kde boli materiály ukryté, iba to, že sa zachovali a sú dnes súčasťou archívu Slovenského filmového ústavu.

Kameramani a reportéri sa pohybovali po celom Slovensku, filmovali z auta, na uliciach a liezli po strechách v situácii, keď príslušníci okupačných vojsk striehli na každý neočakávaný pohyb a strieľali naostro. Nik vtedy nezaváhal – naopak, hlásili sa k spolupráci mnohí aj z hraného filmu. Pri spätnom pohľade som si často kládol otázku: ako je to možné, že sa v nasledujúcich rokoch zrazu medzi nami ukázalo toľko „presvedčených“ a znormalizovaných, ktorí nám túto samozrejmu reportérsku robotu nielenže neodpustili, ale nás za ňu aj tvrdo súdili.

Ak sa táto konferencia volá 1968 ako predznamenanie 1989, tak hovorím za seba: vďaka za ten 89. rok, ináč by som na ten 68. nemohol tu a takto spomínať...

Milan Černák

Nekomunistický reformný prúd v roku 1968 – denník *Lud* v 60. rokoch (Osobná spomienka)

Téma pozostáva z dvoch častí: jednou je história Strany slovenskej obrody, ktorá *Lud* vydávala, druhou udalosti odohrávajúce sa priamo v redakcii. Oboje sa vyvíjalo (presnejšie: stagnovalo) vo vzájomnej symbióze do polovice šesťdesiatych rokov, potom sa začal postupný proces odpútavania *Ludu* od SSO. V rokoch 1969 - 70 sa noviny vrátili do stojatých vôd malej politickej strany. Zatiaľ čo pojem „politický marketing“ označuje symbiózu či vzájomnú závislosť politiky a médií, symbióza SSO a *Ludu* za komunistického režimu bola špecifická: SSO svoje noviny v skutočnosti vôbec nepotrebovala, pretože sa nepotrebovala (a veľmi ani nechcela) prezentovať na verejnosti svojimi názormi (nijaké nemala) a nepotrebovala ani získavať voličské hlasy (nebolo ju možné voliť nad rámec mandátov, ktoré automaticky dostávala od komunistov). V roku 1968 (a krátko predtým a potom) nomenklatúre SSO *Lud* skôr prekážal, pretože vstupoval vlastnými postojmi do politickej debaty. Ten vlastný postoj bol v príkrom rozpore s líniou, ktorú mali dopredu nakreslenú oficiálni reprezentanti strany kolaborujúcej s mocou.

Prvou poznámkou je konštatovanie, že sa v súvislosti so šesťdesiatymi rokmi zvykne na Slovensku hovoriť len o pohybe vo vnútri KSČ/KSS. Presadil sa názor, že všetko ostatné bolo len okrajové a bez vplyvu na udalosti. Teda, že komunisti dospeli do štádia, v ktorom sa ukázalo potrebné uskutočniť reformy vedúce k „socializmu s ľudskou tvárou“. My sme to vnímali – a vnímame tak, že komunisti chceli pseudoreformami získať priazeň verejnosti, aby mohli upevniť svoju moc. „Ľudská tvár“ mohla síce väzenie na čas urobiť vládnejším, neodstránila však mreže, ktoré nás oddeľovali od demokracie. Ani to nemala v úmysle.

Druhou poznámkou je postoj voči Alexandrovi Dubčekovi. Dubčekovský mýtus treba vidieť aj z historického pohľadu: Dubček nežil svoj stranícky život len v roku 1968. Nemožno zabudnúť, že od roku 1949 bol funkcionárom aparátu komunistickej strany. V roku 1953 sa stal vedúcim tajomníkom krajského výboru KSS najskôr v Banskej Bystrici, neskôr v Bratislave. Na „najvyššej úrovni“ prišiel k moci štyri roky po tom, čo nekomunistický reformný prúd otvoril dvere k zmenám. Mimochodom: slovo „reformný“ nie je primerané pre to, čo robili komunisti: latinské *re* je návrat, *formatio* je útvar, reč je o návrate k predchádzajúcemu stavu. Komunisti sa však nechceli vrátiť k pôvodnému stavu, chceli zmodernizovať status quo. Dubček bol po celý čas svojho účinkovania zástancom § 4 Ústavy o „vedúcej úlohe KS“. To pre nás nebolo akceptovateľné, v roku 1968 sme na túto prekážku tvrdo narazili. Dubček reprezentoval názor „zmeny v spoločnosti = zmeny vo formách riadenia KSČ“. Nič viac. Na rozdiel od tých, čo 23. 10. 2008 schválili v NR SR zákon o zásluhách Dubčeka, si nemyslím, že sa „mimoriadne zaslúžil“ o demokraciu, ani o slobodu slovenského národa, ani o ľudské práva. Demokracia tu

v roku 1968 nebola. Jej základným znakom sú slobodné voľby, ktoré v systéme „vedúcej úlohy“ komunistov nemohli byť ani len ilúziou. „Sloboda slovenského národa“ neprišla vyhlásením federácie v októbri 1968, dva mesiace po sovietskej invázii. Na rozdiel od väčšiny svojich predchodcov bol komunikatívny a „ľudový“. To však bol napríklad aj Zápotocký, ktorý okradol všetkých občanov o všetky úspory.

Čo myslíme pod pojmom „60. roky“? Čo myslíme pod pojmom „Pražská jar“? Zdôrazňujem, že premeny sa začali už v roku 1963. Piateho 1. 1968 sa Dubček stal prvým tajomníkom ÚV KSČ, niektoré pramene to označujú za začiatok Pražskej jari, (nielen) pre mňa sa však začala Goldstückerovou konferenciou o Kafkovi v roku 1963 a celkom osobne 26. 2. 1964 o štvrtej popoludní, keď som sa v pražskom divadle na zábradlí zúčastnil besedy s Antonínom Liehmom a Václavom Havlom, po ktorej nasledovalo predstavenie Havlovej absurdnej inscenácie Vyšinutá hrdlička. To bol predvečer Liblickej konferencie *O poslaní a možnostiach umenia*. Počúvali sme vystúpenia a diskutovali sme o veciach, ktoré boli asi stále ešte tabu, ale fascinujúce bolo, že sme všetci hrali absurdnú hru na slobodu slova. Áno, to boli začiatky československej jari. V tom istom roku (1964) som mal v *Kultúrnom živote* článok o „odvahe hodnotiť“, ale v zásade som do konca 1967 robil svoju povinnú prácu v redakcii *Lud*: komentovanie situácie najmä v Afrike a Ázii. V polovici februára 1968 som si do denníka zaznamenal, že „na Slovensku silnejú protičeské nálady, najmä v literárskych kruhoch“. A o pár dní neskôr: „Režim povoľuje, začína sa myslieť na demokratické tradície. Novotný stráca pôdu. Slováci žiadajú autonómiu a veľa nasvedčuje tomu, že ju dostanú.“ Začiatkom marca som si zaprorokoval: „... zúfalý nápor odchádzajúcej zimy v štáte, ale predčasný puky asi zmrznú. Na svetlo sa dostávajú špinavosti uplynulých rokov. Demokracia je v ľudoch, navždy ju nemožno potlačiť.“ Naozaj: puky jari (ktorá nebola len, ale predsa najmä pražskou) zmrzli, boli však nesmierne vzácne: mali byť inšpiráciou a zázemím ďalšej generácii. Mnohí túto inšpiráciu chápali zúžene. V novembri 1989 sme sa často stretali s predstavou, že „teraz sa vrátíme do roku 1968“. Mimochodom: aj Dubček v onom novembri ešte poznamenal: „Verím, že teraz mi konečne vrátia moju stranícku legitimitáciu.“ „My“ (do toho slova zahŕňam všetkých, čo s komunistami nemali a nechceli mať nič spoločné) sme hovorili o nutnosti návratu pred rok 1948. Nie doslova, návraty nie sú možné. Ale v debatách o našej európskej integrácii išlo predsa o návrat do hlavného prúdu povojnovej európskej histórie, z ktorého sme boli vyradení práve po februárovom víťazstve bolševikov nad „pracujúcim ľudom“.

SSO: Demokratická strana vznikla v septembri 1944 počas Slovenského národného povstania. Medzi jej zakladateľov patrili Ján Ursíny, Jozef Lettrich, Martin Kvetko, Fedor Hodža a Ján Lichner. Pod jej značkou sa pred voľbami 1946 zjednotili demokratické sily. Veľmi zjednodušene povedané: bola to povojnová VPN; z toho vyplýva, že aj bez zásahu komunistov by sa časom iste rozpadla na viacero strán. Vo voľbách DS na Slovensku zvíťazila so ziskom 62 % hlasov. Nástup komunistov v roku 1948 znamenal jej

koniec. Väčšina popredných funkcionárov DS emigrovala do zahraničia. Tí, čo zostali v Československu, boli väznení a prenasledovaní. Zo zvyškov strany bola vytvorená Strana slovenskej obrody (SSO), ktorá tvorila súčasť komunistami kontrolovaného Národného frontu. Komunisti tak vytvárali zdanie demokracie v štáte. Prakticky doživotné angažmán (pokiaľ nesklamú dôveru ÚV KSS) dostali ľudia, ktorí potom usilovali ničím na seba neupútať pozornosť. Predsedom SSO bol Jozef Mjartan (podpredseda SNR od 1953 do 1960 – potom tú funkciu mali len členovia KSS), podpredsedom Jozef Gajdošík (podpredseda SNR od 1970 do 1981), vo vedení boli Andrej Žiak, Dr. Pavel Halabrín, Jozef Polák (podpredseda SNR 1981 - 86), tajomníkom bol Dr. Július Gašparík. Do SSO som vstúpil r. 1965. Počet členov bol limitovaný, no postupne sa tam dostalo aj niekoľko ľudí, ktorí tu našli závetrie – nechceli byť komunistami. Ľudia za onoho režimu často dostávali otázku z oficiálnych miest: „Súduh, si v strane?“ Nikomu ani len na um nezišlo, že by mohlo ísť o inú než komunistickú. My sme pokojne odpovedali „áno“ a mali sme pokoj (pokiaľ sme nič nechceli). Môj návrh programu SSO – nedatovaný – zo začiatku roka 1968 mal desať bodov na dvoch rukopisných stranách. Nikto z potentátov SSO si netrúfol podporiť ho, hoci bol aj publikovaný. Prinajmenšom inšpiroval vedenie SSO, aby sa vôbec zaoberalo myšlienkou, že politická strana potrebuje program. Vytvorili niekoľko programových komisií a hľadali formulácie, ktoré by boli čo najvážnejšie. V mojej preambule bola myšlienka, že „vývoj je možný iba konfrontáciou názorov a alternatívnym prístupom pri riešení všetkých základných problémov“. Už konfrontácia s názormi komunistov či alternatíva voči nim bola nemysliteľná. Predstavitelia SSO jednoznačne a vždy presadzovali „vedúcu úlohu KSČ“, teda vlastnú podriadenosť. To bol ich jediný program. Zamerali sa najmä na bod, v ktorom som navrhoval, aby SSO prezentovala, že je opozíciou voči KSS. Vo veľmi tvrdej polemike boli napokon ochotní pripustiť slovo „oponentúra“, ale onedlho aj z toho vycúvali. V lete 1968 navštevujem v Prahe predstaviteľov nekomunistických strán, sondujem, či je možná nejaká spolupráca všetkých, ktorou by sa obmedzila dominancia komunistov. Hoci vrcholí „obrodný proces“, nič podobného nie je možné. Rokoval som (bez špeciálneho poverenia od vedenia SSO, ale s tichým súhlasom niektorých jeho členov) s predsedom Lidovej strany Antonínom Pospíšilom, predsedom socialistov Bohuslavom Kučerom a šéfredaktorom Svobodného slova dr. Pavlisom. Nebol to asi stratený čas, poučil som sa, že nemožno preraziť.

Ľud: Historické korene jeho predchodcu siahajú až do Slovenského národného povstania, počas ktorého nová Demokratická strana založila denník *Čas*. Ten sa stal v rokoch 1945 až 1948 ústredným tlačovým orgánom DS a mal vtedy medzi denníkmi aj najvyšší jednorazový náklad dosahujúci 80 až 100-tisíc výtlačkov. Po februárovom prevrate v roku 1948 Demokratickú stranu zlikvidovali a nahradiť ju mala formálne Strana slovenskej obrody. Tá namiesto *Času* vydávala denník *Lud*, ktorý vychádzal v skromnom náklade od roku 1948 až po začiatok roku 1990. V šesťdesiatych rokoch šéfredaktorom bol známy novinár Anton Korman. Dobová anekdota hovorí, že keď v prvom období

večer odchádzal z tlačiarne, niesol celý náklad *Ludu* v aktovke. Po úsilí viacerých novinárov pod jeho vedením sa síce podarilo náklad niekoľkonásobne zvýšiť, no i tak nebol porovnateľný s nákladom „veľkých“ novín protežovaných komunistami. Na to nestačilo úsilie redakcie, regulované boli napríklad aj prídely novinového papiera. V *Lude* silnel mimokomunistický prúd (vedeniu SSO to stále viac prekážalo), skepsa voči udržateľnosti „jari“ bez spojencov, presvedčenie, že ide o vylepšenie, nie zmenu režimu. V roku 1967 začalo niekoľko redaktorov politicky pracovať najmä na pôde mestskej organizácie SSO. V deň jej zjazdu na jar 1968 Korman uverejnil na prvej strane *Ludu* rozsiahly článok s provokujúcim „veľkonočným“ titulkom „Vyhodte starý kvas“, čo poznamenalo celý priebeh rokovania. Priekopa medzi funkcionármi a redakciou už bola neprekonaiteľná. V roku 1967 si redaktori vytvorili „stranícku organizáciu“ SSO priamo v redakcii, nomenklatúra ho označila ako „druhé centrum“, ktoré ohrozuje stranu. Predsedom bol až do svojej emigrácie Dr. Ervín Mikula, po ňom som na krátko túto funkciu prevzal. Obnovená Demokratická strana začala namiesto denníka *Lud* od 24. februára 1990 opäť vydávať svoj *Čas*, ktorý sa však nedokázal na tlačovom trhu presadiť. Od Nového roku 1990 som bol jeho šéfredaktorom a uskutočnil som svoj návrh vrátiť novinám pôvodný názov presne v deň, keď ho v roku 1948 stratil. Poldruha roka potom ho však odkúpili rakúski vydavatelia, ktorí od 1. augusta 1991 začali vo vydavateľstve *Čas* vydávať denník *Nový Čas*. Éra straníckej tlače sa skončila. V redakcii *Lud* som pracoval od 1. 1. 1965 do 31. 5. 1969, najskôr ako člen, potom ako vedúci zahraničného oddelenia. V *Lude* som založil rubriku *Slováci vo svete* („Keď sa junač roztráť“) a pre ňu som získaval kontakty cez MS, martinského Thurza, rozsiahlou korešpondenciou a priamo v zahraničí – v Rakúsku a USA. Začal som intenzívne spolupracovať s ľuďmi okolo MS. Rok 1968 som v novinách nezačal nástupom Dubčeka, ale o päť dní neskôr úvodníkom, ktorého prvá veta bola „Som povďačný Václavovi Havlovi“. Komentoval som jeho text z decembrového *Zitřka*. Okrem iného som napísal: „Nechceme – a v tom vidím základnú morálnu povinnosť každého československého novinára – pripustiť, aby sa možnosti občanov obmedzili na „áno“ s pochvalou a „nie“ s následkami.“ Odvtedy som sa stále intenzívnejšie ponáral do domácej a menej do medzinárodnej politiky. V marci som začal uverejňovať pravidelnú rubriku *Zápas o existenciu 1938* (podklady som čerpal z práce historičky Věry Olivovej a Jiřího Máčka, ktorí excerptovali dobovú českú a sčasti slovenskú tlač). Fascinovalo ma, ako presne kopíroval rok 1968 vývoj spred troch desaťročí, aj keď v úplne inom kontexte, ako sme sa nezmene blížili novej záhube. Namiesto slova „Nemecko“ si stačilo dosadiť „Sovietsky zväz“. Napr. 13. apríla 1938 písalo *Rudé právo* o „zúrivom agitačnom nájazde (zo zahraničia), ktorého účelom je poštváť ľud proti demokracii“: to sme naozaj prežívali. Náhodne odcitujem z *Národné politiky*, článok sme uverejnili 17. augusta (tri dni pred inváziou!): „Rokovanie sa ocitlo v slepej uličke, lebo československá vláda urobila ústupkov veľa, ale Nemci neurobili nič... Ak sa Nemecko domnieva, že by mohlo dosiahnuť úspech, keby prepadlo Československo, potom sú jeho vedúci muži presvedčení, že by do vojny šlo Československo osamotené.“ To sa presne vtedy aj odohralo. Sovieti vedeli, že Československu

na pomoc nepríde nikto. A vedeli to aj československí komunisti. A my sme vedeli, že to vedia. Invázii nestálo nič v ceste. Len na okraj: v ten istý deň sme uverejnili článok „Neurobte si z Dubčeka legendu“. Dňa 21. augusta som išiel do redakcie o pol šiestej ráno, zďaleka som tam nebol prvý. V čiernom obleku. Potom sme už pracovali nepretržite. Noviny sme vyrábali „na kolene“, pár dní sa nám darilo utajovať, kde je tlačiareň. Sami sme robili distribúciu: noviny sme rozvážali osobnými autami. Mój záznam z 23. augusta: „Rozvážal som noviny po kasárňach, sídliskách, niektorých továrňach. Jedno auto Rusi chytili a postrieli. Nás zatiaľ nechytli.“ O pár dní som pešo prešiel hranice do Rakúska a odtiaľ do USA. Ale pred koncom roka som sa vrátil. Vtedajší šéfredaktor týždenníka *Výber* doc. Juraj Charvát ma ešte prijal do svojej redakcie, ba umožnil mi vydať útlu knižku *Česi a Slováci vo svete* pod hlavičkou *Malého Výberu*, no celý náklad (až na zopár exemplárov, ktoré sa podarilo zachrániť) išiel do boľševického šrotovníka. Onedlho „normalizátori“ rozprášili celú redakciu *Výberu*.

Čistky: V nedatovanej a nepodpísanej „Analýze ...“ *Ludu* (pravdepodobne z roku 1970) „Vedenie redakcie preštudovalo analýzu Predsedníctva SSO a stotožňuje sa s ňou“. Skvostom boli vety typu „Podaktorí v tom čase si vykladali uznesenia vedúcej sily KSČS po svojom...“, „Postupne sa začali objavovať články už zreteľne vyhrotené proti tomu, aby KSČ bola vedúcou silou v štáte, proti marxistickému učeniu... Z nich najväznejší je článok redaktora Alnera zo dňa 4. 5. 68 pod názvom ‚s čím a za čím ideme...‘ „Ak sa v prebiehajúcej diskusii hovorí o tom, či opozícia alebo opozícia, vyslovím názor, že opozícia...“ na záver „Analýzy“ sa o nás hovorí: „Duchovní vodcovia extrémneho krídla v redakcii ... založili si vlastnú stranícku skupinu ... začali sa cítiť druhým centrom strany ... Keď videli beznádejnosť svojej situácie, Dr. Mikula, ako predseda skupiny odišiel na Západ a Juraj Alner ako tajomník (po Mikulovi i predseda) radšej z redakcie včas odišiel. Je zarážajúce, že šéfredaktor naďalej dával priestor na uverejňovanie článkov Alnerovi ... hoci sa naprosto zdiskreditoval a jeho politický kurz u nás navždy skrachoval.“ V Uznesení ÚV SSO z 2. 7. 71 sa už hovorí, že očistená (od nás) strana sa bude plne venovať úlohám „vyplývajúcim z politickej línie vytýčenej zjazdom KSS a zjazdom KSČ“. Ako „to“ fungovalo vo vtedajšej politickej praxi? Hoci v liste o rozviazaní pracovného pomeru v redakcii z 28. 5. 1969 bola veta „Svoje pracovné úlohy ste vykonávali príkladne a vzorne“, vedenie SSO onedlho zmenilo názor. Začiatkom roku 1970 rozoslala SSO svojim (asi nie všetkým) členom „Dotazník pre politicko-pracovné hodnotenie a previerky v SSO“. Medzi 17 otázkami boli napr. takéto: „Váš postoj k ZSSR a ostatným socialistickým krajinám“, „Váš postoj ku Komunistickej strane Československa, jej vedúcej úlohe v socialistickom Československu“ či „Váš postoj k politicky chybným a nesprávnym článkom publikovaným v *Lude* v rokoch 1968 – 1969“. Desiateho 2. 1970 som listom Predsedníctvu MO SSO oznámil svoju rezignáciu na funkciu v Mestskom výbore. Nikdy som na tento list nedostal odpoveď. Podľa uznesenia ÚV SSO zo 16. 1. 1971 sa mali do konca februára konať „pohovory“ so všetkými členmi SSO, nebol som pozvaný. Napriek tomu, že som 2. 2. 1971 listom požiadal o zrušenie členstva v SSO (tiež som nikdy nedostal odpoveď), ma 22. 3., keď

už som sa za člena nepovažoval, Predsedníctvo ÚV SSO vylúčilo zo strany bez toho, aby niekto so mnou hovoril a bez možnosti odvolať sa. List o tom som dostal 1. apríla. Vylúčenie nebolo podložené nijakým hodnotením. V stručnom liste bolo odôvodnenie „pre vážne politické chyby, ktorých ste sa dopustili v publikačnej činnosti ako redaktor *Ludu* i ako funkcionár v orgánoch MV SSO...“ Ešte epizódka z následného hľadania miesta: Po márnom úsilí niekde sa zamestnať, som sa dozvedel, že v akomsi podniku prijímajú aj vyhodенých komunistov. Bežal som tam. Kádrovník ma však poučil, prečo mňa neprijme. „Vyhodení komunisti boli pomýlení dubčekovci, ale vy ste antikomunista. To je zásadný rozdiel.“ Nastúpil som ako robotník – korektor do tlačiarne. Do budovy redakcie *Lud* som mal zakázaný vstup.

Doslova: na záver. V decembri 1989 snem SSO deklaroval obnovenie Demokratickej strany: vlastný návrat ku koreňom. Spôsobilo to prirodzene rozpaky: môže sa kolaborujúca strana jedným hlasovaním zmeniť na demokratickú? Nič nie je čierno-biele, ani odpoveď na túto otázku. Novú DS významne rehabilitoval návrat „starých“ demokratov: z amerického exilu prišiel 77-ročný Martin Kvetko, ktorý pôvodnú DS zakladal v roku 1944 a do februára 1948 bol poverenikom pôdohospodárstva a výživy. V januári 1990 ho nový snem DS zvolil za predsedu. V prvých slobodných voľbách do Slovenskej národnej rady po páde komunizmu získala v roku 1990 DS 4,4 % hlasov a 7 poslancových mandátov, bola súčasťou vládnej koalície a dostala tri kreslá vo vláde. Potom však nastal z rozličných dôvodov úpadok, z ktorého sa nespamätala.

Juraj Alner

Koniec osemdesiatych rokov v nadväznosti na udalosti roku 1968

Hľadanie súvislostí medzi spoločenským prevratom (revolúciou) novembra 1989 a spoločenskými reformami roku 1968 nastoluje toľko problémov a úvah, že si dovoľím, aspoň v skratke, upozorniť len na niektoré. Možno si poviete, veď prvý už smeroval k demokracii či k novému spoločenskému systému, tie druhé sa odohrávali akosi len v rámci vtedajšieho socialistického systému. Obe sa však stali dominantnými medzníkmi slovenskej a českej spoločnosti druhej polovice 20. storočia a mali svoju vnútornú občiansku kontinuitu.

Kedy a v čom však spočívali začiatky a konce hraníc systému? Dajme tomu v symptomatickom nástupe a páde Gustáva Husáka a jeho štátnických peripetií? Alebo sa prejavili v júni a v júli 1968, kedy myšlienково, vrátane novinárov, a konkrétnymi návrhmi kulminoval reformný proces či v novembri 1968, keď namiesto realizácie návrhov nastal jeho súmrak, alebo v prvých slobodných voľbách v júni 1990? Chcem tým upozorniť na spoločný menovateľ rokov 1968 a 1989: na obrovský občiansky pohyb, ako aj na s ním súvisiacu otvorenosť, možnosti i obmedzenia spoločenských zmien. Išlo tu o kľúčovú spojitosť, ktorá sa odohrávala v myšliach, v prežívaní a víziách miliónov občanov, a nie v rozhodnutiach, váhaniach či sporoch politikov.

Rozhodne tu do popredia vstupuje medzinárodný (sovietsky) faktor. Kým roku 1968, najmä po okupácii 21. augusta, sa ukázalo, že Moskva nepripustí akýkoľvek pokus v jej očiach o oslabenie celého východného bloku,³⁹⁰ od druhej polovice 80. rokov sa menili medzinárodné podmienky pre vývin Česko-Slovenska, a čo bolo určujúce, nestali sa len záležitosťou bloku. Začali jeho podpisom s Nemeckou spolkovou republikou roku 1973 a roku 1975 signovaním Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE). Tým slabol vplyv Moskvy a silneli európske integračné procesy.³⁹¹

Zo sociálneho hľadiska roky 1968 a 1988 - 89 spájalo najmä to, že v popredí boli dve generačné vlny, staršia, so skúsenosťami predchádzajúcich zhruba 20 rokov, a mladšia, viac s návrhmi na podstatné zmeny, vrátane spôsobu života a pohľadov na hranice slobody a profesionálneho uplatnenia. Takto spolu vystupovali študenti, kultúrno-politická, umelecká a vedecká inteligencia i kvalifikovaní robotníci.

Do diania roku 1968 výrazne vstúpili spisovatelia z vnútra i mimo *Zväzu československých spisovateľov*. Vznikol *Klub nezávislých spisovateľov* (Václav Havel a iní) a *Klub mladej inteligencie Slovenska* (spisovatelia Pavol Števček a Anton Hykisch, ekonóm Viktor Pavlenda, satirik Július Satinský a ďalší), v úzkom prepojení na *Kultúrny život*. Vysokoškólači, spolu s vlajkovými loďami vzdelanosti *Karlovou Univerzitou* v Prahe a *Univerzitou Komenského* v Bratislave, predostreli rad návrhov na riešenie spoločenských problémov

390 BENČIK, Antonín. *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha : Mladá fronta, 2007; PAUER, ref. 50, BYSTRICKÝ, ref. 73.

391 ŽATKULIAK, Jozef. Ľudské práva v druhej polovici 80. rokov 20. storočia a slovenská a česká spoločnosť. In: *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 3, s. 531-558.

a nastolili otázku akademických slobôd. Pri vedeckých pracoviskách v Prahe, Bratislave, Brne a Košiciach vznikli spoločnosti s rôznym zameraním. Výrazným vzostupom prešiel *Zväz československých novinárov*, z ktorého sa vyčlenili dva národné zväzy (v slovenskom Mieroslav Hysko, Gavril Gryzlov, Roman Kaliský, Anton Korman, Ján Čomaj, Kornel Földvári, Martin Hric, Juraj Alner, Agneša Kalinová, Jozef Sitko, Slavo Kalný, Mária Sedláková, Juraj Vereš a ďalší).³⁹² Často, v koordinácii s rozhlasom a televíziou, hľadali neľahkú cestu pre model *česko-slovenskej jari*. Napokon bol tu aj Alexander Dubček,³⁹³ sám predstaviteľ i symbol prevratu a reforiem, možností socializmu s ľudskou tvárou a sociálneho demokratizmu, ktoré však začínali i končili reformou politického systému. Od systému sa odvíjala možnosť obnovy Demokratickej strany, ktorá roku 1946 dokázala so svojim široko spektrálnym programom, opierajúcim sa o kresťanské, národné, sociálne i demokratické piliere Slovenska, osloviť dve tretiny jeho obyvateľstva a roku 1990 sa znovu pokúsila stať sa dôležitou politickou silou.

Ak boli roku 1968 reformy štátu, vrátane jeho federalizácie, najmä programom jeho demokratizácie,³⁹⁴ práve v spojitosti s reformou politického systému, po roku 1989 sa dôraz kládol na demokratické fungovanie spoločného štátu. Už nie ani tak na princíp rovnosti, ale skôr národno-štátnej svojbytnosti. V oboch prípadoch sa ukázalo, že značná časť českej spoločnosti a jej predstaviteľov dostatočne nedokázala absorbovať slovenský tlak, ktorý smeroval aj k utvoreniu českej štátnosti a jej identifikácie. Táto však narúšala českú, prevažne centralistickú štátoprávnú koncepciu usporiadania spoločného štátu, s ktorou Slováci moc nepohli až do jeho konca.

Ak by spoločenské reformy roku 1968 nezastavila okupácia, neodmietla sa reforma politického systému a uskutočnili sa voľby, bolo možné, že by sa dostali na hranice socializmu. Zrejme preto osem mesiacov *česko-slovenskej jari* nestačilo demokratizovať spoločenský systém, no k systémovým zmenám stačilo osem mesiacov *demokratickej revolúcie*.

Prirodzene, mnohé sa za dvadsať rokov zmenilo. Jazyk, hovorené a písané slovo, spôsoby komunikácie, frekvencia výrazov a pojmov socializmus, demokracia, ľudské práva a slobody, samospráva, integrácia, informatika či efektívnosť. Civilizačný pohyb slovenskej spoločnosti, často však za cenu strádania a skrivodlivosti, bol viac než zreteľný.³⁹⁵ Radikálne sa otvoril priestor pre poznanie diania za „železnou oponou“ Dunaja. Pochod do rakúskeho Hainburgu bol len začiatkom, keď sa možnosť vycestovania a slobodného

392 HYSKO, Mieroslav. Novinárstvo v systéme socialistickej demokracie. In: *Nové slovo*, roč. X., č. 13, 15. 8. 1968, s. 1 a 6. WEISER, Jozef. Obrodný proces a novinári. In: *Národná obroda*, 20. 8. 1990, s. 12. Tiež pozri Rehabilitácia novinárov. In: *Pravda*, 14. 12. 1989, s. 5. ČOMA J, Ján – VEREŠ, Juraj. *Čo nebolo v novinách. August 1968*. Bratislava : Mladé letá, 1990.

393 ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (eds.). *Alexander Dubček: Od totality k demokracii: Prejavy, články a rozhovory, výber 1963 - 1992*. Bratislava : Historický ústav SAV a Spoločnosť Alexandra Dubčeka vo vyd. Veda, 2002.

394 NA ČR, f. 02/1, Predsedníctvo ÚV KSČ 1966 – 1971, sv. 81, a. j. 126. ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970. Díl 5/1 sv. Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 1996.

395 LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*. Bratislava : Kalligram, 1999; CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997. MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : AEP, 2003.

návratu do vlasti, oproti návrhu ústavy zo septembra 1989, stalo realitou v decembri 1989.

Slovenská spoločnosť si od novembra 1989 postupne stavala svoje sociálno-politické, národno-štátne, kultúrne a hospodárske ciele na inej úrovni ako roku 1968. Možno ide o hrubé prirovnanie s vyhlásením vlády „národného porozumenia“ Milana Čiča z decembra 1989 k programovému vyhláseniu slovenskej vlády Štefana Sádovského z januára 1969, no jedno mali spoločné: len vtedy sa dalo v oboch prípadoch hovoriť o slovenskej národno-štátnej a hospodárskej politike, zodpovedajúcej možnostiam, snahám, potrebám a podmienkam Slovenska. Zároveň podstatný rozdiel bol v tom, že bolo nevyhnutné vyrovnať sa s rezíduami potlačenia spoločenských reforiem z roku 1968, s uzatvorením brán pre občiansku spoločnosť, verejný a náboženský život pre všetky skupiny obyvateľstva, dôsledné rehabilitácie či úpravu vlastníckych vzťahov.

Mimochodom, prečo spomínam občiansku spoločnosť a rehabilitácie?

Keď sa vo februári 1991 prerokoval vládny návrh zákona o mimo súdnych rehabilitáciách, podpredseda federálneho parlamentu Rudolf Battěk ho považoval za medzník v rámci prijatia reštitučných zákonov, ktoré priamo súviseli s návrhom vlastníckych práv a so zmiernením krívd na právach občanov po 25. februári 1948. Nastolila sa tak otázka obnovy stredných vrstiev či náprava dôsledkov postihov členov nekomunistických strán, občianskych spoločností a spolkov.³⁹⁶ Rehabilitácie sa dotýkali asi 250-tisíc občanov, nehovoriac o mnoho tisíc emigrantoch.³⁹⁷ Títo mali možnosť v rokoch 1990-1991 už legálne vstúpiť do verejného života a začleniť sa do občianskej spoločnosti, ktorej tvorbu zastavila augustová okupácia roku 1968.

Dokončievali sa súdne rehabilitácie podľa zákona z júna 1968, v rámci ktorých sa pôvodne počítalo s asi 100-tisíc osobami, a ktoré sa začali znovu riešiť roku 1990, ako aj mimo súdne rehabilitácie s podobným počtom, keď tieto ostali v roku 1968 len v podobe návrhu zákona, lebo sa vraj podľa nového návrhu z roku 1970 nemohli rehabilitovať „antisocialistické a pravičiarске sily“ a prijať „generálny pardon“.³⁹⁸

Už narastali politické perzekúcie aj na podklade ústavného zákona číslo 117 z októbra 1969, ktorý sa síce nazýval zákon o predĺžení volebného obdobia, ale v skutočnosti umožnil politické čistky v štátnych orgánoch. Napriek tomu, že Alexander Dubček upozornil na septembrovom zasadaní Ústredného výboru Komunistickej strany Čes-

396 Dostupné na internete: www.snemovna.cz/cgi-bin/win/eknih/1990fs/slsn/stenprot/013schuz/s013032.htm, časť 32 - 35/107, 19. 2. 1991. Tiež Správa o stave odškodnenia jednotlivých obetí komunistického systému. Dostupné na internete: www.justice.gov.sk/kop/pk/2004/pk04004_03.rtf.

397 BRAXÁTOR, František. *Slovenský exil '68*. Bratislava : Lúč, 1992. ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí. Jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom*. Praha: Danubius, 1994. CABADAJ, Peter. *Literárny slovenský exil*. Martin : Matica slovenská, 2002.

398 Dostupné na internete: www.psp.cz/cgi-bin/win/eknih/1969fs/sl/stenprot/009schuz/s009004.htm, 8. 7. 1970. Podľa zákona č. 119/1990 Zb. sa predpokladala rehabilitácia 257 864 osôb. In: GEBAUER, František - KAPLAN, Karel - KOUDELKA, František - VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 - 1989*. Praha : Sešity ÚSD AV ČR, Sv.12., 1993, s. 64. Bližšie o plošnom prijatí rehabilitácií BLAŽEK, Petr. *Politická represe v komunistickém Československu 1948 - 1989*. In: ŽÁČEK, Pavel – KOŠICKÝ, Patrik – GULDANOVÁ, Eva (eds.). *Moc veruz občan. Úloha represe a politického násilia v komunizme*. Prešov : ÚPN vo vyd. M. Vaška, 2005, s. 8 - 22.

koslovenska, že masové previerky môžu spustiť lavínu, ktorá naruší základné organizácie strany.³⁹⁹ Zakrátko po vydaní zákona, ktorý mal pôvodne podpísať i Dubček, perzekúcie postihli mnohých podporovateľov a realizátorov spoločenských reforiem v roku 1968 vo federálnych a národných orgánoch.

Príkladom tlaku proti inteligencii sa stali politické čistky v národných výboroch v rokoch 1969 – 1970. Z celkového počtu 3813 poslancov v Československej socialistickej republike z radov inteligencie bolo podľa tzv. zmocňovacieho zákona číslo 117 z októbra 1969 odvolaných pre „narušenie politiky Národného frontu“ až 2284 poslancov, z toho vyše 1000 na Slovensku. Tisíce ďalších radšej rezignovalo. Celkove z národných výborov na Slovensku odišlo do konca roku 1970 8864 poslancov, t. j. asi 15% z ich celkového počtu 73 000.⁴⁰⁰ Navonok prijateľné a menej bolestivé riešenie, v skutočnosti trpké a ponižujúce, keď človek prestával byť sám sebou. Čistky, podobne ako v českých krajinách, zasiahli celú spoločnosť na Slovensku, v priamej úmere od verdiktov „zdravého jadra“ v krajských a okresných orgánoch komunistickej strany, na vysokých školách, v redakciách, v hospodárskych a štátnych podnikoch alebo v masových organizáciách a armáde. Nasledovali totiž represívne opatrenia režimu: strata zamestnania, zákaz verejnej činnosti, deti postihnutých nemohli študovať na vysokých školách, nasledovali konfiškácie bytov, sledovanie rodiny Štátnou bezpečnosťou a výrazné obmedzenie cestovania do cudziny (roku 1969 zo Slovenska skoro 200-tisíc osôb, roku 1970 len vyše 42 tisíc).

Politické perzekúcie tvrdo zasiahli aj členov a funkcionárov komunistickej strany. Vedenie KSČ rozhodlo v januári 1970 o stranických previerkach, ktoré sa stali pre tzv. zdravé jadro v KSČ hlavným nástrojom na odstránenie reformných komunistov. Na Slovensku bolo vylúčených z Komunistickej strane Slovenska okolo 53 tisíc členov. Stranická inteligencia bola najviac postihnutá.⁴⁰¹ Roku 1973 figurovalo v zoznamoch vyše 6 tisíc osôb, ktoré politická a štátna moc sústavne sledovala. Mnohí z nich patrili k elite českej a slovenskej spoločnosti roku 1968⁴⁰², ktorá nemala možnosť vstúpiť do verejného života v nasledujúcich rokoch.

„Normalizátori“ si uvedomovali, že ak chcú zlikvidovať reformné spoločenské pohyby, musia v prvom rade eliminovať reformnú inteligenciu a ovládnuť masmédiá. Aby k tomu došlo, vyvíjalo Husákov a Brežnevovo vedenie systematický nátlak, okrem iného proti *Zväzu slovenských novinárov* (predsedom bol Svetozár Štúr). V máji 1969 uverejnilo viac ako sto českých a slovenských novinárov (Bohuš Chňoupek, Bohuš Trávníček,

399 In: *Svědectví*, 1970, roč. X., č. 38, s. 271.

400 Výsledky činnosti Komisie Predsedníctva SNR na posúdenie pôsobenia SNR a jej orgánov v rokoch 1968 - 1970. SNR, č. 310/1990, Bratislava, február 1990. Materiál autora. Slovenský národný archív (SNA), f. Predsedníctvo SNR 1969 - 1989, ar. j. 24, zasadanie 14. 12. 1970, č. sp. 2281/1970, ar. j. 32, zasadanie 15. 10. 1971, číslo spisu (č. sp.) 1892/1971.

401 ŠTEFANSKÝ, Michal. „Invázia, okupácia a jej dôsledky“. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967-1970*. Zborník štúdií III., Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967-1970 a Politologický kabinet SAV, 1992, s. 175-206.

402 „Zpráva o černé listině“. In: *Lidové noviny*, 21. 7. 1992, s. 11, „Na bežiacom páse, Politické procesy za Husákovy éry I, II.“, In: *Čas*, 21. 6. a 3. 7. 1990.

Miloš Marko, Miloš Krno a ďalší vyhlásenie *Do vlastných radov*. Prišli so „seba zničujúcou“ normalizačnou kritikou tlače od januára 1968. Za krátky čas predsedníctvo zväzu vyjadrilo podporu politike „normalizácie“. Viaceré tlačoviny boli zastavené (*Kultúrny život* už na jeseň 1968), a ostávajúce sa prevažne prispôbobi tejto politike. Mnohých pracovníkov masmédií, kultúry, umenia, vedy či školstva postihli politické a existenčné perzekúcie.⁴⁰³

Generálny tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák sa stal roku 1975 prezidentom. Bol na vrchole moci a zanedlho z tohto postu podpísal helsinský záverečný protokol, ktorý jeho perom zaväzoval štátne orgány dodržiavať ľudské práva a slobody, ako aj medzinárodnú spoluprácu. Či chcel tým len prekonať relatívnu izoláciu Česko-Slovenska voči Západu, alebo si aj uvedomil, že nemôže tento štát ostať mimo integračných procesov, nevedno. Skôr sa mi zdá, že oboje.⁴⁰⁴ No G. Husák obetoval viacerých svojich spolupracovníkov, napríklad bol vyhodený rektor Vysokej školy politickej ÚV KSČ Milan Hübl, ktorý sa stal obeťou politických procesov a roku 1972 bol uväznený na 4 roky. Obetoval aj slovenských ekonómov Viktora Pavlendu, Hvezdoňa Kočtúcha či podpredsedu slovenskej vlády Jozefa Zraka alebo podpredsedu federálnej vlády Samuela Falšana, či spisovateľa Ladislava Kalinu, všetko protagonistov reforiem roku 1968.⁴⁰⁵ Husák po nástupe do najvyššej politickej funkcie sa podieľal nielen na zastavení rehabilitácií, ale aj na obnove cenzúry, zastavení cestovania a najmä na rigoróznom uplatňovaní vedúcej úlohy KSČ, ktorá mu spolu so straníckou disciplínou predurčovala politické správanie. Komunistický režim reagoval na *Chartu 77* prenasledovaním jej signatárov. Skôr v českých krajinách, kde bol tradične väčší sklon k liberalizmu a ateizmu, ako na viac konzervatívnom a nacionálnom Slovensku. Nehovoriac o určitých rozdielnostiach v politickom mantinelizme, čo sa prejavovalo aj roku 1968. Režim proti *Charte* organizovanej kampani – *Anticharte*, nútil mnohých predstaviteľov verejného života k podpisu. Ak dotyčný odmietol, musel rátať s rôznymi postihmi. K nim patrila spisovateľka Hana Ponická-Šolcová, ktorá bola prenasledovaná už roku 1977 za svoj diskusný príspevok na zjazde slovenských spisovateľov, v ktorom sa postavila za asi 25 postihnutých spisovateľov. Príspevok bol navyše uverejnený v zahraničí (*Le Monde*). Štátna bezpečnosť zasahovala aj proti historikovi Jozefovi Jablonickému, filozofom Miroslavovi Kusému a Júliusovi Strinkovi, publicistom Jozefovi Bžochovi, Vladimírovi Maňákovi a Michalovi Dzvónikovi, ekonómovi Hvezdoňovi Kočtúchovi, predstaviteľovi *Výboru na obranu maďarskej menšiny v ČSSR* Miklósovi Durayovi, spisovateľom Milanovi Šimečkovi, Ivanovi Kadlečikovi či Dominikovi Tatarkovi, politikovi Alexandrovi Dubčekovi, a zároveň proti tým, ktorí mali kontakt na exilové časopisy *Svědectví*, *Listy*, *Horizont* alebo vydavateľstvo *Index*. Väčšinou proti zástancom spoločenských reforiem roku 1968.

403 ŠIMKO, Otto. Novinári v dramatických nesklamali, „normalizácia“ médií sa začala až v máji 1969. In: *Sme/Smena*, 21. 8. 1995, s. 5. Bližšie k perzekúciám OTÁHAL, Milan – NOSKOVÁ, Alena – BOLOMSKÝ, Karel. *Svědectví o duchovním útlaku 1969 – 1970*. Praha: ÚSD AV ČR vo vyd. Maxdorf, 1994.

404 DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)*. *Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002, s. 36 - 38, 78 - 83, 122 - 132.

405 MARUŠIAK, Juraj. Slovenská spoločnosť a normalizácia. In: *Česká a slovenská společnost v období normalizace. Slovenská a česká společnost v čase normalizácie*. Liberec – Bratislava: Veda, 2003, s. 117.

Štátna bezpečnosť sledovala aj tých, ktorí sa nejakým spôsobom kontaktovali so Svetovým kongresom Slovákov. Najmä potom, čo jeho predseda Štefan B. Roman vystúpil na následnej schôdzke KBSE v októbri 1977 v Belehrade, kde priniesol aj Ponickej príspevok, s memorandom kongresu „o porušovaní ľudských práv na Slovensku“. V tomto smere sa predstavila aj *Stála konferencia slovenských demokratických exulantov* Martina Kvetku, ktorá na rozdiel od kongresu kládla dôraz nie tak na samostatnosť Slovenska, ale na úpravu štátoprávných pomerov na princípe rovný s rovnými v česko-slovenskej federácii.

V druhej polovici 80. rokov viaceré javy naznačujú, napriek určitej sociálnej dohode s režimom, vnútornú diferenciaciu slovenskej spoločnosti: sociálno-psychologickú, spoločensko-politickú i kultúrnu. Preskupovanie postojov spoločnosti sa prejavovalo nielen vo vzťahu ku komunistickému režimu, ale aj v postojoch k vznikajúcim opozičným prúdmi a skupinám.⁴⁰⁶ V otvorenej podobe nebolo jasné, či stáli na strane socializmu ako spoločenského systému, hoci politiku komunistického režimu v pasívnej rezistencii odmietali v značnej miere, alebo, aspoň z časti, podporovali disidentov, otvorených kritikov režimu či na chyby režimu upozorňujúce polemiky časti inteligencie. Medzi sociálnymi skupinami obyvateľstva sa začali čoraz výraznejšie prejavovať názorové prepojenia.

Na Slovensku sa začali formovať opozičné prúdy a skupiny: kresťanské (katolícka, Viktor Trstenský, Ján Čarnogurský, Silvester Krčméry, Ján Hirka, Vladimír Jukl, František Mikloško, Anton Hykisch, náboženské samizdaty Ivana Polanského, evanjelická, tajná cirkev, Ján Chryzostom Korec), založené na tradičnom slovenskom konzervativizme a obrane náboženských práv a slobôd, ďalej občianska opozícia (skupiny obyvateľstva, postihnuté politickými perzekúciami 50. rokov a konca 60. rokov, chartisti, spočiatku spisovateľ Dominik Tatarka, filozof Miroslav Kusý a historik Ján Mlynárik, maďarská iniciatíva, Miklós Duray, Eleonóra Sándor, Miroslav Tahy, Alexander Varga, ochranári prírody a ekológovia, Mikuláš Huba, Peter Tatár, Peter Sabo, Ján Budaj), bývalí reformní komunisti (Alexander Dubček, Hvezdoň Kočtúch, Viktor Pavlenda, Jozef Zrak, Ivan Lалуha), časť vedeckej (Lubomír Lipták, Jozef Jablonický, Alexander Hirner, Július Strinka, Július Mesároš), umeleckej (Rudo Sikora), novinárskej, spisovateľskej (Hana Ponická-Šolcová, Ivan Kadlečík, Milan Šimečka, Ján Johanides, Roman Kaliský, Rudolf Sloboda, Pavol Števec), publicistickej a technickej inteligencie, pre prestavbové prúdy v komunistickej strane (Peter Weiss, Pavol Kanis, Jozef Stank), v hospodárskych a štátnych podnikoch apod.⁴⁰⁷

Nevýhodou bolo, že opozícii chýbal program spoločenskej zmeny. Navyše na Slovensku mali rozhodujúcu váhu práve kresťanská opozícia a zelení, kým v českých krajinách občiansky disent. Ďalším dôležitým momentom bolo, že sa cirkevná politika komunistického režimu na Slovensku úplne zdiskreditovala a vzťah štátu a cirkvi bol silne

406 KMEŤ, Norbert – MARUŠIAK, Juraj (eds.). *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2002.

407 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 - 1990)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999, s. 23 - 60.

narušený, zvlášť pre porušovanie náboženských slobôd a pre potlačanie náboženského života, na čo reagoval aj Vatikán.⁴⁰⁸ V českých krajinách sa pod tlakom tvrdej normalizácie pocítovalo skôr potláčanie občianskych práv a slobôd.

Mnohým z nich už nešlo len o nápravu deformácií socializmu, následkov politických a existenčných perzekúcií, ale aj o uplatnenie demokratických princípov v živote spoločnosti. Mnohí občania sa pritom nádejali, že dôjde k nevyhnutným korektúram aj pod tlakom Západu, ktorému sa nemohli vyhnúť krajiny sovietskeho bloku. Ich komunistické režimy neboli schopné zvládnuť svoje problémy bez pomoci Moskvy, ktorej „perestrojka“ nabúrara viaceré politické dogmy a ktoré sa čoraz viac ukazovali ako neakceptovateľné prežitky. Navyše Michail S. Gorbačov musel rešpektovať od roku novembra 1986 prebiehajúce rokovania následnej schôdzky KBSE vo Viedni a integračný helsinský proces zasadiť do rámca sovietskej medzinárodnej politiky. No v apríli 1987 sa Gorbačov neospravedlnil za okupáciu československého štátu a jeho politický prístup nezasahovania do vnútorných záležitostí krajín socialistického tábora, schváleného sovietskym politbyrom, predsa len paradoxne prispel k zachovaniu kurzu konzervatívneho krídla vtedajšej vládnucej garnitúry (Miloš Jakeš, Vasil Biľak, Alois Indra, Matej Lúčan, Jan Fojtík, a ďalší) v Československu.⁴⁰⁹ Keď sa stretol v novembri 1987 generálny tajomník ÚV KSČ G. Husák s Gorbačovom, tento mu na možné zmeny vo vedení KSČ odpovedal: „*Gustave Nikodemoviči, vy to vidíte lépe než my z Moskvy*“.⁴¹⁰ Teda, vyriešte si to vy, vedomý si rozporného pôsobenia sovietskej „perestrojky“ na situáciu v Česko-Slovensku.⁴¹¹ Gorbačov vedel, že „centrista“ Husák nechcel za svojho nástupcu v najvyššej politickej funkcii konzervatívcoov Biľaka či Jakeša.

Slovenská spoločnosť súčasne dostávala informácie o ekonomickom, sociálnom a technologickom vzostupe demokratických krajín, ktoré boli často v ostrom kontraste s poruchami zásobovania niektorých druhov potravín a spotrebného tovaru a ktoré v značnej miere spôsobil krach socialistickej päťročnice prvej polovice 80. rokov a vážne ekonomicko-kooperačné problémy v krajinách sovietskeho bloku. V podmienkach Slovenska príčina bola aj v tom, že sa zatažilo energeticky a investične náročným ťažkým a strojárskym priemyslom, ktoré prevažne patrili do kompetencie federálnych výkonných orgánov. To, čo sa mohlo na jeho podmienky rozvíjať, patrilo síce do kompetencie slovenského ministerstva priemyslu (chemický, gumárenský, drevospracujúci, textilný, kožiarsky, obuvnícky, sklársky), no tieto odvetvia rozhodne nemali v celoštátnom riadení prioritu. Navyše 80 percent výrobu končiacich podnikov sídlilo v českých

408 PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Církví na Slovensku v rokoch 1953 - 1970*. Bratislava : Veda, 1999; CUHRA, Jaroslav. *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969 - 1972*. Praha : Sešity ÚSD AV ČR, 1999; CUHRA, Jaroslav. *Československo – vatikánská jednání 1968 - 1989*. Praha : Sešity ÚSD AV ČR, 2001.

409 PREČAN, Vilém. Středoevropský kontext demokratického převratu v Československu roku 1989. In: PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNYI, Soňa (eds.). *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky:Štúdie a úvahy*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav a Katedra politológie Filozofickej fakulty UK 1999, s. 11.

410 PREČAN, Vilém. Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerije Musatova. In: *Soudobé dějiny*, 1998, roč. 5, č. 4, s. 524.

411 BARNOVSKÝ, Michal. Sovietska „perestrojka“, vedenie KSČ a ľavicové opozičné prúdy. In: LALUHA, Ivan (ed.). *Cesty k novembri 1989. Aktivity Alexandra Dubčeka. Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia Novembra 1989*. Bratislava : Spoločnosť Alexandra Dubčeka vo vyd. Nová práca, 2000, s. 7 - 8.

krajinách a tak sa hospodársky a odvodový nepomer medzi nimi a Slovenskom neznižoval. Vyplývalo to z obmedzenej právomoci slovenských národných orgánov, keď až 80 percent sídiel výrobnno-hospodárskych jednotiek ako riadiacich centier bolo v českých krajinách. Márne proti tomu vystupovali viacerí slovenskí politici a ekonómovia so zámerom, aby sa to v ekonomických reformách v rokoch 1968 a 1990 odstránilo. Avšak k tomu nedošlo a to bola jedna z príčin krachu komunistickej koncepcie ekonomického a sociálneho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín. Z určitého pohľadu mali na tom svoj podiel aj nedostatky ústavných zákonov z októbra a decembra 1968 v oblasti vymedzenia spoločných kompetencií federácie a republík, zvýraznené v centralizačných právnych normách z decembra 1970.⁴¹²

Pritom roku 1968 existovali snahy o určité osamostatnenie hospodárskych orgánov Slovenska v zahraničných vzťahoch, ako aj o založenie vlastných podnikov zahraničného obchodu. Podobne o zvýšenie podielu Slovákov na ministerstve zahraničných vecí a v jeho zastupiteľstvách. Snahy sa rozplynuli práve roku 1970 vo federálnych ministerstvách, v ktorých v podstate málo kto vedel, kde sú približné hranice spoločnej kompetencie federácie a jej republík.

Hoci ekonomický rast Česko-Slovenska dlhodobo stagnoval a k jeho intenzifikácii prakticky nedošlo, vývoj na Slovensku bol predsa len väčší ako v českých krajinách vďaka demografickým podmienkam, exportom lacnejších a konkurencie schopných polotovarov a značným objemom obchodu, zvyšovaním intenzity poľnohospodárskej výroby a rýchlejším rastom vzdelanosti obyvateľstva. Okrem toho veľké zbrojovky v Martine, Považskej Bystrici a Dubnici nad Váhom, majúce aj 15 tisíc zamestnancov, vyrábali tanky, obrnené transportéry, delá a inú vojenskú techniku, boli jednou z nosných oblastí ekonomiky Slovenska. To neúmerne zaťažovalo jeho hospodárske možnosti. V rokoch 1976 - 1988 vyrobilo vojenskú techniku za 144, 5 miliárd korún, z toho exportovalo za 83 miliárd,⁴¹³ čím Slovensko významne prispievalo do federálneho rozpočtu.

No o vyrovnaní hospodárskej úrovne republík možno hovoriť len v niektorých hrubých číslach od roku 1985. Pomer vytvoreného hrubého domáceho produktu na obyvateľa predstavoval roku 1986 už 87-percentný podiel Slovenska voči českým krajinám. Vyrovnanie republík možno zhruba vyjadriť tým, že roku 1989 predstavovala ekonomika Slovenska 30 – 34-percentný podiel na ekonomike ČSSR, čo zodpovedalo zhruba 34-percentnému podielu populácie Slovenska na populácii ČSSR.

Napriek tomu, že sa v dôsledku stálych sporov od roku 1968 diskutovalo o ústavnom rozdelení kompetencií medzi oboma republikami a federáciou, v návrhu ústavy federácie v roku 1988: *„Rozdílné názory v pracovních skupinách vedly nakonec k zpracování dvou variant. Prvý variant respektuje plně dosavadní uspořádání pouze s tou změnou, že i kompetence republik bude v ústavě výslovně a věcne uvedena. Druhý variant nerozlišuje mezi kompetencí společnou federace a republik a výlučnou republik a navrhuje pouze dva*

412 Bližšie ŽATKULLIAK, Jozef. „Normalizačná“ línia komunistickeho režimu a česko-slovenská federácia v rokoch 1969 – 1989. In: ŠTEFANSKÝ, Michal – ZAGORŠEKOVÁ, Marta (eds.). *Krízový režim sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 225 - 239.

413 BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Dubnica nad Váhom*. Bratislava : SAP, 1993, s. 119.

*okruhy pôsobnosti – a to federace a republik.“*⁴¹⁴ Prvý variant sa vlastne uplatnil v ústavnom zákone už v decembri 1968 a neskôr sa zakomponoval do návrhu ústavy v septembri 1989. Druhý variant sa uplatnil v tzv. kompetenčnom zákone v decembri 1990.

Zdalo sa, že podľa dobového termínu do *prestavby hospodárskeho mechanizmu*, vyhlásenej vedením KSČ v januári 1987 a v jeho legislatívnej príprave podľa uznesenia vlády ČSSR z 22. októbra 1987 (návrhy zákonov o štátnom podniku, o poľnohospodárskom družstevníctve, o bytovom, spotrebnom a výrobnom družstevníctve atď.), presiakli viaceré zábery ekonomickej reformy z konca 60. rokov. No ekonomika Česko-Slovenska vyčerpala svoje zdroje, nepresadila sa jej intenzifikácia a vytváral sa spoločenský tlak na potrebu celkovú zmenu jej riadenia, ako aj radikálnejších zásahov do legislatívy.

Predsedníctvo ÚV KSČ sa na schôdzi 25. augusta 1988 spoliehalo, že akýmsi všeliakom na spoločenské problémy bude podľa jeho predstáv pomerne rýchle vypracovanie návrhu ústavy.⁴¹⁵ Rozhodlo, že sa vypracuje projekt tzv. trojjedinej ústavy podľa záverov zjazdu KSČ a predsedníctva ÚV KSČ z mája 1987. Mal to byť projekt „*jediný a jed-notný* (podč. J. Ž.), *ktierý upraví ústavní poměry jak v ČSSR, tak i obou republikách a ktierý vychází z pokrokových československých ústavních tradic“*.⁴¹⁶ Pracovná Komisia Predsedníctva ÚV KSČ mala za úlohu podieľať sa na príprave návrhu novej Ústavy ČSSR, riadiť všeludovú diskusiu k návrhu, zhrnúť a vyhodnotiť výsledky diskusie a zabezpečiť jej využitie pri spracovaní návrhu ústavy. Mali v ňom zachovať, resp. opätovne zakotviť oporné body režimu: základné princípy spoločenského a politického zriadenia, sociálno-triedne základy spoločnosti a štátu, zakotvenie vedúcej úlohy KSČ, postavenie Národného frontu apod.

Naproti tomu v tomto období desaťtisíce občanov podpisovalo protestné vyhlásenia a rezolúcie, napríklad už na konci roku 1987 podporili ochranárov, resp. opozične zameraných odborníkov a ich *Bratislavu/Nahlas* o ekologických problémoch hlavného mesta Slovenska. Medzi jej autormi boli Ján Budaj, Juraj Flamík, Fedor Gál, Eugen Gindl, Mikuláš Huba, Gabriela Kaliská, Peter Kresánek, Peter Tatár a iní. Komunistickej tlač tento materiál ostro odsúdila, tvrdiac, že autorom išlo len o politickú destabilizáciu ČSSR, ako súčasť pripravovanej proti československej kampane. Podobne občania podporili vyhlásenie mariánskeho roku, ktorý od júna 1987 vyhlásil pápež Ján Pavol II., ktorý oživil katolíckych veriacich. Predchádzala mu oslava tisícstoročného výročia smrti Svätého Metoda v júli 1985 v moravskom Velehrade. Slovenským prejavom opozičných aktivít sa stali mnoho tisícové púte do Levoče, Šaštína, Starých hôr, Marianky, Nitry a inde, často za podpory značne rozšírenej tajnej cirkvi.⁴¹⁷ Veriaci

414 Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (A ÚSD AV ČR), A ÚV KSČ 1985 – 1989, Predsedníctvo, zasadanie P ÚV KSČ 25. 8. 1988, č. sp. 5638/25, poradové číslo 309, s. 2.

415 A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, Predsedníctvo ÚV KSČ, zasadanie 29. 9. 1989, kr. 17, signatúra (sign.) PÚV/498, Návrh Ústavy Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Predložil M. Čalfa. Návrh obsahoval 295 článkov.

416 Tamže, č. sp. 5638/25, Příklad III/a. Informace o stavu prací na přípravě nové Ústavy, s. 1.

417 PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 - 1989*. Bratislava : Veda, 2004, s. 144 -158.

odmietali ideológiu komunistického režimu, čo sa ukázalo pri brutálnom potlačení tzv. sviečkovej demonštrácie v marci 1988.⁴¹⁸ František kardinál Tomášek, pražský metropolit, sa v liste predsedovi federálnej vlády Lubomírovi Štrougalovi vyjadril ku kríze medzi katolíckou cirkvou a štátom takto: „*Dosavadní církevní politika může pokračovat jen za cenu násilí. Násilí ovšem krizi neřeší, ale prohlubuje. Katolíci jsou si vědomi svých práv, budou je dále požadovat a jsou odhodláni přinášet oběti...Jsme připraveni ke skutečnému dialogu o zásadním řešení postavení církve v našem státě*“.⁴¹⁹ Nenarušilo to však vnútorný život náboženských komunit, kde vládla sloboda slova a ktoré poskytovali hrádzu pred ideologickými a perzekučnými tlakmi režimu, ktoré však čoraz viac nestačili odolávať rôznym opozičným prúdom. Zrejme prichádzal „*koniec nehybnosti*“.⁴²⁰

Alexander Dubček sa v zahraničí začal výrazne objavovať v roku 1988, či už v relácii *Panorama* pre maďarskú televíziu v čase 20. výročia „apríla 1969“, alebo v talianskom komunistickom denníku *L'Unita*. Obhajoval reformný proces roku 1968 a žiadal jeho rehabilitáciu. Predstaviteľom režimu ako G. Husákovi či M. Jakešovi bolo jasné, že ak by k tomu došlo, museli by odísť. Aj ministerstvo vnútra malo obavy z vplyvu bývalého prvého tajomníka ÚV KSČ A. Dubčeka, ktorý privítal sovietsku prestavbu ako impulz pre spoločenské zmeny v Česko-Slovensku.⁴²¹ Svet oceňoval jeho humanizáciu politiky, resp. socializmu. Starobylá *Univerzita v Bologni* mu udelila v novembri 1988 čestný doktorát. Opozícia (V. Havel za *Chartu 77*, A. Dubček za reformné komunistickú a F. Tomášek, respektíve J. Ch. Korec za náboženskú) sa postupne zblížovala s občanmi v názoroch na komunistický režim a jeho normalizačnú politiku. Kritické články začali vychádzať aj na stránkach *Literárneho týždenníka*.

V októbri 1988 vydali skupiny maďarskej opozície na Slovensku *Memorandum Maďarov v Československu 1988*, v ktorom sa vyslovili za občianske a menšinové práva. Okrem iného sa v memorande žiadalo vydanie zákona o referende, zákona o združovaní a v pripravovanej ústave venovať samostatnú kapitolu menšinovým právam.⁴²² *Hnutie za občiansku slobodu* (Rudolf Battěk, J. Čarnogurský, Pavel Bratinka, H. Ponická, Jaroslav Šabata, Václav Benda, A. Selecký, M. Kusý, M. Šimečka a ďalší) vydalo tiež v októbri

418 ŠIMULČÍK, Ján. *Čas svitania. Sviečková manifestácia – 25. marec 1988*. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 1998.

419 SUK, Jiří – JANIŠOVÁ, Milena – PREČAN, Vilém (eds.). *Hlasy občanské společnosti 1987 – 1989. Výběr z textů a dokumentů*. Studijní materiály, sešit 3. Praha : Československé dokumentační středisko - ÚSD AV ČR, 1999, s. 30-31. Tiež A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, PÚV KSČ, zasadanie 13. 5. 1988, kart. 11, sign. PÚV/256, kart. 15, sign. PÚV/389. Dopis arcibiskupa F. Tomáška predsedovi vlády ČSSR Lubomíru Štrougalovi. Predsedníctvo ÚV KSČ prerokovalo odpoveď nového predsedu vlády L. Adamca až 27. januára 1989. Samozrejme, s príslušnou „charakteristikou“ Tomáškovho listu.

420 ŠIMEČKA, Milan. *Konec nehybnosti*. Praha : Lidové noviny, 1990.

421 Išlo najmä o list Federálnemu zhromaždeniu (FZ) ČSSR a Slovenskej národnej rady (SNR) z októbra 1974. ŽATKULIAK – LALUHA, ref. 205, s. 226 a nasl. BENČÍK, Antonín. *Utajovaná pravda o Alexandrovi Dubčekovi. Drama muže, který předběhl svou dobu*. Praha : Ostrov, 2001. KADLEC, Vladimír. *Dubček – 1968*. Knižnice listů. Köln : Index, 1986. Oponent režimu Václav Havel sa zamerl na ľudskú dimenziu dôsledkov normalizačnej politiky. V otvorenom liste generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ Gustávovi Husákovi z apríla 1975 tvrdil, že spoločnosť nebola výborne skonsolidovaná. Podľa Havla prevládala v nej strach, karierizmus, rezignácia a kríza ľudskej identity. Hovoril aj o zastavení dejín, „duchovnej a mravnej kríze spoločnosti“. In: ŠIMEČKA, Martin (ed.). *Prezident v Bratislave. S textami Václava Havla*. Bratislava : Archa, 1990, s. 5 - 17.

422 Išlo o národnostné menšiny. ŽATKULIAK, ref. 406, s. 31 - 32, 173 - 179, 185 - 187, 254 - 256.

1988 pomerne komplexný a úderný Manifest *Demokracii pro všechny*, v ktorom, zdôrazňujúc národnú svojbytnosť a obnovu právneho poriadku, odmietlo zakotvenie vedúcej úlohy KSČ v návrhu ústavy ČSSR. Táto mala zaručiť všetkým občanom rovnosť pred zákonom a všetky základné občianske práva a zaviesť inštitút referenda o niektorých otázkach závažného celospoločenského významu, ako aj zriadenie Ústavného súdu. Neskôr, v decembri 1988, spolu s ďalšími nezávislými iniciatívami, žiadalo všeludovú diskusiu o novej ústave.⁴²³

Nebolo náhodné, že 7. mája 1989 vystúpili na mohyle na Bradle (západné Slovensko) disidenti J. Čarnogurský, H. Ponická, J. Jablonický a ďalší, za úplnú rehabilitáciu M. R. Štefánika, ktorá priamo súvisela s osudmi slovenskej otázky. Ani to, že na festivale Bratislavská lýra vystúpila 10. júna 1989 americká speváčka Joan Baezová, známa v minulosti ako zapálená bojovníčka proti vojne vo Vietname, kde nezostala dlžná svojej povesti a pozvala na predstavenie disidentov na čele s Václavom Havlom a Ivanom Hoffmannom. Štátna bezpečnosť jej napokon v priebehu koncertu vypla mikrofóny a zrušila aj tlačovú konferenciu, ktorá sa mala konať po koncerte. Na Bradle mala zase pripravené vodné delá „osvedčené“ na sviečkovej demonštrácii v Bratislave.

Za 20 rokov sa veľa zmenilo v českej a slovenskej spoločnosti. Kým január a august 1969 sa stali mesiacmi ústupu občianskeho odporu proti politike režimu, január (tzv. Palachov týždeň) a august 1989 už poukazovali na jeho koniec. Varovanie, obsiahnuté v správe z výskumu verejnej mienky pre Komisiu ÚV KSČ pre politický systém, že: „*problém opozičných síl u nás existuje*“, prišlo pre vedenie KSČ neskoro. Odpoveďou na právny stav a na potrebu dodržiavania ľudských práv v spoločnosti bola výzva *Několik vět* z júna 1989, v ktorej signatári (Stanislav Devátý, Václav Havel, Jiří Křižan, Alexander Vondra, Ján Čarnogurský, Milan Kňažko a ďalší) neváhali pomenovať vnútropolitickú situáciu v Československu pravým menom. Postavili sa za uplatnenie petičného a zhromažďovacieho práva, prepustenie politických väzňov (až v neskoršej amnestii prezidenta G. Husáka) a žiadali verejnú diskusiu nielen k 50. rokom, ale aj k roku 1968 a následnej normalizácii. Upozornili na hrozbu spoločenskej krízy, z ktorej politická moc nemôže vyjsť bez toho, aby predostrela účet českej a slovenskej spoločnosti za porušovanie ľudských práv a slobôd a za pokrivenie pohľadu na reformný proces roku 1968.⁴²⁴

No federálny minister Marián Čalfa okrem iného tvrdil, že ČSSR je právnym štátom, bez ohľadu na politické tlaky okolo petície *Několik vět*. Neváhal len v relatívnej miere potvrdiť akceptovanie medzinárodných záväzkov Česko-Slovenskom, odôvodňujúc to jeho „suverenitou“. Súčasne znižoval význam medzinárodného práva a spoločenského pohybu v Poľsku, Maďarsku a v Sovietskom zväze pre ČSSR. Kým v tom čase minister zahraničných vecí Sovietskeho zväzu Eduard Ševardnadze zvolil ústretový tón v rámci zvýšenej akceptácie helsinského procesu, pre ministra zahraničných vecí ČSSR Jaro-

423 HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CISAŘOVSKÁ, Blanka (eds.). *Hnutí za občanskou svobodu 1988-1989. Sborník dokumentů*. Praha : ÚSD AV ČR v nakl. Maxdorf, 1994, s. 25 – 31.

424 ŽATKULIAK, ref. 406, s. 290 – 291. Tiež *Hlasy občanské společnosti* SUK, Jiří – JANIŠOVÁ, Milena – PREČAN, Vilém (eds.). *Hlasy občanské společnosti 1987- 1989*, s. 79 - 80. In : *Pravda*, 17. 8., 18. 8. 1989.

míra Johanesa, ktorý nastúpil po Bohušovi Chňoupkovi, bol príznačný obranný tón ako reagencia na kritiku Česko-Slovenska na *Viedenskej a Parížskej konferencii KBSE*.⁴²⁵ Napriek tomu, že návrh ústavy Česko-Slovenska naznačoval pod vplyvom helsinského procesu posun v chápaní dôležitosti ľudských práv a slobôd možnosťou vycestovania, náboženských práv, volebného, spolkového, zhromažďovacieho a petičného práva, slobody tvorivej činnosti, ktoré ostali roku 1968 v podobe návrhov, režim ešte v lete 1989 sa nedokázal vyrovnáť s kritikou, ktorá odznela na adresu Česko-Slovenska vo Viedni a Paríži. V konečnom dôsledku ju vedenie štátu považovalo zo strany západných krajín za vnucovanie ich predstáv do svojich vnútorných záležitostí. Nedokázalo ani hlbšie akceptovať upozornenia nezávislých občianskych združení *Demokratickej iniciatívy*,⁴²⁶ *Hnutia za občiansku slobodu* či manifestu *Několik vět*, v ktorých boli aj slovenskí zástupcovia, hoci pozície režimu oslabilo oznámenie politického výkonného výboru Maďarskej socialistickej robotníckej strany, ktorý sa v auguste 1989 nestotožnil s vojenskou intervenciou do ČSSR. V tom čase ako v Maďarsku dokonca Sejm a Senát Poľska odsúdili intervenciu.

Charta 77, spolu s ďalšími nezávislými iniciatívami, zase poslala v júli a auguste 1989 viacero listov a prehlásení, adresovaných aj predstaviteľom socialistických krajín k 21. výročiu augusta 1968, aby sa dištancovali od vojenskej intervencie do Československa, ktorou sa porušilo medzinárodné právo a duch helsinského procesu. Kritické vyhlásenia k politike režimu v súviseli aj s vystúpeniami občanov na pražskom Václavskom námestí a *Charta 77* upozornila na rastúcu medzinárodnú izolovanosť režimu.⁴²⁷

V auguste 1989 však namiesto toho zatkli členov tzv. bratislavskej päťky (Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Anton Selecký a Vladimír Maňák), obžalovanej „z nepriateľstva k socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu“,⁴²⁸ ktorý vyvolal značné pobúrenie verejnosti a protest *Klubu Obroda* Miloša Hájka a Vojtěcha Mencla, ako aj sústredenú opozíciu v podpisoch J. Ch. Korca, J. Jablonického, M. Kňazka, Jána Langoša, F. Mikloška, Miroslava Zigmunda, spisovateľov M. Šimečku, Ludvíka Vaculíka, Milana Hamadu, Romana Kaliského a Ivana Kadlečíka a ďalších, vrátane postihnutých reformných komunistov A. Dubčeka, Hvezdoňa Kočtúcha a Jána Uhra. Následný, pritom posledný politický proces v Česko-Slovensku s J. Čarnogurským priniesol masový

425 Uznesenie vlády ČSSR z 9. februára schválilo postup československej delegácie na záverečnom zasadnutí *Viedenskej následnej schôdze KBSE* (15. januára 1989) a zaviazala osobitnú pracovnú skupinu rozpracovať záväzky z Viedne. Federálne zhromaždenie ČSSR 21. marca 1989 „privítalo“ záverečný dokument KBSE z Viedne a ohradilo sa proti „vnucovaniu“ svojich predstáv o ľudských právach a o demokracii druhými krajinami. In: Usnesení Federálního shromáždění č. 74 ke zprávě ministra zahraničních věcí ČSSR k zásadním otázkám zahraniční politiky. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/sln/usneseni/u0074.htm>. Podobne sa záväzkami zaoberala vláda ČSSR 20. apríla 1989, ktorá upozornila na údajné zneužívanie *Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach* (z roku 1966 a schváleným FZ ČSSR po Helsinkách roku 1976) opozíciou.

426 HLUŠIČKOVÁ, Růžena - OTÁHAL, Milan (eds.). *Čas Demokratické iniciatívy 1987 – 1990 (sborník dokumentů)*. Praha : Nadace Demokratické iniciatívy pro kulturu a politiku, 1993, s. 131 – 138.

427 CISAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.). *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989. Sv. 2. 1984 - 1989*. Praha : ÚSD AV ČR, 2007, s. 1137 - 1151.

428 Archív Milana Šimečku. Filozofický ústav SAV (SMŠ). Obžalovací spis Mestskej prokuratúry v Bratislave č. k: Kv 953/89 z 9. 10. 1989. K odmietavým stanoviskám k procesu pozri napríklad: ŽATKULIAK, ref. 406, s. 298 a nasl.

odpor občanov pred Justičným palácom. Nastala situácia, ktorá všeobecne predznamenáva pád spoločenského systému. Za mrežami ostal popredný katolícky disident J. Čarnogurský a s občanmi na jeho obranu vystúpil 14. novembra vylúčený komunista a predstaviteľ reforiem z roku 1968 A. Dubček. Bolo to jeho prvé verejné vystúpenie na domácej pôde po 20 rokoch.

Ďalším prejavom zmien bolo zblížovanie opozičných prúdov na podujatí „Archa” v kultúrnom stredisku na Vajnorskej ulici a odpor značnej časti poslancov Slovenskej národnej rady proti spôsobu prijatia tzv. trojjedinej ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky (ČSR) a Slovenskej socialistickej republiky (SSR) v októbri 1989, ktorá potierala národno-štátne a hospodárske záujmy Slovenska. Napriek všetkým výhradám, od decembra 1987 bola odstavená Husákova skupina realistov (L. Štrougal, P. Colotka, K. Laco, J. Korčák, B. Chňoupek), čo umožnilo aj pohodlnejšie odmietnuť prijatie národných ústav. Postoje Jakeša, Indru či Adamca mali značne nacionalistický nádych.

Pomerná izolovanosť niektorých vystúpení a absencia konkrétneho pohľadu do budúcnosti však ukazovali na programovú nepripravenosť opozície a spoločnosti na systémové zmeny. Napriek tomu celkový spoločenský pohyb na Slovensku vyjadroval jeho podiel na páde komunistického režimu v celoštátnom meradle a tiež sociálno-politickú a názorovú diferenciaciu slovenskej spoločnosti. Dňa 16. novembra 1989 protestovali študenti proti porušovaniu akademických a občianskych slobôd na Dobrovičovej ulici v Bratislave.

Čo na druhej strane ponúklo vedenie KSČ na riešenie spoločenských problémov? Určite podcenilo diferenciaciu, ktorá utvárala podhubie pre formovanie ambicióznejšej, generačne novej strednej vrstvy. Vedenie v rokoch 1988 - 89 namiesto pružnej reakcie verejnosti ponúklo papierový návrh ústavy Česko-Slovenska, ktorej obsah ako aj spôsoby politiky KSČ sa stali predmetom kritiky *Charty 77*. Návrh ústavy ideologicky a politicky neprekročil mocensky a štátne centralistickej ústavy z roku 1960, ako aj deformačných, proti slovenskej a českej štátnosti smerujúcich zákonov z decembra 1970! Skostnatosť a obmedzenosť režimu končila práve v návrhu novej ústavy. Darmo sa s ním trápil federálny minister Marián Čalfa. Jej ustanovenia o rozšírení spektra Národného frontu, socialistickej demokracie, ustanovení referenda či samosprávy národných výborov nestačili na oslovenie slovenskej a českej spoločnosti, veď až 35 % opýtaných sa vyslovilo, že Národný front neplní svoje funkcie.⁴²⁹ Zotrvávanie na *Poučení z krízového vývoja* z roku 1970, v podaní M. Jakeša, A. Indru, J. Fojtíka, V. Biláka, K. Hoffmana, M. Lúčana, J. Janíka a ďalších, bolo už viac než trápne.

429 NA ČR, A ÚV KSČ, f. Komise ÚV KSČ pro politický systém, zasadanie 13. 4. 1989, Zápis č. PS/2, Názory občanov na postavenie Národného frontu v súčasnom období, sign. PS-116, s. 11. Skladba respondentov v prepočte k absolútnemu počtu obyvateľstva zodpovedala 987 tisíc osobám, asi jednej pätnástine obyvateľstva ČSSR. Podľa výskumu uskutočneného roku 1986 bolo v ČSSR asi 25 % nositeľov silných liberalistických (pre predstavbu?) tendencií. In: *Svetonázorová orientace občanů ČSSR a její formování*. Praha: ÚVVM při FSÚ, 1987.

Pritom výmeny G. Husáka za M. Jakeša vo vedení KSČ,⁴³⁰ odhliadnuc od ich politickej úrovne, Jozefa Lenárta za Ignáca Janáka vo vedení KSS, V. Biláka za J. Lenárta v oblasti zahraničnej politiky, Slovákov Dalibora Hanesa za Jána Janíka na poste podpredsedu federálneho zhromaždenia, a ďalšie výmeny, viac menej nemenili, bez ohľadu na národnú príslušnosť, politický kurz komunistickej „verchušky“.⁴³¹ Napriek tomu, že sa slovenský ideológ Ľudovít Pezlár „potkol“ na dosť bezohľadnom prístupe k sviečkovej manifestácii veriacich v Bratislave a o mesiac ho odvolali z vedúcich funkcií v KSS. Podobne V. Biľak na prinajmenšom rezervovanosti voči helsinskému procesu. Naproti tomu tiež tvrdý normalizátor Matej Lúčan, ktorý mal okrem iného na starosti školské a vedecké styky so zahraničím, diplomatické rokovania s Vatikánom a oblasť ľudských práv, sa vo funkcii podpredsedu federálnej vlády udržal až do novembra 1989. A podobného razenia Viliam Šalgovič na poste predsedu SNR a A. Indra na poste predsedu Federálneho zhromaždenia ČSSR. Technokratický či skôr pragmatický prúd v KSČ, predsedovia vlád Ladislav Adamec, Ivan Knotek a František Pitra, sa skôr, a opodstatnene, zamerl na prekonanie hospodárskej stagnácie Česko-Slovenska.

V lete 1988, podobne ako v roku 1968, sa prišlo nielen s návrhom na oddelenie volieb do vrcholných zastupiteľských orgánov od volieb do miestnych orgánov štátnej moci – národných výborov,⁴³² ale aj s podnetmi na otvorenie pôdy Národného frontu o spolky, občianske združenia a ďalšie masové organizácie, ktoré by kandidovali aj mimo pôdy frontu. Naplňovala by sa tým už roku 1967 (!) stanovená možnosť vytvorenia viac mandátových volebných obvodov. Všeobecné voľby sa mali konať v roku 1991, ba v tomto roku, po prijatí nového volebného zákona by sa schválila nová „demokratická“ ústava. Všetudovú diskusiu k jej návrhu z 20. októbra 1989 mal uzavrieť XVIII. zjazd KSČ v máji 1990.⁴³³

Tieto papierové predstavy vedenia KSČ však zmietla gradácia už spomenutých opozičných prejavov slovenskej a českej spoločnosti. Zvláštno, 17. novembra 1968 sa mali konať všeobecné voľby. No 17. november 1989 priniesol o mnoho viac. Už sa nekonalo normalizačné zasadanie ÚV KSČ z roku 1968,⁴³⁴ ale novembrové snehové vločky

430 KOUDELKA, František. Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. In: *Soudobé dějiny*, 2000, roč. 7, č. 3, s. 471 - 525. Podľa českošvédskeho politológa Durmana Gorbačov celkom nepoznal situáciu vo vedení KSČ roku 1987, a pritom: „Štrougal, a tím spíše Husák stáli již osamoceni, nemajíce důvěru ani u obyvatelstva, ani u fundamentalistů. Oba stáli intelektuálně jistě výše než jejich kolegové v předsednictvu ÚV, ale pokud měli realistější představy, nikdy se je neodvážili důrazně uplatňovat. Zejména Husák.“ In: DURMAN, Karel. *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964 – 1991*. Praha : Karolinum, 1998, s. 333.

431 PEŠEK, Jan a kol. *Aktéři jedné éry na Slovensku 1848 : 1989. Personifikácia politického vývoja*. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2003.

432 SNA, f. Úrad vlády Slovenskej socialistickej republiky – vláda ČSSR 1960 – 1968, kart. 430, zasadanie vlády 17. 4. 1967, č. sp. 11 153/67/12, Dôvodová správa k návrhu zákona o národných výboroch.

433 A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 3. 4. 1989, kart. 15, sign. PÚV/410, č. sp. 7314/25. Tiež zasadanie predsedníctva ÚV KSČ 29. 9. 1989, poradové číslo 501, č. spisu 8650/25, k bodu 4, Návrh ďalšieho postupu v príprave novej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR.

434 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. Edice Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, Díl 9/4 sv. Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 2003, s. 29 - 32.

sprevádzalo štrngotanie kľúčov miliónov občanov Česko-Slovenska. Už ho nemal kto okupovať a vedenie KSČ stratilo všetok zmysel pre čas.

November 1989 ponúkol občanom víziu, nádej na vyriešenie dlhodobých problémov a súčasne možnosť dostať sa perspektívne na úroveň krajín s vysokým stupňom demokracie a efektívneho fungovania ekonomiky. Vysoká občianska angažovanosť na stala základom a oporou vystupovania politických subjektov, čo sa prejavilo aj v generálnom štrajku. Prezidentom Česko-Slovenska sa stal Václav Havel, predsedami federálneho zhromaždenia a federálnej vlády Alexander Dubček a Marián Čalfa.⁴³⁵

Vzhľadom na to, že vývoj v českých krajinách a na Slovensku nadobudol v 80. rokoch určité rozličné črty, bolo prirodzené, že Slovensko malo svoje vnútorné medzníky. V popredí bola rekonštrukcia slovenských národných orgánov, Slovenská národná rada (SNR) 30. novembra, ktorej predsedom sa stal Rudolf Schuster, a 12. decembra vznikla vláda „národného porozumenia“ Milana Čiča. Dňa 10. december 1989 – v *Deň ľudských práv* za sprievodu mohutných demonštrácií občanov v Prahe a v Bratislave abdikoval hlavný predstaviteľ normalizácie a prezident ČSSR Gustáv Husák. Zároveň sa demokratická revolúcia nemohla rozvíjať bez vyrovnania s okupáciou štátu v auguste 1968 a ospravedlnenia sa krajín, ktoré sa na nej podieľali a zastavili tak reformný proces, k čomu došlo v decembri 1989.

Išlo však aj o ďalší vážny problém v spoľutí slovenského a českého národa. Slovenská národná rada zrušila 6. decembra 1989 uznesenie z októbra 1989 o vydaní ústavného zákona o spôsobe prijatia novej ústavy ČSSR, ČSR a SSR, ktoré pokladala za jedno z dôležitých demokratických zmien v riešení štátoprávnych otázok na platforme vypracovania ústavy slovenského národa.⁴³⁶ Zdeformovaná česko-slovenská federácia totiž nespĺnila očakávania slovenskej spoločnosti a pretrvávalo napätie z nenaplnenia národno-štátnych záujmov tiež v českej spoločnosti.⁴³⁷ Na Slovensku sa však myšlienkový návrat nezastavil len pri roku 1968, ale niektoré politické prúdy obrátili svoju pozornosť až k vzniku Slovenskej republiky v roku 1939. Nevznikla však kontinuita s týmto štátom, lebo so svojou diktatúrou moci bol v protiklade voči demokratickému zmýšľaniu a potrebám slovenského národa. Podobná situácia nastala s česko-slovenskou federáciou, lebo ju zdeformoval monopol moci v rukách komunistickej strany ovládajúcej štát. Napriek tomu sa federácia stala základom a východiskom, na ktorých sa od roku 1968 postavili vzťahy slovenského a českého národa, ako aj vzťahy a postavenie ich republík.

Slovákovi nevyšiel v roku 1968 ani zápas o národné symboly, o štátny znak a o názov spoločného štátu, hoci to federatívny vzťah predpokladal, no nekodifikoval. G. Husák

435 SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Akteři, zápletky a křížovky jedné politické krize*. Praha : Prostor, 2003.

436 In: www.nrsr.sk/dk/, Uznesenie Slovenskej národnej rady zo 6. decembra 1989 k návrhu na zrušenie uznesenia SNR z 31. októbra 1989 č. 115 o spôsobe prijatia novej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR, uzn. č. 125, č. sp. 1240/1989.

437 Analýzu tohto obdobia pozri napríklad RYCHLÍK, Jan. *Rozpad Československa. Česko-Slovenské vzťahy 1989-1992*. Bratislava : AEP, 2002; STEIN, Erik. *Česko-Slovensko. Konflikt – roztržka – rozpad*. Praha : Academia, 2000; GRONSKÝ, Jan. *Dokumenty k ústavnému vývoji Československa. Zv. 4 (1989 - 1992)*. Praha : Karolinum, 2001; HLAVOVÁ, Viera – ŽATKULLAK, Jozef (eds.). *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002; a ďalšie.

či Karol Laco už boli mimo diania, A. Dubček roku 1968 skôr mlčal v komisiách, roku 1990 však zabojoval. Možno preto, že roku 1968 nevidel ďalej od Moskvy, roku 1990 sa však pozrel do Štrasburgu.⁴³⁸

Zrejme nebolo náhodné a neopodstatnené, že sa po niekoľkomesačnom tzv. pomlčkovom konflikte v apríli 1990 dospelo k uzákoneniu názvu Česká a Slovenská Federatívna Republika (ČSFR), ako aj Česká republika a Slovenská republika, a súčasne ku kodifikácii národných symbolov a štátnych znakov v marci 1990.⁴³⁹ Konflikt bol dôsledkom dlhodobého stretu dvoch rozdielnych koncepcií, českej a slovenskej, na usporiadanie spoločného štátneho útvaru, ako aj dlhoročného zápasu o národný a občiansky princíp, v rôznych podobách stretávajúcej sa „demokratizácie“ a „federalizácie“.

V demokratickej revolúcie sa ďalej reformovala ekonomická a sociálna oblasť, volebný systém, verejná správa, došlo ku kodifikácii ľudských a občianskych práv a slobôd (spoločacieho, zhromažďovacieho, petičného), zrušeniu cenzúry, politických a vlastníckych práv či k obnove samosprávy apod. Právny štát a nový právny poriadok sa začal len budovať, následkom čoho vo viacerých oblastiach života spoločnosti viac či menej existovalo právne provizórium (podobne v novembri 1968). Tvorba pluralitného politického systému, na základe nových zákonov, začala odstránením mocenského monopolu KSČ a jej ideológie v dovtedy platnej ústave. Verejnosť proti násiliu a Občianske fórum sa stali rozhodujúcimi demokratickými politickými silami, ktoré spolu utvárali demokratický spoločenský systém vrátane nápravy národnostných problémov, najmä k maďarskej a k ukrajinskej menšine. Rezonovali už roku 1968 a požiadavky menšín sa v pozmenenej podobe opakovali aj po novembri 1989 (národnostné školstvo, kultúra, federálne ministerstvo pre národnosti, celkovo požiadavky autonómneho charakteru a iné).

November 1989 nastolil otázku obnovy demokratického parlamentarizmu. Vo federálnom zhromaždení a v národných radách išlo o dlhobojší a zložitejší proces ako pri rekonštrukcii vlád. Zložitejší najmä preto, že rekonštrukcie sa uskutočňovali revolučným spôsobom, ktorý sa uplatnil pri novele ústavného zákona č. 183 z 28. decembra 1989 „o voľbe nových poslancov zákonodarných zborov“. Nový poslanec bol fakticky navrhnutý na základe „rozhodujúcich politických síl“. Dňa 23. januára 1990 bol prijatý zákon o odvolávaní poslancov, ktorý platil aj pre národné rady. V období od 12. januára do konca marca 1990 rezignovalo v SNR na svoj poslanecký mandát 53 poslancov a 29 poslancov z celkového počtu 150 bolo odvolaných.

Popri rozhodujúcej politickej sily na Slovensku – Verejnosti proti násiliu, vznikli aj ďalšie významné politické subjekty: Kresťansko-demokratické hnutie, Strana zelených na Slovensku, Maďarské kresťansko-demokratické hnutie, Spoluzhítie-Együttelés, obnovila sa Slovenská národná strana a Demokratická strana. Demokratickými premenami prešlo odborové hnutie, Matica slovenská, nové postavenie dosiahli cirkvi, združenia, alebo sa zakladali a obnovovali kresťanské, občianske a mládežnícke spolky. Tým sa

438 MAXA, Hubert. *Alexander Dubček - človek v politice (1990 - 1992)*. Bratislava : Kalligram, Brno : Doplněk 1998.

439 Programové ciele VPN z 25. novembra 1989 a výňatky z návrhu ústavy, napríklad: ŽATKULLIAK, ref. 406, s. 358, 526 – 534.

menila spoločenská a politická organizácia Slovenska. Situácia však bola iná ako v krajinách západnej Európy, kde boli tri hlavné kategórie politického spektra, socialistická, liberálna a konzervatívna, na Slovensku ešte len vznikala sociálna demokracia, konzervatívne a liberálne strany. Začínalo sa odznova, utvárala sa nová ľavica, stred a pravica podľa tradičného delenia. No celkom neboli dané a vlastné Slovensku.

Transformácia komunistickej strany na stranu sociálnodemokratického typu prebiehala len na Slovensku. V českých krajinách vznikli pomerne silné komunistická a sociálnodemokratická strana. Bývalí reformní komunisti na Slovensku sa sčasti zaradili do Strany demokratického socializmu.⁴⁴⁰

Dňa 27. februára 1990 federálne zhromaždenie prijalo zákony číslo 45 a 46, ktorými sa skrátilo volebné obdobie a zmenili sa niektoré ustanovenia ústavy 1960 a ústavného zákona o česko-slovenskej federácii, ktoré utvárali podmienky na zavedenie pomerného volebného systému v zákone číslo 47/1990 Zb. Na podmienky Slovenska doplnil uvedené zákony zákon SNR č. 80 zo 16. marca 1990. Princíp pomerného zastúpenia umožňoval občanom, aby sa rozhodli pre niektorý politický subjekt (na Slovensku ich do volieb vzniklo 16) na základe zvážených ich volebných programov a potom pre poradie kandidátov na kandidátskej listine. Reforma volebného systému prispela k uskutočneniu slobodných a demokratických parlamentných volieb v júni 1990, v ktorých zvíťazila na Slovensku Verejnost' proti násiliu pred Kresťansko-demokratickým hnutím a Slovenskou národnou stranou. Voľby a následné konštituovanie štátnych orgánov ukončili základné kroky v etablovaní demokratického spoločenského systému v ČSFR.

Čakal ju však zápas o nápravu riadenia jej hospodárstva. Ostrosť zápasu medzi vládami federácie a republík vyjadril český premiér Petr Pithart, keď v decembri 1990 už vraj Česká národná rada nemohla voči SNR predniesť pozmeňujúce návrhy a prakticky „není téměř o čem mluvit“.⁴⁴¹ Tzv. kompetenčný ústavný zákon z decembra 1990 až po 20 rokoch naprával deformácie z ústavného zákona číslo 125 z decembra 1970 v hospodárskych vzťahoch a v oblasti spoločných kompetenciách medzi federáciou a republikami, keď vrátil republikám pôvodné kompetencie z návrhov roku 1968. Ostali len výlučné kompetencie národných štátov a federácie, za čo sa v návrhu SNR zvlášť zasadzoval jej predseda František Mikloško.⁴⁴² No niektorí českí predstavitelia ani v roku 1968 a ani 1990 nechceli celkom uznať, že základom uskutočnenia a objektivizácie „radikálnej“

440 ŽÁTKULIAK, Jozef. Politické strany a hnutia na Slovensku po novembri 1989 až do rozpadu česko-slovenského štátu 1992. In : MALÍŘ, Jiří, MAREK, Pavel a kol. (eds.). *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 - 2004 II. díl: Období 1938 - 2004*. Brno : Doplněk, 2005, s. 1381 - 1411.

441 www.psp.cz, Digitální knihovna, ČNR 1990 - 1992, Stenoprotokoly, 10. schůze, 7. prosince 1990, část 1/1, s. 1 - 4. Napriek tomu P. Pithart uviedol, že sa česká a federálna vláda snažili presvedčiť slovenskú stranu, aby upustila od týchto požiadaviek: od vytvorenia federálnej emisnej banky a národných emisných bánk (to zaznelo aj roku 1968 - pozn. J. Ž.), od konštituovania iných bánk ako Československej štátnej banky, od úpravy spotrebnej dane (ako roku 1968), prenesenia výkonu colníctva do kompetencií národných republík, riadenia železníc (ako roku 1968), od vytvorenia dvoch národných spoločností na tranzit plynu a na prepravu ropy atď.

442 Zbierka zákonov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Českej republiky/Slovenskej republiky. Roč. 1990. Čiastka 90. Rozosláná 27. decembra 1990, s. 2074 - 2079. CIGÁNEK, František (ed.). *Kronika demokratického parlamentu 1989-1992*. Praha : Cesty, 1992, s. 20 a nasl. Rokovania dostupné na internete: www.psp.cz, FS ČSFR 1990 - 1992, Společná schůze Sl a SN - stenoprotokoly, 9. schůze, 11., 12. 12. 1990.

ekonomickej reformy, odsúhlasenej tesnou väčšinou hlasov vo federálnej vláde v máji 1990, bolo demokratické a rovné usporiadanie vzťahov a fungovanie česko-slovenskej federácie. Slovenská vláda, vedomá si viacerých vážnych problémov v hospodárstve Slovenska v 80. rokoch, vypracovala v júni 1990 svoj harmonogram realizácie ekonomickej reformy.

Napriek všetkému, november 1989 ukončil zásadný rozpor medzi politickým systémom a usporiadaním štátu, medzi politickým princípom demokratického centralizmu, brzdou a bariérou federatívnych princípov rovnosti, rovnoprávnosti a svojprávnosti, ktoré sa však stali nielen témou, ale aj predmetom partikulárnych záujmov rôznych subjektov na politickej mape demokratického Česko-Slovenska. Po jeho rozdelení na konci roku 1992 samostatná a demokratická Slovenská republika prešla zložitým vývojom.⁴⁴³

Jozef Žatkuliak

443 LEŠKA, Vladimír. *Slovensko 1993 - 2004. Léta obav a nadějí*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2006.

Na záver

Šesťdesiate roky predznamovali novú éru v dovtedy prísne totalitnej, ideológiou zviazanej československej spoločnosti. Po desaťročí, ktoré sa nieslo v znamení zinscenovaných procesov, zatýkania politických oponentov, hľadania a nachádzania nepriateľov vo vlastných radoch, po prvej kríze komunistického režimu prišlo obdobie, ktoré prinášalo zmenu. Pretlak spodných prúdov, nespokojnosť a dezilúzia vyvrelí na povrch do rieky, ktorá sa už nedala ani mocenskými prostriedkami, hrozbami, zákazmi, odvolávaním z funkcií a skrytým prenasledovaním zastaviť.

Prebúdza sa slovenská kultúra, ktorá vstupovala do jedného zo svojich najplodnejších období. Nástup oslobodzujúcej sa výtvarnej moderny a mladého konceptuálneho umenia sprevádzala nová vlna v slovenskom filme a nová hudba mladej generácie nezaťaženej pamäťou a zodpovednosťou svojich otcov.

V súzvuku volania po slobodnej tvorbe, po náprave krívd minulosti, po obrode spoločnosti zaznieval čoraz hlasnejšie hlas spisovateľov, ktorí chceli byť svedomím národa. Skutočným *zrkadlom režimu* sa však stali až slovenskí novinári, ktorí v roku 1963 na svojom zjazde po prvý raz otvorene a verejne, odvážne a presne pomenovali nepravosti a nespravodlivosti vládnuceho systému a žiadali demokratizáciu spoločnosti.

S odvahou a nekompromisne sa postavili zoči-voči stále nevyspytateľnému režimu, ktorý nie tak dávno za oveľa menšiu „zradu“ zatýkal a ničil svojich vlastných a verných súdruhov.

Noviny a ich redaktori, novinári a komentátori sa flexibilne otvorili novým myšlienkam, komunikácii so zakázaným svetom za železnou oponou, prinášali správy zo sveta, otvorili stavidlá slobodného toku informácií na stránkach novín, venovali veľký priestor polemikám, tvorivým diskusiám a riešeniu zásadných otázok dňa. V šesťdesiatych rokoch to bola najmä platforma orgánu Zväzu slovenských spisovateľov – časopis *Kultúrny život*, ktorý sa stal na istý čas nielen kultúrnym či literárnym, ale aj politickým periodikom posúvajúcim a aktivizujúcim dianie.

Zaujal svojou širokospektrálnosťou, tým, že na jeho stranách navzájom komunikovali intelektuáli z najrôznejších kultúrnych oblastí – nielen spisovatelia a novinárske osobnosti, ale aj výtvarníci, filozofi, vedci, divadelníci, hudobníci. Dokázal osloviť aj české kultúrne elity, ktoré ho nielenže začali čítať (a v Prahe doslova zháňať), ale sa na jeho neobvyčajne slobodnej a prínosnej výmene názorov sa aktívne zúčastňovali. No tiež oni boli spätne osobitným intelektuálnym a filozofickým prínosom prínosom pre *Kultúrny život*.

Časopis sa aj pre nich stal na istý čas naozaj česko-slovenským periodikom, pretože v ortodoxnejšom prostredí „centra“ si takúto tribúnu pre plodné diskusie ešte len museli vydobyť. Pravdepodobne najväčšou hodnotou týždenníka sa však stala jeho čítanosť, stal sa bestsellerom pre najširšie vrstvy obyvateľstva bez ohľadu na vek, vzdelanie či profesionálne zaradenie.

V roku 1968 prevzali jeho štafetu denníky, ktoré mohli flexibilnejšie reagovať na dynamiku politického vývoja. Prinášali najčerstvejšie informácie, komentáre, rozhovory s otcami československej reformy, ale aj s ľuďmi, študentmi, úradníkmi, robotníkmi, dôchodcami, ženami – s občanmi. Otvárali stavidlá slobodnej kritiky, hľadali riešenia problémov. Novinári vtiahnutí do centra politiky sa stali súčasťou diania a začali naň vplývať významnejšie ako kedykoľvek predtým. Akcelerovali vývoj do tej miery, že prekračovali programové hranice reformných politických elít, ktoré ich už nemohli po zrušení cenzúry zastaviť a ani obmedziť.

Noviny sa po prvý raz stali skutočnou siedmou veľmocou – a na krátko pocítili svoju silu a moc. Možno preto, aby ju vzápätí, náhle a za jedinú noc v auguste 1968 po vstupe okupačných vojsk – stratili.

V tomto čase na Slovensku vyrástli skutočné novinárske osobnosti – ľudia, ktorí prejavili odvahu, keď bola vzácnym artiklom, ochotu, znalosti a schopnosť ísť do jadra problému a rozumieť súvislostiam. Osobnosti konštruktívne, nie deštruktívne, teda tie, ktorým nešlo o pomstu či zničenie starých konzervatívnych štruktúr, s ktorými by zmietli aj celý politický systém. Verili, že sa dá robiť lepšie, múdrejšie, spravodlivejšie – pre ľudí, pre krajinu. Bez pôct a bez pamätníkov, mnohí zabudnutí, ožívajúci však navždy v spomienkach svojich priateľov a súputníkov na búrlivé a „krásne časy pod psa“.

Zaslúžili by si však zaujať svoje miesto aj v radoch ich súčasných nasledovníkov a byť pre mnohých vzormi na ich ceste ku kvalitnej, investigatívnej, objektívnej a fundovanej komentátorskej žurnalistike. Publikácia nadväzujúca na stretnutie historikov a novinárov, ktoré sa venovalo úlohe a miestu slovenskej žurnalistiky v roku 1968, chce nielen priblížiť atmosféru silnej doby, veľkých emócií a mnohých malých hrdinstiev, ale aj pripomenúť známych i menej známych novinárov, ktorí žurnalistickému remeslu robili aj v najzložitejších a najneprehľadnejších podmienkach svojou odvahou a profesionalitou – česť.

Elena Londáková

Menný register

- Adamec, L. 176,177
 Adamovič, L. 150
 Alner, J. 162, 165
 Ambrus, M. 150
 Bábel, V. 147
 Babnič, V. 147
 Bacílek, K. 16, 18, 80, 142
 Baezová, J. 174
 Bakoss, M. 145, 146, 148, 150
 Bakoš, M. 56, 58
 Bálinth, J. 147, 151
 Barabáš, S. 48
 Barnovský, M. 25
 Bartoš, O. 146, 150
 Bašťovanský, Š. 52
 Battěk, R. 166, 173
 Bazovská, Z. 150
 Bednár, A. 45, 48
 Bednár, Š. 47
 Běhal, R. 92
 Belošič, R. 148, 151
 Beňačka, L. 150
 Benda, V. 173
 Bendová, K. 60
 Beneš, E. 80, 137
 Berija, L. P. 81, 144
 Berta, P. 101
 Bielik, L. 142
 Biřak, V. 12, 17, 18, 20, 30, 31, 32, 33, 35,
 38, 39, 51, 52, 53, 54, 68, 69, 70, 81, 83,
 87, 88, 92, 97, 102, 114, 125, 137, 138,
 170, 176, 177
 Blech, R. 53
 Bob, J. 56, 76, 77
 Bohlen, Ch. 41
 Bokesová, Z. 56
 Borovský, M. 150
 Borůvka, J. 17
 Brabcová, L. 83
 Bratinka, P. 173
 Brezina, J. 60
 Brežnev, L. I. 16, 31, 34, 38, 39, 44, 92,
 111, 137, 167
 Brod, J. 122
 Buchert, H. 147
 Budaj, J. 169, 172
 Budová, M. 150
 Bútora, M. 96, 107
 Buzássy, J. 95
 Bžoch, J. 168
 Cach, V. 99
 Cádra, F. 150, 151
 Cikker, J. 60
 Císař, Č. 15, 31, 87, 138
 Clementis, V. 50, 61, 86, 156
 Clifford, C. 41
 Colotka, P. 12, 176
 Cvik, R. 12
 Čapek, K. 139, 143
 Čalfá, M. 174, 176, 178
 Čapek, K. 139
 Čarnogurský, J. 169, 173, 174, 175, 176
 Čechová, S. 136
 Černík, O. 15, 31, 37, 38, 39, 92
 Čič, M. 166, 178
 Čintalová, K. 150
 Čomaj, J. 19, 103, 142, 165
 Daniel, V. 150
 Darmo, J. 132
 Daubner, V. 150, 51
 David, P. 18,
 David, V. 103
 Delmár, G. 150
 Derzsyová, H. 150
 Devátý, S. 174
 Diáz Ordas, G. 15,
 Dlouhý, K. 132
 Dobrynin, A. 40, 41

- Dočkalová, V. 56
Doktor, F. 144, 150, 151
Drda, J. 99
Droppa, 136
Drotár, D. 150
Dubček, A. 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 83, 84, 85, 87, 88, 92, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 120, 138, 143, 144, 145, 146, 158, 159, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 173, 175, 176, 178, 179
Duray, M. 169
Dzvoník, M. 19, 136, 168
Dzvoníková, H. 19, 150
Engels, F. 138
Egri, V. 99
Erenburg, I. 142
Fabian, J. 19
Fábry, R. 47, 56
Faltan, S. 19, 103, 168
Ferko, M. 68 - 141
Ferko, V. 141, 142
Figuli, M. 60
Flamík, J. 172
Fojtík, J. 112, 170, 176
Földvári, K. 64, 165, 153
Friš, E. 19, 77, 101, 136
Fučík, J. 116, 142
Fülöp, O. 19, 86, 97, 142
Gál, F. 172
Galanda, M. 47
Gallo, I. 69
Galuška, M. 88, 90, 93
Gašparík, J. 160
Gaulle, Charles de 15
Geša, L. 54
Gindl, E. 172
Golian, J. 156
Goldstücker, E. 19, 32, 76, 100, 101, 116, 121, 159
Gorbačov, M. S. 40, 137, 170
Gosiorovský, M. 19
Gottwald, K. 18, 60, 62, 63
Graca, B. 12, 19, 107
Gryzlov, G. 19, 54, 68, 86, 99, 140, 141, 142, 143, 165
Guderna, L. 47, 107
Hájek, M. 19, 43, 150, 175
Hajzlar, Z. 145
Halabrín, P. 160
Haľama, J. 150
Halík, T. 29
Hamada, M. 19, 107, 175
Hamouz, F. 103
Hanák, D. 48
Hanes, D. 177
Hanzelka, J. 99
Hanzlík, J. 89, 91
Haršáni, J. 150
Havel, M. 150, 151
Havel, V. 159, 161, 164, 173, 174, 178
Havetta, E. 48
Havlíček, D. 126
Havlíček, F. 17
Hečko, F. 59, 60
Hečko, F. 89, 90
Hegner, J. 72
Hemingway, E. 142
Hendrych, J. 18, 67, 73, 74, 111, 114, 120
Herrmanová, D. 19, 150
Hetteš, J. 136
Hirka, J. 169
Hirner, A. 169
Hiršal, J. 116
Hladík, O. 150
Hložník, V. 107
Hodža, F. 159
Hoffman, I. 174
Hoffman, K. 92, 146, 176
Hochhuth, R. 72
Holina, V. 134
Holló, A. 148, 150

- Hollý, M. 48
Holotík, L. 24
Holotík, V. 118
Holub, M. 122, 153, 154
Horák, J. 60
Horáková, M. 62
Horov, P. 60, 62
Horský, M. 96
Horský, Š. 145
Horváth, I. 47, 56, 57, 58
Hrabal, V. 93
Hrabovská, K. 101
Hradecký, A. 84, 86
Hric, M. 19, 165
Hrivnák, P. 95
Hron, P. 12,
Hrubín, F. 65
Huba, M. 169, 172
Hurban, J. M. 81
Husák, G. 12, 17, 18, 19, 32, 33, 37, 44,
61, 76, 77, 88, 91, 94, 101, 116, 137, 138,
139, 140, 144, 148, 151, 164, 167, 168,
170, 173, 174, 177, 178
Hušek, K. 78
Hutira, I. 17
Hübl, M. 19, 168
Hvizdoš, L. 150
Hykisch, A. 99, 100, 101, 104, 150, 164,
169
Hysko, M. 19, 52, 53, 54, 83, 103, 132,
133, 134, 135, 165
Hysková, A. 150
Charvát, J. 132, 162
Chmelár, E. 7
Chňoupek, B. 47, 95, 97, 141, 142, 167,
175, 176
Chorváth, M. 56, 58, 98
Chovanec, Ján 146, 150
Chovanec, Jozef 48
Chruščov, N. S. 81, 137
Chudík, L. 97
Chudík, M. 16, 17, 32, 100, 104
Chudožilov, P. 118
Indra, A. 31, 35, 38, 88, 129, 170, 176,
177
Jablonický, J. 19, 168, 169, 174, 175
Jacz, L. 84, 89, 136
Jakeš, M. 170, 173, 176, 177
Jakubisko, J. 48
Ján Pavol II. 172
Janák, I. 177
Janeček, A. 149, 150
Janek, M. 19
Janík, J. 31, 102, 176, 177
Janík, P. 150, 151
Janko, V. 118
Jankovič, J. 48
Jarunková, K. 153
Jedlička, Z. 149, 150
Jelínek, M. 85, 126
Jesenská, Z. 26, 76, 97, 136
Jiránek, V. 154
Johanes, J. 175
Johanides, J. 169
Johnson, L. B. 40, 41, 42
Jonák, J. 19, 136
Jukl, V. 169
Juráček, P. 118
Kádár, Ján 48
Kádár, János 35
Kadlečík, I. 168, 169, 175
Kaduha, F. 67
Kafel, V. 133
Kafka, F. 159
Kalina, L. 168
Kalinová, A. 54, 64, 65, 76, 165
Kaliská, G. 172
Kaliský, R. 19, 53, 83, 98, 165, 175
Kalný, S. 19, 86, 97, 165
Kanis, P. 169
Kantůrek, J. 85
Kapek, A. 35

- Karvaš, P. 26, 60, 62, 99, 153
Karvašová, P. 132, 147, 150, 151
Kerná, I. 101
Kisch, E. E. 56, 142
Kladiva, J. 12
Klír, M. 12
Kločková, Z. 147, 150, 151
Klokoč, O. 17, 54
Klos, E. 48
Knapp, V. 90, 91
Knotek, I. 177
Kňazko, M. 174, 175
Kocourek, J. 62
Kočtúch, H. 19, 168, 169, 175
Kodaj, S. 89, 127, 128
Kohout, F. 80
Kohout, P. 99, 101, 116
Koláriková, Z. 150
Kolárová, M. 145, 146, 147
Kolcov 142
Kolder, D. 12, 30, 31, 35
Kollár, J. 153
Komárek, L. 149, 150
Kompánek, M. 47
Končelík, J. 7
Kopčok, A. 19
Kopecký, V. 18, 52, 59, 78
Korčák, J. 176
Korec, J. Ch. 169, 173, 175
Korman, A. 160, 165
Korytár, M. 146, 150, 151
Koscelanský, J. 30
Kostrá, J. 56, 57, 58, 60, 62, 99
Kostrová, M. 153
Kosygin, A. 31, 40
Koščová, H. 150
Koščová, J. 149
Košta, R. 149
Košťal, V. 17
Košťová, J. 19, 150
Koucký, V. 12
Kováč, C. 149
Kováč, V. 103
Kovář, M. 147
Kovařík, E. 82, 83, 85
Kozma, V. 150
Král, F. 62
Králik, Š. 60
Krasko, I. 81
Krčméry, S. 169
Kresánek, P. 172
Kriegel, F. 19, 31, 38, 122
Kristín, J. M. 103
Kristínová, E. 107, 146
Krivoš, R. 47
Kříž, J. 23
Křižan, J. 174
Křižanová – Brindzová, H. 59
Krno, M. 56, 132, 133, 167
Križko, D. 145, 150
Krulišová, O. 150
Kubal, V. 153
Kubík, J. 150
Kubík, L. 149, 150
Kučera, B. 160
Kudelka, L. 156
Kulašík, I. 150
Kulich, J. 104
Kulišová 151
Kurina, A. 19, 86, 96
Kurlansky, M. 15,
Kuropka, Š. 98
Kusý, I. 62, 64
Kusý, M. 19, 168, 169, 173, 175
Kuzma, D. 48
Kvetko, M. 159, 163, 169
Lacina, V. 99
Laco, K. 23, 176, 179
Lajčiak, M. 60, 62, 95, 98
Lajš, J. 145
Laluha, I. 19, 20, 169
Laluha, M. 47

- Langoš, J. 175
Lasica, M. 153
Laštovička, B. 12, 17, 90
Lauko, M. 95
Lazarová, J. 99
Leflerová, H. 12
Lenárt, J. 12, 17, 31, 32, 47, 103, 177
Lenin, V. I. 89, 134, 138
Lesný, E. 144, 147, 150, 151
Lesňák, R. 132, 150, 151
Lettrich, A. 48
Lettrich, J. 159
Ličko, P. 19, 76, 98
Liehm, A. 159
Lichner, J. 159
Lipták, Ľ. 19, 169
Lipták, Z. 150
Lišková, Z. 148
Litman, L. 150
Loderer, J. 150
Lofková, L. 150
Longauer, J. 146, 147
Löbl, E. 19
Lúčan, M. 12, 102, 103, 104, 170, 176, 177
Luknár, L. 99
Lustig, A. 99
Macek, J. 12
Macková, M. 62
Macháčová, B. 104
Machonin, P. 20
Majling, P. 12
Malaparte, C. 142
Málek, J. 161
Malenkov, D. M. 81
Malik, J. 43
Mamula, M. 12, 17
Maňák, V. 19, 168, 175
Mária Terézia 142
Marko, J. 103
Marko, M. 87, 92, 132, 134, 167
Markovičová – Zátúrecká, V. 60
Marx, K. 138
Masaryk, J. 89, 143, 144
Masaryk, T. G. 29, 80,
Mensatoris, A. 19, 136, 13881, 137
Matejčík, M. 150
Matuška, A. 58, 99
Mencl, V. 175
Mercuriová, M. 75
Mesároš, J. 19, 169
Metod, sv. 172
Midžiak, J. 146
Mihal, V. 132
Mihálik, V. 26, 62, 73, 76, 77, 98, 99, 101
Michal, T. 19, 136
Michálek, S. 8
Mikloško, F. 169, 175, 180
Mikovič, F. 150
Mikula, E. 162
Millerová, V. 101
Milsimer 103
Milučký, F. 48
Mináč, V. 45, 46, 47, 56, 60, 62, 63, 64, 99, 104, 130
Mináčová, L. 62
Minárik, K. 19
Mistrík, I. 107
Mistrík, J. 132
Mjartan, J. 160
Mlynář, Z. 15, 19, 20, 84, 120, 125
Mlynárik, J. 169
Mlynarski 133
Mňačko, L. 19, 45, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 83, 98, 99, 100, 142, 146, 151
Mráz, A. 56, 58
Mráz, V. 150, 151
Mužík, J. 43
Nagy, J. 148, 150, 151
Nejedlý, Z. 67

- Nemčok, A. 150, 151
Němec, J. 98
Nixon, R. 42
Noge, J. 107
Nosál, V. 150, 151
Novotný, A. 12, 14, 16, 17, 18, 34, 40, 54, 73, 86, 96, 97, 100, 111, 112, 113, 114, 117, 119, 136, 137, 142, 144
Novomeský, L. 12, 17, 26, 50, 56, 58, 61, 68, 76, 77, 83, 90, 98, 101, 102, 130, 142
Nový, V. 89, 90
Okáli, D. 61
Olbracht, I. 142
Olexa, L. 136
Olivová, V. 161
Olšinský, R. 19, 74, 136
Oravec, Z. 150, 151
Palach, J. 156, 174
Palo, J. 19, 144
Papánek, J. 42
Pastýřík, M. 12
Paštéka, M. 47
Pauer, J. 28, 29, 109
Pavlanda, V. 17, 19, 32, 137, 164, 168, 169
Pavlík, O. 68, 101
Pavlis 160
Pecho, M. 69, 146
Pelikán, J. 19, 88
Pezlár, L. 177
Pilař, J. 99
Piller, J. 17
Pirč, J. 136, 137
Pithart, P. 180
Pitra, F. 177
Plávka, A. 60, 62, 99
Plávková, O. 19, 147, 148, 150, 151
Počepický, J. 118
Podstupka, P. 137, 141
Polák, J. 160
Polanský, I. 169
Pollák, P. 19, 103
Ponická, H. 60, 168, 169, 173, 174, 175
Poničan, J. 59, 60, 99
Pospíšil, A. 160
Poupa, O. 122, 124
Prchlík, V. 12, 31
Procházka, J. 99, 116
Proháčka, J. 56, 58, 72, 76, 98
Putra, A. 53
Rais, Š. 85
Rajnoha, V. 140
Rigo, E. 17, 54
Richta, R. 15, 20
Rival, P. 150
Roháč, J. 150, 151
Rohály, J. 148
Roman, Š. B. 169
Rosenbaum, K. 68, 99
Rozner, J. 76, 99, 100
Rudavský, A. 104
Rúfus, M. 45
Ruppeltdt, D. 144, 150
Ruppeltdt, M. 19
Rusk, D. 40, 41
Rusko, V. 153
Ruttkey, F. 132
Ružičková, R. 138
Sabo, J. 169
Sabolčík, M. 12
Sádovský, Š. 166
Sándor, E. 169
Sarvaš, A. 145, 146, 147, 149, 151
Satinský, J. 153, 164
Sedláková, M. 96, 137, 165
Seifert, J. 65
Sekaj, J. 144, 150, 151
Sekaninová – Čakrtová, G. 89
Sekera, V. 99
Selecký, A. 173, 175
Scheinflugová, O. 143
Schuster, R. 178

- Sikora, R. 169
Sitko, J. 19, 165
Skála, J. 12
Skovajsa, F. 151
Sladká, V. 150, 151
Slánský, R. 52
Slavík, V. 31, 115, 116
Sloboda, R. 169
Slouka, T. 47
Slovák, L. 147
Smolec, J. 142
Solan, P. 48
Solovič, J. 147
Smrkovský, J. 15, 19, 31, 37, 38, 39, 83, 97, 101, 115, 116, 128, 145
Stalin, J. V. 11, 18, 32, 60, 62, 63, 79, 81, 137, 141
Stank, J. 169
Steinbeck, J. 142
Strechaj, R. 18
Strhan, M. 19
Strinka, J. 19, 168, 169
Svetko, Š. 48
Svoboda, L. 31, 37, 39, 138, 146
Sýkora, F. 132
Szalay, L. 153
Szomolányi, L. 48
Šabata, J. 101, 173
Šalgovič, V. 12, 177
Šejna, J. 96, 110, 117, 118, 119, 145
Šelest, P. 30, 31, 35
Ševarnadze, E. 174
Šik, O. 15, 19, 20, 31, 32, 84, 116
Šilhan, V. 137
Šimečka, M. 168, 169, 173, 175
Šimek, J. 12
Šimon, B. 31
Šimůnek, O. 17
Široký, V. 12, 18, 52, 62
Škoda, V. 12
Špaček, J. 17
Špitzer, J. 19, 56, 60, 73, 76, 98, 99
Štefánik, M. R. 18, 81, 103, 142, 174
Štefanský, M. 16,
Števček, P. 19, 26, 56, 64, 72, 107, 164, 169
Štítnický, C. 56, 60, 62, 99
Štoll, L. 67
Štromfová, J. 149
Štrougal, L. 12, 173, 176
Štúr, Ľ. 13, 80
Štúr, S. 144, 145, 148, 150, 151, 167
Štvrtecká, A. 103
Šútovec, M. 18
Šváb, K. 52
Švec, A. 89, 90, 91
Švermová, M. 116
Švestka, O. 35, 54
Tahy, M. 169
Tatár, P. 169, 172
Tatarka, D. 26, 45, 59, 60, 62, 76, 98, 107, 142, 146, 168, 169
Thurzo 161
Toffler, A. 10
Tomášek, F., kardinál 173
Tosecký, J. 144, 147
Tököly 139
Tóth, D. 146, 150
Trávníček, B. 137, 167
Trizuljak, A. 104
Trstenský, V. 169
Turečková, J. 90
Tvarožek, M. 150
Žažký, A. 106, 107, 146
Učník, L. 148
Ulbricht, W. 41
Uher, J. 32, 175
Uher, Š. 48
Urban, M. 169
Urbančík, Š. 150
Ursíny, J. 159
Vaculík, L. 14, 31, 34, 91, 100, 114, 122,

123, 124, 144, 175
Válek, M. 19, 26, 76, 77, 95, 98, 99, 100,
101, 107
Valo, J. 12
Varga, A. 169
Vároš, M. 19, 103, 142
Vencovský, J. 131
Vereš, J. 19, 132, 165
Vidra, E. 29
Viest, R. 156
Vigaš, J. 146, 147, 151
Viktor, G. 153
Vojtek, V. 135
Vondra, A. 174
Votruba, F. 141
Weiss, P. 169
Weiser, J. 19, 84, 132, 135
Wichterle, O. 122
Winter, K. 116
Záborský, V. 146
Zachar, J. 156
Zachar, K. 107
Zajac, L. 103
Zápotocký, A. 18, 67
Zedník, J. 89
Zelenay, G. 150
Zeljenka, I. 48
Zeman, P. 96
Zguriška, Z. 60
Zigmund, M. 175
Zrak, J. 137, 168, 169
Žiak, A. 160
Žingor, V. 103, 156

Literatúra

- ALAVÉRAS, B. *Školská, vedná a kultúrna politika na Slovensku pred a po roku 1989 v európskom kontexte*. Bratislava, 2003.
- BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava, Archa 1993.
- BÁRTA, Milan. Cenzura československého filmu a televízie. In: *Securitas imperii 10. Sborník k problematice vzťahů čs. Komunistického režimu k "vnitřnímu nepříteli"*. Praha, Úřad vyšetřování a dokumentace zločinů komunismu, 2003.
- BARTO, J. Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov. Bratislava 1968.
- BENČÍK, Antonín. *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha, Mladá fronta, 2007.
- BILAK, V. *Paměti Vasilu Bilaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ*. Praha, AC 1991.
- BRŮŽEK, M. *Teorie kultury*. Praha 1984.
- BUKOVSKÝ, M. *Základní otázky marxisticko-leninské teorie kultury a kulturní revoluce*. Praha 1974.
- BYSTRICKÝ, V. a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava, Prodama 2008.
- CIBÁKOVÁ, V. *Spoločensko-ekonomické problémy odvetvia kultúry*. Bratislava 1982.
- ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj. *Čo nebolo v novinách. August 1968*. Bratislava, Mladé letá 1990.
- DUBČEK, A. *Nádej zomiera posledná. Z pamätí*. Bratislava, Nová práca 1993.
- FILIPEC, J. *Člověk a industriální společnost*. Praha 1966.
- GARAUDY, R. *Perspektivy člověka*. Praha 1964.
- GOLDSTÜCKER, Eduard. *Vzpomínky (1945–1968)*. Praha, G plus G 2005.
- GRIEŠ, O. *Súčasný ideologický zápas o otázky kultúry*. Bratislava, 1980.
- GREŠÍK, L. *Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu*. Bratislava, Pravda 1980.
- HAMŠÍK, D. *Spisovatelé a moc*. Praha, Československý spisovatel 1997.
- HAYEK, F. A. *Cesta do otroctví*. Praha 1990.
- HEJL, V. *Zpráva o organizovanem násilí*. Praha 1990.
- HROMÁDKA, M. *Státní řízení kultury*. Praha 1975.
- HRUŠKOVIC, M. *Kultúrna politika*. Bratislava 1987.
- HRUŠKOVIC, M. *Zápas o socialistický charakter kultúry*. Bratislava 1981.
- HULÁKOVÁ, M. *O kultúre a kulturní revoluci*. Praha 1963.
- HVIŠČ, J. a kol. *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Bratislava, SPN 1991.
- HOBSBAWM, E. *Věk extrémů. Krátke 20. století 1914 - 1991*. Praha, 1998.
- KALISKÝ, R. *Na poslednom úseku*. Bratislava 1997.
- KALNÝ, S. *Páni novináři*. Bratislava, Slovenský syndikát novinárov, 2004.
- KAPLAN, K. *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993.
- KAPLAN, K. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha 1990.
- KIM, M. *Komunizmus a kultúra*. Bratislava 1963.
- KLADIVA, J. *Kultura a politika*. Praha 1968.
- KMEŤ, Norbert – MARUŠIAK, Juraj (eds.). *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, 2002.

- KUSÍN, Vladimír V. *Political Grouping in the Czechoslovak reform movement*. Macmillan, London and Basingstoke, 1972.
- KSČ o tisku, rozhlasu a televizi (1945-1975). Praha 1975.
- Kultúrny život a slovenská jar v 60. rokoch*. Bratislava, 1998.
- KURLANSKÝ, M. 1968. *Rok, ktorý otriasol svetom*. Bratislava, Slovart, 2006.
- KURAL, V. et al. *Československo roku 1968. 1.díl: obrodný proces*. Praha: Parta, 1993.
- LALUHA, I. *Alexander Dubček, politik a jeho doba*. Bratislava, Nová práca, 2000.
- LEŠKA, Vladimír. *Slovensko 1993 - 2004. Léta obav a nadějí*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 2006.
- LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20.storočí*. Bratislava, VPL 1968.
- LONDÁK, M. *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960)*. Bratislava, VEDA 1999.
- LONDÁK, M.- SIKORA, S.- LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava VEDA, 2002.
- MARKUŠ, A. *Proletárska revolúcia a umenie*. Bratislava 1969.
- MENCL, V., HÁJEK, M., OTÁHAL, M., KADLECOVÁ, E.: *Křižovatky 20.století*. Praha 1990.
- MEŽUJEV, K. *Kultúra a dejiny*. Bratislava 1980.
- MICHÁLEK, S. *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Pro-dama 2008.
- MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremli*. Praha: Mladá fronta, 1990.
- MRAVÍK, *Kultúrna politika socialistického štátu*. Bratislava 1966.
- PAUER, J. Praha 1968. Praha : Argo, 2004.
1. *zjazd slovenských novinárov. Výpis z protokolu*. Bratislava 1968
- Potlačená zpráva. (Zpráva komise ÚVKŠČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949-68)*. Viedeň, Europa-Verlag, 1970.
- Proměny Pražského jara. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v šeskoslovenské společnosti 1968 – 1969*. Praha 1991.
- RICHTA, R. *Civilizácia na rázcestí*. Bratislava, VPL 1966.
- RIESMANN, D. *Osamelý dav*. Bratislava 1950.
- SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize*. Praha, Prostor, 2003.
- Slovensko v rokoch 1967 - 1970. Výber dokumentov*. Bratislava, Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970.
- ŠEFČÁK, L. – DUHAJOVÁ, Z. *Dejiny slovenskej žurnalistiky*. Bratislava, 1998
- ŠIMEČKA, M. *Obnovení pořádku*.
- ŠIPOVSKÝ, Š. *Kultúrna politika KSČ v období dovŕšenia socialistickej kultúrnej revolúcie*. Bratislava 1962.
- ŠIK, O. *Socializmus dnes ?*. Praha, Academia 1990.
- TOMÁŠEK, D. *Pozor, cenzurováno! Aneb ze života soudružky cenzury*. Praha 1994.
- TOFFLER, A. *Tretia vlna*. Bratislava: ÚML ÚVKSS, 1985, interný preklad, č. výt. 601/12

Zoznam skratiek

- AEP – Academic Electronic Press
AMV – Archív ministerstva vnútra
AP KSČ – Akčný program KSČ
A ÚSD AV ČR – Archív Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky
A ÚV KSČ – Archív Ústředního výboru Komunistické strany Československa
AV ČR – Akademie věd České republiky
BBC – British Broadcasting Corporation - Britská rozhlasová a televízna spoločnosť
BR OSN – Bezpečnostná rada Organizácie spojených národov
CIA – Central Intelligence Agency (Ústredná spravodajská služba)
ČNR – Česká národná rada
ČSAV – Československá akadémia vied
ČSFR – Česko-slovenská federatívna republika, následne Česká a Slovenská Federatívna republika
ČSR – Česká socialistická republika, resp. 1. Československá republika
ČSSR – Československá socialistická republika
ČTK – Československá tlačová kancelária
ČZM – Československý zväz mládeže
DS – Demokratická strana
Ed. - Editor
Eds. - Editori
f. – fond
FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Komenského
FSÚ – Federální statistický úřad
FSV UK – Fakulta sociálních věd univerzity Karlovy
FZ – Federálne zhromaždenie
HSLŠ – Hlinkova slovenská ľudová strana
HSTD – Hlavná správa tlačového dozoru
JRD – Jednotné roľnícke družstvo
JZD – Jednotní zemědělské družstvo
KAN – Klub angažovaných nestraníkov
KBSE - Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe
KGB – Komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti (Výbor štátnej bezpečnosti)
KS – Komunistická strana
KSČ – Komunistická strana Československa
KSČS – Komunistická strana Československa
KSS – Komunistická strana Slovenska
KSSZ – Komunistická strana Sovietskeho zväzu
KV – Krajský výbor
KŽ – Kultúrny život

MS – Matica slovenská
NA ČR – Národní archiv České republiky
NATO – North Atlantic Treaty Organization – Severoatlantická aliancia
NCL – Národné literárne centrum
NDR – Nemecká demokratická republika
NF – Národný front
NR SR – Národná rada Slovenskej republiky
NSR / SRN – Nemecká spolková republika / Spolková republika Nemecko
NV – Národný výbor
OSN – Organizácia spojených národov
OV – Okresný výbor
PÚV – Predsedníctvo Ústredného výboru
PZO – podnik zahraničného obchodu
SAV – Slovenská akadémia vied
Sb. – Sbíerky (zbierky) zákonov
SL – Snemovna lidu
Sl. z. – Slovenský zákonník
SN – Snemovna národů
SNA – Slovenský národný archív
SNP – Slovenské národné povstanie
SNR – Slovenská národná rada
SNS – Slovenská národná strana
SOA – Štátny oblastný archív
SONP – Spojené ocelárny Národní podnik (Kladno)
SPN – Státní pedagogické nakladatelství
SR – Slovenská republika
SSN – Slovenský syndikát novinárov
SSO – Strana slovenskej obrody
SSR – Slovenská socialistická republika
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
SÚV – Slovenský ústredný výbor
ŠtB – Štátna bezpečnosť
TEŽ – Tatranská elektrická železnica
ÚPN – Ústav pamäti národa
ÚPS – Ústredná publikačná správa
ÚRO – Ústredná rada odborov
USA – Spojené štáty americké
USD – Americký dolár
ÚSD AV ČR – Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky
ÚV – Ústredný výbor
VB – Verejná bezpečnosť

VPL – Vydavateľstvo politickej literatúry

VPN – Verejnosť proti násiliu

VŠ – Vysoká škola

VTR – vedecko-technická revolúcia

Zb. – Zbierka zákonov

ZČSN – Zväz československých novinárov

ZDŠ – Základná deväťročná škola

ZO – Základná organizácia, resp. zahraničný obchod

ZSN – Zväz slovenských novinárov

O autoroch

PhDr. Juraj Alner

Novinár, publicista, generálny tajomník Paneurópskej únie na Slovensku. Vyštudoval slovenský jazyk a literatúru a germanistiku. Pracoval ako stredoškolský profesor, 1964-1969 bol redaktorom denníka *Lud*, po 20-ročnom zákaze verejného vystupovania 1990-91 jeho šéfredaktorom. Krátko pracoval ako redaktor časopisu *Výber*. V rokoch 1991-1998 pôsobil v denníku *Národná obroda*. V r. 1993 založil slovenskú sekciu Asociácie európskych novinárov a do r. 2007 bol jej predsedom, 2002-2004 bol jej medzinárodným generálnym tajomníkom. Je držiteľom Slovenskej aj Európskej novinárskej ceny. Je autorom viacerých publikácií o európskej integrácii, kníh poézie, prózy a esejí.

Milan Černák

Filmár, dokumentarista, novinár. Absolvent katedry Filmovej a televíznej dokumentárnej tvorby FAMU v Prahe. Pracoval v Slovenskej filmovej tvorbe ako režisér a dramaturg v Krátkom filme Bratislava. Po roku 1968 ho odvolali z funkcie šéfredaktora Spravodajského filmu a nemohol robiť autorské filmy. Prvého januára 1990 sa stal riaditeľom Slovenskej filmovej tvorby na Slovensku. Pred odchodom na dôchodok bol riaditeľom Sekcie médií MK SR. V Slovenskom syndikáte novinárov bol po viac volebných období členom predstavenstva i podpredsedom. Je editorom mesačníka SSN *Fórum*.

Štefan Horský

Absolvent Obchodnej akadémie a Katedry žurnalistiky FFUK v Bratislave. Od roku 1952 bol redaktorom a neskôr aj šéfredaktorom spravodajstva v Československom rozhlas v Bratislave. V tejto funkcii ho zastihol august 1968. „Odmenou“ za udržanie legálneho vysielania mu bol zákaz novinárskej práce a účinkovania na mikrofón, v rozhlas vďaka tomu pracoval naďalej, v metodicko-výskumnom kabinete. Pred odchodom do dôchodku bol v r. 1989 rehabilitovaný.

Martin Hric

Novinár. Absolvent Katedry žurnalistiky FFUK v Bratislave. Začínal ako redaktor vo *Večerníku*, kde vytvoril s Tiborom Michalom známu autorskú dvojicu. Potom spolu pôsobili v *Pravde*. V období normalizácie nesmel publikovať, živil sa ako robotník v Slovnafte. V rokoch 1989 – 91 bol tlačovým tajomníkom dvoch predsedov vlády SR, M. Čiča a V. Mečiara. Od 1991 sa vrátil k novinárskej práci v obnovenej *Národnej obrode*. Stále píše fejtóny pre *Pravdu*.

Doc. Ing. Juraj Charvát, CSc.

Novinár, novinovec a pedagóg. Absolvent Vysokej školy ekonomickej v Bratislave. Počas SNP začínal ako novinár v *Zpravodajskej agentúre Slovenska*. V povojnovom období pokračoval v *Národnej obrode*. V denníku *Práca* bol zástupcom šéfredaktora.

Pedagogicky pôsobil na Katedre žurnalistiky FFUK v Bratislave a publikoval študijné materiály z teórie žurnalistiky. V období rokov 1970 až 1989 nesmel publikovať ani učiť.

Doc. Mgr. Eduard Chmelár, PhD.

Publicista, spisovateľ, historik, mierový aktivista. Absolvent Katedry žurnalistiky a postgraduálneho štúdia na Katedre slovenských dejín a archívnictva FFUK Bratislava. Prednáša na FF UKF v Nitre, FPVMV UMB v Banskej Bystrici. Bol zakladateľom a šéfredaktorom týždenníka *Slovo* a šéfredaktorom *Knižnej revue*. Pracoval ako redaktor *Literárneho týždenníka*, bol vedúcim zahraničnopolitického oddelenia denníka *Práca*. Jeho publikačná činnosť bola ocenená cenami Literárneho fondu SR, Mikuláša Dohnányho, Nadácie Slovak Garden, Laca Novomeského. V októbri 2008 získal jednu z troch nominácií na Cenu Európskeho parlamentu za žurnalistiku.

Tomáš Janovic

Spisovateľ, novinár, textár, básnik, autor rozhlasových, televíznych, divadelných hier a kníh pre deti a mládež. Absolvent slovenčiny a dejepisu na FFUK v Bratislave. Už od maturity v roku 1954 prispieval do satirického časopisu *Roháč*. Po ukončení štúdia nastúpil do jeho redakcie a bol tam zamestnaný až do roku 1991. Písal poéziu i prózu, aj literatúru pre deti. Vydal množstvo kníh. Charakteristický je preňho zmysel pre humor a satiru a jednoduchý jazyk. Získal niekoľko cien Zväzu slovenských spisovateľov, vydavateľstva Mladé letá, Dominika Tatarku, Haškovej Lipnice.

Slavo Kalný

Novinár a publicista, autor literatúry faktu, rozhlasový tvorca a reportér. Jeden zo štyroch prvých absolventov Katedry žurnalistiky FFUK v Bratislave. Reportér denníka *Smena* v šesťdesiatych rokoch, v r. 1965 až 1968 jeho šéfredaktor. Po roku 1968 nesmel publikovať pod svojím menom. V bratislavskom Československom rozhlase pracoval až do roku 1989 na rodinnom seriáli *Čo nového, Bielikovci*, písal hry, dramatické pásma a feature o svetových osobnostiach. Jeho profily amerických prezidentov a portréty svetových i našich reportérov vyšli aj knižne. Ako autor literatúry faktu je stále aktívny, za knižky *Drámy na hraniciach* a *Páni novinári, Odpísaní a Bombardovanie Apolky* mu v ČR udelili ceny E. E. Kischea.

PhDr. Jakub Končelík, PhD.

Pôsobí na katedre mediálnych štúdií Inštitútu komunikačných štúdií a žurnalistiky Fakulty sociálnych vied UK v Prahe a v Centre pre mediálne štúdiá. Venuje sa výskumu úlohy médií v totalitnej spoločnosti; špecializuje sa na dejiny českej tlače druhej polovice 20. storočia.

Doc. PhDr. Jozef Leikert, CSc.

Vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave, vedúci katedry kulturológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Publikoval desiatky vedeckých štúdií a knižných publikácií, zaoberajúcich vývinom v slovenskej kultúre, bol ocenený viacerými cenami.

PhDr. Elena Londáková, CSc.

Vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV v Bratislave. Dlhodobu sa venuje problematike kultúrnej politiky, otázkam slovenskej inteligencie a vývoju postavenia žien v spoločnosti. K týmto otázkam publikovala desiatky vedeckých štúdií a ich problémy riešila vo viacerých knižných publikáciách.

PhDr. Slavomír Michálek, CSc.

Vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa československo-americkými vzťahmi po druhej svetovej vojne a osobnosťami z radov Slovákov, ktorí pôsobili v československej diplomatickej službe. Je autorom desiatok vedeckých štúdií a viacerých monografií.

PhDr. Stanislav Sikora, CSc. Vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa politickými dejinami Slovenska a Československa v období po druhej svetovej vojne. Je autorom viacerých vedeckých monografií a množstva vedeckých štúdií, ktoré sa stretli s ohlasom i za hranicami Slovenska.

PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc.

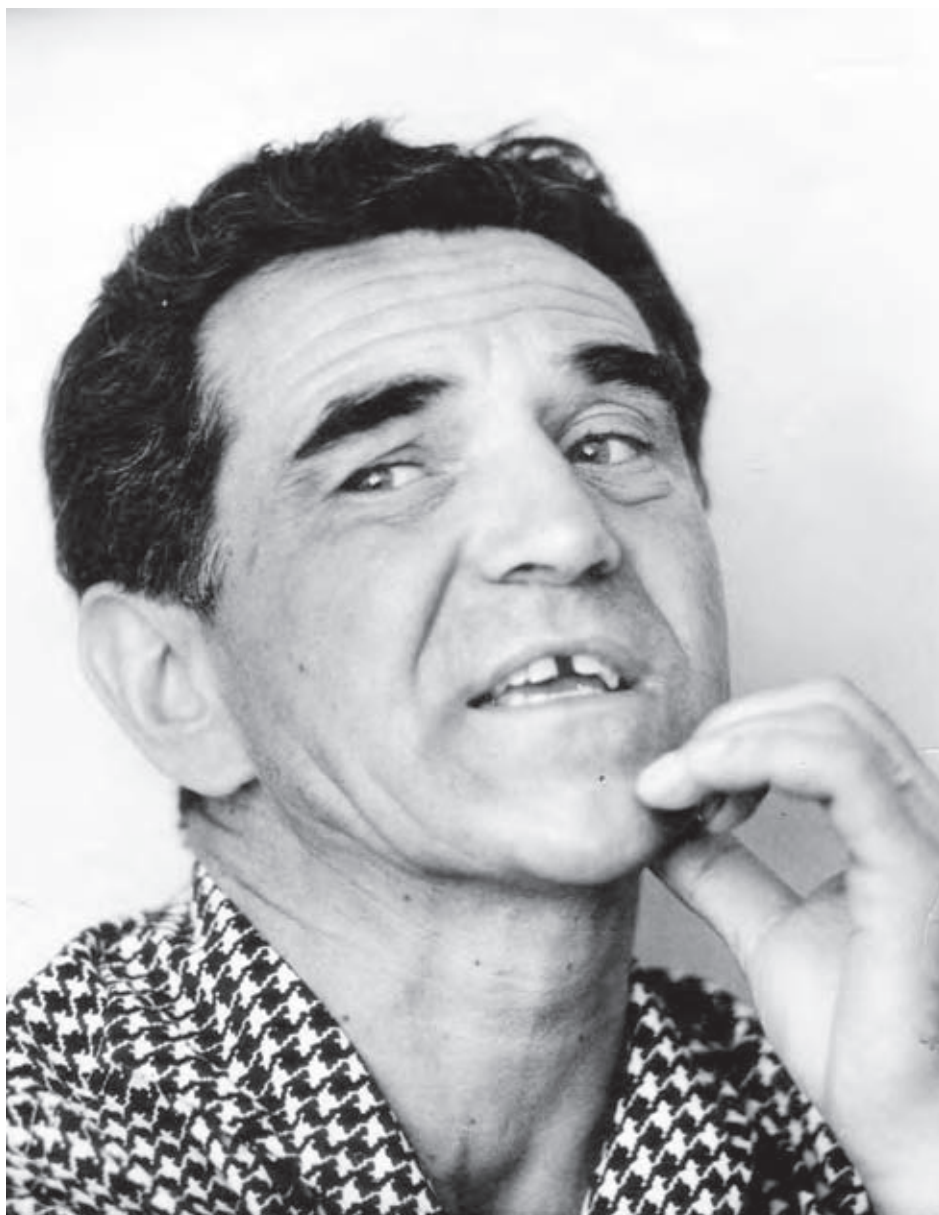
Vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa najnovšími slovenskými a česko-slovenskými dejinami po roku 1945 so zameraním na štátoprávne a spoločensko-politické otázky do roku 1992. Publikoval desiatky vedeckých štúdií a viacero knižných publikácií.

Summary

The presented monograph is a result of a meeting, where the Slovak journalists and historians came together in order to discuss the events of 1968 and the indispensable role of mass media in the reform process in Czechoslovakia, which is generally known as the „Prague Spring“. While the historians were stressing both the importance and the contribution of Slovak and Czech media for the evolution and the take-off of the reform process in the cultural context of the 1960s and the significance of historical milestones of the year 1968, the journalists-eyewitnesses of these events were remembering their own evaluation of the unforgettable atmosphere of that time.

The individual papers published in this book are focusing on the role and significance of mass media, which – after a short hesitation at the beginning – became an accelerator of the whole reform movement. The particular authors are pointing out a generation of silenced journalists' courage to investigate in a short period of freedom they had never known before. In the conclusion of the presented monograph they look for parallels and connections between this modern tradition of Slovak journalism and the role of mass media in the 1989 events of the Velvet Revolution that aimed to dump the totalitarian communist regime. Furthermore, one of the aims of this book is to put in remembrance the most eminent personalities of journalism, which demonstrated a remarkable portion of civil courage and presented principal standpoints, taking many risks including communist regime's persecutions.

Novinárske osobnosti 60. rokov

Miroslav Hysko, jeden zo zakladateľov slovenskej novinovedy, rozvíril svojím vystúpením na novinárskom zjazde stojaté vody vtedajšej spoločnosti.

archív SSN

Dušan Ruppeldt patril k špičkám rozhlasovej žurnalistiky – ako zahraničný korešpondent sa stretol aj s Džaváharlálom Nehrúom.

archív Slovenského rozhlasu

Ota Plávková sa prihovárala poslucháčom Československého rozhlasu aj v krušných augustových dňoch 1968.

archív SSN

Gavril Gryzlov, jeden z plejády skvelých reportérov Smeny a jej šéfredaktor.
archív SSN

Z novinárskeho života 60. rokov

Redakcia Rozhlasových novín. Zľava – Ľudmila Burajová, František Kišš, Ján Roháč, Perla Karvašová, Ladislav Adamovič, Milan Stehlík, Štefan Horský, Ján Číž, Ján Vrábel, Imro Jenča (vedúci), Zdeno Dočkal.

archív Slovenského rozhlasu

Vo fotokomore redakcie Smena, v popredí Laco Bielík, vo dverách Milan Richter.
archív rodiny Bielíkovcov

Vysokoškoláci Laco Volko a Eugen Sailer ponúkajú v roku 1966 prvé číslo Echa bratislavských vysokoškolákov povereníkovi školstva Matejovi Lúčanovi.
archív Petra Zemana, foto Miro Tuleja

Foto na rozlúčku s prezidentom A. Novotným po jeho abdikácii (24. apríl 1968). Zľava: Michaela Jurovská, Elena Lužicová, Dominik Tatarka, Alica Malá, Eva Trabalková, dolu Ján Čomaj a Tibor Procházka.

archív rodiny Bielikovcov, foto Laco Bielik

V prvý deň okupácie sa dav šokovaných ľudí zhromaždil pred budovou Čs. rozhlasu v Bratislave na Zochovej a z ampliónov počúvali jasné slová jeho riaditeľa Andreja Sarvaša a ďalších. *archív Slovenského rozhlasu*

Riaditeľ Čs. rozhlasu na Slovensku Andrej Sarvaš a šéfredaktor spravodajstva Štefan Horský preberajú v novembri 1968 Čs. cenu mieru z rúk prof. dr. J. Lukáša.
archív Štefana Horského, foto ČTK

Redakcia týždenníka Život v roku 1969, krátko predtým, ako ju niektorí z nich boli nútení opustiť. Zľava: Anna Hysková, Vlado Hečko, Marienka Novotová, Alexander Samaranský, Milka Švenková, Ladislav Tomášek, Vladimír Labáth, Ladislav Hruškovič, Ernest Jiroušek, Milka Pechová, dole Ján Turis, Margita Fábryová, Peter Zeman, Gustáv Ertel. *archív Petra Zemana*

